

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

мр Бранка Г. Драгосавац

**ЈАВНЕ БИБЛИОТЕКЕ У СРБИЈИ
ОД 1901. ДО 1918. ГОДИНЕ**

докторска дисертација

Београд, 2014.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

mr Branka G. Dragosavac

**PUBLIC LIBRARIES IN SERBIA
FROM YEAR 1901. TO 1918.**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2014.

Ментор: проф. др Гордана Стокић Симончић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Катедра за библиотекарство и информатику.

Чланови Комисије:

Датум одбране:

ИЗЈАВЕ ЗАХВАЛНОСТИ

Целокупан рад на истраживању и формирању ове докторске тезе пратила је проф. др Гордана Стокић Симончић, мој ментор, којој дугујем изузетну захвалност, као и члановима комисије проф. др Жељку Вучковићу и проф. др Предрагу Ј. Марковићу. Моју искрену захвалност такође заслужују колеге из Библиотеке града Београда, посебно мр Љубица Ћоровић, колегинице из Архива Србије и Југославије, Библиотеке Српске академија наука и уметности и колеге запослене у јавним библиотекама широм Србије који су ми љубазно ставили на увид одређена документа.

Овај рад посвећујем сенима свога оца, Гојка Б. Тадића, који је безрезервно веровао у мене.

ЈАВНЕ БИБЛИОТЕКЕ У СРБИЈИ ОД 1901. ДО 1918. ГОДИНЕ

Полазећи од чињенице да интегрална историја српских библиотека до сада није написана, радови који темељито истражују поједине епохе у контексту развоја писмености, социологије књиге и читања, те институционализације културних и образовних потреба становништва, сматрају се предусловом за њен настанак. Сразмерно кратак, али веома буран период српске историје 1901-1918, показује се као изузетно значајан за постављање основа јавног библиотекарства у Србији. Докторски рад, *Јавне библиотеке у Србији од 1901. до 1918. године* треба да одговори овој обавези, да успостави континуитете у српском библиотекарству.

Поступак истраживања заснивао се на проналажењу, проучавању и анализи архивске грађе, при чему су истражени сви релевантни фондови Архива Србије и Архива Југославије. Коришћене су, истовремено, објављене публикације и укупна библиотечка литература домаћа и део стране која се односи на проблем јавних библиотека, од идеје до њиховог отварања. Компаративна истраживања допринела су новим сазнањима која значајно померају неке устаљене границе када се ради о почецима, односно о заостајању у формирању јавних библиотека у Србији. Осим компаративне, током израде овог рада коришћена је и историјска метода, са хронолошким приступом.

Исцрпна истраживања расположиве архивске грађе, укључујући и оригинална документа Војног гувернмана, проучавање објављених и необјављених интерних докумената библиотека, обрада периодичних публикација, упоређивање и проверавање општинских аката, извештаја, потврда, спискова, систематизовање свих података, утврђивање хронолошког тока оснивања јавних библиотека, омогућавају да се помере границе досадашњих истраживања.

Резултати добијени истраживањем потврђују да је у овом периоду формирано шест државних јавних библиотека у Неготину, Пироту, Зајечару, Алексинцу, Јагини и Лозници. Са претходно заснованим и на стручним принципима вођеним библиотекама у Крагујевцу и Нишу, у Србији је 1912. године постојало и радило осам државних јавних библиотека.

Јавне библиотеке формиране су на основу члана 3 *Закона о Народној библиотеци* из 1901. године, којим су створени услови да буду донети укази о њиховом оснивању. Буџетско финансирање као један од предуслова за оснивање јавних библиотека обезбеђено *Законом о Народној библиотеци* преузела је држава.

Народна библиотека у Београду је, као национална институција, била финансијски и стручни надзорник за трошење средстава, стручно руковођење и развијање јавних библиотека, и као и националне библиотеке у развијенијим европским земаљама имала је централну улогу у усмеравању, набавци, опреми, кадровима и смештају у јавним библиотекама.

Ранија као и ова последња истраживања доказују да је Јован Н. Томић најистакнутија личност покрета оснивања јавних библиотека, њен најактивнији и најупорнији заговорник и стваралац услова за њихово формирање. Његове напредне идеје о централизованом и координираном набавци, централизованом каталогизацији, уједначавању рада свих библиотека, дошколавању кадрова сврставају га у ред најзначајнијих управника Народне библиотеке у Београду и једног од најзначајнијих градитеља српског модерног библиотекарства на европским основама.

Поред ових шест и две раније основане јавне библиотеке у периоду од 1901. до 1918. године у Србији је постојало и радило између 210 и 264 библиотека, књижница и читаоница друштава за народно просвећивање, која су деловала у Србији с почетка 20. века

Период формирања јавних библиотека од 1901. до 1918. године, којим су ударени темељи јавног библиотекарства у Србији, био испуњен напорима да се у политички и економски нестабилној земљи обезбеди књига за народ, да се користи без ограничења, подједнако за све грађане. Резултати остварени у тих осамнаест година били су залога да се у годинама после Првог светског рата оснује већи број јавних библиотека, да се прошири њихов рад.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: јавна библиотека, књижница, читаоница, јавне библиотеке у Србији историјат, „1901-1918“, Народна библиотека у Београду, народно просвећивање.

Библиотекарство и информатика

Историја српских библиотека, теорија библиотекарства, принципи деловања јавних библиотека

УДК

PUBLIC LIBRARIES IN SERBIA FROM YEAR 1901. TO 1918.

Proceeding from the fact that the integral history of Serbian libraries has never been written, a prerequisite for its occurrence is considered to be the body of works that thoroughly explore each era in contexts of literacy development, sociology of the book and reading, and institutionalization of cultural and educational needs of the population. Proportionally short, but very turbulent period of Serbian history from 1901 to 1918, proves itself to be extremely important for laying the foundation of public library system in Serbia. This thesis, *Public libraries in Serbia from year 1901 to 1918*, needs to fill this gap and establish continuity in Serbian librarianship.

The research process was based on retrieval, study and analysis of archive records, wherethrough all relevant Archive of Serbia and Archive of Yugoslavia funds were explored. At the same time, published titles and complete domestic and a part of foreign library literature dealing with the subject of public libraries, from conceiving the idea to their opening, was used. Comparative studies have contributed new insights that significantly shifted some established boundaries when it comes to origins and getting behind with establishing public libraries in Serbia. During the preparation of this paper, in addition to comparative, the historical method with the chronological approach was used.

Thorough investigation of available archive records, including original Directorate of Military Affairs documents, study of published and unpublished internal library documents, processing periodicals, comparison and verification of municipal documents, reports, certificates, lists, data systematization and determining chronological flow of establishing public libraries made it possible to push the boundaries of former research.

Research results confirm that in this period six state public libraries were working in Negotin, Pirot, Zaječar, Aleksinac, Jagodina and Loznica. With previously established libraries

in Kragujevac and Niš, administered with respect to professional principles, in Serbia year 1912 there were eight state public libraries.

Public libraries were formed under section 3 of the 1901 Law on the National Library, which created conditions for issuing decrees on their establishment. Budget financing as one of preconditions for establishing public libraries by the Law on the National Library went under the Serbian state.

National Library in Belgrade, as a national institution, was a financial and professional supervisor for use of funds, professional management and development of public libraries, and like in national libraries in developed European countries, had a central role in providing guidance for acquisition, furnishing, personnel and stacks in public libraries.

Earlier and this latest research proves that Jovan N. Tomić is the most prominent figure movements establishment of public libraries, its most active and persistent advocate and creator of the conditions for their formation. His progressive ideas of centralized and coordinated procurement, centralized cataloging, standardization work for the library, retraining of staff put it in the red most significant director of the National Library in Belgrade and one of the leading builders of Serbian modern librarianship in European terms.

Alongside of these six and two previously established public libraries, in the period 1901 to 1918 the number of libraries and reading rooms within associations for popular education active in Serbia at the beginning of the 20th century varied from 210 to 264.

In a politically and economically unstable country, the period 1901 to 1918, when public libraries were being formed and the foundation of public library system was laid in Serbia, was marked by an all-out effort to provide books people can use without restriction, all citizens alike. Results achieved in those eighteen years were the pledge for opening a growing number of public libraries and broadening their activities in years to come after World War I.

KEYWORDS: public library, library, reading room, public libraries in Serbia history, „1901-1918“, the National Library in Belgrade, people's education.

Library and Information Science

History of Serbian libraries, theory of librarianship, principles of public library.

UDC

САДРЖАЈ

УВОД	12
1. НАЈЗНАЧАЈНИЈИ СТУПЊЕВИ У РАЗВОЈУ ЈАВНИХ БИБЛИОТЕКА	18
2. БИБЛИОТЕКЕ У СРБИЈИ ДО ПОЧЕТКА 20. ВЕКА : НАЈЗНАЧАЈНИЈЕ РАЗВОЈНЕ ЕТАПЕ	34
2.1. Политички, економски и законодавни оквир за формирање библиотека у 19. веку	35
2.2. Терминолошка разграничења : књижница или библиотека, читаоница или читалиште, јавна или народна библиотека	39
2.3. Развој идеје јавности библиотека у Србији до почетка 20. века	43
2.3.1. Национална, школске и специјалне библиотеке у контексту јавности	44
2.3.2. Српска читалишта као претече јавних библиотека	46
2.3.3. Јавна библиотека у Крагујевцу – прва јавна библиотека у Србији	51
2.3.4. Јавна библиотека у Крушевцу	57
2.3.5. Јавна библиотека у Нишу	59
2.4. Друштвена улога библиотека и позиција библиотекара	67
3. ПОЛИТИЧКЕ, ЕКОНОМСКЕ И КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ У СРБИЈИ 1901-1918. ГОДИНЕ	71
3.1. Политичка и економска кретања у Србији 1901-1918. године	71
3.2. Просвета, школство и институције културе у Србији на почетку 20. века	75
4. ОСНИВАЊЕ ЈАВНИХ БИБЛИОТЕКА: ОД ГРАЂАНСКЕ ИНИЦИЈАТИВЕ ДО ДРЖАВНЕ ПОЛИТИКЕ	79
4.1. Европски покрет народног просвећивања и његови одједи у Србији	79
4.2. Грађанске иницијативе у функцији оснивања јавних библиотека	82
4.2.1. Друштво за школску хигијену и народно просвећивање	87
4.2.2. Српске земљорадничке задруге и оснивање јавних књижница	93
4.2.3. Културна лига	100
4.3. Српска држава у акцији оснивања јавних библиотека	128
4.3.1. Јавна библиотека у Пироту	151

4.3.2. Јавна библиотека у Неготину	156
4.3.3. Јавна библиотека у Зајечару	160
4.3.4. Јавна библиотека у Алексинцу	165
4.3.5. Јавна библиотека у Лозници	168
4.3.6. Јавна библиотека у Јагодини	171
5. ЈАВНЕ БИБЛИОТЕКЕ У СРБИЈИ У РАТНО ДОБА 1912-1913, 1914-1918. ГОДИНЕ	176
5.1. Пропаст јавних библиотека и читаоница друштава за народно просвећивање	176
5.2. Покушај обнове постојећих и оснивања нових јавних библиотека 1918. године	181
ЗАКЉУЧАК	194
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	204
ИМЕНСКИ РЕГИСТАР	222
ПРИЛОЗИ	238

УВОД

Историја српских библиотека бележи једва два столећа постојања, ако изузмемо њихову појаву на дворовима властеле и у манастирима у претходних седам векова. Немирни простори на којима је стварана српска држава нису никада били довољно погодни за утемељење писма и књиге у народу; и у средњем и у новом веку, малобројне и скромне библиотечке збирке нестајале су у бојевима и ратовима, у пљачкама и пожарима – о некима су остали само записи на маргинама или корицама црквених књига.

После вишевековног ропства, завршених српских устанака, постигнутог споразума са Турцима, обнове и почетка стварања нове српске државе на почетку 19. века, могло се очекивати да се просвети, образовању и култури посвети одређена пажња. Али, после Доситејеве успешне акције оснивања основних школа током затишја у Првом српском устанку, 1808. године, таквих активности није било у Кнежевини Србији након добијања Хатишерифа (1830). Суочена са озбиљним проблемима уређења земље, политичким и економским изазовима у односима са Отоманским царством и околним земљама, у Србији кнеза Милоша питање просвете и културе било је препуштено приватној иницијативи. То се односило не само на отварање основних школа које су издржавали ђачки родитељи, него и на формирање првих збирки књига у приватним друштвима – читалиштима, које је у време Уставобранитеља (1846) започела млада грађанска класа, постављајући питање свог културног уздизања и обавештавања путем књиге, новина и часописа. Иако су у то време били формирано скоро сви типови библиотека – ђачке, стручне, научна и Народна библиотека у Београду, за остатак грађана, који су желели да читају, да буду информисани, да се образују, није постојала ни једна јавна, доступна збирка књига, намењена свим грађанима, без обзира на сталеж и образовни ниво. У Србији је, према досадашњим истраживањима, од 1846. до 1897. године деловало, краће или дуже, непрекидно или уз обнављање после ратова, 95 читалишта, 6 официрских касина са

књижницама и знатан број скромних синдикалних, занатлијских, трговачких и радничких читаоница при удружењима и потпорним друштвима.

Ако се сумира укупан допринос читалишта, са доста сигурности се може тврдити да су она, својим програмима и активностима са књигом и писаном речју уопште, набавком, инвентарисањем, организовањем коришћења у слободном приступу и целокупним ангажовањем на културно-просветним активностима – покренула и зачала скоро све функције јавних библиотека. Међутим, на крају 19. века, са већ постојећим школским и специјалним библиотекама, националном библиотеком, са Библиотеком Српске краљевске академије, повратком већег броја младих људи школованих на европским универзитетима, ствара се атмосфера, која уз већи број књижара и јефтине књиге, погодује идеји о настанку библиотека које би биле доступне свим слојевима народа. Због тих околности читаонице и читалишта у последње две деценије 19. века почињу да стагнирају и лагано се гасе. Њихово гашење изазвало је, условно речено, младе интелектуалне снаге у Србији да се услед непостојања јавних библиотека заинтересују за рад друштава за народно просвећивање, која су се формирала широм Европе.

Незадовољни стањем образовања у својим земљама млади европски интелектуалци забринути за даљи општи развој, окупили су се већ средином 19. века у више друштава, лига, удружења за народно просвећивање с циљем да описмењавају одрасле и младе, да путем бесплатних курсева, недељних школа и јавних предавања образују и просвете грађане за изазове које је собом доносила индустријализација. Бројни покрети у Данској, Енглеској, Немачкој, Француској, Русији, Мађарској, иако под различитим називима и делимично различитих програма имали су исти заједнички циљ: народно просвећивање, без чега друштвене заједнице нису могле да остварују напредак.

Сви ови покрети релативно брзо су се ширили Европом, а у Србију су их пренели српски студенти и интелектуалци образовани на европским универзитетима, преузимајући из њих оне пројекте и задатке који би, по њиховом мишљењу, најбоље одговарали српској средини и развијености друштва. По угледу на њих, у Србији се у периоду од 1896. до 1912/1915. године пропагира и оснива неколико покрета (Културна лига, Друштво за школску хигијену и народно просвећивање, Српске земљорадничке задруге, Народна одбрана) са циљем да, путем публикованих чланака и оснивањем удружења, организовано и плански, покрену народно просвећивање. Идејни творци и главни носиоци ових идеја,

били су Радован Кошутин (1896), Јован Скерлић (1901), лекар Светозар М. Марковић (1905).

Истовремено, уз акције за осмишљавање најбољих начина за народно просвећивање, јавља се и већи број аутора који у својим написима заговарају, предлажу и израђују правила за јавне библиотеке, образлажући њихову потребу, неминовност и значај, пре свих Стојан Новаковић¹, Живојин О. Дачић², Добросав Ружић³, Васа Царичевић⁴ и Јован Скерлић.

Политичка збивања у Србији, промена династије, напори да се покрену све области друштвеног и привредног развоја, нису зауставила један број интелектуалаца да тражи решења за отварање јавних библиотека, налазећи узоре у европским земљама. Тако су се крајем прве деценије 20. века ангажовали српски интелектуалци да обнове идеју о оснивању јавних библиотека, започету 1866. године, на иницијативу Јанка Шафарика. Јован Н. Томић, библиотекар Народне библиотеке, Миливоје Ј. Поповић, начелник у Министарству просвете и црквених послова и директор Друге гимназије у Београду Миливоје Симић, на иницијативу Главног просветног савета извршили су све припреме за формирање јавних библиотека, које је на предлог одговарајућих државних институција одобрила Скупштина Србије, а краљ Петар I Карађорђевић потврдио својим указима од 14. јануара, односно 27. априла 1909. године. Тако је дошло до оснивања јавних библиотека у шест српских вароши (Неготин, Пирот, Зајечар, Алексинац, Јагодина и Лозница). Иако су са Првим светским ратом поништене све тековине јавног библиотекарства у Србији с почетка 20. века, овај период сведочи о томе да Србија у оснивању јавних библиотека није каснила у односу на друге европске земље, као и да су у овом периоду ударени темељи јавног библиотекарства у Србији. Резултати остварени у

¹ Српска књига, њени продавци и читаоци у XIX веку / Стојан Новаковић. – Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1901.

² Земљорадничке задруге треба да имају своје књижнице и читаонице / Живојин О. Дачић. - У: Рад Тринаестог Конгреса српских земљорадничких задруга : држанога 28, 29 и 30. августа 1908 : у Аранђеловцу. – Београд : „Доситије Обрадовић“, 1909. – Стр. 99-118.; Књижнице и читаонице земљорадничких задруга : из предавања Ж. О. Дачића на XIII конгресу српских Земљорадничких Задруга : држаном 28. септембра 1908. год. : у Аранђеловцу. – Београд : Нова штампарија „Давидовић“, 1908. – Стр. 28-41.

³ О библиотекама / Д. М. Ружић. – Београд : Државна штампарија краљевине Србије, 1901; Просветни гласник : службени лист Министарства просвете и црквених послова Краљевине Србије. – 22, 8 и 9 (1901) / уредили Петар Ј. Петровић, Влад. Т. Спасојевић. – У Београду : Штампа и издање Државне штампарије, 1901. – Стр. 993-1015 ; 1193-1216.

⁴ Народне јавне књижнице / Васа Царичевић. – Земун : Штампарија Јована Пуља, 1906.

тих осамнаест година били су залога да се у годинама после Првог светског рата оснује већи број јавних библиотека и да се прошири њихов рад.

Будући да интегрална историја српских библиотека никада није написана, радови који темељито истражују поједине епохе у контексту развоја писмености, социологије књиге и читања, те институционализације културних и образовних потреба становништва, сматрају се предусловом за њен настанак. Како су до сада рађена само истраживања историје појединих јавних библиотека у Србији или изучаван допринос појединих знаменитих личности, токови развоја домаћих јавних библиотека познати су нам само у основним цртама. Сразмерно кратак али веома буран период српске историје 1901-1918, омеђен, с једне стране, променом династије, а са друге светским ратом и уласком Србије у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, показује се као изузетно значајан за постављање основа јавног библиотекарства у Србији.

Недовољно истражена, делимично непозната и несистематизована грађа о настанку, раду и трајању јавних библиотека у Србији од 1866, затим од 1909. до 1918. године изискује да се овом периоду историје српских библиотека приђе одговорно, организовано и стручно, како би се успоставили неопходни континуитети у развоју и познавању овог, најбројнијег типа библиотека у друштву.

После *Историје српских библиотека : 1801-1850. године*⁵, *Историје Народне библиотеке у Београду*⁶, *Читалишта у Србији у 19. веку*⁷, историјата јавних библиотека у Крагујевцу⁸, *Јагодини*⁹ и *Нишу*¹⁰, и једног броја монографија о раду јавних библиотека у Србији, наметнула се потреба да се целовито сагледа први, најранији период систематског развоја јавних библиотека код нас.

Изабрана тема *Јавне библиотеке у Србији од 1901. до 1918. године* треба да одговори овој обавези, да покуша да успостави континуитете у времену које је иначе било испуњено озбиљним политичким и економским проблемима, државним превратом,

⁵ Историја српских библиотека : 1801-1850. (године) / Љубомир Дурковић-Јакшић. – Београд : Завод за издавање уџбеника СР Србије, 1963.

⁶ Историја Народне библиотеке у Београду / Мираш Кићовић. – Београд : Народна библиотека Србије, 1960.

⁷ Читалишта у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. – Београд : Народна библиотека Србије, 1984; Читалишта у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. - 2. изд. – Панчево : Градска библиотека, 2011.

⁸ Народна библиотека у Крагујевцу : (1866-2004) / Мила Стефановић. – Крагујевац : Београд : Октоих, 2005.

⁹ Јагодинско библиотекарство : (1851-2011) / Мила Стефановић. – Јагодина : Народна библиотека „Радислав Никчевић“, 2011.

¹⁰ Нишка народна библиотека : документ и свакодневица / Александра Вранеш. – Ниш : Народна библиотека „Стеван Сремац“, 2004.

сменом династије, балканским ратовима и Првим светским ратом, који су сви заједно, и сваки посебно, утицали на мукотрпно и споро оснивање јавних библиотека, при чему не треба изоставити и одређена неразумевања, незнање, неискуство и недовољно добре воље да се овом питању приђе са више решености и одговорности. Поред државе, која никада није имала довољно средстава за финансирање библиотека, велико неразумевање показали су и неку окрузи, срезови и општине, чак и они где су са успехом деценијама радила читалишта и читаонице, које су издржавала добровољно удружена лица.

Овај рад има за циљ да употпуни недовољно проучену и само фрагментарно исписану историју српских јавних библиотека, будући да одређени број објављених монографија које су посвећене знаменитим библиотечким посленицима или појединим библиотекама не пружају могућност целовитог сагледавања ове проблематике, нити могу бити замена за комуниколошка и културолошка истраживања оних епоха које су утемељивале библиотечку делатност у Србији. Осим тога, циљ је и да се, из постојећих релевантних сачуваних извора и грађе, одговори и на низ значајних питања, на која смо до сада имали само половичне одговоре: Да ли су Карађорђевићи са собом донели идеју о устројавању библиотека по британском моделу и јесу ли имали у виду први *Указ о јавним библиотекама* (Public Library Act), који је британски парламент усвојио 1850? Одакле такво визионарство и темељитост у акцији установљавања јавних библиотека? Какав је однос јавних библиотека и читалишта која у овом периоду постоје паралелно? Зашто Београд није међу градовима у којима се планира оснивање јавне библиотеке? Ко ради у првим јавним библиотекама, са којим идејама и мотивацијом? Каква је судбина јавних библиотека током балканских и Првог светског рата? Да ли је период између два светска рата период континуитета или дисконтинуитета у односу на претходну политику развоја јавног библиотекарства? Какви су фондови, а какви су програми покретани у јавним народним библиотекама 1901-1918? Колико су ове библиотеке успевале да задовоље потребе корисника у Србији с почетка 20. века? Каква термилошка разграничења намеће ово доба? Колико је богата и разноврсна оригинална архивска грађа, а колико располажемо посредним подацима?

Поступак истраживања заснивао се на проналажењу, проучавању и анализи архивске грађе, при чему су истражени сви релевантни фондови Архива Србије и Архива Југославије. Коришћене су, истовремено, објављене публикације и укупна библиотечка

литература домаћа и део стране која се односи на проблем јавних библиотека, од идеје до њиховог отварања. Компаративна истраживања допринела су новим сазнањима која значајно померају неке устаљене границе када се ради о почецима, односно о заостајању у формирању јавних библиотека у Србији. Осим компаративне, током израде овог рада коришћена је и историјска метода, са хронолошким приступом.

Иако најкраћи, овај период у коме су ударени темељи јавним библиотекама у Србији, јесте и најзначајнији, период чији су резултати и остварења оставили дубок траг у српском библиотекарству. Учешће државе, Главног просветног савета при Министарству просвете и црквених послова, Скупштине Србије и разумевање краља Петра I Карађорђевића и једног броја истакнутих интелектуалаца, који су библиотеку видели као значајну институцију у области просвете и науке, означиле су почетак организованог развоја јавних библиотека и обезбедиле им финансијску подршку и помоћ.

Политичка збивања, каснији ратови, тешка разарања и осиромашење државе, нису мимоишла ни библиотеке, пре свега јавне библиотеке које су махом биле на удару непријатеља, чиме је заустављена успешна државна иницијатива у библиотекарству Србије.

1. НАЈЗНАЧАНИЈИ СТУПЊЕВИ У РАЗВОЈУ ЈАВНИХ БИБЛИОТЕКА

Идеја о отварању библиотека за јавност стара је, према досадашњим истраживањима, доступним изворима и сагледавању резултата, колико књига и библиотека уопште, а током времена је сазрела и дограђивала се у зависности од бројних фактора.¹¹

Прве библиотеке „тематски ограничене и формиране за одређене сврхе“, попут оних у Ебли, Нипуру, Хатушашу, Ниниви, биле су „далеки одјек“ онога што данас називамо библиотекама, „с полицама пуним књига о свим темама“ и вратима отвореним за читаоце најразличитијих интересовања. За овакве библиотеке био је потребан народ са високим нивоом писмености, високом свешћу о значају школа „да би се знање читања и писања ширило“ до стварања бројне класе писмених који се предају читању из задовољства, чиме би велика потражња књига условила и њихово разноврсно тржиште. Када су књиге могле слободно да се купе, љубитељи писмености почели су да стварају приватне збирке књига – које су претеча јавних библиотека.¹²

Оснивање јавних (народних, општинских, градских) библиотека је друштвено условљено, а зависи од политичких, економских и културних прилика историјског периода у којем се формирају, као и развоја писма, настанка писане литературе и тасавања једног слоја образованих људи, корисника библиотека и библиотекара.¹³

¹¹ Читалишта у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. - 2. изд. – Панчево : Градска библиотека, 2011. – Стр. 253-268.

¹² Biblioteke starog sveta / Lajonel Kason ; prevela s engleskog Gordana Ljubanović. – Beograd : Clio, 2004. – Str. 33.

¹³ Јавне библиотеке и јавно знање / Жељко Вучковић. - Нови Сад : Библиотека Матице Српске : Футура публикације, 2003. – Стр. 31-32.

Прве јавне библиотеке настале су у Грчкој и Старом Риму, а директна су последица развоја писмености, школства, разнородности књижевних облика, настанка писарница за израду већег броја примерака као и појаве посредника који су књиге продавали. Од прве, Аристотелове библиотеке (око 330. г. п.н.е), за коју поједини истраживачи тврде да је иако стручна и подређена личним истраживањима, „у становитом смислу била прва велика јавна књижница у Грчкој, узорно уређена“, систематски попуњавана и приступачна широком кругу корисника¹⁴, све јавне библиотеке старог света угледале су се на претходне, али увек са тежњом да буду веће, боље уређене и разноврснијих фондова.

Тако је, попут Аристотелове библиотеке, уз Музеј (Museum) - својеврсни „универзитет хеленског света“, династија Птоломеја, формирала Александријску библиотеку (око 300 г. п.н.е.). Приликом попуњавања фондова ове Библиотеке циљ је био сакупити комплетно „научно и литерарно благо“ које су створили Грци, али и други народи који су припадали „духовној сфери хеленске културе“. Са око 700.000 свитака, колико је имала у свом златном добу Александријска библиотека је била и остала јединствена кроз целу античку историју, истичући се разноврсном литературом и отворена за све кориснике.¹⁵

Друга по важности и величини јавна библиотека хеленистичког доба основана је крајем 3. века п.н.е. у Пергаму по узору на Александријску, а током свог највећег процвата имала је збирку од око 200.000 свитака. И други владари тога доба, по угледу на Александријску библиотеку и Библиотеку у Пергаму, трудили су се да обезбеде што богатије фондове књига на својим дворovima. Тако треба поменути две библиотеке династије Селеукида у граду Антиохији у Сирији и библиотеку понтског краља Митридата Еупатора. Иако се ове библиотеке на дворovima нису могле мерити са две највеће јавне библиотеке хеленског света, не треба занемаривати њихов значај „за производњу књиге и развој књижница“.¹⁶

Задивљен Александријском библиотеком Цезар је одлучио да у Риму подигне сличну библиотеку. Његову идеју реализовао је песник и војсковођа Гај Азиније Полион између 39. и 33. године п.н.е. Како је Рим почетком Царства постао место у коме су се

¹⁴ Povijest knjige / Aleksandar Stipčević. – Zagreb : Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1985. – Str. 108.

¹⁵ Набављане су све доступне књиге са свих страна света, „од узвишене епске поезије до досадних куvara“ . - У: Biblioteke starog sveta / Lajonel Kason. – Стр. 39.

¹⁶ Povijest knjige / Aleksandar Stipčević. – Str. 114-117.

окупљали учени људи из свих крајева Средоземља „јавне библиотеке постале су потреба која се више није могла одлагати“.¹⁷ Тако је до пропасти Римског царства (395) формирано 28 јавних библиотека, а најзначајнија је Улпијана коју је 113. године подигао цар Трајан.¹⁸ Важност ових установа, као и важност књиге у животима владара, али и свих других заинтересованих корисника у Старом Риму, огледа се у њиховом приближавању читаоцима. Књига и библиотеке смишљено су стављане у центар пажње, односно оне су се „нудиле“ потенцијалним корисницима тамо где су се они најчешће скупљали и задржавали. Речју, „књига је донесена међу људе, у вреву свакодневице“, уместо да се људи изољују у раскош неке ексклузивне библиотеке резервисане само за елиту.¹⁹ Осим у Риму, јавне библиотеке попут Целзијусове библиотеке у Ефесу (2. век), библиотеке у Кому Плинија Млађег, затим јавних библиотека у Драчу, Коринту, Нимесу, Картагини, Константинопољу, подизане су и у другим већим градовима, а раније основане библиотеке, на територијама које су припале Царству, наставиле су несметано да раде. Покрет јавних библиотека, и библиотека уопште, у грчко-римском свету, био је одраз високе културе владара, научника и војсковођа тога доба, али је нажалост кратко трајао, јер је са пропашћу Римског царства заустављено и интересовање за књиге и библиотеке, а „многе су нестале у налетима варвара, уништене или похаране као ратни плен“.²⁰

Пред крај 4. века Римско царство је подељено на Западно и Источно царство што је донело велике промене у државном и политичком животу. Хришћанство је постало преовлађујућа религија, чији је успон значајно утицао на развој писаног стваралаштва, с обзиром да је религија постала једна од најважнијих тема. Настала је поплава изучавања библијских текстова, коментара, расправа о Богу, а у скрипторијама су преписиване, осим мањих изузетака, искључиво богослужбене књиге, које су задовољавале потребе манастира у којима су се налазиле. „Оваквим делима није било место на полицама постојећих библиотека, оне су захтевале своје библиотеке“.²¹ Ове библиотеке су се појавиле као део хришћанских манастира и цркава, доступне уском кругу корисника, строгих правила коришћења, али и такве представљале су кораке у правцу данашњих

¹⁷ Исто, стр. 115-117.

¹⁸ Introduction to Library Science / Jesse H. Shera. – Littleton, 1976. – стр. 15, 17-18, 21.

¹⁹ Povijest knjige / Aleksandar Stipčević. – Str. 119.

²⁰ Читалишта у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. - 2. изд. – Стр. 253-268.

²¹ Biblioteke starog sveta / Lajonel Kason. – Str. 131-139.

библиотека. Додуше, постојале су личности, попут Касиодора²² оснивача манастира Виваријум (555), који је иако свештено лице, након подизања манастира, устројавања скрипторије и библиотеке унутар његових зидина, сматрао „да манастирска библиотека треба да тежи широком тематском распону и дубини захвата грађе“, што је изразио у свом делу *Institutiones*.²³ Према Касиодоровим препорукама монаси су марљиво преписивали књиге, како духовног, тако и световног карактера.²⁴ Захваљујући њему и његовим следбеницима, који су наставили рад под утицајем *Institutiones*, манастирске библиотеке су се „постепено кретале у правцу истраживачких библиотека“. ²⁵ Највећи део сачуваних грчких и латинских списа из античког доба дугујемо збиркама прикупљеним у таквим манастирима.²⁶ Средњи век се може назвати периодом опадања и губљења идеје јавног библиотекарства иако постоје аутори који ове библиотеке сматрају духовним центрима, али и центрима писмености, научног и уметничког стваралаштва.²⁷ У тим годинама настају неке од најзначајнијих манастирских библиотека чије збирке рукописних књига, рад њихових скрипторија, правила, библиотечки каталози, организација и смештај библиотека и теоријски радови опата и монаха – чувара књига, представљају незаобилазне изворе за изучавање средњовековног библиотекарства.²⁸

Међутим, прихватање хришћанства у Византији, након распада Царства, „није означило раскид са системом образовања који је постојао у позноантичком периоду“, те је током 4. века Константинопољ био стециште учених људи из различитих делова Царства, „који су у граду оснивали учена друштва, школе и мале приватне академије“. ²⁹ Настава на универзитетима, академијама или приватним школама у Византији није могла да се реализује без формирања библиотека. Библиотеке су имале задатак да обезбеде литературу за редовну наставу и да подрже научно-истраживачки рад. По карактеру су, условно речено, биле јавне јер њихове фондове нису користили само истраживачи из ових

²² Magno Flavije Aurelije Kasiodor, познатији као Касиодор Сенатор, писац и историчар.

²³ Biblioteke starog sveta / Lajonel Kason. – Str. 131-139.

²⁴ Povijest knjige / Aleksandar Stipčević. – Str. 142.

²⁵ Biblioteke starog sveta / Lajonel Kason. – Str. 131-139.

²⁶ Monte Cassino, 529; Vivarium, 555; Fontaine, Luxenil 590; Kells, 6. или 7. век; Sankt Gallen, 613; Bobio, 614; Reichenau, 724; Regensburg, 727; Fulda, 744.

²⁷ Јавне библиотеке и јавно знање / Жељко Вучковић. - Стр. 70.

²⁸ Читалишта у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. - 2. изд. – Стр. 253-268.

²⁹ Књига и библиотеке код Срба у Средњем веку / Гордана Стокић Симончић. – Панчево : Градска библиотека, 2008. – Стр. 15.

установа, „него и истраживачи из свих крајева Византије“.³⁰ Иако се не зна њихов тачан број, поуздано се може говорити о постојању неколико типова библиотека: царских, школских и високошколских, приватних и манастирских.³¹ Све ове библиотеке радиле су до пада Византије 1453. године, а велики део књига приватних библиотека, „преко 1000 грчких рукописа“ однет је из Цариграда. У ренесансној Италији су ове књиге „својим доносиоцима обезбеђивале значајан друштвени углед“.³²

Са новим начином производње, развојем трговине и занатства, појављује се и нови друштвени сталеж, који насељава градове и формира грађанску класу, која поред свештенства постаје носилац културе. Развој градова условио је појаву градских школа и универзитета³³, који су имали своје библиотеке за потребе студената и професора. Осим тога, велики подстицај ширењу књига и јачању библиотека дала је појава књижевних дела на народним језицима, као и прве књижаре и књижари који су поставили темеље издавачке делатности и трговине књигом, будући да после 13. века књига и библиотека представљају знак друштвеног престижа за њихове власнике.³⁴

Покрет хуманизма и ренесансе означава отварање нове ере у историји библиотека. Повратак античким писцима и повратак идеје јавног библиотекарства поново ступа на историјску сцену, захваљујући Петрарки, Бокачу, Ловатију и другим представницима италијанске ренесансе.

Током истрајног истраживања римских античких рукописа, њиховог исправљања, упоређивања и преписивања Франческо Петрарка је изградио потпуно нови приступ књизи, која је изгубила „мистични, магијски и култни карактер“, какав је имала до тада, и поново постала оно што је била у античко доба – „средство, носилац идеје и

³⁰ Јавне библиотеке у Византији / Ненад Идризовић. – Православље : новине српске Патријаршије. – 44, 1080 (15. март 2012), стр. 34-35.; доступно и на: <http://pravoslavije.spc.rs/broj/1080/tekst/javne-biblioteke-u-vizantiji/print/lat>.

³¹ Библиотеке у Византији / Наташа Иветић. – У: Читалиште : часопис за теорију и праксу библиотекарства (Панчево). – 11, 20 (мај 2012), стр. 49-56.

³² Књига и библиотеке код Срба у Средњем веку / Гордана Стокић Симончић. – Стр. 18.

³³ У Болоњи око 1100, Сорбони 1150, Кембрицу 1230, Прагу 1348, Кракову 1364, Бечу 1365. и Хајделбергу 1386. године.

³⁴ Povijest knjige / Aleksandar Stipčević. – Str. 155-156.

Најзначајнији центар производње и трговине књигама у Европи била је Фиренца, а најпознатији књижар Веспазијано да Бистићи (Vespasiano da Bisticci – 1421-1498) који је снабдевао књигом дворе, библиотеке, научнике и библиотеку у Ватикану. Осим Веспазијана било је и других књижара и путујућих трговаца који су књигама снабдевали универзитете, али и добродостојеће грађане и племиће; јављају се и антикваријати, чије старе књиге купују углавном студенти и мање имућни грађани.

Једна улица у Фиренци добила је име по бројним књижарама „Улица књижара“ (Via dei librai).

информације“.³⁵ У књигама се, током истраживања, Петрарка упознао и са појмом јавних библиотека, што га је навело да своју приватну библиотеку, са око 100 дела поклони цркви Св. Марка у Венецији како би чинила основу фонда будуће јавне библиотеке. Иако његова идеја није реализована Свенд Дал га у свом делу *Повијест књиге* назива оцем јавних библиотека³⁶, највероватније зато што је његова иницијатива постала „идеја хуманистичког покрета“ те су до средине 15. века основане јавне библиотеке, у Фиренци и Венецији, „које су отвориле пут за сличне библиотеке и у већим градовима Италије и другим европским земљама“.³⁷

Време у коме се рађа модерна Европа, уједно је и време у коме настају велике библиотеке, као и први теоријски радови, који изражавају потребу утемљења библиотекарства као посебног позива. Први библиотекарски приручник *Упутство за уређење библиотеке*³⁸, Габријела Нодеа из 1627. године, донео је упутства о уређењу библиотеке, структури фонда, систему каталога, обавезама библиотекара и месту библиотеке у друштву; као и схватање да библиотека не треба да буде место на коме се књиге прикупљају ради библиографске обраде, већ да би биле доступне свима. Нодеове напредне идеје прихватили су неки од најпознатијих научника тога времена, попут Декарта, Бекона, Кеплера и Хобса. Готфрид Вилхем Лајбниц, приликом сређивања фондова, користио је Нодеова упутства и проширио их у свом теоријском раду, односно он је сматрао да библиотеке „треба да буду ризнице људског знања и духа и да чувају све оригиналне мисли икада записане“; треба да имају стални државни буџет за набавку, сређене каталоге и јавно доступне фондове.³⁹

Након појаве штампарства у 15. веку, када књига постаје тражена роба у градовима са све више писменог становништва, када је студентима неопходна стручна литература и када се за античке рукописе интересује све већи број учених људи, према речима Жељка Вучковића, треба тражити корене потребе за оснивањем јавних библиотека. Штампана је,

³⁵ Читалишта у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. - 2. изд. – Стр. 256.

³⁶ *Povijest knjige : od antike do danas* / Svend Dahl. – Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1979. – Str. 50.

³⁷ Читалишта у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. - 2. изд. – Стр. 256-257.

³⁸ *Advis pour dresser une bibliotheque* / Gabriel Naudè. – Paris : F. Targa, 1627.

³⁹ Читалишта у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. - 2. изд. – Стр. 258.

као и литература на народним језицима, по мишљењу аутора, означила почетак великих, револуционарних промена у културном, духовном, економском и политичком животу.⁴⁰

Појава великог броја истоветно штампаних књига, масовнијих тиража, њихова доступност већем броју грађана, погодни формати књига, дају књизи значај какав она до тада није имала. Поред научне, снажан развој добија и поучна и забавна литература намењена широкој читалачкој публици, занатлијама, трговцима и свим писменим грађанима. Штампају се, за потребе новог слоја читалаца, корисне, јефтине, разумљиве и популарне књиге. Књига постаје масовно произведена индустријска роба, која задовољава потребе средњег сталежа. Већ у 15. и „током XVI и XVII века афирмише се схватање о библиотекама као јавним установама и предуслову научног и друштвеног напретка”, па ипак њихово оснивање почиње тек век касније.⁴¹

Као последица ових тенденција јављају се у Француској, Енглеској, Немачкој, Италији и другим европским државама добровољна друштва за читање (Cabinets de lecture; Salons litteraires; Subscription libraries; Lesekabinette; Lesegesellschaft, Gabinetto di lettura), чији су покретачи имућни грађани и племићи, која су „значајно допринела да се пут ка књизи и читању отвори и најширим круговима становништва”.⁴²

Будући да читалишта (читаонице) нису у почетку биле свуда отворене за грађанску класу и ниже слојеве племства, током 17. века било је покушаја да се неке приватне, парохијске, државничке библиотеке отворе за јавност.⁴³ Приликом њиховог оснивања јављају се два озбиљна проблема: неприлагођени књижни фондови – јер грађанска класа није могла да чита књиге теолошке и научне садржине; и немогућност држава, градова и општина да финансијски подрже ове установе.

Идеја о отварању библиотека за јавност у Енглеској везује се, према истраживањима и писању Томаса Келија, за почетак 15. века. Три су библиотеке које се формирају у Енглеској: Гилдхол библиотека у Лондону (Guildhall library of London, 1421), и јавне библиотеке Ворчестеру и Бристолу. Осим богослужбених књига у овим библиотекама могле су се наћи и књиге из области канонског и јавног права, које су

⁴⁰ Јавне библиотеке и јавно знање / Жељко Вучковић. – Стр. 75.

⁴¹ Исто, стр. 76-78.

⁴² Читалишта у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. – Београд : Народна библиотека Србије, 1984. – Стр. 62-66.

⁴³ У Енглеској су у 17. веку отворене библиотеке за јавност у Конвентрију, 1601; Норвичу, 1608; Бристолу, 1615; Манчестеру, 1653; у Италији: у Милану, 1609; Риму 1614. и Ђенови 1757; у Француској: у Ла Рошелу, 1604; Руану, 1634; Паризу, 1654; Дијону, 1708. године

служиле за подучавање свештених лица и студената на универзитетима. Ове библиотеке имале су запослене библиотекаре, устројене каталоге, а књиге су се највероватније повремено могле износити ван зграде библиотека, будући да је остало записано „да свака књига која би се изгубила због немара чувара морала је да се замени, под претњом новчане казне“. Биле су отворене сваког радног дана два сата пре подне и два сата после подне, за све заинтересоване које се баве истраживањем.⁴⁴ О библиотекама у Енглеској, у 15. веку, зна се врло мало, али је сигурно да је идеја јавности настала њиховим оснивањем, односно да су отворене од донација и приватном иницијативом које су биле усмерене ка општој доступности књиге.

Идеја о јавним библиотекама еволуирала је у току следећег века и по, тако да се крајем 17. века у Енглеској појављују јавне библиотеке у два облика: претплатне библиотеке⁴⁵ и позајмне библиотеке. Све ове библиотеке биле су осниване приватном иницијативом и издржаване од прилога богатих чланова.⁴⁶ Осим тога, у 18. веку отварају се библиотеке за занатлије и њихове шегрте (*mechanics libraries*), чије су мецене били богати индустријалци и трговци, у сврху смањивања допунског финансирања потребног за обуку и школовање радника.

Прекретницу у схватању улоге и друштвене важности јавних библиотека у Енглеској означава половина 19. века. Увиђајући потребу за књигом, за отварањем јавних библиотека Парламент је 1847. основао Одбор за јавне библиотеке. На иницијативу Одбора је, 1850. године, донет *Указ о јавним библиотекама*⁴⁷ (*Public Library Act*), који је обавезивао све градове са више од 10.000 становника да оснивају и издржавају јавну библиотеку. Осим доступности књиге за све грађане подједнако, овим указом се

⁴⁴ *Early Public Library : A History of Public Libraries in Great Britain before 1850 / Thomas Kelly. – London, 1966. – р. 29-35.*

⁴⁵ Претплатне библиотеке су имале неколико облика: приватне позајмне библиотеке, позајмне библиотеке за средњу класу, позајмне библиотеке за радничку класу, мушки клубови и др.

⁴⁶ *Early Public Library : A History of Public Libraries in Great Britain before 1850 / Thomas Kelly. – London, 1966. – р. 119-151.*

⁴⁷ Овај закон настао је као резултат напора једне мале групе образованих људи на челу са Виљемом Евертом, чланом парламента у Ливерпулу и Едвардом Едвардсом из Британског музеја, који су схватили да не постоји довољан број јавних библиотека и да Британија значајно заостаје за развијеним државама у нивоу библиотечких услуга. У свом обраћању парламенту Едвардс је између осталог рекао: „Јавне библиотеке морају бити потпуно отворене за сваког посетиоца. Оне не треба да нуде само практична сазнања и привремена и уобичајена мњења, већ свим људима морају приближавати мудрост претходних генерација, ризнице далеких старина и наде и сведочанства будућег света“. И поред противљења опозиције Закон је усвојен са 118 гласова „за“ и 101 гласом „против“. - У: *Јавне библиотеке и јавно знање / Жељко Вучковић. – Стр. 85-86.*

обезбеђивало редовно финансирање библиотека, њихова изградња, опремање и набавка књига и часописа, тиме што се из државног прихода, односно од пореза, издвајало пола пенија на једну фунту.

Након доношења овог, у светским оквирима, првог државног закона о јавним библиотекама, у Енглеској су између 1850. и 1883. године отворане три до четири јавне библиотеке годишње. Године 1869. било их је у 46 градова, 1877. у 75, 1879. радило је чак 98 јавних библиотека. Када је за изградњу енглеских библиотека уложен новац од Карнеги фондације, њихов број се у периоду до 1910. године значајно повећао, на чак 16 новоотворених годишње.⁴⁸

Поред библиотека формираних и финансираних на локалном нивоу и из пореза грађана, отворане су и библиотеке приватном иницијативом. Покрет народног просвећивања у Енглеској покренуо је Џејмс Стјуарт 1873. године. Овај покрет, осим основних активности, предвиђао је и оснивање народних књижница и читаоница у које су приступ имали сви заинтересовани грађани.

У другим европским државама и Америци „отварање библиотека за јавност, понегде и читаоница... одвија се кроз цели XIX век“, а зависи од политичких и друштвено-економских прилика земаља у којима се оснивају. Чинило се, да ће због напретка у свим областима духовног и материјалног стваралаштва „јавне библиотеке брже остварити своје циљеве. Али збивања на светској сцени, интереси великих и моћних, неповољна економска кретања у времену које је долазило са новим веком, одложили су за неколико деценија остваривање идеје о широкој мрежи јавних библиотека у свакој земљи, за све кориснике под истим условима“.⁴⁹

Историја настанка и развоја библиотека јасно показује да су јавне библиотеке последњи тип формираних библиотека, да су продукт економског и друштвеног сазревања нације. Као најмлађе међу типовима библиотека, оне су лакше и брже прилагодиле своју функцију, дефинисале задатке и одредиле методе рада, захваљујући вишевековном искуству свих дотадашњих развијених типова библиотека. Најпознатији теоретичар библиотекарства и историчар покрета јавних библиотека у Новој Енглеској (САД), Џеси Шир сматра да је историја јавних библиотека сведочанство о промени улоге библиотеке у

⁴⁸ Encyclopaedia of Library History / ed. Wayne A. Weigand, Donald G. Davis. – New York : London : Garland Publishing Inc, 1994. – P. 128-130.

⁴⁹ Читалишта у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. - 2. изд. – Стр. 261.

друштву, која је од задатка чувања књига намењена уском кругу корисника еволуирала до активног учесника у подизању образовног нивоа најширих слојева становништва и с правом истиче, прецизније од свих дотадашњих изучавалаца, да је библиотека као институција одређена друштвеним моделом, а да су јавне библиотеке производ специфичних друштвених односа „за чије нам је разумевање потребно добро познавање историје“.⁵⁰ Шир је појам јавне библиотеке везао за законску регулативу према којој се једна административна јединица (град, држава) јавља као оснивач и финансијер библиотеке и којом управља као јавним добром. „Овај други критеријум, по коме су се јавне библиотеке у Америци потпуно одвојиле од свих постојећих, Шир је сматрао епохалним достигнућем, а рад првих институција овог типа је оценио као најзначајнију културну тековину 19. века“.⁵¹

Пролазећи кроз разне етапе развоја, јавне библиотеке су у својој историји постепено мењале, допуњавале и проширивале своје функције, у зависности од друштвено-економског и културног развоја, односно потреба корисника свих категорија. Стога се дефиниција самих библиотека и њихова функција мењала у току 19. века, те се у речницима, уџбеницима, енциклопедијама и лексиконима, а посебно у манифестима Унеско⁵²-а могу наћи конкретизоване функције савремених јавних библиотека. Већина дефиниција приближно исто одређује групе послова у оквиру образовне, информационе, културне и рекреационо-забавне функције, али се једном од најкоришћенијих сматра она коју је 1986. године објавила Ифла⁵³. Према Ифлином *Водичу за јавне библиотеке* „Јавна библиотека је библиотека установљена и финансирана од локалног или у неким

⁵⁰ Ka filozofiji bibliotekarstva : Džesi Šir u teoriji u praksi bibliotekarstva 20. veka / Gordana Stokić. – Pančevo : Mali nemo, 2002. - Str. 105.

⁵¹ Исто, стр. 103.

⁵² Унеско - Организација за образовање, науку и културу Уједињених нација је специјална агенција Уједињених нација, основана 1946. године. Основни циљ организације је да допринесе миру и сигурности подржавајући сарадњу међу нацијама кроз образовање, науку и културу као метод поспешивања универзалног поштовања правде, закона, људских права и основних људских слобода. УНЕСКО има 191 земљу-чланицу, а главно седиште организације је у Паризу са преко 50 канцеларија широм света.

⁵³ Међународни савез библиотечких удружења (International Federation of Library Associations - IFLA), чији је циљ унапређење сарадње на подручју библиотекарства и библиографије основан је 1927. године, а статус сталне организације добио је 1929. године. До 1939. године у Ифла-у се учланило 41 удружење, а након Другог светског рата Ифла је била међу првим невладиним организацијама која је наставила свој рад. Чланство Ифла-е броји сада преко 1.800 чланова, из више од 140 земаља света. Њени чланови су библиотечка друштва и сродна удружења, библиотеке, институције и појединци. Седиште ИФЛА-е је у Холандији. Најзначајнија улога ИФЛА-е је у доношењу међународних стандарда за поједине типове библиотека и библиографску обраду библиотечког материјала (ISBD(M), ISBD(S), ISBD(D) и друге).

случајевима централног владиног тела, или од неке друге овлашћене организације, доступна без предрасуда или дискриминације свима који желе да је користе“.⁵⁴

Тако дефинисана, са испуњавањем образовних, информационих, културних и рекреационо-забавних функција, јавна библиотека испуњава све задатке централне институције једног краја, једне локалне заједнице.

У циљу дефинисања друштвене мисије, циљева и задатака модерних јавних библиотека и са жељом да истакне њихов значај Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу је 1949. године објавила *Манифест о јавним библиотекама*.⁵⁵

Према Манифесту „јавне библиотеке су демократске образовне институције, народни универзитети који треба да обезбеде перманентно образовање свих генерација“, кроз разноврсне инструменте за пренос знања и идеја и да омогуће читаоцима да „буду у токовима научног напретка, да развијају критички и конструктивни дух у јавним пословима, да испуњавају своје радне и друштвене обавезе, да развијају своје критичке и стваралачке способности у књижевности и уметности и да своје слободно време креативно испуне“.⁵⁶ Манифест наглашава и стални публицитет и усаглашавање њиховог рада са другим институцијама у области образовања, културе и друштвене акције. Све ове активности, као и континуитет трајања јавних библиотека, треба да буду законски регулисани, јавно финансирани, бесплатни и подједнако отворени за све чланове заједнице, без обзира на занимање, религију, класну или расну припадност. „Остваривањем ових претпоставки обезбеђује се да јавна библиотека буде институција којом народ управља и која народу служи“.⁵⁷

На припреми и изради друге верзије *Манифеста за јавне библиотеке*, који је објављен 1972. године, учешће је узела и Ифлина Секција за јавне библиотеке. Њиме је проширен обухват друштвене мисије јавних библиотека. Манифест јавне библиотеке одређује као демократске установе просвете, културе и информисања. Њихов задатак је, према истом документу, „да оснаже човеков дух обезбеђујући књиге за њихову разоноду и задовољство, да потпомажу све који желе да уче и да омогуће праћење сазнања о напретку

⁵⁴ Guidelines for public libraries : prepared for the IFLA Section of Public Libraries. – München[etc.] : K. G. Saur, 1986. – р. 7. ; Јавне библиотеке и јавно знање / Жељко Вучковић. - Стр. 27.

⁵⁵ Јавне библиотеке и јавно знање / Жељко Вучковић. - Стр. 107.

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ Исто.

у техници, науци и друштву“.⁵⁸ Манифестом се указује на значај нових метода и техника за бележење људског знања и искуства – филмови, плоче, магнетоскопске и магнетофонске траке, које треба да заузимају све више места у збиркама јавних библиотека. Значај и специфичност овог Манифеста је што је дужну пажњу посветио посебним групама корисника: деци, ђацима, студентима и старим и хендикепираним лицима.

Убрзан развој нових технологија оставио је знатан траг у јавним библиотекама и наменио им нове улоге. Стога, Манифест из 1994. године јавну библиотеку дефинише као: „локални центар информација који омогућава да све врсте знања и информација буду одмах на располагању корисницима.“ Услуге јавне библиотеке морају бити доступне за све, без обзира на старосно доба, расу, пол, веру, националност, језик, или друштвени положај. Колекције обавезно треба да обухвате традиционалну грађу и све врсте одговарајућих медија и модерних технологија. „Колекције и услуге не смеју да подлежу било ком облику идеолошке, политичке или верске цензуре, као ни комерцијалним притисцима“.⁵⁹

Осим дефиниције Манифестом је одређено и дванаест нових задатака јавних библиотека: стварање и неговање читалачких навика код деце; подршка образовању на свим нивоима; пружање могућности за лични креативни развој; подстицање маште и креативности код деце и младих; повећање свести о културном наслеђу, разумевања уметности, научних достигнућа и открића; омогућавање приступа културном изражавању које се остварује кроз све сценске уметности; унапређивање дијалога међу културама и неговање културне разноликости; подршка усменој традицији; обезбеђивање приступа информацијама о друштвеној заједници за све грађане; пружање одговарајућих информационих услуга локалним предузећима, удружењима и групама људи сличних интересовања; допринос унапређењу вештина информационе и компјутерске писмености; подршка и учествовање у књижевним активностима и програмима намењеним свим старосним групама, и покретање таквих активности, ако је неопходно.

Будући да „UNESCO верује да су јавне библиотеке животна снага образовања, културе и информисања, и неопходни чиниоци друштвеног живота који негују мир и

⁵⁸ Исто, стр. 107-108.

⁵⁹ <http://www.ifla.org/>; http://archive.ifla.org/VII/s8/unesco/Public_Library_Manifesto-sr.pdf, преузето 22. августа 2012.

духовно благостање, делујући на умове мушкараца и жена“, ова организација „позива државне и локалне владе да подрже јавне библиотеке и да се активно заузму за њихов развој“.⁶⁰

Сама потреба да се Унеско у току пола века три пута својим манифестима бави јавним библиотекама, потврђује не само значајне промене и развој ових библиотека, него и њихов све већи утицај у испуњавању задатака из функција које су им намењене. Од првог Манифеста из 1947. године који јавне библиотеке сматра образовним институцијама, неком врстом народних универзитета који обезбеђују перманентно образовање и развој критичког и конструктивног духа, преко оног из 1972. када најављује снажан продор свих савремених технолошких помагала у бележењу људског знања и искуства, те изузетну и специфичну помоћ посебним групама корисника, до трећег, последњег Манифеста из 1994. године, који јавну библиотеку дефинише као локални центар отворен за све врсте знања и информација – постоје докази да се јавна библиотека више и брже трансформисала, унапређивала и развијала све службе у циљу задовољавања захтева својих корисника, као и за друштво у целини. Нема сумње, да ће и године које долазе бити у знаку успона места, улоге и доприноса јавних библиотека у ширењу знања и информација, у сусрет друштву знања.

Као међународно тело које представља интересе библиотека, информационих служби и корисника, Ифла истиче веровање да је људима, заједницама и организацијама потребан универзални приступ информацијама, идејама и достигнућима људског духа ради њиховог друштвеног, образовног, демократског и економског благостања. Како би ове идеје могле бити на најбољи начин реализоване, Секција за јавне библиотеке у оквиру Ифле разрадила је смернице и стандарде за јавне библиотеке.

Задаци стандарда су да јасно прецизирају ниво и квалитет корисничких услуга, као и да утврде да ли локалне заједнице обезбеђују услове за несметано обављање свих стручних библиотечких функција. Најзначајнији су и најутицајнији Ифлини *Стандарди за јавне библиотеке* објављени 1973. и допуњени 1977. године. Препоруке ових Стандарда су да јавна библиотека треба да буде основана у свим местима са најмање 3.000 становника, а мрежа јавних библиотека обухвата популацију од 150.000 становника. Минимум књига за

⁶⁰ <http://www.ifla.org/>, http://archive.ifla.org/VII/s8/unesco/Public_Library_Manifesto-sr.pdf, преузето 22. августа 2012.

сва одељења износи два тома, а у мањим организационим јединицама три по глави становника, док дечја литература треба да представља трећину укупног фонда. Референсна збирка би требало да садржи најмање сто томова или 10% укупне збирке публикација; док се педесет наслова периодике мора набављати у местима до 5.000 житеља, а у већим градовима десет на сваких 1.000 становника. Одредбе ових издања послужиле су као оквир за националне стандарде, чиме је подстакнут развој јавног библиотекарства. *Стандарди за јавне библиотеке* се и данас сматрају минимумом стандарда за делатност јавних библиотека, а уједно су допринеле и побољшању рада библиотека неразвијених земаља.

Услед разноликости потреба локалних заједница и неравномерне развијености појединих ресурса којима јавне библиотеке располажу Ифла је израдила и објавила *Смернице за јавне библиотеке*, које за разлику од стандарда, дају препоруке како и шта треба радити и у складу са којим стручним и друштвеним циљем. Препоруке и упутства ових *Смерница* свака земља или регион могу да прилагоде потребама заједнице, али и да их усагласе са техничким могућностима којима располажу.

Године 2001. Секција за јавне библиотеке разрадила је и стандарде и смернице за јавне библиотеке, које су израђене на темељу *Манифеста* из 1994. године, а носе назив *Услуге јавних библиотека : Ифла/Унеско упутства за развој*.⁶¹

Савремено друштво се у складу са развојем информационих и комуникационих технологија полако трансформише у информационо друштво, при чему се утицај савремених средстава комуникације одражава на свим нивоима свакодневног живота. Будући да је огроман број информација везаних за образовање, забаву, рад, културу креиран у електронском облику, и док је у развијенијим земаљама Европе продор интернета у домовима и радним местима на изузетно високом нивоу, у другим неразвијеним то није случај. Како би се ублажиле ове разлике, европски државници су се на Саветовању у Лисабону, 2000. године, договорили о потреби стварања најпродорнијег и најдинамичнијег друштва у свету, темељеног на знању.⁶²

⁶¹ The public Library Service : IFLA/UNESCO Guidelines for Development / by Philip Gill ... [et al.]. - München : K. G. Saur, 2001. - XV, 116 str. : table ; 22 cm. - (IFLA Publications, ISSN 0344-6891 ; 97). ; IFLA/UNESCO Смернице за развој јавних библиотека. – Београд : Народна библиотека Србије : Библиотека града Београда, 2005.

⁶² PULMAN XT пројекат у Србији / Jasmina Ninkov. – Dostupno na: http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=621, preuzeto 22. avgusta. 2012.

У циљу спровођења ове идеје започета је изградња електронске Европе, која је, како је било планирано, требало да обезбеди јефтинији, бржи и сигурнији интернет, улагање у људе и знања и подстицање коришћења интернета.

Значајну улогу у изградњи електронске Европе треба, као политички неутралне и са слободним приступом за све, да обезбеде јавне библиотеке. И будући да, као и у свим другим сегментима, јавне библиотеке већином нуде слободан приступ интернету, још увек постоји приличан број оних које обезбеђују само минимум класичних услуга. У циљу превазилажења ових разлика, у фебруару 2001. године, отпочео је рад на пројекту Пулман (Europe's network of excellence for public libraries, museums and archives), како би се изградила јединствена мрежа европских јавних библиотека са циљем да допринесе бржем унапређењу дистрибуције знања, дигиталном описмењавању и укључивању целокупног друштва у „информатичко доба“.⁶³ Спровођење овог Пројекта треба да обезбеди подједнаку доступност интернету без обзира на пол, ниво образовања, расу, радне способности и старосну структуру, са циљем да се створе подједнаке могућности и прилике које пружа интернет. Пројекат Пулман обухвата 26 земаља, а покренут је и финансиран од стране Европске комисије у оквиру Ицт програма. Као наставак овог великог европског пројекта настао је и Пулман ХТ којим су обухваћене и остале земље Европе. Овако проширен почео је са радом 15. јуна 2002. године.⁶⁴

С обзиром да је основно људско право „право на коришћење и разумевање информација“, јавна библиотека као јавна институција која је отворена за све има најважнију улогу у „прикупљању, организовању и коришћењу информација, као и у обезбеђивању приступа разноврсним изворима информација“. Информације, које „су веома битне за напредак појединца и друштва“ и информациона технологија, која „даје значајну моћ онима који могу да јој приступе и да је користе“, а нажалост још увек нису доступни већини светског становништва, изнедрили су изузетно важан задатак јавних библиотека „да уоче и искористе могућности које отвара развој информационе и комуникационе технологије“. У складу са тим јавне библиотеке, према најновијим Ифла/Унеско *Смерницама за развој јавних библиотека*, „имају прилику да постану

⁶³ Javne biblioteke, javne informacije, digitalno opismenjavanje i građanin / Rob Dejvis i Joanis Trohopulos / prevela sa engleskog Viljana Rakočević . – У: Гласник Народне библиотеке Србије (Београд). – 4, 1 (2002), стр. 213-219.

⁶⁴ Ibid.

електронска капија у свет информација“.⁶⁵ Оне данас све више преузимају улогу посредника у ширењу информација и знања и окупљању широких слојева становништва, што ће свакако послужити као основа за стварање будућег друштва знања.

Библиотеке, јавне библиотеке су од иницијативе, преко формирања и рада, институције које си пратиле токове развоја локалних заједница, једне државе и друштва у целини. Еволуирајући од магацина, музеја књиге, преко активног учесника у подизању образовног нивоа најширих слојева становништва до електронске капије у свет информација, јавне библиотеке су институције које у целини и подједнако, према задацима које обављају, истинске друштвене институције нераздвојне од стремљења сваког демократског друштва. Отуда и потреба да се истраже, испитају, анализирају и синтетизују знања о различитим етапама њиховог развоја у конкретним срединама.

⁶⁵ IFLA/UNESCO Смернице за развој јавних библиотека. – Стр. 11.

2. БИБЛИОТЕКЕ У СРБИЈИ ДО ПОЧЕТКА 20. ВЕКА : НАЈЗНАЧАЈНИЈЕ

РАЗВОЈНЕ ЕТАПЕ

Док су европске земље у 19. веку представљале уређене и организоване државне заједнице, Србија се тек ослобађала турског ропства. После Првог и Другог српског устанка, 1815. године, почела је изградња разорене и уништене земље, обнављање државе и јачање националне свести. Процес успостављања власти, формирања државних институција, подизања образовних установа и школа текао је споро и први резултати су били видни тек након добијања Хатишерифа 1830. године.

У заосталој и сиромашној земљи, осим незнатног броја преосталих манастирских збирки књига, све је недостајало, па је и образовање дуго било препуштено приватној иницијативи нахијских старешина, који су сами или уз помоћ ђачких родитеља отварали основне школе.

Књигâ, осим ретких буквара и вероватно молитвеника, није било међу ђацима. Учитељи су, поред црквених лица, једини имали по неколико књига. Изузетак су били неки ретки писмени и образовани грађани и представници власти, који су располагали малим бројем књига, набављених пренумерацијом.

О библиотекама, књижним збиркама, приватним или у поседу државних службеника, није могло бити речи изузев Књажеске библиотеке, формиране 1815. године у конаку кнеза Милоша у Крагујевцу. Ретки страни путописци крајем двадесетих година

19. века, осим манастирских збирки, сведоче да су виђали књиге и у неким нахијским центрима.

Поред напретка у обнављању земље, јачању трговине, успостављању државних институција, тридесете године 19. века означиле су прекретницу у просветном и културном животу Србије.

2.1. Политички, економски и законодавни оквир за формирање библиотека у 19. веку

До добијања Хатишерифа (1830), у Србији није било могуће оснивање институција за школство, образовање или просвећивање. Невелике и врло ретке су биле школе, основане приватном иницијативом, а о већим уређеним збиркама књига и библиотекама није се могло говорити, осим у манастирима и појединим нахијским центрима. „Хатишериф је скинуо забрану и несметано су могле да се оснивају установе неопходне за образовање и просвету народа. У тим годинама у Србији је учињено веома много. Поред школа које се још увек релативно споро отварају, набављена је штампарија, основана Народна библиотека, почело се са штампањем књига, покренуте су прве новине, отворен је Лицеј, основан Музеј, донет први закон о јавној и обавезној настави у Србији, основано Друштво српске словесности, покренут гласник Друштва српске словесности – први научни часопис у Србији, и отворено неколико библиотека“.⁶⁶

Све основане институције имале су изванредан значај за развој друштвеног и културног живота оног времена и веома су утицале на стварање атмосфере за формирање библиотека, што се у наредним годинама остварило отварањем више библиотека. Тако су засноване библиотеке при Богословији (1831), Војној академији (1837), Лицеју (1838), већем броју основних школа (1844), Артиљеријској школи (1850); такође су отворене библиотеке у институцијама које се баве одређеним научним или стручним дисциплинама, као и при појединим министарствима и научним установама.

Појава свих ових типова библиотека, у првој половини 19. века, није била ни организована, ни подстицана од Министарства просвете и црквених дела, „нити је било закона или одредби које би обавезивале неку институцију да оснива и подиже библиотеку. Повремене акције и наредбе нису били инструменти којима би се редовно и у довољној

⁶⁶ Читалишта у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. - 2. изд. – Стр. 38.

мери регулисало стварање библиотечке мреже, нарочито отварање библиотека за народ, јавних библиотека, за којима се осећала највећа потреба“.⁶⁷

У таквим околностима, већи број грађана – стасале младе буржоазије чије потребе не задовољавају фондови библиотека основних школа, ни стручна литература из тек неколико специјалних библиотека, испуниће потребу за информацијама, за читањем књига, новина и часописа у читалиштима која се оснивају крајем прве половине 19. века.

Политичке промене настале у Европи после 1848. године, одразиле су се и на политичкој сцени Србије. Уставобранитељска влада и њен режим нису одговарали друштвеном развоју Србије. У немилосрдну борбу за власт, вођену између кнеза и Совјета, умешала се либерална интелигенција, коју су предводили млади људи школовани у иностранству. Српска интелигенција, за разлику од других противника режима, није тражила власт, већ је наступала са одређеним политичким програмом и захтевима. Либерали су, као нова опозициона снага, тражили пуну слободу у унутрашњем, привредном и политичком животу, а у спољној политици су истакли идеју потпуног националног ослобођења и независности. Њихове идеје допринеле су да се на Светоандрејској скупштини, 1858. године, свргне уставобранитељски режим и на престо врати династија Обреновића. Слом уставобранитеља и кнеза Александра Карађорђевића, односно слом недемократске владе, охрабрио је либерале да Скупштини упуте захтев да се у Србији организује уставна и парламентарна монархија и заведу либералне буржоаске установе и слободе. Међутим, њихове наде за парламентарном монархијом, за политичким и економским слободама ипак нису остварене, с обзиром да друга влада кнеза Милоша, који је задржао сву крутост и самовољу у управљању земљом, није била у стању да изврши преображај српске државе и друштва у духу либерализма. После смрти кнеза Милоша, ни његов син кнез Михаило, не признаје парламентарни начин управљања земљом, прогања либерале због њихових слободоумних идеја, уводи полицијски систем, умањује права Народне скупштине и сурово гуши сваку и најмању пропаганду либерализма и отпора своје режиму.

Приморани да пређу у опозицију либерали су оштро нападали режим кнеза Михаила и жестоко критиковали његову политику. Они су били онемогућени да делују у органима Владе и у Скупштини и за пропагирање својих идеја добили су места на

⁶⁷ Исто, стр. 78.

страницама економско-стручног листа *Економске новине* (Београд, 1861), који је због полемике са конзервативним листом *Видовдан* био убрзо забрањен. Своју активност либерали су развили на Великој школи и у Друштву српске словесности, где је иначе била концентрисана сва српска слободоумна интелигенција.⁶⁸

У таквој политичкој констелацији у земљи, ни Влада ни одговарајуће институције, нису имале времена за развој образовања и просвете, за оснивање читалишта и библиотека, иако се из постојеће архивске грађе уочава да поједина министарства прихватају постојање и рад читалишта. „У немогућности да отвори већи број библиотека, да их опреми и издржава, државни органи Србије сматрали су довољним да у постојећим условима, прате и надзиру рад бројних читаоница, које су, како се чинило, уз школске, гимназијске и један број стручних библиотека, задовољавале потребе образованих грађана за књигом и информацијама“.⁶⁹

Рад читалишта био је регулисан правилима, која су морала бити потврђена од власти, „чиме је овај докуменат постајао пуноважан правни акт о оснивању јавне установе и целокупна њена делатност, као и одговорност управе морала је бити усаглашена са важећим законским прописима“, те је „оснивање читалишта било одобрavano од власти тек пошто су правила добијала сагласност од Министарства просвете и Министарства унутрашњих дела“.⁷⁰

Доласком одређеног броја образованих личности „на чело просветних и културних институција, и у библиотекарству Србије почеле су значајне промене“.⁷¹

После почетних „за библиотекарство пресудних збивања у Народној библиотеци..., Јанко Шафарик је на основу већ успешних корака претходника, направио следеће – предложио је оснивање прве јавне библиотеке, онакве какве су већ биле организоване у неким европским земљама“.⁷² Оснивање Јавне библиотеке у Крагујевцу уз сагласност државе, 1866. године, означило је почетак развоја јавног библиотекарства у Србији.⁷³

⁶⁸ О политичким странкама XIX века : докторска дисертација / Драгослав Јанковић. – Београд : Просвета, 1951. – Стр. 107-109, 114-116, 124-125.

⁶⁹ Читалишта у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. - 2. изд. – Стр. 264.

⁷⁰ Исто, стр. 167.

⁷¹ Исто, стр. 264.

⁷² Исто, стр. 265.

⁷³ АС, ДС, 40/1867. (№ 64; 26. јануар 1867); АС, МПС, 49, 75/1909.

Исте године, 1866, према непотпуној архивској грађи, записане су и активности на формирању фонда за Јавну библиотеку општине у Крушевцу, али је дугогодишњи спор између Гимназије и општине у Крушевцу замаглио записе о њеном постојању и раду.⁷⁴

Чини се да је осамдесетих година 19. века, под утицајем интелектуалаца школованих на страни, sazрвала идеја о отварању јавних народних библиотека у већим градовима и варошима Србије. Ову претпоставку потврђује и један докуменат из Народне библиотеке у Београду, којим 1882. године помоћник библиотекара извештава министра просвете и црквених дела да „... има један сандук књига одвојених за књижницу у Нишу, који се ставља на расположење Министарства“.⁷⁵

Период последње три деценије 19. века за Србију је период бурних династичко-политичких промена, социјалних немира, мањих ратова, али и унапређења просвете, науке и књижевности и отварања многих школа. „То је време знатног пораста читалачке публике, библиотека и читаоница“.⁷⁶ До краја века основане су многобројне стручне библиотеке: Српског лекарског друштва (1873), Уметничког музеја (1881), Астрономске опсерваторије (1887), Српског хемијског друштва (1887), Државне архиве (1899), Природњачког музеја (1899) и обновљен рад појединих читалишта. Овај период обележен је и ширењем радничког покрета, који је предвиђао оснивање читаве мреже библиотека у којима би се радници оспособљавали за рад у синдикалним и партијским организацијама. Тако су библиотеке радничких друштава 1895. и 1896. године основане у Београду, Неготину и Крагујевцу, а до 1903. било је 25 друштава са библиотекама.⁷⁷

Све ове библиотеке и читалишта нису били засновани на законима или посебним прописима за обављање делатности. Неке од њих радиле су према утврђеним правилима, која су одобравала надлежна министарства. Народна библиотека у Београду, такође, осим наредбе о обавезном примерку, све до 1881. године, није имала закон. Стојан Новаковић је након одвајања Народне библиотеке у самосталну установу донео први *Закон о Народној библиотеци и Музеју*, којим је прецизиран њен карактер, надлежности и финансирање.⁷⁸

⁷⁴ АС, МПС, ф. 3, 64/1873.

⁷⁵ АС, МПС, ф. 1, 39/1884.

⁷⁶ Историја Народне библиотеке у Београду / Мираш Кићовић. – Стр. 87.

⁷⁷ Исто.

⁷⁸ Исто, стр. 117.

2.2. Термиолошка разграничења : књижница или библиотека, читаоница или читалиште, јавна или народна библиотека

Дефинисање типова и врста библиотека, као и њихово разграничавање тековина су 20. века. У домаћим условима, због недовољне дефинисаности и разноликости термина који се употребљавају у истраживањима, нарочито истраживањима циљева и функција јавних библиотека, појавиле су се и прве недоумице које се тичу термиолошке проблематике.⁷⁹ Оне се односе на неуједначено коришћење термина јавна и народна библиотека, читаоница и читалиште, али и на коришћење термина књижница и библиотека, односно књижничар и библиотекар.

Народне библиотеке се називају: „јавним, популарним, пучким, масовним, општинским, општим, градским, матичним, бесплатним, општеобразовним итд“, уз то овде није реч само о термиолошкој непрецизности, већ и разликама у стручним приоритетима и друштвеној мисији народних библиотека.⁸⁰

Термин народна библиотека устаљен је на нашим просторима за Националну библиотеку, која је основана 1832. године. Мада је назив Народна библиотека, као званично име предложио Ђура Даничић, овај назив озакоњен је тек 1881. године. Иако је Даничић имао сјајно образложење за овај назив, а појам национална библиотека није био још увек уведен као категорија у типовима и врстама библиотека, може се рећи да је Даничићева формулација донела доста полемика, недоследности у методологији и типологији народних, јавних библиотека код нас.

Јанко Шафарик у свом образложењу о потреби оснивања јавне библиотеке уводи термин јавна библиотека и предвиђа да Библиотека служи за допуну наставе, приватном подучавању, да се њоме користе ученици из најстаријих разреда, чиновници, официри, свештеници и други одлични ђаци. Шафарик је вероватно превео термин јавна библиотека из немачког и енглеског језика, будући да се у другој половини 19. века у овим земљама расправљало о свим типовима библиотека. Мада је оснивач назива јавном, у појединим каснијим извештајима она се назива и народном библиотеком, што је случај са извештајем

⁷⁹ Леџбеница душе : успостављање библиотекарског дискурса код Срба. – У: Библиотеке и идентитет : пролегомена за историју модерног српског библиотекарства / Гордана Стокић Симончић, Жељко Вучковић. – Панчево ; Нови Сад: Градска библиотека ; Филозофски факултет Универзитета, 2012. – Стр. 34.

⁸⁰ Јавне библиотеке и јавно знање / Жељко Вучковић. – Стр. 12.

библиотекара Милована Маринковића из 1876. године. Отвореност и јавни карактер ове установе огледа се у општој доступности: „грађанима, војним лицима, свештеницима и учећој се младежи“.⁸¹ Преименовање или двоструки називи институција нису били неуобичајени у преписци и администрацији оновремене Србије.

На прелазу између 19. и 20. века појављују се аутори који заговарају потребу оснивања јавних библиотека у Србији, било приватном било државном иницијативом. Неки од њих дали су значајан допринос и лични печат овом процесу, али су их и они различито називали, иако су их подједнако једнообразно дефинисали.

Занимљиву дефиницију јавне библиотеке даје Васа Царичевић: то су установе којима се може служити свако, по подједнаким условима, али под тим не подразумева само најниже слојеве становништва, већ и интелигенцију, којима народне књижнице треба да буду посредник између њих и књижевности⁸². И Царичевић ове библиотеке назива и јавним и народним.

Добросав Ружић профилише јавну библиотеку као установу у којој чита не само интелигенција, што је до сада био случај са Народном библиотеком, већ већину чланства треба да чине ученици, професори, пензионери, учитељи, судије и свештеници, а у фондовима треба да је заступљена поучна и забавна литература са 20-40%, затим „привреда и трговина, па после историјска дела, биографије ... дела о географији, и путописи, природне науке, педагошка дела ... и мањи део књига које говоре о политици, праву, философији, уметности и религији“.⁸³

Термин народна књижница користи се и у *Правилима о народним књижницама са читаоницама* које је прописало Министарство просвете и црквених послова 1904. године. Према овим Правилима свака народна школа у Србији мора установити народну књижницу са читаоницом, са задатком да шири просвету, писменост, да васпитава народ и помаже му у обављању грађанских дужности.⁸⁴

⁸¹ Прилог проучавању настанка и развоја јавних народних библиотека у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. – Стр. 116-137; Лецбеница душе : успостављање библиотекарског дискурса код Срба. – У: Библиотеке и идентитет : пролегомена за историју модерног српског библиотекарства / Гордана Стокић Симончић, Жељко Вучковић. – Стр. 37-38.

⁸² Народне јавне књижнице / Васа Царичевић. – Стр. 1; Јавне библиотеке и јавно знање / Жељко Вучковић. – Стр. 15.

⁸³ О библиотекама / Д. М. Ружић. – Стр. 39.

⁸⁴ Правила о народним књижницама са читаоницом Краљевине Србије / Љуб. М. Давидовић. - У: Просвета (Крагујевац). – 5, 6 (10. 11. 1904). – Стр. 93

Јавна књижница, пише Ђорђе Грујић 1912. године, представља просветну установу, која треба да се одликује организацијом и радом, односно не треба да буде само хрпа књига. Јавна је зато што треба да омогући свим слојевима једног народа просвећивање давањем књига на читање, али и других помоћних средстава за разумевање (слика, модела и цртежа).⁸⁵

Сада је већ јасно да се осим паралелне употребе термина народна и јавна библиотека, користе и термини библиотека и књижница, за исте установе, те се они могу сматрати и користити као синоними. Под појмом библиотека или књижница подразумева се јавна, народна библиотека са прилагођеном литературом, која служи за цео народ.

Термин читаоница, који је уведен 1866, користи се упоредо са термином читалиште и у суштини до краја 19. века означава исту институцију. Касније се термин читаоница користи за означавање просторија у оквиру библиотека у којима се поред читања одржавају и друге манифестације у вези са књигом.

Истовремено се, и готово подједнако користе и називи библиотекар и књижничар, који се такође могу рачунати у синониме, а последица су недефинисаности и неразграничавања термина библиотека и књижница, али свакако у периоду с краја 19. и почетка 20. века ова два звања не познају разлике у степену образовања, јер је до њиховог међусобног разграничавања и дефинисања послова дошло знатно касније.

Добросав Ружић у својој студији *О библиотекама* између података о типовима и броју библиотека, величини фондова, каталозима, неретко наводи и податке о финансијским средствима која поједине државе, градови или окрузи издвајају за библиотеке. Начини финансирања ових институција, без обзира о ком типу библиотеке пише (национална, школска, универзитетска, јавна), могу се сврстати у три категорије: помоћи, наменски буџети и прирези (Законом регулисана средства у Енглеској). Он пише да су у Србији до 1901. године основане три народне библиотеке у Београду, Нишу и Крагујевцу, које примају бесплатни обавезни примерак и имају одређене буџете, али нису самосталне установе. Констатује, такође, да Народна библиотека у Београду „није јавна

⁸⁵ О друштвеном просвећивању : чланци и белешке / од Ђорђа Грујића . – Земун : „Напредак“, 1912. – Стр. 35-38.

библиотека за народ ... али она треба да оснива такве јавне библиотеке⁸⁶. Свакако су најзначајнији проблеми финансирање библиотека и бесплатна доступност публикација, за које је у Народној библиотеци „предвиђена кауција, да би се тим начином спречило хотимично и намерно упропашћавање књига“. Ружић заступа став да јавна библиотека треба да буде позајмна, јер сврха и „није да њене читаонице буду пуне, већ да се што више књига чита и кући носи, и да их многи читају“⁸⁷, али не истиче неопходност њиховог континуираног финансирања.

Васа Царићевић даје неколико предлога о финансирању јавних библиотека, али чини се не налази најбољи модел који би се у Србији могао применити, јер како сам пише у Србији је „покрет за књижнице ... још увек у зачетку“, а највећи проблем и „доста велика брига, откуда да се добију средства за оснивање и за издржавање“. Уверен је, такође, да ће у „Србији и држава и опћина давати на књижнице, чим буде више људи прожето уверењем о потреби и користи књижница“⁸⁸.

Он даље образлаже да би свака општина могла издржавати књижницу и наводи пример Босне и Херцеговине, „где црквена општина издржава књижницу“, а уколико нема континуираног прилива средстава може се увести чланарина „према приликама“ и у зависности од места где се књижница оснива.⁸⁹

Као добар пример Царићевић наводи покушај Љубомира Давидовића да све школске библиотеке претвори у јавне, јер у том случају „нема бриге за средства“, односно она би била обезбеђена из буџета школа.⁹⁰

Оба аутора познају системе финансирања библиотека, јавних библиотека, али су, такође, упознати са целокупним стањем просвете и културе у Србији почетком 20. века, свесни да већина модела који су у европским и светским библиотекама примењивани нису могли бити примењени у српско библиотекарство.

⁸⁶ О библиотекама / Д. М. Ружић. – Стр. 40.

⁸⁷ Исто. – Стр. 42-43.

⁸⁸ Народне јавне књижнице / Васа Царичевић. – Стр. 17.

⁸⁹ Исто. – Стр. 37.

⁹⁰ Исто. – Стр. 17.

2.3. Развој идеје јавности библиотека у Србији до почетка 20. века

Идеја јавности библиотека, условно речено, стара је колико и сама библиотека као институција. Интензитет ове идеје мењао се, развијао и ширио кроз векове, било да се ради о манастирским збиркама, кнежевским и краљевским библиотекама, приватним библиотекама високих државних личности или црквених достојанственика, о библиотекама разних покрета, друштава, удружења, до школских, високошколских, специјалних и научних библиотека, увек, у свим временима, у свим земљама и у Србији пре 1804. и после 1815. године.

Жеља за спровођењем идеје о јавности књижних фондова, о доступности библиотека за све, заматак је јавне библиотеке, која иако напредна за времена у којима се јавља, није узимала у обзир важне, пресудне претпоставке о структури фондова, језику и писму, о образованости, знању, степену писмености и потребама различитих врста корисника.

У Србији идеја јавности не може да се прати континуирано.

У првој половини 19. века свакако је постојала жеља за коришћењем књижних збирки, али о тим књигама манастирских библиотека и скромних фондова приватних и државних школа зна се врло мало, иако је вероватно да су књиге коришћене на бази преписивања и позајмице. После тридесетих година, после оснивања Правитељствене книгопечатње и уредби (о формирању Лицејске библиотеке 1838. и школских библиотека 1844) јавност библиотека подржавају не само школске власти или управе одговарајућих библиотека при стручним школама и министарствима, већ и Министарство просвете и Српско учено друштво настоје да се свим грађанима омогући приступ овим фондовима. Тај покушај отварања библиотечких фондова за јавност, није имао успеха из истих оних разлога који нису оживотворили првенствену идеју јавности библиотека.

Читалишта формирана на захтев младе буржоазије попунила су делимично недостатак јавних библиотека, и мада су остварила видне резултате у области информисања и стварања навика за читањем, она ипак остају сталешки обојена и због плаћања обавезне чланарине, недоступна свим слојевима становништва. Принцип јавности, међутим, приметан је у читалиштима, која су од прве фазе када су била „класно,

еснафски и социјално обојена“, еволуирала „до јавних библиотека које имају најширу демократску платформу“. ⁹¹

2.3.1. Национална, школске и специјалне библиотеке у контексту јавности

Приликом оснивања националне библиотеке, школских, високошколске и специјалних библиотека у Србији принцип јавности је био један међу првим у овим институцијама. Без ограничења у погледу коришћења фондова, у чијем су формирању учествовали бројни донатори, држава и одређена друштва, принцип јавности је растао са ширином и структуром њихових књижних збирки. Нажалост, у првим деценијама рада ових библиотека број корисника, потенцијалних читалаца, био је условљен веома малим бројем писмених и образованих грађана. Са променама у образовној структури становништва, са развојем просветних институција и трендом специјализације знања и задатака појединих типова библиотџка, национална библиотека, високошколска и специјалне библиотеке делимично су ограничиле коришћење својих фондова увођењем правила и прописа који нису задржали у принцип јавности, али су из стручних и практичних разлога онемогућили позајмицу ван својих просторија.

По угледу на сличне библиотеке у страним земљама и ове библиотеке су настојале да се уведена правила поштују не ограничавајући строго позајмицу и доступност књигама и часописима. Чак је и сама Народна библиотека давала књиге и часописе на позајмицу. Први званични државни библиотекар, Филип Николић, је својим укупним радом и организацијом, по мишљењу Мираша Кићовића, учинио Народну библиотеку јавном тиме што је предвидео издавање књига на коришћење – истина уз примену Правила за библиотеку из 1855. године, која су децидирано наводила које личности и под каквим условима врше позајмицу. ⁹²

Принцип јавности Народне библиотеке наставио је Ђура Даничић доношењем *Привремених правила за Библиотеку Попечитељства просвештенија*, 1858. године. Правилима је Даничић демократизовао коришћење, у односу на Николићева правила, омогућавајући да се књиге дају на позајмицу и ван Београда. Своје схватање јавности,

⁹¹ Читалишта у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. - 2. изд. – Стр. 262.

⁹² Историја Народне библиотеке у Београду / Мираш Кићовић. – Стр. 50-53.

суштине и рада националне, Народне библиотеке у Београду Даничић је потврдио и објављивањем извештаја о књижном фонду у *Српским новинама* већ 1857. године. „Својим написима у новинама заинтересовао је јавност за Библиотеку и допринео да буде богаћена значајним поклонима, - чим је све од једне затворене и једва мало коришћене установе створио јавну и за своје време значајну Библиотеку“.⁹³

Идеја неких министара заснована на *Устројенију јавног училишног наставленија* (1844) да се при свакој основној школи оформи јавна библиотека, како би грађани могли да користе фондове, није дала очекиване резултате јер се потребе ученика и професора вероватно нису поклапале са жељама корисника из ширих слојева народа.

Иако су и високошколска, библиотека Лицеја и неколико стручних библиотека прокламовале отвореност својих фондова за све кориснике очигледно је добар део млађе грађанске класе и тек описмењених грађана био незаинтересован за садржај, односно структуру фондова ових библиотека.

Принцип јавности укључује још један критеријум, а то је модел финансирања, јер јавно је све оно што се финансира из јавних фондова, односно буџета, има континуирана предвиђена и унапред одређена материјална средства. Оснивање библиотека у првој половини 19. века није била осмишљена и систематски спровођена акција, формирање ових завода јесте било подстицано од ресорног Министарства, али није било ни закона ни прописа који би обавезивали државу или одређену институцију да оснива, подиже и финансијски издржава библиотеку. Новчана средства за све ове библиотеке нису била ни континуирана, ни планска. Чак ни Народна библиотека у Београду, која је примала обавезни примерак од 1832. године, није до 1853. године имала предвиђен годишњи буџет који је држава издвајала за набавку, преповез, одржавање и новчану надокнаду за библиотекара. Библиотека Друштва српске словесности је, према *Уставу Друштва* из 1841. године, требало да буде финансирана од стране Министарства просвете и црквених дела, али предвиђена материјална средства нису била редовна и континуирана. Специјалне библиотеке налазиле су се на буџетима институција које су их основале, а њихово финансирање било је најчешће стихијско, ретко наменско.

Самим тим, током целог 19. века не постоји континуитет у финансирању већине основаних типова библиотека у Србији, библиотеке Лицеја, библиотеке Друштва српске

⁹³ Исто, стр. 72.

словесности, школских или специјалних библиотека, док су, у другој половини, Народна библиотека у Београду, и две јавне библиотеке основане до краја 19. века, имале, иако нередовне, предвиђене и унапред одређене буџете, .

2.3.2. Српска читалишта као претече јавних библиотека

Читаонице, кабинети за читање, касине, књижевни салони, оснивани у 17. и 18. веку у Енглеској, Француској, а затим и у другим земљама, стигли су у Србију у другој четвртини 19. века. У социјално-историјском погледу, појава читаоница, читалишта и у свету и код нас последица је стварања читалачке публике, стасавања младих образованих људи који у недостатку јавних библиотека не могу да задовоље своје потребе за књигом и информацијама о збивањима у свету. Добровољно удружени грађани оснивају друштва у којима ће, захваљујући чланским улозима, обезбеђивати редовну набавку домаћих и страних новина, часописа, алманаха, календара и других дела која су одговарала нивоу образовања, интересовању и читалачким навикама друштва.

Познато је да ове друштвене институције свуда у свету нису служиле само као места за читање. Многе од њих биле су својеврсни политички клубови, дискусионе трибине, књижевне радионице, али је ипак већина обезбеђивала дневну домаћу и страну штампу и одговарајуће књиге, а већи број је дозвољавао и позајмицу књига ван читаонице, што је значајно допринело да се пут књизи и читању отвори и ширим круговима становништва, како би се образовала нова читалачка публика.

У нашим крајевима, у Србији и околним земљама, читалишта и читаонице се јављају почетком 19. века. Полазећи од чињенице да је у то време наш народ имао више господара „... могуће је да су идеје о оснивању читаоница у нас стигле преко Угарске, по угледу на Сечењијеве касине основане крајем тридесетих година; преко Аустрије, односно Беча; из Чешке и Словачке или из Италије, где живи доста наших људи и велики број наших ђака и студената. Истраживања до сада нису дала поуздан одговор на ово питање. Највероватнија је, свакако, претпоставка да су се узорци за читаонице ширили из Словеније и Хрватске, преко Војводине према Србији, а да су француски и италијански узорци истовремено долазили преко Далмације. Омладина из свих наших крајева, на школовању у европским културним центрима (Пешти, Сегедину, Грацу, Прагу, Пожуну, Лајпцигу,

Берлину, Халеу, Падови), упознаје рад читаоница ... ”⁹⁴ и по повратку у земљу придружује се захтевима грађанске класе да се створе услови за просветни и културни развој. Овакве потребе младе грађанске класе условиле су оснивање српских читалишта најпре у Војводини, могуће је по угледу на Читаоницу Матице српске у Пешти (1838) формирана су читалишта у Новом Саду (1838), Иригу (1841), Вршцу (1842), Сомбору и Великој Кикинди (1845), а затим и у Србији од првог Србског читалишта у Београду (Читалишта београдског) из фебруара 1846. године, па у свим већим варошима (Крагујевац, Смедерево, Пожаревац, Неготин, Чачак...), касније и у селима (Брус, Злот, Јасика, Мало Црниће и други) која су до краја века радила на просвећивању народа, очувању језика и културне баштине, развијању националне свести, на сазревању идеје о потпуном ослобођењу од туђинске власти. Истовремено, читалишта су формирањем својих библиотека, набавком новина и часописа, књига, алманаха и календара, организацијом њиховог коришћења, позајмицом, одржавањем предавања, курсева, изложби, сакупљањем и чувањем музејских предмета, обављала и све најважније облике рада и задатке карактеристичне за рад јавних библиотека.

Организовање читалишних библиотека био је само један и не најважнији облик њиховог деловања. „Систематска обрада фонда и представљање путем каталога“ нису били својствени библиотекама читалишта, уколико изузмемо податак да је Читалиште београдско имало на почетку свог рада „азбучни каталог на српском и другим словенским језицима“.⁹⁵ Такође, један од првих формулисаних задатака у читалишту био је „хранити новине и књиге Дружства“, а како је он „бивао гдекад допуњаван 'увођењем у књигу' набављених новина и књига, то се може сматрати инвентарисањем“.⁹⁶

Материјална средства за рад читалишта обезбеђивала су се редовним чланским улозима корисника. Набавка књига, часописа и новина зависила је од расположивих финансијских средстава, а „структура наруџбине одговарала је потребама чланова – принципи који су и данас заступљени у набавној политици јавних народних библиотека“⁹⁷ и изради дезидерата.

⁹⁴ Читалишта у Србији / Десанка Стаматовић. – Београд : Народна библиотека Србије, 1984. – Стр. 63-64.

⁹⁵ Исто, стр. 263.

⁹⁶ Исто.

⁹⁷ Исто.

У недостатку кадра и недовољно великом простору за рад, коришћење књига, новина и часописа у читалиштима било је постављено на принципу слободног приступа, „који се данас сматра најидеалнијим обликом организовања коришћења фондова“, нарочито изражен у раду јавних библиотека.

Организовано коришћење грађе позајмицом ван просторија читалишта „представљало је почетак демократизације књиге..., уствари, процес трансформације и израстања библиотеке у друштвену институцију“⁹⁸, и отворило пут остваривању једног од основних критеријума за дефинисање рада јавних библиотека.

Културно-просветна активност која се у читалиштима остваривала кроз читање и превођење чланака из страних новина за чланове, организовање курсева за усавршавање, сарадњу у оснивању позоришних и певачких дружина, музеја, обележавању празника и значајних догађаја и припреми јавних предавања која су била доступна свим грађанима, практично представља подлогу за остваривање ове делатности која је у основи рада свих јавних библиотека.

Будући да „Читалиште београдско врши набавку новина и часописа за друга читалишта, организује заједнички фонд са Читалиштем смедеревским, шаље дупликате, доставља правила, сарађује са штампаријом, прима и шаље поклоне у књигама“⁹⁹, закључује се да су се и први облици матичности и међубиблиотечке сарадње јавили у читалиштима.

Са свим овим претпоставкама, иако су била добровољна удружења грађана, финансирана и одржавана сопственим средствима, са дефинисаним пословима који су својствени раду јавних библиотека, са идејом јавности и опште доступности, читалишта која су у Србији формирана од 1846. године, са правом се могу назвати претечама јавних библиотека, прецизније завршном етапом у развоју идеје јавности књиге и библиотека.

Извесно је да су држава, одговарајућа министарства и општине били свесни значаја и улоге коју читалишта врше у одређеним срединама сопственим средствима, чиме се, можда може и правдати спорост у оснивању државних јавних библиотека. Свакако да су држава и Министарство просвете у другој половини 19. века знали да се у другим државама поред читалишта паралелно формирају и велике библиотеке отворене за

⁹⁸ Исто.

⁹⁹ Исто, стр. 263-264.

јавност. По угледу на јавне библиотеке које су већ биле организоване у неким европским земљама, оснива се у Србији 1866. године прва државна јавна библиотека, са свим претпоставкама за несметан рад: обезбеђен простор, редовна финансијска средства, фондови, опрема и кадар.¹⁰⁰

Могло се очекивати да ће се после овог примера акција проширити на друге веће вароши, али економске и политичке прилике, касније ратови и политички сукоби нису ишли на руку култури и просвећивању народа. Оснивање општинске библиотеке при Гимназији у Крушевцу или Јавне библиотеке у Нишу, само су усамљени покушаји које држава није довољно подржала.¹⁰¹

Од те 1866. године у Србији „у области књиге, библиотека, размене информација и културно-просветних активности, одвијају се паралелно два покрета: покрет оснивања и гашења читалишта – читаоница и покрет оснивања и постепеног развоја јавних библиотека“.¹⁰² Први, покрет читалишта трајао је са мањим или дужим прекидима до краја 19. века, до краја 1897. године. Други покрет, покрет јавних библиотека, текао је знатно спорије, јер „артикулисање захтева за оснивање јавне библиотеке, дакле библиотеке коју оснивају и финансирају локални органи власти, а не приватна лица, библиотеке која је доступна свим грађанима уз минималну надокнаду, која има организован фонд библиотечке грађе и стручно лице које у њој ради, јавља се у Србији крајем 19. века“.¹⁰³

Покрет развоја јавних библиотека у Србији, судећи према подацима целокупне истражене и обрађене архивске грађе, објављених докумената и грађе библиотечких архива, може се, условно речено, пратити кроз три фазе, које су обухватиле период од 1866. до 1918. године, време значајних политичких, економских и друштвених промена и деловања одређених државних и приватних институција и друштава значајних за ширење књиге и оснивање библиотека.

¹⁰⁰ Народна библиотека у Крагујевцу : (1866-2004) / Мила Стефановић. – Стр. 54-55.

¹⁰¹ Прилог проучавању настанка и развоја јавних народних библиотека у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. – У: Научна истраживања у библиотекарству : III интеркатедарски скуп наставника библиотекарства на универзитетима у Југославији : зборник радова. – Београд, 1987. – Стр. 117-134.

¹⁰² Читалишта у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. - 2. изд. – Стр. 267.

¹⁰³ Ка filozofiji bibliotekarstva : Džesi Šir u teoriji u praksi bibliotekarstva 20. veka / Gordana Stokić. – Str. 15-19.

Прва фаза, од 1866. до 1901. године, од оснивања прве државне јавне библиотеке 1866. године, чије је постојање, рад и финансирање одобрио Државни савет¹⁰⁴, траје до доношења *Закона о Народној библиотеци у Београду*¹⁰⁵, који је чланом три предвидео оснивање јавних библиотека.

Поред ове државне иницијативе деведесетих година 19. века јављају се и приватне идеје, које се, по угледу на европске покрете за народно просвећивање, преносе у Србију у настојању да покрену шире образовање неписменог и непросвећеног народа.

Другу фазу од 1901. до 1908. године карактеришу напори Министарства просвете и црквених послова, да се у складу са *Законом о Народној библиотеци*, омогући оснивање јавних библиотека у свим већим градовима Србије. Закон, такође, утиче и доношење *Правила о народним књижницама са читаоницама Краљевине Србије*¹⁰⁶, 1904. године, којима је Министарство просвете донело одлуку „да се у свима селима у којима има народних школа установе народне књижнице са читаоницама и прописана су правила о њихову уређењу“¹⁰⁷, а затим издата и наредба да се све школске библиотеке претворе у јавне. Познато је да су резултати *Правила о народним књижницама са читаоницама Краљевине Србије* били незнатни, иако су у пет чланова прецизно одређени сви задаци које јавне књижнице треба да обављају; наглашена је неопходност обезбеђеног смештаја, приступачност за све и бесплатно коришћење фондова. Ипак, финансирање је било препуштено школској општини, новчаној помоћи окружног школског одбора, завештањима, поклонима и прилозима. И Правила и наредба нису имале обавезујући карактер, па је овај покушај стварања јавних библиотека остао без успеха.

Страни узорци, преузети из основних постулата сличних друштава у Данској, Швајцарској, Енглеској, Француској, пренети у Србију преко српских студената школованих у овим земљама, нашли су своје остварење у Друштву за школску хигијену и народно просвећивање (1905), Српским земљорадничким задругама (1906), Народној одбрани (1908), Културној лиги (1908/9), која су – без изузетка у оквиру својих правила, устава, статута и правилника јавној библиотеци давала посебан значај.

¹⁰⁴ АС, ДС, 40/1867. (№ 64; 26. јануар 1867); АС, МПС, 49, 75/1909.

¹⁰⁵ Закон о Народној библиотеци. – У: Просветни гласник (Београд), год. 22, 2 (фебруар 1901). – Стр. 149-156.

¹⁰⁶ Правила о народним књижницама са читаоницом Краљевине Србије / Љуб. М. Давидовић. - У: Просвета (Крагујевац). – 5, 6 (10. новембар 1904). – Стр. 93.

¹⁰⁷ АС, МПС, ф. 58, 22/1908.

У трећој фази која обухвата период од 1909. до 1918. године, осим деловања Културне лиге са преко 150 књижница и читаоница основаних у варошима и селима већине округа, истиче се државна иницијатива започета 1909. године, која се реализује отварањем шест нових јавних библиотека, основаних Указима краља Петра I Карађорђевића, 14. јануара и 27. априла 1909. године.

2.3.3. Јавна библиотека у Крагујевцу – прва јавна библиотека у Србији

И поред постојања Крагујевачког читалишта које је несумњиво имало значајне успехе у информисању и развијању читалачких навика код својих чланова, ипак се осећала потреба за ширим избором књига. Школована и образована омладина, посебно интелектуалци стасали на страним универзитетима могли су да дођу до стручне литературе само у Народној библиотеци у Београду, научној библиотеци Српског ученог друштва или у стручним библиотекама одговарајућих министарстава. Увиђајући тај проблем Јанко Шафарик¹⁰⁸, библиотекар Народне библиотеке и чувар Музеја, покренуо је оснивање јавне библиотеке у Крагујевцу. Свој предлог образложио је у писму заступнику министра просвете и црквених дела, Кости Цукићу¹⁰⁹, 14. маја 1866. године. „Библиотека постоећа при министарству просвете и црквених дела има од многи књига дупликата, а

¹⁰⁸ Јанко Шафарик (1814-1876), родом је био Словак, који се од 1821. године школовао у Новом Саду, код стрица Павла Ј. Шафарика, чувеног слависте, који је у Јанку пробудио љубав за југословенске старине, језик и историју. Студирао је у Братислави филозофске и правне науке, а затим медицину у Пешти и Бечу од 1832. до 1837. године. И поред дипломе медицинских наука „враћа“ се својој љубави археолошким и славистичким темама, па 1838. године објављује неколико студија из ових области. Од 1840. године враћа се у Нови Сад, где активно учествује у раду Матице српске. Године 1843. долази у Београд где је постављен за професора на Београдском лицеју, где предаје физику, словенску историју и књижевност. Као добар познавалац нумизматике и музеологије у Београду је од 1848. до 1870. године руководио првом музејском збирком. Због болести 1861. године напустио је Лицеј и постао руковалац Народног музеја и библиотекар Народне библиотеке у Београду, где остаје до 1869. године. Био је члан низа југословенских и међународних друштава и добитник разних одликовања (потпредседник Друштва српске словесности, секретар Српског ученог друштва).

Више у: Јанко Шафарик у српском библиотекарству : магистарски рад / Снежана Ненезић. – Београд : Филолошки факултет, 2003. -149 стр.

¹⁰⁹ Коста Цукић рођен је у Краљеву 13. априла 1826. године. Гимназију је учио у Бечу, а докторат је добио у Хајделбергу. Од 1848. године био је професор економије на Лицеју, а од 1881. и ректор. Писац Економије, био је наш први модерни економиста.

Од 24. децембра 1861. до 1868. године био је Министар финансија (увео динар као државну валуту) и заступник министра просвете, а залагао се за обавезно основно школство и основао Вишу женску школу и Певачко друштво у Београду. За дипломатског агента послат је у Беч, 1869. У Србију се вратио на позив и месту у Државном савету, да би 1874. отишао у Беч, где је након Берлинског конгреса 1878. године, када је Србија постала независна, био први посланик Србије у Бечу. Умро је у Бечу 1879. године.

често има она и по три и више комада од истог дела, а како у нашем Отечеству нема нигде осим Београда јавна библиотека, којим би се изобразени људи, а особито учећа се младеж и млађи званичнии послужити могли, да се читањем добри књига изображавају и просвешћавају, то покорно потписани, ..., најучтиввије предлаже?: Да господине Министре, изволите одобрити, да се од знатног броја излишни дупликата, налазећи се у библиотеки Министарства просвете и црквених дела, оснуе и установи јавна библиотека у неком главном месту у унутрашњости нашег Отечества, на пример, при Гимназији у Крагујевцу; она би се најбоље могла сместити у самом стану Гимназије и предати на одговорно руковање, управитељству исте Гимназије, које би имало о њој водити тачни инвентар, са азбучним и систематичним каталозима; а целъ и опредељење њено било би, да служи као помоћно средство јавном настављенију, а и приватном поученију и да професори тога заведенија, ђаци из најстаријих разреда, правитељствани чиновници, војни официри, свештеници, па и отлични грађани тога места, могу из ње добивати књиге за читање на определено време на свој реверс“.¹¹⁰

Шафарик се, осим Министарству просвете и црквених дела, обратио и Државном савету, па је његов предлог прихваћен на свим инстанцама. Кнез Михаило Обреновић, потписао је 14. јуна 1866. године *Акт о оснивању Јавне библиотеке*¹¹¹, у коме се наводи да се оснива Јавна библиотека при Гимназији у Крагујевцу, а биће јој уступљени сви дупликати Народне библиотеке у Београду, као и да су обезбеђена средства, у износу од 1.500 гроша, за набавку ормана, полица, намештаја, повеза књига и библиотекара.¹¹²

Библиотекара је предлагао гимназијски Савет из реда професора, а потврђивало и одобравало Министарство просвете и црквених дела. Тако се из архивске грађе, а на основу преписке између директора Гимназије и министра просвете, сазнаје да је за првог библиотекара именован професор Стеван Каћански¹¹³, али није познато да ли је он ову дужност и обављао.¹¹⁴

¹¹⁰ АС, МПС, ф. 49, 75/1909 (Јанко Шафарик министру просвете 14. маја 1866).

¹¹¹ АС, ДС, 40/1867. (№ 64; 26. јануар 1867); АС, МПС, ф. 49, 75/1909.

¹¹² Народна библиотека у Крагујевцу : (1866-2004) / Мила Стефановић. – Стр. 54.

¹¹³ Стеван Владислав Каћански рођен је у Србобрану 19. децембра 1828. године. Гимназију је учио у Сремским Карловцима и Сегедину, студирао филозофију у Пешти, а затим и права у Јегру. Прва његова песма објављена је 1846. године у часопису Подунавка. Био је професор Гимназије у Београду, а затим и у Крагујевцу. Најпознатије песме су му Ноћница, Ој облаци, Хај!, Народни Збор, Грахов Лаз и друге. Умро је у Београду 4. маја 1890. године.

¹¹⁴ АС, МПС, ф. 49, 75/1909. (1. октобра 1866)

Први смештај Јавне библиотеке био је у згради Гимназије¹¹⁵, али је већ у првој години постојања и рада, од септембра 1866. године она премештена у приватни локал под закуп¹¹⁶ у коме је остала до краја 1867. године, када је поново враћена у просторије Гимназије.¹¹⁷

На почетку свога рада, тачније јануара 1867. године Јавна библиотека у Крагујевцу располагала је, према подацима доступне архивске грађе и монографије *Крагујевачка гимназија* Милена Николића, фондом од 965 књига у 1642 свеске, сакупљеним од дупликата књига Народне библиотеке из Београда (857 књига у 1415 свезака)¹¹⁸ и Гимназије у Крагујевцу (108 књига у 227 свезака).¹¹⁹

Будући да је Јавна библиотека у Крагујевцу, од оснивања, али и дуги низ година након тога остала под патронатом и у згради Гимназије, у малом и неадекватном простору, са недовољно или потпуно библиотекарски нешколованим и необученим кадром, морало је свакако протећи доста времена како би она могла недвосмислено да обавља функције јавне библиотеке у оном обиму у ком су то радиле овакве библиотеке у другим деловима Европе. У том смислу, библиотекар Јавне библиотеке, истовремено и суплент Гимназије, Светозар Милосављевић, саставио је, и преко директора Гимназије, послао Министарству просвете, 2. марта 1871. године, предлог *Правила за Библиотеку крагујевачку*.¹²⁰

У дотадашњем раду Јавне библиотеке примећени су огромни недостаци, чије је решавање омогућено доношењем ових Правила. Због недостатка простора, непостојања каталога, недовољног времена библиотекара да се посвети раду у библиотеци, за који такође нису обезбеђивана додатна средства, немогућности коришћења књига и часописа у библиотеци, и не установљавања Књиге реверса, није био могућ ни редован рад ове установе. Правилима, која је додатно допунио Стојан Новаковић, библиотекар Народне библиотеке у Београду, било је предвиђено вођење инвентара, азбучног (словенски и страни) и стручног каталога; запошљавање лица на пословима библиотекара, које ће бирати Савет Гимназије из редова професора на период од три године, и за кога ће бити

¹¹⁵ АС, МПС, ф. 49, 75/1909. (директор Гимназије министру просвете и црквених послова, 14. децембра 1866)

¹¹⁶ АС, МПС, ф. 49, 75/1909. (17. и 31. децембра 1866)

¹¹⁷ Народна библиотека у Крагујевцу : (1866-2004) / Мила Стефановић. – Стр. 54.

¹¹⁸ АС, МПС, ф. 49, 75/1909. (28. јануара 1867).

¹¹⁹ Крагујевачка гимназија : 1833-1933 / Милен Николић. – Крагујевац : [б.и.], 1933. – Стр. 141-142.

¹²⁰ АС, МПС, ф. 49, 75/1909.

обезбеђена додатна материјална средства; обавезно је увођење Књиге реверса; одређивање периода за коришћење, односно враћање позајмљене грађе, као и смештаја књига.¹²¹

Осим доношења *Правила за Јавну библиотеку при Крагујевачкој гимназији*, година 1871. је за библиотеку значајна јер су тада учињени први покушаји да се она званично одвоји од Гимназије. Иако је држава издвајала одређена финансијска средства за Јавну библиотеку, и иако је библиотекар Светозар Милосављевић инсистирао на изради печата за библиотеку и допремању другог библиотечког материјала, она је и даље остала под управом Гимназије, која је имала задатак „да се о томе заводу стара и рачуноводство његово води“.¹²²

Међутим, мора се констатовати да доношење *Правила* није имало много одјека међу руководељима и управитељима који су се бавили проблемима и радом ове Библиотеке. Главне разлоге оваквог стања, а према извештајима који су библиотекар Јавне библиотеке у Крагујевцу подносили министру просвете и црквених дела, обавештења директора Гимназије у Крагујевцу или надлежних, који су по налогу Стојана Новаковића, долазили и вршили надзор над радом Библиотеке и библиотекара, треба тражити у недовољно образованом и незаинтересованом кадру, као и недостатку простора и времена да се књиге разврстају према струкама, како је *Правилима* било предвиђено. О томе сведоче преписке између потоњих библиотекара, директора Гимназије и министра, све до 1875. године. Први помак у том смислу учињен је доласком на место библиотекара Милована Маринковића, који је дужност преузео у октобру 1875. године. Према његовом извештају о раду Библиотеке за период од 15. новембра 1875. до 1. јануара 1877. године, уједно и „првом извештају, заснованом на *Правилима*“¹²³, сазнаје се да је он, уз помоћ професора Петра Ђорђевића, почео сређивање фонда по струкама, као и израду каталога. У истом извештају Маринковић наводи да је Библиотека радила осам и по месеци два пута недељно, а на основу реверса утврдио је да је било 215 читалаца који су прочитали 1200

¹²¹ *Правила за јавну библиотеку при Крагујевачкој гимназији* издата министром просвете и црквених дела бр. 1404 од 2. априла 1871. – У : Просветни зборник закона и наредаба по којима су уређене, и по којима се управљају школе и друге просветне установе у краљевини Србији. – Београд : Краљевска српска државна штампарија, 1887. – Стр. 55-57.

¹²² АС, МПС, ф. 49, 75/1909. (Министарство просвете и црквених дела, директору Гимназије у Крагујевцу, 10. маја 1871).

¹²³ Народна библиотека у Крагујевцу : (1866-2004) / Мила Стефановић. – Стр. 65.

књига¹²⁴ (120 страних, 480 српских и хрватских, 390 научних, из лепе књижевности 130 и 80 енциклопедијских).¹²⁵

Проблем недовољног ангажовања библиотекара на стручном вођењу Јавне библиотеке, као и недостатак простора за смештај фонда пратили су ову библиотеку од оснивања до краја 19. века. Кроз ретке извештаје о раду примећује се да се из године у годину фонд увећавао¹²⁶ као и број корисника, и да „се Библиотеком служе највише наставници и ученици виших разреда, а нешто мало и интелигенција, грађани, који их неуредно враћају“.¹²⁷

Са аспекта библиотечке делатности у овом периоду су постављене основе најзначајнијих задатака који нису битно мењани до краја 19. века, а већим делом су примењивани и почетком 20. века. Основни принципи рада Јавне библиотеке у Крагујевцу, односили су се на: набавку књига, уређење, смештај и заштиту, корицење и позајмљивање књига.

Почетком 20. века српско библиотекарство обележиле су Народна библиотека у Београду и Јавна библиотека у Крагујевцу. *Закон о Народној библиотеци* усвојен је 1901. године, а предвиђао је отварање мањих библиотека по местима у Србији, које је требало да представљају филијале Народне библиотеке. То је подстакло на интензивније активности на оснивању библиотека у унутрашњости. Организација и уређење Јавне библиотеке у Крагујевцу ослањала се на искуство Народне библиотеке у Београду. Најзначајнији помаци су установљење Деловодника (1900)¹²⁸ и Списка приновљених књига (1901)¹²⁹, који су утицали на библиотечко пословање и стручно сређивање књига.

¹²⁴ Те године Јавна библиотека у Крагујевцу располагала је фондом од 1808 књига у 4456 свезака. - У: Народна библиотека у Крагујевцу : (1866-2004) / Мила Стефановић. – Стр. 69.

¹²⁵ Четири прилога из историје Народне библиотеке у Крагујевцу / Милоје Р. Николић. - У: Станишта (Крагујевац). – 1988, стр. 155-158.

¹²⁶ Почетни фонд Јавне библиотеке у Крагујевцу чинили су дупликати Народне библиотеке у Београду и Гимназијске библиотеке. Током наредних година набавка, судећи према доступној грађи није била ни планска ни редовна иако су средства наменски издвајана, а највећим делом се ослањала на доставу дупликата Народне библиотеке из Београда и поклоне појединаца и друштава. Достава обавезног примерка, иако је био регулисан за државне библиотеке још у доба кнеза Милоша, није значио и правовремено допремање књига за крагујевачку јавну библиотеку, јер је било потешкоћа око превоза. Ови проблеми негативно су утицали на структуру фонда, и иако је фонд континурано принављан питање је колико је могао да задовољи потребе и захтеве корисника.

¹²⁷ Народна библиотека у Крагујевцу : (1866-2004) / Мила Стефановић. – Стр. 67-69.

¹²⁸ АС, МПС, ф. 26, 144/1900. (20. маја 1900).

¹²⁹ Народна библиотека у Крагујевцу : (1866-2004) / Мила Стефановић. – Стр. 96-99.; Сто година списка приновљених књига Јавне библиотеке у Крагујевцу / Мила Стефановић. – Доступно на: <http://eprints.rclis.org/bitstream/10760/5355/1/89.pdf> (преузето 26. 11. 2011).

На сређивању фонда, уз интензивирање и других стручних послова, посебно се истакао Милан Мајзнер.

После оснивања, најзначајнији моменат у историји Јавне библиотеке у Крагујевцу јесте одвајање од Гимназије и премештање у зграду Начелства 1905. године. Модел *Правила о унутрашњем уређењу у Народној библиотеци* примењиван је и у крагујевачкој библиотеци. Све док је трајало сређивање јавне библиотеке, након пресељења она није била отворена за рад са корисницима. Преузевши Библиотеку од Милана Мајзнера, 19. октобра 1907. године нови библиотекар Стеван Нешић, наставио је сређивање фондова и отворио ју је за јавност. У истом периоду осетан је пад броја издатих књига на коришћење, који је последица увођења кауције за изношење књига из Библиотеке, али је „запажен напредак у комуникацији са читаоцима“.¹³⁰

Након пресељења у нове просторије (1905), на молбу библиотекара Милана Мајзнера председнику Општине, Јавна библиотека у Крагујевцу постала је и правни наследник имовине некадашњег Читалишта. Књиге и реверси стигли су у Библиотеку 14. децембра 1905. године, о чему сведочи запис у Деловоднику и на реверсу, на основу кога се сазнаје да је примљено „164 дела у 904 свеске (потпуне), док је 73 дела у 856 свезака непотпуно“.¹³¹

Период од пресељења у сопствене просторије (1905) до балканских ратова означен је значајним напретком у развоју и раду Јавне библиотеке у Крагујевцу. Увођење Деловодника и Списка приновљених књига само су неки од сегмената. Истиче се значајнија комуникација Библиотеке и корисника, као и промоција Библиотеке преко часописа и новина, повољнији услови за рад библиотекара, који су последица разумевања Министарства просвете и црквених дела и других надлежних органа. Набавка литературе је интензивнија, а осим државне помоћи Библиотека добија материјалну помоћ и од округа крагујевачког, неретко чак и по захтевима библиотекара. Број приновљених и издатих књига у овом периоду из године у годину се повећавао, илустрације ради 1908. године на читање је издато тек 947 књига, док је 1911. године овај број више него утростручен, тачније позајмљено је 3184 књиге.¹³² Корисници Библиотеке најчешће су и у овом периоду ученици виших разреда Гимназије, Женске учитељске школе и

¹³⁰ Народна библиотека у Крагујевцу : (1866-2004) / Мила Стефановић. – Стр. 115.

¹³¹ Исто. – Стр. 46.

¹³² Исто. – Стр. 117.

Универзитета. Осим тога, осим заоставштине Београдске Читаонице, која је припала Општини београдској за оснивање јавне библиотеке, имовина Читалишта у Крагујевцу је вероватно, према до сада истраженој грађи, једина коју је наследила јавна библиотека и самим тим наставила континуитет постојања Читалишта.

Јавна библиотека у Крагујевцу током балканских и Првог светског рата смањила је или у потпуности прекидала рад. Када се у здање Начелства стационирао 1915. године окупаторска војска, страдао је већи део књижног фонда. Рад Библиотеке је у потпуности обустављен, а повремени напори задужених да сачувају књиге нису могли да спрече њихово разношење и спаљивање. Библиотека је, по налогу аустријских власти, морала бити исељена из зграде Начелства, прво у кућу Драгића Ђорђевића, затим опет у Начелство, те у зграду Основне школе у Црквеној улици и на крају опет у зграду Начелства, где је готово потпуно упропашћена дочекала ослобођење.¹³³

Библиотека је, као друштвена институција, обновљена после 1919. године, када је дужност управника преузео Мстислав Шахматов, средњошколски професор, руски емигрант, који је на основу *Извештаја Комисије за оцену штета почињених непријатељима у Србији*, утврдио штету, пописао и средио књижни фонд, обезбедио простор читаоцима, организовао предавања и предложио промену назива Библиотеке, што је касније и уважено, те је она од 1920. године носила назив Народна библиотека.

2.3.4. Јавна библиотека у Крушевцу

Исте, 1866. године, када је почела са радом прва јавна библиотека у Србији, према архивској грађи основана је и Јавна библиотека у Крушевцу. Чини се, према неколико сачуваних докумената, да је Општина вароши Крушевац основала библиотеку и сместила је у зграду Гимназије. Касније се, из неколико писама које размењују Гимназија и Општина крушевачка, води спор о власништву књижног фонда јер Гимназија не прихвата тврдњу Општине да је 1866. године „о Св. Сави завела фонд“ за оснивање општинске библиотеке.¹³⁴ Вероватно су професори Гимназије сматрали да су књиге и намештај намењени школској библиотеци, „пошто је исте године именован библиотекар који је ту

¹³³ Исто. - Стр. 122-124.

¹³⁴ АС, МПС, ф. 3, 64/1873.

дужност обављао све до 1869. године¹³⁵; и из преписке библиотекара и министра просвете и црквених дела у наредних неколико година могло би се наслутити да су фондови ове две библиотеке били спојени извесно време, што је библиотекар, као руковалац фондом, свакако најбоље знао.

Општина, највероватније није била задовољна овим решењем, те је на својој седници 20. августа 1869. године закључила „... да се установа ова има сматрати као општинска искључиво, која ће стајати под управом општинском, а којом ће руковати извесни одбор¹³⁶, али пошто у Гимназији није било одјека, своје захтеве поновила је и месец дана касније:

„Гимназијској реалци у Крушевцу

Фонд при овдашњој гимназијској библиотеци, установљен је 1866. год. добровољним прилозима од овдашњих грађана које је о Св. Сави и које доцније, такође о школским светковинама и иначе на цели општинске и овај фонд, као општински, стоји под управом овдашње општине, којим ће, ко што је одбор овоопштински под 1. марта исте год. № 482, донео закључење од стране Општине одређени: онда бив. начелник Павле Мутавић, г. Матија Кара-Марковић, професор, г. Стеван Петровић, свећеник, г. Димитрије Поповић, учитељ, Стојан Бркић, Димитрије Станишић, Мијаило Живановић, трговци, Коста Шурдиловић, члан Општинског суда и б. школски старатељ Јова А. Пећанац, као нарочити одбор управљати т.ј. о прибирању прилога за ову библиотеку даље старање и бригу водити.

Готовина је овог фонда за пр.[прошлу] 1868. рач. [рачунску] годину преко расхода износила 2477 гр. [гроша] 20 пр. [пара] чар. [чаршијских], но одбор библиотеке решио је, да се од суме ових новаца 2077 гр. 20 пара утроши на набавку књига, па ова сума, која је на ту цел дата члану одбора Јови Пећанцу оvd., још употребљена није, а рест од 400 гр. чар. остаће да се може по решењу одбора општинског употребити на непредвидиве потребе. До сада новци овог фонда нису давани под интерес, већ као што је напред речено и сад стоје.

¹³⁵ Прилог проучавању настанка и развоја јавних народних библиотека у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. - Стр. 117-134.

¹³⁶ АС, МПС, ф. 3, 64/1873.

До сада набављени ствари за ову библиотеку, има само један орман за смештај књига и 33 комада разних књига које су добровољним прилозима прибављене.

Одбор ово-општински даље је решио да се набављење књига и научних справа за убудуће извршује среством комисије, коју би г. министар просвете и црквених дела на ту цел одредио.

Начелништво јавља ово овдашњој гимназијској реалци на писмо њено од 1. априла об.г. № 62 ради њене даље надлежности.

№ 7581

20. септембар 1869. г.
Крушевац

Секретар
П. Савић

Начелник окружни
Милан Јанковић¹³⁷

Али, ни након овог дописа, проблем вођења, као ни статуса библиотеке није решен. Иако општина инсистира да библиотека буде њено „власништво“ и да је води посебни одбор, Гимназија и даље библиотеку сматра својом. Министарство просвете и црквених дела, је наредне 1870. године, покушало да умири ситуацију, постављањем лица за вођење овог завода, од кога се очекивало да прими библиотеку и о њеном стању извести Министарство. Библиотекар Димитије Протић, професор, 28. марта 1870. године шаље следећи допис:

„У одговору на ваш предпис од 27. фебруара прошле 1869. год. № 901. покорно овим изештавам вас господине министре о стању општинске библиотеке и њеном установљењу при овдашњој реалци.

У истом предпису свом препоручили сте ми да ствар те библиотеке, за коју је овде састављен фонд из добровољних прилога овдашњег грађанства, примим у ономе стању у коме се она затекла за мога претходника. Ово је пак стање нацртано у његовом акту који вам овде повраћам и који ме је овом целом послу руководио.

Према препоруци, дакле, вашој ја сам са свима питањима која сте ми били предложили односно на готовину библиотечког фонда обратио општинском одбору, при коме се цела та ствар налазила и од овог одговор добио преко окружног начелништва, али тек после дужег времена.

¹³⁷ Народна библиотека Крушевац / Љубица Петковић, Слободан Симоновић, Снежана Ненезић. – Крушевац : Народна библиотека, 2002. – Стр. 26.

Узрок је томе био што се најпре и пре свега другог решити имало питање: под каквом ће управом новоустановљена библиотека стојати? У овом стању ја сам ову ствар овде затекао, па како се за тим приложници фонда нису могли у том питању сами споразумети, обратили су се одбору варошке општине овлаштивши га уједно тим, да он о томе одлучи.

Једни су му том приликом предлагали да се библиотека уздружи с месном читаоницом; чланови пак одбора што фондом библиотечким руковаше, а који у истину већине приложника мишљење заступаше, тражили су да се општинска та имовина стави по руковање овдашње реалке и са њоме споји¹³⁸.

Протић даље излаже да се и он сложио и вотирао код чланова општинског одбора да се општинска библиотека припоји Гимназији, јер је то „најпоузданије јемство за опстанак и њено процветање.“ Осим тога, сагледавајући стање „мало свих средњошколских библиотека“ у Србији, потписани сматра да није важно при којој је установи основана, најважније да је „ова ствар већ толико сазрела“ и да ће сви имати користи од ње.

Нема података да ли су, и у ком броју, грађани користили општинску библиотеку при Гимназији у Крушевцу. Једино што је извесно је да је књижни фонд био формиран од поклона појединаца, да је 1870. године бројао 33 нумере и да се налазио у једном орману, као и да је међу Крушевљанима била сазрела мисао о потреби оснивања библиотеке за све грађане.

Изгледало је, према претходном извештају, да се ситуација између општине и Гимназије „смирила“ и да Јавна библиотека може почети са радом, али већ 13. маја 1871. године општински Одбор „решава да освоји спојене фондове и оснује засебну библиотеку“, о чему, библиотекар Димитрије Протић, обавештава министра просвете и црквених дела:

„Одбор оварошке Општине решио је да се библиотека њена која је до сада била спојена са библиотеком овдашње реалке, од ове одвоји и за себе особита образује.

Усљед тога морају се све књиге библиотечке, које општина за своје сматра, тачно прегледати, па које буду општинске предвојити. Ову поделу могла би по мом мишљењу извршити једна комисија састављена од једног грађанина, једног полицијског званичника

¹³⁸ Исто. – Стр. 27-29.

и једног професора и то таквих људи, којима су околности познате под којима је та заједничка библиотека склопљена, па и целу на коју се разни дародавци књиге улагали.

Ово је нужно да се час пре изврши, не само да се један пут види шта је општинско шта ли школско, већ нарочито за то да би се школске књиге могле за времена у свој инвентар заводити, који се с концем ове рачунске године мора пречишћен поднети Главној контроли.

Од стране реалке за члана комисије препоручио би г. Игњата Суботића, суплента, јер се у време склапања те заједнице овде био, пак су му све њене околности познате“.

Да ли је библиотечки фонд подељен или не и да ли је Јавна библиотека у Крушевцу наставила свој рад, нема података у архивској грађи, ни писаним и штампаним изворима. Једини помен ове институције потиче из 1888. године, када се по наредби полицијске власти, а у циљу унапређења наставе, под управу Гимназије ставља „Градска читаоница и ђачка књижница, која броји 700 књига“. У *Шематизму* 1900. године она се не помиње.

Из целе преписке која се одвија скоро пет година очигледно је да ни Министарство просвете и црквених дела, ни њен представник Димитрије Протић нису имали ни изграђен став, ни јасну слику шта урадити у спору између Гимназије и Општине, при чему је сасвим јасно да је Општина имала много шири поглед него професори Гимназије.

У периоду до почетка Првог светског рата, остало је записано, да су у Крушевцу радиле Ђачка и Наставничка књижница при Гимназији (1904).¹³⁹ Комисија Главног просветног савета 1909. године направила је предлог редоследа места у којима је требало основати јавне библиотеке, где се између осталих вароши нашао и Крушевац, али како одговори из тог града нису били задовољавајући одустало се од њеног формирања.¹⁴⁰ Одбор Културне лиге за град Крушевац основао је јавну библиотеку почетком октобра 1910, која је отворена 6. фебруара 1911. године.¹⁴¹ Ова библиотека престала је са радом са почетком балканских ратова, а до тридесетих година 20. века „библиотечка делатност и општинска и школска везује се за крушевачку Гимназију“.¹⁴²

¹³⁹ Исто. – Стр. 27-36.

¹⁴⁰ АС, МПС, ф. 42, 101/1909. ; АС, МПС, ф. 42, 103/1909.

¹⁴¹ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1911. – Стр. 38-43.

¹⁴² Исто. – Стр. 29.

2.3.5. Јавна библиотека у Нишу

Иако је, према доступној сачуваној архивској грађи, Министарство просвете и црквених дела још 1882. године, од вишака књига у Народној библиотеци издвојило један сандук за Јавну библиотеку у Нишу¹⁴³, ова корисна иницијатива није имала одзива.

Највероватније због схватања значаја јавне библиотеке, али и библиотечке традиције¹⁴⁴, епископ Јероним Јовановић¹⁴⁵, оставља део сопствене куће, ствари, књиге и часописе (379 разних дела¹⁴⁶), да се по угледу на крагујевачку библиотеку оснује Народна библиотека у Нишу. Након упокојења епископа шабачког, господина Јеронима, старатељски судија у Нишу, 14. јуна 1895. године обавестио је министра просвете и црквених дела о овом племенитом чину, али је остварење његове жеље могуће само уз новчану помоћ државе, јер постојећи фонд књига није био довољан „да се постигне просветитељски чин, чијем су остварењу и сам епископ и извршиоци његовог тестамена

¹⁴³ АС, МПС, ф. 1, 39/1884.

¹⁴⁴ Библиотекарска традиција у Нишу имала је корене у Митхат-пашиној библиотеци, коју је основао и у периоду од 1861. до 1864. године руководио њеним радом нишки валија, градитељ и реформатор инфраструктуре, иноватор на пољу образовања, здравства, саобраћаја. Она је радила у две просторије и служила не само муслиманском већ и осталом живљу. Његов рад наставио је, након краће паузе нишки валија Абдурахман-паша. Због недостатка грађе, након 28. децембра 1877. године, када су Срби заузели Ниш, претпоставка је да је она престала са радом, што свакако не мора да значи да је престала и да постоји. Осим ове, у Нишу 1878. године формирана је библиотека у Мушкој основној школи, а исте године, на иницијативу нишких професора, основана је и Читаоница у Нишу, затим и књижница Учитељске школе у Нишу (1881), Читаоница Офицерског дома (1882), Литерарна библиотека ученика Гимназије и Учитељске школе и Читаоница нишке либералне омладине (1894).

¹⁴⁵ Јероним Јовановић, епископ шабачки (Шабац, 1824 – Салцбург, 14. јун 1894). Основну школу и Гимназију завршио у Шапцу, Богословски факултет у Београду и академско звање стекао у Кијеву. Радио као свештеник у Мишару, протојереј у Јагодини и Крагујевцу, професор и ректор београдске Богословије. За Шабачког епископа посвећен је 1887. године, а 1889. године дошао у Нишку епархију. Као војни протојереј радио за време ратова 1876-1878. године у врховној команди генерала Чарнојевића. Сав свој иметак оставио је за просветне циљеве, а кућу, намештај и приватну библиотеку поклонико је за оснивање јавне библиотеке у Нишу. Сахрањен је у нишкој Саборној цркви. - У: На својој бразди. Књ. 2 / Таса Урошевић. – Ниш : „Свети цар Константин“, 1933. Више о овоме: Народна библиотека у Нишу : архивска грађа : (1894-1940) / Гаврило Ковијанић. – Београд : аутор, 1986.

¹⁴⁶ Осим монографских публикација међу овим делима налазио се, према доступном непотпуном инвентару и неколико наслова часописа: Српски сион, *Revue de Famille* (1891-1894) у 57 свезака, *Revue internationale* (1889-1890) у 14 свезака, *L'Aliance Francaise Bulletin* (1893), *Вопроси филозофији* (1890-1893) у 5 свезака, *Наставник* (1890-1893) у 23 свеске, *Војин* (1865-1867) у 20 свезака, *Весник српске цркве* (1890-1894) у 52 свеске, *Годишњица Чупићеве задужбине* (бр. 5 за 1877. и бр. 7 за 1878), *Српски летопис* (књ. 114 за 1872), *Календар са шематизмом* (1863), *календар Орлић* (1867), *Гласник Друштва српске словесности* (1847-1862) у девет свезака, *годишње извештаје Богословије у Београду* (1882-1883. и 1884-1885), *протоколе и стенографске белешке Народне скупштине* (за 1867, 1870, 1876-1880). – У: АС, ф. 46, 45/1903. (14. јуна 1895)

били намерни“.¹⁴⁷ Завештањем је, осим књига и часописа, за Јавну библиотеку остављена већа дворишна кућа у Нишу, као и „(...) све ствари, новац¹⁴⁸, кућа, као мебл нови са великим орманом и орманчићем за писма, са два велика огледала, миндерлуком, црним кабинетом, креденцом, асталима и покривачима (...), као и гвоздена умиваоница са гвозденим столом“.¹⁴⁹

Нерешени имовинско-правни односи између нишких власти и других наследника дела имања епископа Јеронима, али и питања која су се односила на тумачења типа библиотеке и финансијске и административне одговорности органа надређених библиотеци, државе или Општине нишке и Управе Гимназије, довела су до вишегодишњег одлагања почетка рада Јавне библиотеке. Тако је имовина Јавне библиотеке до 1903. године остала у згради Гимназије, одакле је премештена у сопствене просторије.

Руковођење Јавном библиотеком било је поверено директору „Гимназије краља Милана I“ у Нишу¹⁵⁰, и иако је он био задужен и за Гимназијску библиотеку одлуком Министарства просвете и црквених дела било је прописано вођење засебних инвентарних књига¹⁵¹, тако да „ни у једном периоду свога рада јавна библиотека у Нишу није била подређена гимназијској библиотеци, већ потпуно самостална организациона јединица“.¹⁵² Носиоци целокупног рада Јавне библиотеке требало је да буду професори Гимназије, а дужност библиотекара додељена је професору Павлу Софрићу. Међутим и поред овог договора Библиотека није званично почела са радом иако је, према извештају гимназијског директора Васе Димића, 1904. године, располагала фондом од „2.110 бројева у 5.030 свезака“, што је према његовим речима „већ била добра количина књига“, међу којима су „скоро сва најбоља дела с којима наша књижевност располаже“.¹⁵³ Истим дописом предложен је и састав Библиотечког одбора¹⁵⁴; уобличен Правилник о раду и

¹⁴⁷ АС, МПС, ф. 46, 45/1903. (1895); Нишка народна библиотека : документ и свакодневица / Александра Вранеш. – Стр. 37-38.

¹⁴⁸ АС, МПС, ф. 44, 229/1912. (10. марта 1912). Готовог новца било је 4524,10 динара.

¹⁴⁹ Нишка народна библиотека : документ и свакодневица / Александра Вранеш. – Стр. 37.

¹⁵⁰ АС, МПС, ф. 46, 45/1903. (28. марта 1903)

¹⁵¹ АС, МПС, ф. 44, 18/1901. (24. маја 1900)

¹⁵² Нишка народна библиотека : документ и свакодневица / Александра Вранеш. – Стр. 49.

¹⁵³ АС, МПС, ф. 56, 39/1904. (директор Гимназије у Нишу Васа Димић, министру просвете и црквених послова, 2. августа 1904)

¹⁵⁴ Одбор су чинили библиотекар Павле Софрић, наставници Милан Банић, Александар Крстић и Радосав Агатоновић.

послат на одобрење; одређено радно време; предвиђено отварање читаонице и издавање књига ван Библиотеке по угледу на Народну библиотеку у Београду; установљена финансијска средства за плате библиотекара и особља; и констатовано да би Нишка Јавна библиотека требало да буде филијала Народне библиотеке у Београду.¹⁵⁵

И мада је приватном иницијативом био формиран фонд и обезбеђен простор за оснивање Библиотеке, и уочено огромно залагање чак пет министара просвете и црквених дела најпре Андре Николића, Андре Ђорђевића, затим Луке Лазаревића, Живана Живановића и Љубомира Стојановића, установљавања државног обавезног примерка¹⁵⁶, поклона и завештања Српске Краљевске Академије¹⁵⁷, Матице српске¹⁵⁸, Народне библиотеке Србије¹⁵⁹, Српског ученог друштва и богатих и образованих појединаца¹⁶⁰ и институција¹⁶¹, као и израде предлога Правилника о раду Јавна библиотека у Нишу „свечано је отворена и предата јавности“ тек 19. септембра 1904. године, пригодним говорима директора нишке Гимназије Васе Димића и библиотекара Павла Софрића.¹⁶²

Будући да у архивској грађи нису довољно раздвојени Извештаји о раду Јавне библиотеке и Гимназијске књижнице не може се са сигурношћу утврдити колики је фонд Јавне библиотеке у наредном периоду, али је познато да је 1904/1905. године располагала следећим насловима периодичних публикација: *Бранково коло*¹⁶³, *Народно здравље*¹⁶⁴,

¹⁵⁵ АС, МПС, ф. 46, 45/1904. (министар просвете и црквених дела Народној библиотеци у Нишу, одобрење за донете одлуке, 16. септембра 1904)

¹⁵⁶ Министар просвете и црквених дела Андра Ђорђевић осим што је покушавао да разреши имовинско-правни спор, за нишку и крагујевачку библиотеку, у писму министру унутрашњих дела, предлаже установљавање обавезног примерка, што је у позитивно решено 11. маја 1899. године. – У: АС, МПС, ф. 44, 18/1901.

¹⁵⁷ АС, МПС, ф. 46, 45/1903. (Ниш, 11. март 1904. и Београд, 12. март 1904)

¹⁵⁸ Поклон је садржао 11 дела у 169 свезака. – У: АС, МПС, ф. 56, 39/1904.

¹⁵⁹ Поклон је садржао 244 дела у 454 свеске. – У: АС, МПС, ф. 56, 39/1904.

¹⁶⁰ Павле Софрић – 11 дела у 570 свезака; Коста Ивковић – 162 дела у 385 свезака; Т. Ђорђевић – 11 дела у 35 свезака; Јован Жујовић – 35 дела у 40 свезака; Јов. Данић – 5 дела у 100 свезака; Јевтимир Поповић, шеф железничке станице, 34 дела у 38 свезака и др. – У: АС, МПС, ф. 56, 39/1904.

¹⁶¹ Тако је директор Гимназије у Нишу, Коста Ивковић, 2. октобра 1900. године предложио да се фонд лесковачке гимназијске библиотеке, након укидања Гимназије уступи Јавној библиотеци у Нишу (АС, МПС, ф. 44, 18/1901), као и фонд расформиране чачанске Гимназије (Нишка народна библиотека : документ и свакодневица / Александра Вранеш. - Стр. 45).

¹⁶² АС, МПС, ф. 46, 45/1903. (директор нишке Гимназије Министарству просвете и црквених послова, 8. јануара 1909); Југоисточна Србија : (1878-1918) / Борислава Лилић. – Београд : Институт за савремену историју, 2006. – Стр. 286.; Нишка народна библиотека : документ и свакодневица / Александра Вранеш. - Стр. 55.

¹⁶³ Бранково коло : за забаву, поуку и књижевност / главни уредник Паја Марковић Адамов ; одговорни уредник Милан Будисављевић. - Год. 1, бр. 1(1895)-год. 20, бр. 12 (1914). - Сремски Карловци : Паја Марковић Адамов, 1895-1914 (Сремски Карловци : Српска манастирска штампарија [1895-1909] : Штам. Милутина Јанковића [1909-1913]). - 30 см.

*Босанска вила*¹⁶⁵, *Српски књижевни гласник*, *Нова искра*, *Дело*¹⁶⁶, *Наставник*, *Глас Српске Краљевске академије (67-68)*, *Годишњак Српске Краљевске академије (16-18)*, *Споменик Српске Краљевске академије (16)*, *Revue Pedagogique*¹⁶⁷, *Neu Bahnen, Lehrproben und Lehrgänge*¹⁶⁸, *Periodische Blätter*, као и појединим издањима Матице Српске и комплетним 13. колом Српске књижевне задруге.¹⁶⁹

Поред обавезног примерка који је примала, Јавна библиотека у Нишу, фондове је принављала и поклонима установа (Министарства просвете, Државне статистике, Министарства народне привреде), издавача и штампара (књижаре браће Павловића) и појединаца, а била је претплаћена на часописе *Дело*, *Босна*, *Српски књижевни гласник* и издања Српске књижевне задруге. Најзначајнији поклон је поклон-библиотека Стевана Сремца, коју је 1. новембра 1906. године допремио његов брат Јован. Библиотека је смештена у посебне ормане, а садржала је „најзначајнија остварења домаће и европске књижевности, историје и уметности у преводу и оригиналу, а поседовала је и неколико раритетних књига од којих се истиче Јеванђеље из половине 18. века штампано у Гетеборгу, више издања Светог писма на српском, немачком, латинском, француском и мађарском језику“¹⁷⁰, као и неколико наслова часописа, попут *Годишњице Николе Чупића* (1879) и *Српског оmlадинског календара* (1869)¹⁷¹, укупно 770 дела у 1294 свеске.

У наредном периоду, од 1906. године, према извештајима о раду, растао је и број корисника и број јединица у библиотеци, али је стално присутан проблем немогућности библиотекара да се посвети библиотечком раду у целини, будући да је истовремено обављао и професорске дужности. И поред апела да се смањи или потпуно укине број часова професуре, чини се да Министарство просвете није имало баш много слуха за ове

¹⁶⁴ Народно здравље : лекарске поуке народу / уредник Јован Данић. - Год.1(1896)- . - Београд : Српско лекарско друштво, 1896-. - 25 цм

¹⁶⁵ Босанска вила : [лист за забаву, поуку и књижевност] / уредник и издавалац Божидар Никашиновић ; [уредили Божидар Никашиновић и Никола Шумоња]. - Год. 1, св. 1 (16. дец. 1885/1886)-год. 29, св. 11 (15. јун 1914). - Сарајево : Божидар Никашиновић, 1886-1914 (Сарајево : Штампарија Спиндлера и Лешнера). - илустр. ; 30 см

¹⁶⁶ Дело : Лист за науку, књижевност и друштвени живот / уредник Драг. М. Павловић. - Год.1(1894)- . - Београд : штампарија"Доситије Обрадовић", 1894-. - 24 цм

¹⁶⁷ Revue Pedagogique. – Paris : Librairie Chez Delagrave, [1864?]-

¹⁶⁸ Lehrproben und Lehrgänge aus der Praxis der Gymnasien und Realschulen : zur Förderung der Interessen des erziehenden Unterrichts unter Mitwirkung bewährter Schulmänner . - Halle a[m] S[aale] : Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1884-1908.

¹⁶⁹ Нишка народна библиотека : документ и свакодневица / Александра Вранеш. – Стр. 53.

¹⁷⁰ Југоисточна Србија : (1878-1918) / Борислава Лилић. – Стр. 286.

¹⁷¹ Нишка народна библиотека : документ и свакодневица / Александра Вранеш. – Стр. 53.

проблеме, па се број часова из школске године у годину, уместо да се смањује, повећавао. Ово је за последицу имало неблаговремену израду инвентара, каталога, као и немогућност старања о набавци нових публикација, ... а „сем тога Библиотека је“, према мишљењу библиотекарa, „требала да ради пре и после подне“, јер би тада и број посетилаца био много већи. Кумулативни подаци о броју корисника у Јавној библиотеци показују да је од 1910. године до почетка Првог светског рата годишње ову установу користило 705 читалаца, који су позајмљивали око 1600 књига и часописа, и то највећим делом гимназијалци, али и поједини писмени и образовани грађани.¹⁷² Правилник о раду Јавне библиотеке у Нишу, према доступној архивској грађи и објављеним публикацијама, иако је често помињан, није до краја израђен, јер се чекало да га редигује и одобри Јован Н. Томић, библиотекар Народне библиотеке у Београду, те није имао практичну примену.

У периоду балканских ратова Јавна библиотека у Нишу је обављала своје дужности, организован је, према извештају, несметан рад, иако због повећања броја часова и обавеза у Гимназији библиотекар није имао довољно времена за рад у Библиотеци. Према објављеним подацима 1912. године Библиотека је располагала фондом од 4570 јединица у 11500 свезака¹⁷³, док је наредне имала 5000 дела у 11000 свезака¹⁷⁴. Тек, 1915. године, пред евакуацију, према извештају директора Гимназије Мих. Бобића, „Народна библиотека је поседовала 4127 разних дела са 11000 свезака, удобне и лепе зграде и добар намештај“¹⁷⁵, али према писању хроничара ове Библиотеке, Александре Вранеш, не може се поуздано закључити да ли су књиге нестале или отписане из фонда или су у неком од писама цифре написане по сећању.¹⁷⁶ Први светски рат донео је многе недаће овој установи. Део фонда Народне библиотеке из Београда пренет је у нишку библиотеку, а на њу су се спустиле елементарне непогоде, које су уништиле део фонда, који се налазио у подруму зграде. Осим тога током Првог светског рата Библиотеку је пљачкао окупатор

¹⁷² Нишка народна библиотека : документ и свакодневица / Александра Вранеш. – Стр. 54-56.; Југоисточна Србија : (1878-1918) / Борислава Лилић. – Стр. 286.

¹⁷³ АС, МПС, ф. 44, 220/1912.; Нишка народна библиотека : документ и свакодневица / Александра Вранеш. – Стр. 53.; Народна библиотека у Нишу : архивска грађа / Гаврило Ковијанић. – Београд : Штампарииа „Култура“, 1986. – Стр. 102.

¹⁷⁴ Југоисточна Србија : (1878-1918) / Борислава Лилић. – Стр. 286.

¹⁷⁵ Народна библиотека у Нишу : архивска грађа / Гаврило Ковијанић. – Стр. 110-111.

¹⁷⁶ Нишка народна библиотека : документ и свакодневица / Александра Вранеш. – Стр. 56.

односећи књиге велике вредности, „а пред крај рата целокупни књижни фонд пренет је у Софију, као и библиотека Гимназије и Грађанске касине“.¹⁷⁷

Након *Извештаја Комисије за оцену штета почињених непријатељима у Србији* која је причињена Гимназији током рата, закључено је да је штета за Јавну библиотеку у Нишу 375.000 динара. На захтев Јована Н. Томића из Софије су током 1919. године враћене књиге опустошених српских библиотека, међу којима и 17 сандука књига Библиотеке у Нишу, које су из Београда допремљене 03. новембра 1922. Године.¹⁷⁸ За посао поновног „оживљавања“ Јавне библиотеке у Нишу одређен је Душан Милачић, који је фондове средио, те је Библиотека за јавност отворена 11. маја 1924. године.¹⁷⁹

2.4. Друштвена улога библиотека и позиција библиотекара

Библиотеке су настале из потребе појединца, група људи или нација „да забележеним искуством премосте просторне или временске баријере свакодневног живота“.¹⁸⁰ Од самог настанка библиотеке имају важну улогу у развоју људске заједнице. „Без обзира на обим и структуру збирки, тип библиотеке и начин рада са читаоцима, сваку библиотеку карактерише неколико функција, које библиотеку чине јединственом и специфичном друштвеном институцијом“.¹⁸¹

Иако је најдубљи смисао њиховог постојања напредак друштва, настанак библиотека је и у непосредној вези „са економском моћи њихових оснивача“, нивоом демократичности односа у одређеној средини и интелектуалним потенцијалом у њој. Библиотеке су, за разлику од других институција културе намењене и усмерене ка индивидуалним корисницима.¹⁸²

Исписујући историју јавних библиотека у Новој Енглеској Џеси Шир, теоретичар и историчар библиотекарства, је јавну библиотеку посматрао као елемент изучавања историје и друштва државе у којој се оснива и закључио да „ако будуће генерације треба

¹⁷⁷ Југоисточна Србија : (1878-1918) / Борислава Лилић. – Стр. 286.

¹⁷⁸ АЈ, 66-339-577 (директор Гимназије у Нишу Божидар Миловановић, министру просвете, 4. новембра 1922).

¹⁷⁹ Нишка народна библиотека : документ и свакодневица / Александра Вранеш. – Стр. 56-58.

¹⁸⁰ Ка филозофији библиотекарства : Džesi Šir u teoriji i praksi bibliotekarstva 20. veka / Gordana Stokić. – Str. 195-196.

¹⁸¹ Јавне библиотеке и јавно знање / Жељко Вучковић. - Стр. 31-32.

¹⁸² Ка филозофији библиотекарства : Džesi Šir u teoriji i praksi bibliotekarstva 20. veka / Gordana Stokić. – Str. 195-196.

ишта да науче из истраживања историје библиотека, то је да циљеви јавних библиотека директно зависе од циљева самог друштва¹⁸³. Шир, такође, наводи да је „историја покрета јавног библиотекарства у Новој Енглеској, заправо историја економског и културног развоја ове регије“ и да се на „сваком од специфичних ступњева развоја појављивао одређени тип библиотеке, као покушај било појединаца или удружења грађана да се задовољи постојећа потреба за књигом и читањем“¹⁸⁴.

Прихватајући и примењујући Широу постулате на развој јавних библиотека у Србији, може се закључити да је идеја о оснивању прве државно финансиране библиотеке настала одмах након ослобођења, након Хатишерифа, 1832. године, са оснивањем Народне библиотеке у Београду.

Наравно, овде су испуњена само два услова: јавно финансирање (у односу на приватно) и доступност за све писмене грађане оновремене Србије. Истина, културна историја овог периода може се пратити кроз развој библиотека. До 1830. године веома је мали број писмених грађана који би уопште користили фондове библиотека. Са оснивањем Лицеја, школа, устројавањем државног апарата, упоредо су се у Србији оснивали и различити типови библиотека, чији су фондови попуњавани према захтевима малобројних корисника. Појава читалишта у Србији, која иако су приватна, добровољна удружења грађана окупљених ради читања књига, часописа и новина, у културолошком смислу означава нову етапу у демократизацији књиге.

На следећем ступњу, када осим младе буржоазије и учених грађана и део писменог народа у Србији 19. века почне гласно да захтева оснивање јавне библиотеке, чему доприносе резултати штампарије, појава српских новина, књига на народном језику формира се крагујевачка јавна библиотека.

Иако се њена појава у 1866. години не може везивати за познати енглески *Акт о јавним* библиотекама из 1850. године, не треба искључити одјек овог значајног документа који су се ширили Европом, као и сазревање државе да се и у Србији приступи формирању јавних библиотека, као неопходних институција за даљи друштвени и културни развој. Та деценија ипо која дели енглески Акт од реализације идеје Јанка Шафарика и разумевања Државног савета и Министарства просвете и црквених дела не

¹⁸³ Исто, стр. 105.

¹⁸⁴ Исто, стр. 108.

умањује значај почетка оснивања јавних библиотека у Србији, посебно ако се имају у виду политичке, економске и културне прилике у држави. Услови које држава обезбеђује овој првој јавној библиотеци не разликују се битно од услова које уживају прве јавне библиотеке у европским земљама, изузев што је отварање већег броја јавних библиотека у Србији било врло споро, осујећено многим проблемима на унутрашњем плану од којих је један, иако не пресудан, био велики проценат неписмених. Осим ретких изузетака, задатке јавних библиотека до прве деценије 20. века делимично испуњавају читалишта, односно читаонице, када ће се створити услови да држава поново преузме улогу оснивача.

Образовање библиотечког кадра у Србији, нема дугу традицију, али се суштински не разликује од других европских земаља, осим што је процес дефинисања трајао краће, највероватније због неповољнијих економских и културних прилика у којима се одвија. Први декретом именовани библиотекар, којим је истовремено и уведено звање „библиотекар“ у Србији, био је Филип Николић, постављен на место библиотекара Народне библиотеке у Београду 16. фебруара 1853. године.¹⁸⁵ Поред овог постављења до краја 19. и почетка 20. века у Србији „нису се стекли услови за успостављање систематског школовања библиотечког кадра на средњем, вишем или високом нивоу“.¹⁸⁶ Дужности библиотекара обављали су високообразовани кадрови са дипломама хуманистичко-филолошких наука, а књижничари су имали завршену средњу школу или гимназију са матуrom. Законским актима из 1881. и 1901. године није поменуто питање професије, услова за стицање звања или школовања библиотечког кадра. *Закон о Народној библиотеци и Музеју* (1881) изједначио је звање библиотекара Народне библиотеке са звањем професора Високе школе, а *Закон о Народној библиотеци* (1901) прописао је да „за библиотекара може бити постављен онај који има факултетску спрему и бавио се књижевним пословима“¹⁸⁷. Нису, међутим, били „наведени школска спрема односно услови за стицање звања библиотекар, чувар музеја, односно књижничар, нити обавезе за

¹⁸⁵ АС, ДС, бр. 64 (16. фебруара 1853).

¹⁸⁶ Катедра за библиотекарство и информатику Филолошког факултета у Београду : високошколско образовање библиотекара у Србији (1963-2000) / Десанка Стаматовић. – У: Гласник Народне библиотеке Србије (Београд). – 2, 1 (2000). – Стр. 367.

¹⁸⁷ Закон о Народној библиотеци. – У: Просветни гласник (Београд), год. 22, 2 (фебруар 1901). – Стр. 150.

прелазак из звања у звање, чиме је, посредно, било онемогућено инсистирање на редовном школовању или образовању библиотечког кадра“.¹⁸⁸

Упркос „недостатку разумевања државе или неорганизованим напорима да се почне са школовањем и обуком библиотекара“ у Србији крајем 19. и у првој половини 20. века¹⁸⁹, било је аутора који су писали о потреби школовања кадра за рад у јавним библиотекама. Тако Васа Царичевић сматра да је „књижничарство једна струка, од велике важности за опће народно образовање ... и добро би било, чак, послати неке стипендисте на страну, да се за ту струку образују“.¹⁹⁰ Осим тога, представљајући модел америчких и енглеских књижница у којима ради искључиво високообразовани кадар, предлаже да се и у јавним библиотекама које би се у Србији оснивале запосли такође универзитетски образован кадар, најбоље учитељи и по први пут помиње „да им се према средствима одреди новчана награда“.¹⁹¹ Поједини библиотекарски Народне библиотеке у Београду, попут Јована Н. Томића одлично су познавали потребне квалитете за обављање библиотекарске дужности, и инсистирали на перманентном образовању библиотекара, иако у форми курсева, које би одржавали библиотекарски Народне библиотеке. Ова Томићева идеја није реализована тада, већ три деценије касније, те је „Први библиотекарски курс Библиотеке Општине града Београда“, који је осмислила Марија Илић-Агапова, одржан од 22. фебруара до 22. маја 1934. године.¹⁹²

¹⁸⁸ Катедра за библиотекарство и информатику Филолошког факултета у Београду : високошколско образовање библиотекара у Србији (1963-2000) / Десанка Стаматовић. – Стр. 367.

¹⁸⁹ О библиотекарској професији – историја и перспектива / Десанка Стаматовић. – Стр. 5.

¹⁹⁰ Народне јавне књижнице / Васа Царичевић, стр. 22-24

¹⁹¹ Исто.

¹⁹² Сведоџба о библиотекарском курсу, АС, ЛФ, Марија Илић-Агапова, кутија 4, фасцикла VII.; Библиотекарски курс за децу и омладину у Општинској библиотеци. У: Политика (Београд), 31, 9250 (14. 02. 1934). – Стр. 9.; Библиотека града Београда : 1928-1945 / Љубомир Дурковић-Јакшић. – Београд : Библиотека града Београда : БИГЗ, 1995. – Стр. 95-100.; Првих пет година Библиотеке и Музеја града Београда : извод из петогодишњег извештаја / Марија Илић-Агапова. - У: Београдске општинске новине, 53, 2 (фебруар 1935). – Стр. 128.

3. ПОЛИТИЧКЕ, ЕКОНОМСКЕ, ПРОСВЕТНЕ И КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ У СРБИЈИ 1900-1918. ГОДИНЕ

Мајски преврат, 1903. године, поред свргавања династије Обреновића, означио је коначну прекретницу у унутрашњој и спољној политици Србије. Промене настале у друштвеном развоју земље представљале су почетак новог раздобља које је трајало све до Првог светског рата. У политичком смислу, нов период означио је крај владавине мањине ослоњене на двор и војску, а увођење уставне и парламентарне грађанске демократије одговарао је интересима грађана и народа. Нова влада подржана од политичке јавности Србије вратила је укинати Устав из 1888. године и изабрала за владара Петра I Карађорђевића.

3.1. Политичка и економска кретања у Србији 1900-1918. године

Мада је увођење парламентаризма означило ново доба у политичком животу Србије, било је очигледно да су на његов развој снажно деловала три чиниоца: политичке странке, које су у овом периоду добиле нову снагу и полет, двор и војска, који опет нису одустајали од свог утицаја у решавању политичких питања. Све политичке странке, изузев Радикалне и Либералне, донеле су нове програме примерене парламентарним условима, неке су се поделиле на фракције, друге су се реорганизовале (Напредна странка), а формиране су и нове: Српска сељачка слога и Српска социјал-демократска странка, које су на политичку сцену вратиле сељачке организације, односно радничка удружења, обједињена на Оснивачком конгресу у Београду, 1903. године. Српска политичка сцена је, почетком 20. века, обиловала низом програма и идеја поменутих странака, које је требало да унапреде развој парламентаризма и окрену се решавању горућих питања унутрашње политике, изградњи и модернизацији земље. Међутим, међупартијске несугласице које су изазивале честе парламентарне кризе и немогућност формирања и рада Владе, на

унутрашњем плану, као и непризнавање Србије од стране Енглеске која је због краљеубиства тражила искључење војних завереника из политичког живота, знатно су отежавали сређивање прилика у спољњој политици. Борба између присталица и следбеника парламентаризма, војске и двора трајала је од 1903. до 1906. године, када се и у Европи одигравају значајни политички догађаји.

Нови краљ Србије Петар Карађорђевић имао је доста проблема изазваних политиком европских земаља које се нису одрицале својих аспирација и утицаја на Балкану и према Србији. У том условима Србија је имала мало подршке од европских земаља, изузев Француске, чија је подршка почивала на старим политичким и културним везама створеним и негованим од стране генерација српских интелектуалаца школованих у француских школама и универзитетима.

Прегруписавање снага у Европи, снажење Немачке и њени амбициозни планови према Истоку довели су до стварања Велике антанте (Енглеска, Француска, Русија), поделили су свет на супротне блокове, а балканске земље ставиле су пред велику дилему: којој од сила да приђу, с којом од земаља да сарађују. Сви ти потреси одразили су се на Србију, утицали су на њену спољну политику, а у унутрашњој политици имали су последица на економском плану.

Међусобни сукоби балканских земаља почетком 20. века слабили су могућност заједничке одбране од непријатеља. За овај подухват био је неопходан споразум између Србије и Бугарске, који су препоручивале Француска и Италија. Тако су промене настале након 1903. године и страх од Аустроугарске и Турске нагнали Србију и Бугарску да, марта 1904. године, потпишу два уговора. Први уговор се односио на међусобну безбедност и неповредивост при нападима треће силе на Србију, односно Бугарску, а други економски, требало је да обезбеди несметану трговину и бесцаринске зоне између две државе. Овај савез трајао је кратко, између 1904. и 1906. године, и раскинут је због обавеза које је Србија имала према Аустроугарској.

Убрзо затим, настали су проблеми и неслагање странака о избору земље од које је требало узети зајам за изградњу земље, за наставак изградње железнице и набавку наоружања за војску. Ове несугласице и трзавице трајале су до 1906. године, због смењивања влада и непрестаних сукоба Владе, двора, скупштине и војске, као и мешања Аустроугарске у унутрашња питања Србије, а завршиле су се српско-аустроугарским

царинским ратом (1906-1911). Исход овог рата био је затварање аустроугарског тржишта за српске артикле, јер 86% производа из Србије одлазило је у Аустроугарску, те је стање са извозом било веома тешко, и Србија се морала окренути другим државама као могућим интересентима за увоз њене робе.

Политичка збивања у Европи и на Балкану: анексија Босне и Херцеговине, проглашење независности Бугарске, предлог за српско-црногорски савез, савези међу суседним државама и криза Владе у Србији, утицала су на унутрашње прилике у Србији и изазивале потресе у парламентарном систему владавине Петра Карађорђевића. Уз то, Први и Други балкански рат који су завршени победом савезника (Србија, Бугарска и Грчка) и Лондонским миром 1913. године значајно су променили политичку сцену у Србији, која је морала да решава проблеме изгубљене, односно освојене територије из протеклих ратова.¹⁹³

Политичке борбе, неслагања странака, честе парламентарне кризе и у условима када се држава припремала за ратне операције, успориле су ионако тежак индустријски напредак и изградњу железнице, онемогућавајући економски развој и остварење неопходних услова за просвету, образовање и културу.

У периоду између 1913. и 1914. године, вођене су жестоке унутрашње политичке борбе за превласт у Србији између организација које су радиле на идеји уједињења српства и странака, што је имало за последицу распуштање Скупштине, нове изборе и пренос владарских дужности са краља Петра на сина Александра Карађорђевића. Нови избори, заказани за август 1914. године, спречени су почетком Првог светског рата.¹⁹⁴

Догађај који је царевинама Немачкој и Аустроугарској дао повода за објаву рата Краљевини Србији био је атентат на аустроугарског престолонаследника, надвојводу Франца Фердинанда, на Видовдан 1914. године.¹⁹⁵ Немачка и Аустроугарска су, у Берлину

¹⁹³ Сучељавање са Аустро-Угарском / Димитрије Ђорђевић. – У: Историја српског народа . Књ. 6. Том 1, Од Берлинског конгреса до уједињења : 1878-1918. – Стр. 138-173.

¹⁹⁴ На почетку раздобља ратова / Димитрије Ђорђевић. – У: Историја српског народа. Књ. 6. Том 1, Од Берлинског конгреса до уједињења : 1878-1918. – Стр. 174-207.

¹⁹⁵ Атентат на Франца Фердинанда и његову супругу извршио је Гаврило Принцип (1894-1918), деветнаестогодишњи младић који је потицао из сељачке породице из северозападне Босне, члан удружења Млада Босна, коју су 1907. године основали ђаци и студенти са циљем уједињења Јужних Словена и ослобађања од Аустроугарске. До данас је остало спорно да ли су српске власти биле умешане у организацију атентата, јер је Драгутин Димитријевић-Апис на суђењу 1914. године негирао учешће, бранио се чак чињеницама да је атентат покушао да спречи, док је 1917. преузео одговорност за атентат. Гаврило Принцип, као и други учесници атентата приликом суђења изјавили су да је то био патриотски чин „убиства

5. и 6. јуна исте године, склопиле уговор о савезништву у борби против Србије и сила Антанте у целини.

Први светски рат представљао је борбу између централних сила (Аустроугарска и Немачка) и сила Антанте (Русија, Енглеска и Француска), док су друге „мање“ државе настојале да доврше своје национално-политичке програме.

Србија је током рата била подељена у три окупационе зоне: већи део Македоније пао је под бугарску власт, у долинама Поморавља и Повардарја били су Немци, а остатак Србије налазио се под аустроугарском окупацијом. У ствари, границу окупационих зона чиниле су реке, тако је подручје лево од Мораве до реке Дрине било под управом Аустроугарске, а десно од Мораве подручје Бугарске зоне. Немци су запосели саобраћај и привреду (руднике, фабрике). У бугарској окупационој зони стање је било веома тешко, владала је политика бугаризације комплетног становништва, већина институција културе које су се налазиле у овом подручју била је разорена, попаљена или су фондови и предмети пренети у Софију. Тако је и већи део националног фонда Народне библиотеке у Београду и неколико других библиотека из Србије постао плен бугарских окупатора. У аустроугарској зони наступила је политика мађаризације становништва, забрањивана је употреба ћирилице у школама, конфискована је имовина издавача, штампара; све књиге, а највећим делом уџбеници за средње школе, штампане су у суседним земљама, а затим допремане у Србију. Према архивским изворима, аустроугарске власти су комплетно водиле послове просвете у Србији, од одобравања уџбеника, распоређивања учитеља, израде школских програма, рада културних институција, до проверавања, конфисковања и хапшења свих „сумњивих докумената и лица“.

Исход овог рата, из кога је Србија изашла као победник, били су велики губици у људству. У току рата погинуло је око 1,25 милиона људи, око 28% укупног броја становника 1912. године.¹⁹⁶ Заједно са огромним људским и материјалним жртвама и један број српских библиотека и приватних збирки књига нестали су у овом рату.

тиранина“, који није имао никакве везе ни са српском државом, нити било којом организацијом са којима су их повезивали, од којих су само добили оружје и никакву другу помоћ. Суд је Принципа осудио на двадесет година тешког присилног рада у затвору у Терензијенштату, где је оболео и умро, 28. априла 1918. године.

¹⁹⁶ Stradanje srpskog naroda u Srbiji 1914-1918 : dokumenta / [priredivači] Slađana Bojković, Miloje Pršić. – Београд : Историјски музеј Србије : Стручна књига, 2000. – Стр. 7; Србија 1908-1918 / Владимир Стојанчевић. – Београд : СКЗ, 1995. – Стр. 230; Губици у становништву Србије и Београда под аустроугарском окупацијом 1914-1918. године / Владимир Стојанчевић. – Београд : Музеј града Београда, 1976. – Стр. 62.

3.2. Просвета, školstvo и институције културе у Србији на почетку 20. века

Србија је крајем 19. и почетком 20. века започела модернизацијске процесе на свим нивоима. Добијање самосталности, промена власти, промене на политичком плану, неминовно су утицале и на потребу да се друштво и култура подигну на виши ниво. У овом процесу учествовали су просветни радници, јер је без њих модернизација друштва била немогућа. „Школа, књига и просветни радник доприносили су промени животних навика, културнијем живљењу, богатијем комуницирању, радикалној промени свести“.¹⁹⁷ Знање, које се могло добити искључиво у школама, „несумњиво је представљало темељ модернизације друштва и доприносило формирању нове елите, која је постала духовни предводник свих политичких, економских и културних промена“.¹⁹⁸

Концепција развоја школства у Србији, као значајне полуге државног и општег напретка, коју је осмислио осамдесетих година 19. века Стојан Новаковић, имала је за циљ стварање модерног образовног система.¹⁹⁹ У овом периоду то је био веома тежак задатак и

¹⁹⁷ Просвета у Краљевини Југославији / Љубодраг Димић. – У: образовање код Срба кроз векове. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, Друштво историчара Србије, Историјски институт, 2003. – Стр. 212.

¹⁹⁸ Исто. – Стр. 212.

¹⁹⁹ Да би систем школства у Србији био устројен на правилним основама, крајем 1879. године основан је при Министарству просвете и црквених послова Главни просветни савет, како „ би министарство просвете и црквених послова могло успешно, доследно, са државном идејом и сувременом науком сагласно управљати вишом и основном наставом и поуздано давати користан правац општој народној и стручно-научној образованости“ ... и „који ће давати министру разложно мишљење о свима питањима и предметима, што би му се законом, или нарочитим министровим актом на разматрање, израду, извештај или оцену означили“. Главни просветни савет установљен је, да министру просвете и црквених послова „даје своје мишљење о свима важнијим питањима више и ниже наставе, школског унутарњег и спољног развојка и школске наставе и научне књижевности“, а министар је истовремено морао „аслушати мишљење“ ГПС када су у питању били „наставни планови, ближи програми и научна средства за више и ниже школе; правила и програми за испите наставника средњих школа, наредбе и програми за учитељске испите, правила за испите зрелости ученика гимназија и реалака, пријаве кандидата за наставничка места у средњим школама, школским и другим књигама и списима, који би служили као ручне и спољне књиге за предавање или као дела удесна за школске библиотеке или за поклањање ученицима средњих и основних школа, или уопште као књижевни и уметнички радови, који би заслуживали државну потпору и тицали би се школске и јавне наставе... управни и спорни послови просветне струке“. Законом је било предвиђено да ГПС чине редовни (четири професора Велике школе, библиотекар Народне библиотеке, један професор богословије, један професор учитељске школе, два професора београдске гимназије, један професор београдске реалке, један од професора и директора београдских нижих гимназија, један од главних школских надзорника и један од београдских лекара, као и начелник Министарства просвете и црквених послова) и ванредни чланови. Велике су заслуге Главног просветног савета како у модернизацији образовања у Србији, тако и у формулисању програма рада при оснивању јавних библиотека у Србији. – У: Сто година Просветног савета Србије : 1880-1980 / Владета Тешић, Милан Мирковић, Срећко Ћунковић, Раде Вуковић. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства 1980.; Школство Србије : 1804-1918 : документи и казивања / [избор текстова Михаило Петровић Минеј]. – Београд : Научна књига, 1980.; Допринос српских интелектуалаца утемељењу и развоју школства у Србији у протекла два века / Никола Поткоњак. - У: Два века образовања у

за државе са много дужом традицијом и системима образовања, попут Немачке, Енглеске, Француске или Аустроугарске.²⁰⁰ Требало је, наиме, направити „нову школу“, која је била у стању да прати научни и технолошки развој. Први корак у остваривању овог циља био је увођење обавезног основног образовања, које је у Србији установљено *Законом о обавезном основном образовању*, донетим 11. јануара 1883. (31. децембра 1882) године.²⁰¹ Односећи се подједнако и на мушку и на женску децу, Закон је предвиђао да задатак основних школа буде „да наставом и васпитањем шире по народу основе знања и наравствености и да спремају ученика за грађански живот и за учење у средњим школама“.²⁰²

Са тим у вези значајно је приметити да је увођење обавезног основног образовања у земљама развијене Европе (Француска, Немачка, Енглеска) трајало у периоду од 1878. до 1882. године, што значи да Србија у овим „европским модернизацијским процесима“ није значајно каснила. Овим Законом је, према речима Љубинке Трговчевић, „постављена основа модернизације у области образовања“.²⁰³

Како *Закон о обавезном основном образовању* није могао бити примењен у пракси, 1898. године донет је допуњен и разрађен *Закон о народним школама*.²⁰⁴ Нови закон предвиђао је увођење предшколских установа и народних школа, као и грађанских и девојачких виших школа, а основне школе према истом документу означене су као „опште васпитне школе, чији је задатак да уче и васпитавају мушку и женску децу“.²⁰⁵ Иако су законом уведена забавишта и народне школе, као нове категорије у образовном систему, „овај закон представљао је корак уназад свођењем основне школе поново на четвороразредну, као и увођењем грађанских (трогодишњих) и девојачких школа, које

Србији : образовне и васпитне идеје и личности у Србији од 1804. до 2004. / приредио Зоран Аврамовић. – Београд : Институт за педагошка истраживања, 2005. – Стр. 33-64; Модернизација образовања у Краљевини Србији : 1905-1914 / Арсен Ђуровић. – Београд : Историјски институт, 2004. – Стр. 124-130; Народна енциклопедија : српско-хрватско-словеначка. Књ. 1. А-3 / Станоје Станојевић. – Нови Сад, Београд : Штампариија „Будућност“, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Војноиздавачки завод, 2000. – Стр. 471-472.

²⁰⁰ Модернизација образовања у Краљевини Србији : 1905-1914 / Арсен Ђуровић. – Београд : Историјски институт, 2004. – Стр. 149.

²⁰¹ Просветни зборник закона и наредаба, стр. 745-774.

²⁰² Школе и настава / Владета Тешић. – У: Историја српског народа. Књ. 6. Том 2, Од Берлинског конгреса до уједињења : 1878-1918. – Београд : Српска књижевна задруга, 1983. – Стр. 508.

²⁰³ образовање као чинилац модернизације Србије у 19. веку / Љубинка Трговчевић. – У: Србија у модернизацијском процесима 20. века. – Београд, 1994. – Стр. 221.

²⁰⁴ Зборник закона у Краљевини Србији за 1898. – Београд, 1901. – Стр. 276-306.

²⁰⁵ Школе и настава / Владета Тешић. – У: Историја српског народа. Књ. 6. Том 2, Од Берлинског конгреса до уједињења : 1878-1918. – Стр. 513.

нису заживеле у пракси, тако да се ова промена врло брзо показала као промашај²⁰⁶. Због свих наведених недостатака *Закон о народним школама* (1898), одмах се приступило изради новог, али су промене с почетка 20. века, промена династије, политичка превирања одложили његово изгласавање и примену, те је нови *Закон о народним школама* донет 19. априла 1904. године. Смисао и задатак народних школа, према овом Закону био је да „васпитавају децу у народном духу и да их спремају за грађански живот, а нарочито да шире просвету и српску писменост у народу“.²⁰⁷

Тако је, доношењем *Закон о народним школама* (1904), стварањем Реалне гимназије (*Закон о средњим школама, 14. јула 1889*) и коначно оснивањем, односно прерастањем Велике школе у Универзитет у Београду 27. фебруара 1905. године, овај мукотрпан посао заокружен у једну целину – модеран образовни систем.

Са узбурканим политичким стањем у земљи, са проблемима, притисцима, промашеним савезима, са сталном претњом јаких и моћних држава које су мотриле на Балкан и на Србију – ни школство, ни просветне, ни културне институције нису могле да се развијају и напредују онолико брзо колико је објективна ситуација то захтевала. Каснио је *Закон о средњим школама*, односно његове допуне и измене, Универзитет у Београду формиран је тек почетком 1905. године, оснивање јавних библиотека се помињало само у дискусијама интелектуалаца, речју, споро се кретало напред у области ширења и доступности књиге, а степен писмености је захтевао хитно деловање. У земљи чије је варошко, односно сеоско становништво било описмењено са само 55% према 15,01%, са неуједначеним степеном писмености мушкараца и жена, тешко је било помишљати на ширу акцију за оснивање јавних библиотека, тим пре што су и писменост и могућност општинских власти за смештајем и суфинансирањем њихове делатности биле незнатне и врло различите од среза до среза.²⁰⁸

²⁰⁶ Модернизација образовања у Краљевини Србији : 1905-1914 / Арсен Ђуровић. – Стр. 152.

²⁰⁷ Школе и настава / Владета Тешић. – У: Историја српског народа. Књ. 6. Том 2, Од Берлинског конгреса до уједињења : 1878-1918. – Стр. 534.

²⁰⁸ Статистички годишњак Краљевине Србије за 1905. годину. – Београд : Управа државне статистике, 1906.; Писменост у Србији у 19. веку / Момчило Исић. – У: Образовање код Срба кроз векове. – Стр. 72.

На размеђи два века Србија је имала 55% писмених варошана и само 15,01% писмених сељака. Значајне разлике у степену писмености биле су између варошког и сеоског становништва и у неуједначеном степену писмених мушкараца и жена. Највећи број података о писмености у овом периоду налазимо у Статистичким годишњацима Краљевине Србије. Према подацима Годишњака у Србији је 1900. године највише писмених варошана било у Београду 73,20%, а онда по окрузима Рудничком 62,82% и Чачанском 62,31%, док је најмање писмених било у варошима Врањског округа, тек 37,12%. Сељаштво је најписменије

Србско учено друштво, односно Српска краљевска академија, Народна библиотека у Београду, Музеј, Архив, Универзитет у Београду, сви типови библиотека, школе, стручне школе, Богословија, Београдско читалиште и неколико других, Народно позориште, културна и музичка друштва, новине, часописи, календари и лист *Политика*, имали су значајну улогу и велики утицај на развој и стварање услова за брже ширење писмености, образовања и културе, за научна истраживања и подизање стручног, научног и културног нивоа грађана. И поред огромног броја неписмених и непросвећених становника у Србији, временом се, све брже, у 20. веку одвијао процес подизања свести о неопходности описмењавања и коришћења књига за добробит не само школске деце, ученика и студената, већ и занатлија и земљорадника, како би и живот и рад били унапређени.

Школи, просвећивању, искорењивању аналфабетизма поклања се изузетна пажња, преко редовног попуњавања школских библиотека, јавних библиотека и књижница са читаоницама, које у појединим подручјима представљају једине културне установе.

било у Крајинском округу 22,91%, а најнеписменије у Врањском, само 7,62%. Највише писмених мушкараца, изузев у Београда (78,63%) имао је Крагујевачки округ (40,90%), најмање Крушевачки 13,40%; док је у писмености женског становништва предњачио Крајински округ са 13,90% писмених жена, а на зачелју је био Топлички округ, са тек 2,96% писмене женске популације. Према претходним подацима закључује се да је Београд са 73,20% писменог становништва значајно предњачио у односу на све друге крајеве Србије; укупан број писмених био је највећи у Крајинском округу 26,80%, где је више од четвртине становништва било писмено, а најмањи број је имао Топлички округ са 11,50%.

Висок проценат неписмености у Србији, крајем 19. века био је проузрокован огромном неписменошћу сеоског становништва, само 15,01%, од чега 27,48% (237266) мушкараца и свега 2,30% (19487) жена. Највише писмених жена било је у Крајинском, Пожаревачком и Тимочком округу, и оне су чиниле скоро половину свих писмених жена на селу у Србији, а најмање писмених сељанки било је у Пиротском округу, тек 189. Општа писменог становништва у Србији 1900. године износила је 21%, односно од око укупног броја 2016347 становника писмено је било тек 423433. Законима о обавезном основном образовању, о народним школама и гимназијама, отварањем Универзитета у Београду и великог броја школа, број писменог становништва до Првог светског рата унеколико је порастао, иако немамо поузданих података с обзиром на то да су они који говоре да је у Србији пред Први светски рат у градовима било писмено 55%, по селима 15%, уствари наводе податке из 1900. године. Истраживања писмености у Србији, међу лицима која су склапала бракове између 1900-1908. године, вршио је Грга Богић, који је установио да је просечна писменост младожења у овом периоду у целој Србији 42,85%, а невести 8,63%. Он је такође дао потврду да је у селима аналфабетизам био знатно израженији него у варошима; а као и 1900. године нарочито висока писменост карактерисала је Београд, где је писмених младожења било 92,19%, а невести 83,59%.

Податке о неписмености, као највећој „невољи“ српства добијамо само посредно из текстова и невеликих брошура школских институција, али и друштава за народно просвећивање Културне лиге, Друштва за школску хигијену и народно просвећивање, Матице српске, Српских земљорадничких задруга, Народне одбране, сарајевске Просвјете, Просвјетно-привредног друштва Српска зора из Дубровника, Српског привредног друштва Привредник из Загреба, чији је рад на описмењавању, штампању публикација и отварању књижница и читаоница за народ обележио почетак 20. века.

4. ОСНИВАЊЕ ЈАВНИХ БИБЛИОТЕКА: ОД ГРАЂАНСКЕ ИНИЦИЈАТИВЕ ДО ДРЖАВНЕ ПОЛИТИКЕ

После доношења *Закона о Народној библиотеци у Београду*, 1901. године²⁰⁹, у српском библиотекарству настају два паралелна покрета. Један, који тежи просвећивању и образовању свих грађана путем отварања књижница за народ; други, којим Главни просветни савет при Министарству просвете и црквених послова покреће оснивање јавних библиотека у градовима Србије. Док се први највећим делом ослања на приватну иницијативу, ентузијазам појединаца и добровољни рад, други тражи трајну и редовну подршку државе на основу *Закона о Народној библиотеци*. Најзначајнији представник првог покрета јесу интелектуалци, културни и јавни радници окупљени око идеје просвећивања народа, која је у то време врло присутна, у неким европским земљама, а у Србији изражена кроз националне покрете *Друштва за школску хигијену и народно просвећивање*, *Српске земљорадничке задруге* и *Културне лиге*. Скоро истовремено, упоредо са настанком ових покрета одвијале су се припреме за отварање државних јавних библиотека у Србији.

4. 1. Европски покрет народног просвећивања и његови одједи у Србији

Покрет народног просвећивања један је од најважнијих социјално-културних покрета у Европи, који је представљао настојање да се обезбеди образовање за одрасле. Од

²⁰⁹ Закон о Народној библиотеци. – У: Просветни гласник (Београд), год. 22, 2 (фебруар 1901). – Стр. 149-156.

покрета за описмењавање одраслих, из друге половине 18. века, напорног рада и покушаја јаче организације средином 19, до завршних облика, који су се јавили крајем 19. и почетком 20. века, најпре у Енглеској и Данској, а затим и у другим европским земљама, народно просвећивање пролазило је кроз разне фазе и појавне облике, углавном осмишљавано и остваривано приватном иницијативом, а касније мањим или већим делом прихватано и помагано од стране држава у којима је настајало.

Синтагма народно просвећивање (васпитање, образовање) подразумева образовање појединаца које није професионално, не тежи да појединца оспособи за одређени позив, струку, већ да га оспособи за бољи живот. Покрет народног просвећивања настоји да развија „у првоме реду личне душевне особине ... да се свакоме појединцу да пуна слобода за развијање и усавршавање“.²¹⁰ Суштина овог образовања није да човек научи све што до сада није знао, већ да му се омогуће она знања која су му за живот најпотребнија. Циљ народног просвећивања био је да омили просвећеност без популарисања науке, да пробуди радозналост саопштавајући општа знања и помогне да се народу ојача воља и „сигурност у просуђивању“.²¹¹

Појава континуиране, систематске активности на образовању одраслих била је мотивисана потребом прилагођавања друштвено-економском развоју. Напредак науке, технике, људских достигнућа, висок проценат неписменог становништва, али и класне разлике, убрзали су организовану борбу, најпре радничке класе, а касније и нижих слојева, који више нису хтели да „седе у незнању“. Увидело се да и најбоље уређене школе, не могу припремити човека за успешну животну борбу. Ретки појединци су били у стању да самостално раде на проширивању знања стечних у школи, те се овај покрет прихватио тог нимало лаког задатка.

Покушавајући да избегне чисто васпитну улогу, народно просвећивање није имало задатак да исправља лоше појединце, већ да просветли оне који својевољно долазе по знање.

²¹⁰ О друштвеном просвећивању : чланци и белешке / од Ђорђа Грујића. – Земун : „Напредак“, 1912. – Стр. 22.

²¹¹ О савременом васпитању народа / Перо Слечевих. – Сарајево : Издање Друштва Просвета, 1920. – Стр. 8.

„У овај процес, требало је укључити све слојеве народа, без обзира на њихов положај, јер сваки човек има права да сазна све што је људски ум икада створио“.²¹²

Оваква врста образовања реализована је предавањима, отварањем јавних књижница и преко новина и часописа, док државе, веома ретко или готово никада, не помажу њихов рад. Поред ових, која су дала несумњив допринос, народни универзитети и народне школе одиграле су значајну улогу не само у основним активностима, него и у ширењу идеје и у јачању покрета у Европи.

Два најзначајнија типа народних универзитета који су служили просвећивању су: Универзитетска екстензија у Енглеској и Народне високе школе у Данској. И док је Универзитетска екстензија била примерена више за градске средине, то су данске Народне високе школе биле за сеоска подручја. Из ова два облика, са мањим или већим разликама у садржају и начину рада, почињу да се развијају слични покрети у целој Европи и Сједињеним Америчким Државама.

Идеје о народном просвећивању јављају се у Србији доласком Доситеја Обрадовића и његовим отварањем основних школа у 42 места устаничке Србије. Формиране 1808. године ове прве просветне институције настале у затишју борби нису биле дугог века, нестале су заједно са пропашћу Првог српског устанка. Свест о школовању подмлатка, о писмености и читању, наслеђену из манастирских училишта, обновили су Срби убрзо после примирја и завршеног Другог српског устанка. Иако те прве основне школе нису имале ни организацију, ни програм, ни учитеље који би били одговарајући за васпитање и образовање деце, ипак је идеја о просвећивању и образовању живела и развијала се уз помоћ ђачких родитеља, будући да држава, односно кнез Михаило нису били расположени да школу и учитеље издржавају новцем из државне касе. Те прве просветитељске идеје, којима је темељ поставио Доситеј, наставили су Вук Караџић, Друштво српске словесности и други културни радници који су се придружили европском покрету за народно просвећивање користећи све оно што је било напредно и у складу са потребама и развојем српског друштва.

Док се у Европи развијају данске велике школе, универзитетска екстензија, турски курсеви за раднике, радничке академије, народни универзитети, радничка

²¹² Три јавне конференције за школску хигијену и народно просвећивање : (по стенографским белешкама) : говори свих говорника верно су прибележени : продаје се у корист Друштва за школску хигијену и друштвено просвећивање / Св. М. Марковић. – Београд : Штампариија „Доситије Обрадовић“, 1905. – Стр. 45.

друштва, друштва за етичку културу, лиге за моралну делатност чије чланове углавном чине универзитетски и интелектуални делатници, у Србији нема оваквих облика удруживања, осим читалишта, која унеколико обављају и делатност просвећивања путем курсева, јавних предавања и оснивања читалишних библиотека. На крају 19. века, када се читалишта постепено гасе, када се оснива Универзитет и када један број младих, на страни школованих интелектуалаца, преузима значајне послове у држави и на Универзитету, Србија се поново враћа покрету за народно просвећивање који се остварује кроз појаву просветних друштава и установа чији су најзначајнији представници били Културна лига, Друштво за школску хигијену и народно просвећивање, Матица српска из Новог Сада, Српске земљорадничке задруге, Народна одбрана, сарајевска Просвјета, Просвјетно-привредно друштво Српска зора из Дубровника, Српско привредно друштво Привредник из Загреба и други.²¹³

4.2. Грађанске иницијативе у функцији оснивања јавних библиотека

Покрет народног просвећивања није био ни непознат ни стран нашим културним посленицима у Србији, крајем 19. и почетком 20. века. Школовани на високим школама у Европи, они су били упознати са европским културним тековинама. Мада су се још увек осећале последице вишевековног ропства, ови млади интелектуалци су својим залагањем, понекад само публикавањем својих предлога, покушавали да Србију уведу у европске развојне токове. Имајући у виду културну стагнацију, велики број неписмених, може се рећи да Србија, захваљујући образовању, ентузијазму и упорности младих интелектуалаца, иако заостала, није много каснила за просвећеном Европом, брзо је прихватала и примењивала напредне идеје.

Међу ауторима који су писали о просвећивању, посебно се истицао Јован Скерлић, чији су текстови изазивали изузетну пажњу културне јавности. Упознат са покретима и настојањима Европе и Америке да се у све слојеве друштва уведе народно просвећивање, Јован Скерлић у својим радовима даје детаљан приказ рада оваквих удружења и друштава уз настојања да се она организују у Србији. Осврћући се на хуманисте из 16. и енглеске и

²¹³ Васпитно-образовни рад и културни значај „Просвјете“ : (1902-1941) / Симо Нешковић. – Сарајево: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 2004. – Стр. 22.

француске филозофе из 18. века који су били уверени да су наука и просвета месија и велики искупитељ човечанства, Скерлић сматра да су оне довеле до велике поделе људи, на мању групу, *beati possidentes* (блажени) и милионе других невољника који су остали у незнању. Наука, школа и просвета постале су и остале повластица мањине. У том смислу, он излаже да, иако је уведено обавезно школовање, сиромашни сељаци нису били у стању, нити су имали могућности да одвоје материјална средства како би децу слали на школовање, а да истовремено себе лише радне снаге, мада је познато „(...) да се наука данас добива само у школи. Сиромашни нити има времена да чита, нити новаца да купи књигу“, а на Западу, од када је радничка класа дошла до класне свести, стање се унеколико мења „(...) и опажа се приметан покрет у корист образовања народнога (...)“, где универзитети у Енглеској (Оксфорд, Кембриџ) шаљу своје најбоље професоре да у великим центрима држе радницима предавања. Осим енглеских универзитета, Скерлић се осврће и на рад Друштва француских народних универзитета, француске Лиге за народно образовање, немачког Друштва за етичку културу, швајцарских лига и Школске демократске лиге, надајући се да би таква лига могла бити основана и у Србији.

Најзначајнији представници ових покрета у Србији, по његовом мишљењу, требало је да буду млади образовани појединци школовани на универзитетима у Европи, који ће приватном иницијативом оснивати удружења са узвишеним циљем. Суштина је, како даље излаже, у томе да Срби схвате да једино сами себи могу помоћи, јер будућност им неће створити ни владари, ни конгреси. Не пропушта прилику да нагласи да се последњих година јавило неколико установа, „које предсказују нови дух нашем друштву“, између којих су Просвјета, Српска зора, Привредник, Културна лига, Народна одбрана, која оснивају народне књижнице и читаонице, гимнастичка друштва, курсеве за неписмене и друго.²¹⁴ У центру Скерлићевог интересовања су настојања појединих издавача да штампају књиге за народ, међу којима се посебно истицала Матица српска, са својом едицијом *Књиге за народ*.²¹⁵ Године 1905, у тексту *Књиге за народ*²¹⁶, Скерлић истиче

²¹⁴ Лична и народна иницијатива / Јован Скерлић. - У: Просвета (календар), 1911, стр. 41-44; Босна : илустровани месечни часопис за књижевност и савремени живот (Београд). - 4, 25(1911), стр. 388-389. ; Фељтони, скице и говори. – Београд : Просвета, 1964. – стр. 273-276.

²¹⁵ У Матици српској, 24. септембра 1902. године, одржана је Конференција како би се сагледале потребе грађана за читањем и самообразовањем и у том правцу усмерила издавачка продукција. Матица српска је тим поводом спровела анкету са питањима: да ли, колико и какву литературу народ чита?

На основу обрађене анкете дошло се до закључка да је потребно осим забавних, издавати и поучна дела о моралу, дела за материјално подизање народа, дела о подизању стоке, гајењу воћњака, винограда,

значај едиције Матице српске, а посебно стога што констатује расцеп књижевне публике стар скоро тридесет година: јер тада се почела књижевна публика делити на два дела и тако су живеле и две књижевности, једна за образоване и школоване људе, а друга за прост свет. Према Скерлићевом мишљењу народу треба обезбедити дела одабраних писаца, која имају стварне и трајне књижевне вредности. Скерлић је, такође, изнео проблем продирања књиге у народ. Књигу је требало „натурати“, а не растурати, „носити је народу на ноге“, а не чекати да он дође по њу. Са тим у вези је и подизање књижница и читаоница за народ које је требало да омогуће и продирање књиге и њено кружење у народу.

Доношење *Правила о народним књижницама са читаоницом Краљевине Србије*, Љубомира Давидовића, Скерлић је поздравио као нарочито корисно за народну просвету и демократски напредак. Ипак, изразио је жаљење што уместо расписа није донет закон, који би обавезао све надлежне да оснивају сеоске књижнице, што се испоставило оправданим јер овај акт није донео жељене резултате.²¹⁷ Истиче, такође, залагање појединаца на овом задатку, Васе Царичевића²¹⁸ и Живојина О. Дачића²¹⁹, који су својим књигама, сагледали стање у српском библиотекарству, и истовремено наглашавали културни, просветни али и национални и политички значај народних књижница.²²⁰

Поред Скерлића и други српски интелектуалци залагали су се за идеју просвећивања кроз друштва и удружења. Тако је и Светозар М. Марковић, по повратку у Србију, 1905. године подстакао оснивање Друштва за школску хигијену и народно

њива, ливада, шума, о држању куће, покућства, о осветљењу, грејању, пожару, као и литература о чувању и неговању здравља. Након сагледавања потреба и анализе анкете покренута је едиција Књиге за народ. – У: Конференција у Матици српској о „Књигама за народ“ : 11. (24. септембра 1902) / [бележио и објавио Тих. О.]. – Сремски Карловци : Српска манастирска штампарија, 1902.

²¹⁶ Књиге за народ / Јован Скерлић. У: Одјек (Београд). – 4, 78(1905), стр. 2-3 и 84, стр. 2-3.; Фељтони, скице и говори. – Стр. 111- 116.

²¹⁷ Сеоске књижнице и читаонице / Јован Скерлић. – У: Одјек (Београд). – 5, 74(1906), стр. 2.

²¹⁸ Народне јавне књижнице / Васа Царичевић. – Земун : Штампарија Јована Пуља, 1906.

²¹⁹ Земљорадничке задруге треба да имају своје књижнице и читаонице / Живојин О. Дачић. - У: Рад Тринаестога Конгреса српских земљорадничких задруга : држаног 28, 29 и 30. августа 1908 : у Аранђеловцу. – Београд : „Доситије Обрадовић“, 1909. – Стр. 99-118. ; Књижнице и читаонице земљорадничких задруга : из предавања Ж. О. Дачића на XIII конгресу српских Земљорадничких Задруга : држаном 28. септембра 1908. год. : у Аранђеловцу. – Београд : Нова штампарија „Давидовић“, 1908. – Стр. 28-41.

²²⁰ Народне књижнице / Јован Скерлић. У: Одјек (Београд). – 5, 2 (1906), стр. 306.; Две књиге Живојина О. Дачића о народним читаоницама и књижницама / Јован Скерлић. - У: Српски књижевни гласник (Београд). – 22, 12(1909), стр. 954-957.

просвећивање²²¹, по угледу на слична француска друштва и лиге за просвећивање. Ово Друштво је, за свега неколико година постојања, организовало више десетина предавања за народ, покренуло часопис *Светлост*, отворило Друштвену књижницу и писало о потреби подизања Народног просветног дома, а све са циљем описмењавања и просвећивања народа.

На Првој конференцији поводом десетогодишњице Друштва Просвјета, Владимир Ћоровић образложио је потребу народног просвећивања Срба у свим крајевима у којима живе и начине који су се могли употребити за овакве циљеве. Како је аналфетизам био готово општи, Ћоровић сматра да је први и најзначајнији посао његово сузбијање. Осим инсистирања на основном школовању, које има и законску потпору, Велики просвјетни савет је, по угледу на шведске „путујуће учитеље“, организовао писмене и заинтересоване да одржавају течајеве за описмењавање. Највећи проблем био је, констатује аутор са жаљењем, новчане природе, јер се код нас пре свега „гледа на количину награде и новац“, који су и најјача покретна снага за рад.²²² Решење овог проблема назире се одржавањем предавања, јер иста имају великог успеха код нас. Као добар пример наводи рад Културне лиге, која је знатну пажњу обратила и на избор људи који одржавају предавања, јер морају познавати прилике места у коме бораве, као и састав, потребе и интересовања становника. Други и најзначајнији фактор, по мишљењу Ћоровића и других учесника ове конференције, јесте оснивање јавних књижница за народ, које би у сарадњи са издавачима могле попуњавати своје фондове корисним књигама које би у народу кружиле.

На основу сагледавања европског покрета просвећивања, а уједно и као добар познавалац развоја и рада народних читаоница и библиотека, Марко Крстић је писао о потреби народног просвећивања код Срба. Друштва за просвећивање, која су у Србији оснивали културни радници, а подржавали писмени и образовани грађани вароши и села, по његовом мишљењу, још увек су била недовољно развијена за упоређивање са европским просветним покретима тога доба, мада као један од најзначајнијих

²²¹ Три јавне конференције за школску хигијену и народно просвећивање : (по стенографским белешкама) : говори свих говорника верно су прибележени : продаје се у корист Друштва за школску хигијену и друштвено просвећивање / Св. М. Марковић. – Београд : Штампариија „Доситије Обрадовић“, 1905. – Стр. 45.

²²² Споменица о прослави десетогодишњице Просвјете. – Сарајево : Издање Просвјете, просвјетног и културног друштва Срба у Босни и Херцеговини, 1912. – Стр. 19.

просветитељских покрета наводи Културну лигу, чији је рад на оснивању књижница огроман.²²³

Значајан прилог изучавању народног просвећивања у својим текстовима²²⁴ дао је и Ђорђе Грујић, који је током посета суседним државама имао прилике да се упозна са њиховим радом и крајњим резултатима. По његовом мишљењу, за оне који нису у стању да се самообразују, након завршене основне школе, било је потребно отворити такозване продужене универзитете. Сагледавајући резултате и искуства других, Грујић сматра да би успешно просвећивање у Србији могле да остваре три основне организације: јавне књижнице, јавне велике школе и просветни народни домови.

*

Упознат се просветитељским покретима, развојем јавних библиотека, домовна за народно образовање у Европи и Америци, један број наших високо образованих људи, школованих на страним универзитетима, покушао је почетком 20. века да се удруживањем и приватном иницијативом на најразличитије начине бори против велике неписмености, са идејом подржавања самообразовања за све слојеве народа. Подаци о њиховом раду остали су записани у неколико невеликих брошура и часописа²²⁵, које су издавали у циљу ширења својих идеја. Осим о неписмености, ове монографије и часописи најчешће су доносили текстове који критикују рад државе и одговарајућих министарстава по питању

²²³ Основи народног образовања / Марко Крстић. – Крагујевац : Нова штампарија „Шумадија“, 1912.

²²⁴ О друштвеном просвећивању : чланци и белешке / од Ђорђа Грујића. – Стр. 35-38.; Рад Културне лиге / Ђорђе Грујић. – У: Летопис Матице српске (Нови Сад). – 87, 286, 2(1912), стр. 73.; Друштвено просвећивање / Ђорђе Грујић. – Летопис Матице српске (Нови Сад). – 87, 285, 1(1912), стр. 74.

²²⁵ Рад Културне лиге у моравском округу : прештампано из „Српских новина“. - [Београд : б. и.], 1910 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 39 [...] стр; Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1911; Културна лига : говор Саве Урошевића, ректора Универзитета на Конференцијама за организовање Културне Лиге у моравском округу. – Београд : Нова штампарија „Давидовић“, 1909; Годишњак Конгреса Српских земљорадничких задруга. – Београд ... [итд.], 1906-1912.; Извештаји Главног одбора Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. - Београд : „Доситије Обрадовић“ – штампарија Аце М. Станојевића, 1905-1912; Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 1- 5 (1908-1912); Три јавне конференције за школску хигијену и народно просвећивање : (по стенографским белешкама) : говори свих говорника верно су прибележени : продаје се у корист Друштва за школску хигијену и друштвено просвећивање / Св. М. Марковић. – Београд : Штампарија „Доситије Обрадовић“, 1905.

основног образовања. Међутим, у програму Културне лиге, у три монографије које садрже информације о њеном оснивању и раду у периоду од 1909. до 1912. године, налазе се драгоцени подаци о раду овог покрета на оснивању књижница и читаоница за народ, као и гимнастичких, певачких, музичких, позоришних друштава.

Балкански ратови, а затим и Први светски рат, обуставили су све иницијативе на народном просвећивању. Идеје ових покрета настављене су тек од 1920. године, када се у Србији појављује велики број штампаних монографија о народном просвећивању²²⁶, које у потпуности приказују различите облике просвећивања у Европи и Америци. Ова идеја је у Србији у потпуности остварена тек , 1932. године, када је отворен Коларчев народни универзитета у Београду који је био најприближнији енглеској универзитетској екстензији.

4.2.1. Друштво за школску хигијену и народно просвећивање

На иницијативу др Светозара М. Марковића²²⁷, у Београду је 1905. године, основано Друштво за школску хигијену и народно просвећивање. Иако приватно удружење грађана, формирано са задатаком да се бори против непросвећености народа²²⁸,

²²⁶ Неке од њих су: О савременом васпитању народа / Перо Слеччевић. – Сарајево : Издање друштва Просвета, 1920.; О народном просвећивању / Јован М. Поповић. – Београд : Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1922.; Социјална политика у Општини београдској / од Ђорђа Грујића. – Београд : Штампарија „Раденковић“, 1928.; Универзитетска екстензија лондонског универзитета. The University Extension of the London University / [Јован Искруљев]. – Нови Сад : Штампарија „Натошевић“, С. Ђисаловић, 1932.; Југословенска мисао кроз народно просвећивање / Тима Димитријевић. – Нови Сад : Штампарија „Натошевић“ С. Ђисаловић, 1933.; О народном просвећивању / Радмило Вучић. – Београд : Издање Коларчевог народног универзитета, 1941.; *Образовање одраслих у прошлости и данас* / Samolovčev, Borivoj. - Zagreb : Znanje, 1963.; *Univerzitet za sve : o uticaju engleske univerzitetske ekstenze na slične oblike obrazovanja kod nas do drugog svetskog rata* / Ranko N. Bulatović. – 1. izd. – Београд : ИШКО „Привредно финансијски водич“, 1980.

²²⁷ Светозар Марковић (27. фебруар 1860 – 20. децембар 1916), лекар, рођен је у месту Жупањац, у колубарском срезу, где је завршио основну школу. Како родитељи нису имали разумевања за његово касније школовање отишао је од родитеља у Београд, запослио се као посужитељ и тако сам финансирао своје школовање. Након завршене гимназије у Београду, као државни стипендиста отишао је на студије медицине у Париз. Медицински факултет завршио је 1894. године. Специјализирао је гинекологији и акушерство. У Паризу је провео две године као лекар са приватном праксом. По повратку у Београд, имао је приватну праксу, а касније је радио као општински лекар и гимназијски наставник хигијене. Марковић је био први лекар који је почео да одржава широм Србије предавања за жене и девојке са темама о девојаштву, зрелом добу, трудноћи, здрављу породиља и неговању деце. Оснивач је и председник Друштва за народно просвећивање и школску хигијену.

²²⁸ *Основа и потка Народног Просвећивања* / Светозар М. Марковић. - У: Четрнаести Конгрес српских земљорадничких задруга : држан 23, 24 и 25 августа 1909. год. у Ваљеву : рад Конгреса. – Београд „Доситије Обрадовић“, 1910. – Стр. 263-315.

циљ му је био да помаже држави у свим просветним, културним и хигијенским питањима²²⁹. Управу друштва²³⁰ чинили су, према писању Светозара Марковића, просвећени и образовани грађани који су желели да докажу да се приватном иницијативом може много урадити за свој народ и отаџбину.

За само годину дана од оснивања, друштво је држало 18 седница Управе на којима су разматрана различита културно-просветна питања. На овим састанцима донета су *Правила Друштва за школску хигијену и народно просвећивање*²³¹, која су предвиђала да се живом речју, оснивањем народних књижница и ширењем корисних књига за народ ради на народном просвећивању у варошима и селима. За овај акт друштво је добило и одобрење министра просвете и црквених дела Андре Николића²³²; али је, због недостатка финансијских средстава, остао неусвојен предлог о подизању Народног просветног дома у Београду.

У прве две године рада овог друштва, од јануара 1905. до 24. јуна 1907, одржано је 119 предавања за народ на којима је присуствовало 1.300 женских слушалаца, и око 20.800 мушких²³³. Судаћи по штампаним Извештајима о раду, имајући у виду скромна средства којима је располагало и мали број помоћника на овом друштвеном задатку, Друштво је могло бити задовољно оваквим резултатима.

²²⁹ Уредникова прва реч / Светозар М. Марковић. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 1, 1-3(1908), стр. 1.

²³⁰ Проф. Милан Ј. Андоновић, Др. Св. М. Марковић лекар, проф. Жив. Ј. Јуришић, Лазар Ј. Обрадовић виши учитељ, Јелица А. Весовићка, Мијаило Викторовић дворски апотекар, Н. Манојловић инжењер, Др. К. Д. Николић апотекар, Др. Миливоје Н. Јовановић професор, Таса Ђ. Ивковић контролор железничке дирекције, Васа А. Симић учитељ, Милан Марковић, столар.

²³¹ Правила Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. - У: Три јавне конференције за школску хигијену и народно просвећивање : (по стенографским белешкама) : говори свих говорника верно су прибележени : продаје се у корист Друштва за школску хигијену и друштвено просвећивање / Св. М. Марковић. – Стр. 167-180.

²³² Актом бр. 3710/906 министар Андра Николић, одобрава Управи Друштва за школску хигијену и народно просвећивање, да преко својих изасланика може: „... у школским зградама, по споразуму са управитељима, држати јавна, популарна предавања и дискусије у циљу ширења корисних поука међу школском омладином и најширим слојевима народа и то у времену када нема часова ... и покретати оснивање народних књижница, где још нису основане, на основу Правила прописаних Министарством Просвете ПБр. 18309 од 18. октобра 1904. године“. - У: Извештај Главног одбора Друштва за школску хигијену и народно просвећивање о свом раду у 1906. и 1907. години : поднесен Другом редовном годишњем скупу који је држан 24. јуна 1907. године у Београду у згради „Класне лутрије“. – Београд : „Доситије Обрадовић“ – штампарија Аце М. Станојевића, 1907. – Стр.15.; Расписи Министарства Просвете. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 2, 1-2(1909), стр. 57-58.

²³³ Извештај Главног одбора Друштва за школску хигијену и народно просвећивање о свом раду у 1906. и 1907. години : поднесен Другом редовном годишњем скупу који је држан 24. јуна 1907. године у Београду у згради „Класне лутрије“. – Београд : „Доситије Обрадовић“ – штампарија Аце М. Станојевића, 1907. – Стр. 33.

Године 1907, одржано је још 51 предавање, а најактивнији су били др Светозар Марковић и Живојин О. Дачић. Сва ова предавања била су веома посећена, нарочито о очувању здравља и заштити од туберкулозе. Најважнији део, по извештају Управног одбора, биле су отворене дискусије на крају сваког предавања, када су присутни могли да изразе своје мишљење, и из кога су предавачи црпили своје идеје за наредне часове и расправе. На два предавања у Рибарској Бањи, овом Друштву је указана велика част, јер се на њему изволео „удостојити своје високе посете Његово Величанство Краљ Петар I“, који је одао признање председнику на племенитом и хуманитарном раду.²³⁴

Осим тога, Друштво је добило и међународно признање, о чему извештава часопис *Светлост*, у броју 1-3, 1908. године. „Друштво за школску хигијену и народно просвећивање послало је својих шест књига на Балканску изложбу која се одржавала 1907. године у Лондону. Поред осталих одељења на тој изложби било је и Одељење за школску хигијену коме су и предате поменуте књиге. Оцењивачки одбор тога одељења (а према писму Д-ра М. Т. Лека од 22. фебруара 1908.), ценећи према приложеним књижицама досадашњи рад Друштва, одликовао га је сребрном медаљом”.²³⁵

Током наредне три године, 1908-1910. одржано је још 95 предавања²³⁶, што је значајно мање у односу на претходни период, а обрађивано је неколико тематских целина: школска хигијена, народно просвећивање, хигијена куће, нега деце, заразне болести, предавања за жене и девојке, курсеви о туберкулози и алкохолизму, моралне поуке, о земљорадњи и земљорадничким задругама, чистоћи тела, о храни и води за пиће. Године 1911. држано је 42 предавања у народу, али је осетан пад ентузијазма у раду друштва.

Друштво за школску хигијену и народно просвећивање, осим своје основне делатности дефинисане програмом рада, имало је још неколико активности које су значајно доприносиле просвећивању његових чланова. То се, пре свега, односи на часопис *Светлост*, званични орган Друштва, одржавање аналфабетских курсева, идеју о покретању друштвене књижнице и подизање Народног просветног дома.

²³⁴ Извештај главног одбора Друштва за школску хигијену и народно просвећивање о раду у 1907. години : поднесен Трећем редовном годишњем скупу друштвеном који је држан 30. марта 1908. године у Београду у друштвеном стану – нова основна школа код Саборне Цркве. – Београд : „Доситије Обрадовић“ – штампарија Аце М. Станојевића, 1908. – Стр. 12.

²³⁵ Одликовано. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 1, 1-3(1908), стр. 57.

²³⁶ Популарна друштвена предавања. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 4, 3-4(1911), стр. 115-122.

Друштво је издавало илустровани часопис *Светлост* чији је главни уредник био др Светозар Марковић. Као званично гласило Друштва, почео је да излази у Београду јануара 1908. године, уз одобрење министра просвете и црквених послова.²³⁷ Право да пишу у овом часопису имали су сви образовани људи, чији ће се искрени, мудри, корисни и добри савети и напомене примати, без обзира на политичко опредељење. Чланци у овом гласилу били су подељени у неколико категорија: школска хигијена; народно просвећивање; песме; књижевни прикази; друштвени живот, рад, конгреси, сарадња; расписи министарства просвете и разне вести.

Свесни чињенице да је неписменост код Срба огромна, управа Друштва је као један од важних задатака предвидела организовање аналфабетских течајева у народу. Током прве половине 1910. године, одржане су три конференције на којима се разговарало о могућим правцима рада. Резултати ових конференција иницирали су доношење Резолуције према којој Друштво треба да поради код надлежних органа да се подигне што већи број школа, да се постојеће основе школе у потпуности реформишу и прилагоде потребама сеоског становништва, да се код војних власти инсистира на повећању стопе писмености војника, а уједно су упутили позив свим заинтересованим грађанима и институцијама спремним да Друштву помогну у организацији аналфабетских курсева.²³⁸ Нема података о одржаним курсевима и поред донете Резолуције, највероватније да је атмосфера пред ратове довела до обустављања ове корисне иницијативе.

Још од оснивања, Друштво за школску хигијену и народно просвећивање је схватило велику важност библиотека у процесу народног просвећивања, те је настојало да оформи књижницу и читаоницу. Одмах по оснивању Друштво је добило податке од Управе Државне статистике у којима је пронашло материјал у погледу народног привређивања, здравља, морала и народног просвећивања. У току неколико година, Друштво је добијало на поклон разне књиге, а од када је почео да излази часопис *Светлост*, разменом је пристизао и значајан број часописа. Известан број књига изгубљен је током пресељавања, те је крајем 1910. године, уређена књижница бројала 458 разних

²³⁷ Расписи Министарства просвете. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 2, 1-2(1909), стр. 58. (истим расписом од 29. децембра 1908. године, одобрено је и да се орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање Светлост може набављати за школске и ученичке књижнице народних, средњих и стручних школа.)

²³⁸ Резолуција донета на конференцијама Друштва за Школску Хигијену и Народну Просвећивање држаним: 17, 19 и 21-ог јула 1910 године. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 3, 7-8(1910), стр. 250-251.

књига и часописа већином на српском језику, али и на француском, немачком и бугарском.²³⁹ Књижница је до 1911. године била затвореног типа, само за чланове Друштва, али како би одговорила свом задатку Управа друштва донела је решење да се из ње књиге могу изнајмљивати, према нарочито прописаним правилима. Након ове одлуке започето је са издавањем књига, али нема података о броју коришћених књига, као ни о месту где се библиотека налазила током 1912. године, сем очекивања да ће се ситуација променити боље „када Друштво буде имало свој дом“.²⁴⁰

Иако је према *Правилима Друштва за школску хигијену и народно просвећивање*²⁴¹, било, осим јавних бесплатних предавања предвиђено и оснивање јавних књижница, које су преко потребне установе за „продужење сваке, а нарочито народне школе“²⁴², у местима где постоје могућности, а још нису основане, судећи према извештајима о раду, није било организованих акција по овом питању.

Од 1906. године, Друштво за школску хигијену и народно просвећивање покушавало је да обезбеди средства за подизање Народног просветног дома. Као удружење грађана, основано приватном иницијативом, Друштво, односно његови чланови предлагали су да се наплаћивањем предавања за народ, добровољним прилозима, прилозима новчаних завода и продајом дописних карата и школских календара прикупи новац за отварање Народног просветног дома²⁴³. До средине 1909. године, сакупљено је 1.348,10 динара и према рачуну недостајало је још 998.651,90 динара, али Друштво није имало план решавања овог проблема.²⁴⁴ Са тим у вези, у неколико наврата управа друштва се обраћала министру просвете и црквених дела за помоћ, образлажући значај и потребу отварања Народног просветног дома. Предлози су били да се пронађе одговарајући локал

²³⁹ Друштвена књижница. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 4, 3-4(1911), стр. 113-114.

²⁴⁰ Исто, стр. 63.

²⁴¹ Правила Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. - У: Три јавне конференције за школску хигијену и народно просвећивање : (по стенографским белешкама) : говори свих говорника верно су прибележени : продаје се у корист Друштва за школску хигијену и друштвено просвећивање / Св. М. Марковић. – Стр. 167-180.

²⁴² Народне књижнице и читаонице / Свет. С. Поповић. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 2, 1-2(1909), стр. 55-57.

²⁴³ Народни Просветни Дом / Св. М. М. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 1, 1-3(1908), стр. 61-67.

²⁴⁴ Фонд Народног Просветног Дома. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 2, 5-6(1909), стр. 181-182.

у коме би се одржавали састанци, предавања, конференције, формирале библиотеке и читаонице, а од кога би користи имала сва постојећа друштва која раде у овом циљу.²⁴⁵

*

Највероватније је рад овог Друштва почео лагано да јењава већ крајем 1911, почетком 1912. године, јер више нема ни тако организованих акција на просвећивању, иако се посредно сазнаје да је у наредне три године одржано још 38 предавања за народ.²⁴⁶ Атмосфера пред балканске ратове и сами ратови сигурно су томе допринели. Часопис *Светлост* није изашао 1913. године, а током те године није било никаквог делања Друштва у Србији. Претпоставка је да више није било ентузијазма, али ни материјалних средстава за наставак рада.²⁴⁷ Поједини чланови Друштва свој рад наставили су кроз рад других друштава и организација, а најактивнији је био Светозар М. Марковић.

Да се током првих седам година рада Друштва за школску хигијену, од оснивања до балканских ратова, више радило, а мање говорило и писало о потреби подизања Народног просветног дома и књижнице са читаоницом која би се налазила у његовом саставу, сигурно је да би се овај посао довршио, на задовољство чланова Друштва и корисника. Овако, овај преважни сегмент рада на народном просвећивању остао је недовршен, што свакако може бити један од разлога што држава није имала довољно слуха, нити одобравала довољно средстава за њихов рад, јер се поуздано може тврдити, према писаним подацима архивске грађе и штампаним текстовима, да су како држава, тако и Министарство просвете и црквених послова помагали и финансијски и слањем књига и часописа, свим библиотекама просветних друштава у Србији, а најбољи доказ за то су библиотеке и књижнице покрета Културне лиге, који је једним делом радио

²⁴⁵ Господину министру просвете : (8. Марта 1912 г.) / Св.М. Марковић. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 5, 4-6(1912), стр. 133-135.

²⁴⁶ Популарна друштвена предавања. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 6, 1-4(1914), стр. 87-91.

²⁴⁷ АС, МПС, ф. 6, 3/1915. (Светозар М. Марковић, председник Друштва за школску хигијену и народно просвећивање министру просвете и црквених послова, 10. августа 1915).

Светозар М. Марковић, председник Друштва, обратио се 10. августа 1915. године министру просвете и црквених послова, са молбом да се овој организацији, исплати помоћ која је државним буџетом за 1914. и 1915. годину била предвиђена, у износу од 2000 динара, како би се наставио рад. На полеђини документа, а ни у остатку грађе није пронађен податак који би указао да је ова помоћ одобрена или исплаћена, те је Друштво највероватније прекинуло свој рад.

истовремено са Друштвом за школску хигијену и народно просвећивање, а које је држава систематски попуњавала.

Резултати рада Друштва за школску хигијену и народно просвећивање остали су незапажени међу истраживачима и критичарима покрета за народно просвећивање у Србији. Разлоге можда треба тражити у недостатку писане грађе о њиховом раду. Широко замишљен, са врло савременим идејама о спровођењу покрета за народно просвећивање у Србији, кроз разне институције, недовољно организован, због недостатка кадра и ентузијазма и нагло прекинут најпре почетком балканских, а затим и Првог светског рата, рад Друштва је до сада и недовољно истраживан и описиван, посебно у контексту народног просвећивања и стварања повољне атмосфере за развој просвете, образовања и коришћења књиге уопште.²⁴⁸

4.2.2. Српске земљорадничке задруге и оснивање народних књижница

Земљорадничке задруге у Србији почеле су да се оснивају 1884. године. Ради усаглашавања послова и конструктивнијег заједничког рада, 1895. године формиран је Савез српских земљорадничких задруга са седиштем у Смедереву, који је недуго затим (1898) премештен у Београд и преименован у Главни савез српских земљорадничких задруга.

Сваке године, почев од 1895, Савез земљорадничких задруга организовао је годишње конференције на којима се расправљало о питањима развоја пољопривреде, узгоја стоке и пчеларству.

Челници задруга били су најугледнији, а истовремено и најобразованији становници вароши и села свесни на ком ступњу развоја се налазило сиромашно српско становништво, које је и поред организованог школског система највећим делом још увек било неписмено. Стога су руководиоци Српских земљорадничких задруга већ од 1906. године на својим годишњим конференцијама говорили и писали о потреби штампања књига на народном језику и оснивања књижница са читаоницама, где би се народ

²⁴⁸ Легат Светозара М. Марковића, лекара и народног просветитеља / Гордана Лазаревић, Драгана Михаиловић. - Београд : Универзитетска библиотека "Светозар Марковић", 2009.; Посебна библиотека др Светозара М. Марковића : легати Универзитетске библиотеке / Гордана Лазаревић. - У: Панчевачко читалиште : часопис Градске библиотеке Панчево. – 7, 13(новембар 2008), стр. 95-97.

описмењавао и образовао. Циљ Српских земљорадничких задруга је био да сваког појединца оспособе и упуте како ће бити добар привредник, задругар, али и да пружи свакоме могућност да стекне знања која су му као човеку уопште потребна, јер су образовани задругари били услов за добро функционисање задруга.²⁴⁹

Позивајући се на *Правила о народним књижницама са читаоницом Краљевине Србије* Љубомира Давидовића, Влад. Д. Илић, председник лозничког Првостепеног суда, у свом предавању на Једанестом конгресу српских земљорадничких задруга у Пироту 1906. године, излаже и образлаже потребу штампања књига за народ попут оних које је у Француској издавала Лига за образовање народа, а у Русији друштво Просвета, јер у Србији ниједна од просветних установа не издаје такве књиге „које би биле мале, занимљиве и што је главно за прост народ разумљиве и поучне а уз то и јевтине“. Његов предлог био је да Савез земљорадничких задруга преузме иницијативу за штампање таквих књига и да их „по јевтину цену растура“, преко својих појединих земљорадничких задруга, као и „да установи засебно одељење (одсек), који ће на том делати и који би конкурсом позвао књижевнике да у том правцу пишу“.

Он примећује да ни појединци, који су се свесрдно залагали за развој читаоница (читалишта) више не раде много на њиховом унапређивању, али да ни држава нема довољно интересовања за формирање и финансирање књижница за народ. Како су књиге још увек биле скупе, пренумерација компликована и не баш увек успешна, он сматра да би најбоље било да свака задруга устроји књижницу са читаоницом која би свима била од користи, не само у циљу описмењавања већ и усавршавања. Очекивао је да држава прихвати овај предлог као и да обезбеди средства за набавку књига од свих државних издавача, Матице српске, Задужбине Петра Коњевића и Задужбине Д-ра Љуб. Радивојевића. Међу издањима Илић нарочито истиче поједине наслове о обради земље, гајењу пољских усева, пшенице, кукуруза, поврћа, стоке, дувана и поукама о здрављу²⁵⁰, који су обавезни за све књижнице.

²⁴⁹ О задружном образовању / Миливој Николић. - У: Земљорадничко задругарство. – Београд : Штампарија Д. Димитријевића, 1908. – Стр. 3-9.

²⁵⁰ Науку о землоделству, од Д-р Ђ. Радића; Вођа при газдовању, Гајење пољских усева, О пшеници, О кукурузу, Повртарство, Домаћи живинарни лекар од Д-р Ђ. Радића; Како се гаји перната живина, од Д-р Ђ. Радића; Сељак, од Д-р Ђ. Радића; Памук, Читанка за пољопривреднике, од Гаје Матића; Општа и посебна наука о пољоделству, од Гаје Матића; Како ваља ђубрити, превод Ст. В. Поповића; Искусни подрумар, од Н. Панића; Воћарство и шумарство, од А. Николића; Белешке о познавању и употр. земљ. справа, од Ж. Шокорца; Наша земља, читанка за народ – од Ст. В. Поповића; Хлеб што га једемо и какав је, а какав треба

Наредне, 1907. године, Главни савез српских земљорадничких задруга донео је препоруке да се, одржавањем стручних предавања, оснивањем задружних читаоница и књижница, приређивањем седељки и састанака са читањем и разговором, самостално у појединим задругама или у сарадњи са сличним удружењима, поради на народном просвећивању. О овоме је Главни савез доставио податке краљу Петру Карађорђевићу, као и предлог „да се што пре приступи отварању основних школа и у оним местима, где их сада нема, и постављању наставника у већ отвореним школама, где их или никако нема, или их нема у довољном броју“.²⁵¹

Са тим у вези су излагања и текстови Живојина О. Дачића²⁵² изнети на конференцијама Српских земљорадничких задруга. Он је у својим иступима давао опширна образложења о неопходности описмењавања и образовања свег неписменог становништва и оснивања књижница и читаоница, одговарајући такође на питања њиховог финансирања, формирања и рада, дајући примере из искустава и рада појединих задруга. Од основних појмова и проблема оснивања књижница и читаоница, јер то није нимало лак посао, преко новчаних улога које задругари треба да приложе, предлога за набавку књига и новина, спољашњег и унутрашњег уређења, преко таксативно наведених послова којима се има бавити књижничар, до слободног времена које задругари проводе у овим установама, све су ово проблеми којима се аутор бави у својим текстовима²⁵³,

да је, од Д-р Ђ. Натошевића; Дуван, од Д-р Ђ. Натошевића; Наука о сточарству, од Д-р Љуб. Ђелмаша; Здравље и напредак наше деце, од Д-р М. Јовановића – Батута; Поука о чувању здравља, од Д-р М. Јовановића – Батута; Народни лечник, такође, од Д-р М. Јовановића – Батута; Прва помоћ у несрећним случајевима, од Д-р Доб. Гер. Поповића; Помоћ у опасности док лекар не дође, од И. В. Поповића; Кућевни лекар, од Д-р Н. Сремца; Карактер, од Смајлса, превод Н. Американца; Шта је патриотизам, од П. Бурда; О раскошу (моди) и др. штетним обичајима, Отац учи сина – писма Мил. Грехема свом сину. – У: Једанаести Конгрес српских земљорадничких задруга : држан 23, 24 и 25 августа 1906. године у Пироту. – Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1907. – стр. 443-446.

²⁵¹ Рад на народном просвећивању. - У: Народне новине : лист за народно просвећивање (Београд). – 1,1 (1907), стр. 246-247.

²⁵² Живојин О. Дачић (6. јун 1874 – 24. мај 1920), професор и управник Државне штампарије, Гимназију је завршио у Крагујевцу 1892, историјско-филолошки одсек Велике Школе у Београду 1896. године. Као наставник средњих школа служио је у Врању, Јагодини и Београду. Био је писар Министарства просвете и црквених дела, Државне архиве, секретар Београдског универзитета (1901-1910) и, најзад, управник Државне штампарије (1914-1919). Био је власник и уредник Народних новина (1907-1911), које су се растуруле у тиражима од 10-30000, издавач и уредник Збирке (1896-1897), уредник годишњака Напредак (1898), листа Смели народ (1905), Календара Народних новина (1908-1912) и едиције Мале народне књиге. Радио је на просвећивању, био је члан Народне одбране и Културне лиге. Био је члан управе Српске књижевне задруге, Друштва за народно просвећивање и Српског књижевног друштва. Писао је поучне приповетке за народ и описао на француском језику страдање српског народа за време рата.

²⁵³ Земљорадничке задруге треба да имају своје књижнице и читаонице / Живојин О. Дачић. – Стр. 99-118.

уважавајући мишљења присутних чланова задруга о томе да ли је и у коликој мери књига потребна задругарима. Срж његовог рада ипак представља *Нацрт правила и пословника задружне књижнице и читаонице*²⁵⁴ (*Правила књижнице и читаонице земљорадничке задруге у Радичеву* – прилог бр. 1).

Вероватно упознат са радом и организацијом читалишта у Србији, али и занатских и радничких библиотека, које су такође осниване приватном иницијативом, Дачић саставља предлог правила којима се регулише правовремена набавка новина, часописа и књига из сопствених средстава, начин рада, унутрашње уређење, послови књижничара, израда инвентарских књига, каталога, организовање седељки и предавања. Улазећи у суштину задатка књижница и читаоница као институција, Живојин О. Дачић наводи све претпоставке добро осмишљене и организоване јавне библиотеке. Поред потребе вођења планске набавке књига, новина и часописа, Дачић истовремено даје препоруке о ономе што свака задружна књижница треба да има у свом фонду. То су, у првом реду, Народне песме Вука Стефановића Караџића, Књиге Задужбине Димитрија Стаменковића и Љубомира Радојевића, сва издања Савеза Српских Земљорадничких задруга²⁵⁵, Књиге за народ које издаје Матица српска у Новом Саду, издања Српског пољопривредног

Књижнице и читаонице земљорадничких задруга : из предавања Ж. О. Дачића на XIII конгресу српских Земљорадничких Задруга : држаном 28. септембра 1908. год. : у Аранђеловцу. – Стр. 28-41.

Конгрес земљорадничких задруга. – У: Народне новине : лист за народно просвећивање (Београд). – 1,8 (1908), стр. 250-251.

²⁵⁴ Књижнице и читаонице земљорадничких задруга : из предавања Ж. О. Дачића на XIII конгресу српских Земљорадничких Задруга : држаном 28. септембра 1908. год. : у Аранђеловцу. – Стр. 28-41.

²⁵⁵ Неке од њих су:

Здравље као привредна чињеница : предавање д-р Милана Јовановића-Батута... држано на седмом Конгресу Српских земљорадничких задруга у Крушевцу; Слике из задружног живота. Руковет 1; Окружни и обласни савези земљорадничких задруга / од Славољуба Панића; Преглед рада Српских Земљорадничких Задруга : у години 1902; Како се оснива земљорадничка задруга? : упутство Управе Главног савеза срп. земљор. задруга. Бр. 1 / [Михаило М. Аврамовић]; Како се управља земљорадничком задругом : упутство Управ. одбора глав. савеза срп. земљор. задруга. Бр. 2 / [Михаило М. Аврамовић]; Начела и дела или погодбе од којих зависи истински и свестрани успех земљорадничких задруга / говор Мих.[Михаила] Аврамовића; Српске земљорадничке задруге у 1905 години / од Мих.[Михаила] Аврамовића; Улога свештеника и учитеља у оснивању и раду земљорадничких задруга / [Михаило М. Аврамовић]; Земљорадничке задруге за заједничку набавку и употребу пољопривредних справа / предавање Мих.[Михаила] М. Аврамовића; Српске земљорадничке задруге у 1905 години : (кредитне задруге) / од Мих. [Михаила] Аврамовића; Житарске банке : шта би требало урадити па да се наши пољопривредници више користе продајом својих производа? - подизање житних слагалишта - елеватора - задружна продаја производа, с погледом на оно што је по том предмету до сада урађено у другим земљама : држано на Трећем конгресу српских земљорадничких задруга у Јагодини / предавање Милића Радовановића .

друштва²⁵⁶ и Друштва за Чување Народног здравља²⁵⁷, а од листова *Земљорадничку задругу*²⁵⁸, *Здравље*²⁵⁹, *Народно јавно здравље*²⁶⁰ и *Народне новине*.²⁶¹

Већ у следећем *Годишњаку српских Земљорадничких задруга за 1908. годину*, на основу поднетих извештаја о културном напретку и раду, наилазимо на податке да је много урађено у току 1908. године на пољу просвећивања задругара и оснивања књижница и читаоница.²⁶² Такође, из текста Миливоја Николића *О задружном*

²⁵⁶ До 1909. изашли су следећи наслови: Производња, хранење и нега говеда са гледишта науке и пракције / израдио Душан М. Спасић; О одгајивању стоке : с 2 слике у тексту / написали Паја Т. Тодоровић-Ђаковчић и Пера Д. Тодоровић; Гајење ниских воћака : (са сликама) / израдио Благ. Д. Тодоровић; Пасуљ (грах), сочиво и грашак : наша најглавнија варива / израдио Милош Н. Лукићевић; Домаћа шљива и њено гајење : сува шљива и добра сушница : монографија : са 11 слика / написао Векослав Керешкећи де Прона; О берби грождја, прављењу и неговању вина : са упутством у набавци и руковању справа за то : са 47 слика у тексту / по разним изворима написао Благ. [Благоје] Д. Тодоровић; Грађа за проучавање стоке у Србији : са више слика у тексту и 9 засебних прилога / Светозар Љ. Гавриловић; О гајењу пиварског јечма : са сликама / израдио Ђорђе Радић; Подизање и гајење шума / израдио Милан М. Јовановић; О болестима и штеточинама гајених биљака : са 38 слика / израдио Никола Ранојевић; Ђубре и ђубрење : са сликама / с напоменом о употреби вештачког ђубрива израдио Ђорђе Радић.

²⁵⁷ Попут следећих наслова: Чувај децу од шарлаха; Колера : како постаје, како се шири и како се сузбија : просто изложене поуке / за народ написао Милан Јовановић-Батут.

²⁵⁸ Земљорадничка задруга : орган Главног савеза земљорадничких задруга / власник Главни савез српских земљорадничких задруга ; уредник Ми[хаило] Аврамовић ; одговорни уредник Станко Лапчевић. - Год. 1, бр. 1 (1894) - год.20, бр.12 (јун 1914); 1920, јун - год. 49, бр. 51/52 (децембар 1944). - Смедерево ; Београд : [б.и.],1894-1914;1920-1944 (Смедерево : Штампарија Милана Ј. Илића). - 24см

²⁵⁹ Здравље : лекарске поуке о здрављу и болести / уредник Милан Јовановић - Батут. - Год. 1, бр. 1 (јануар 1906) - год.9, бр.6 (јун 1914); год.10, бр.1 (јануар 1920) - год.30, бр.12 (децембар 1940). - Београд : Друштво за чување народног здравља, 1906-1914;1920-1940 (Београд : Електрична штампарија С. Хоровица). - 24см

²⁶⁰ Народно здравље : лекарске поуке народу : додатак "Српском архиву за целокупно лекарство" / уредник Милан Јовановић - Батут. - Год. 1, бр. 1 (јануар 1896)- год.19, бр.5 (мај 1914). - Београд : "Српски архив за целокупно лекарство", 1896-1914 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије).

²⁶¹ Књижнице и читаонице земљорадничких задруга : из предавања Ж. О. Дачића на XIII конгресу српских Земљорадничких Задруга : држаном 28. септембра 1908. год. : у Аранђеловцу. – Стр. 42-43.

²⁶² Овај Годишњак доноси податке да су, током 1908. године, у Ариљској задрузи на свим задружним скупштинама држана предавања из задругарства и привредних поука; да Багрданска задруга, има читаоницу са 86 комада књига и три листа. Читаоницу је походило 20 задругара, а књижицом се служило њих 10; да је Бајино-Баштенска задруга приредила два предавања из пољопривреде и један курс за калемљење воћа, коме је присуствовало 40 задругара; да је Барска задруга позајмљивала задругарима књиге и листове ради читања, а од задружне канцеларије направљена је читаоница; да је Баћевачка задруга давала задругарима издања Савеза и лист; да је Бело поточка задруга држала неколико састанака ради читања; да је Бељанска задруга основала посебан фонд из кога ће се набавити поучне књиге; да је Бобовичка задруга сваког месеца имала 2-3 састанка на којима су читана издања Савезова и објашњавана задругина правила; да је Богатићска задруга на редовној и трима ванредним скупштинама држала предавања задругарима; да је Брезанска задруга у договору са Бреснићском, Леушићском, Средојевачком и Теочинском Задругом, а уз учешће ученика основне школе приредила забаву у корист подизања српске гимназије у Скопљу и помоћ гладнима на Косову; да Варваринска задруга има читаоницу са 80 књига и 4 листа, а посећују је готово сви задругари; да Варњанска задруга има књижицу и прима Земљорадничку задругу, Светлост, Књижевну задругу итд. Сви задругари носе књиге кући на читање, а на скупштинама се читају поједини чланци; да је у В. Кршњанска задрузи, секретар задруге г. Дим М. Марковић, учитељ, држао три предавања. Задругари редовно читају Народне новине и Светлост као и Савезова издања; да В. Поповачка задруга поред задружног листа листа прима и Народне новине и Тежак и даје их на читање; да Витежевачка задруга даје задругарима књиге и листове на читање, а председник задруге редовно држи предавања; да је Вукошићска задруга приредила

образовању из 1908. године, сазнаје се да је на дан 30. јуна 1908. године у Србији било 607 самосталних задруга са 24.821 задругаром. Од овог броја 11.048 било је неписмених, односно на сваких 100 задругара, чак 55 је било неписмено. Такође, Николић износи податке да је у току првих шест месеци исте године свега 27 задруга радило на плану ширења образовања тако што је једна задруга приредила задружну изложбу; 17 је држало предавања из задружног живота и пољопривреде; 2 задруге посредством читаонице радиле су на просвећивању задругара; 2 задруге формирале су књижнице; у 5 задруга одржане су седељке и у двама задругама читањем се радило у поменутом циљу.²⁶³

На следећем, Четрнаестом конгресу српских земљорадничких задруга, који је одржан у Ваљеву²⁶⁴, 23-25. августа 1909. године, предавање о потреби и неопходности

неколико часова читања, а задругари су позајмљивали књиге и из школске библиотеке; да се Гледићска задруга претплатила на неколико листова које су задругари радо читали; да је Г. Мутничка задруга одржала једно предавање, читани су и поједини листови; да Гунцатска задруга има оформљену књижницу са 17 књига, којима се служило 15 задругара. Приредила је током године и два предавања којима је присуствовало 30-40 задругара; да Д. Мутничка задруга даје листове на читање; да Д. Мутничка Набављачка задруга, такође приређује читање књига; да Драгобраћска задруга има своју читаоницу и држала је једно предавање; да је Драговачка задруга приређивала предавања, седељке и издавала књиге на читање; да је П. Дражевачка задруга приредила шест седељки; да је Драчићска задруга одржала једно предавање; да је Дучаловачка задруга приредила једно предавање; да је Живичка задруга набављала листове које су задругари читали и организовала једно предавање; да Житорађска задруга има читаоницу са 40 књига и 2 листа; да Жупњевачка задруга има књижницу коју користи десет задругара; да I. Заблаћска задруга издаје на читање Задругина издања; да Јарушичка задруга даје на коришћење Савезова издања; да је Јасичка задруга приређивала седељке и предавања, а читана су и Задругина издања; да је II. Жежевичка задруга приредила једно предавање, а на читање је задругарима давала задружни лист и Савезова издања; да Кулска задруга има читаоницу са 76 разних књига, које се сваког празника читају у Задружној канцеларији, а приредила је и четири седељке; да Липовачка задруга има читаоницу у основној школи, са неколико новина и поучних књига, коју задругари користе за време празника; да је II. М. Изворска задруга током године приређивала неколико седељки; да Меховљанска задруга има читаоницу са 125 разних књига, а прима и Земљорадничку задругу и Народне Новине; да је Мириловачка задруга приредила две седељке које су биле значајно посећене; да је Ноћајска задруга организовала једно предавање; да је Осипаоничка задруга имала две седељке; да је II. Петровачка задруга приредила седам седељки и предавања; да Планиничка задруга има читаоницу и књижницу са 150 књига, одржала је једну седељку и добротвор је Књижевне задруге; да Рушањска задруга има књижницу и читаоницу са 400 књига које даје задругарима на читање; да Савиначка задруга има књижницу; да је Салаш Ноћајска задруга приредила једно предавање; да Сепачка задруга има читаоницу у којој се задругари често састају због читања књига; да је Солотушка задруга организовала три седељке и предавања; да је Стрелачка задруга држала два предавања; да II. Туларска задруга има књижницу са 50 књига које даје задругарима на читање. – У: Годишњак Главног Савеза српских земљорадничких задруга : за 1908 годину. – Београд : „Доситије Обрадовић“, 1909. – Стр.55-59.

²⁶³ О задружном образовању / Миљивој Николић. - У: Земљорадничко задругарство. – Београд : Штампариија Д. Димитријевића, 1908. – Стр. 3-9.

²⁶⁴ Овај Конгрес значајан је због многобројних учесника и велике посећености (око две хиљаде људи). Конгрес је, на самом почетку поздравио учитељ Михаило Д. Максимовић (отац песникиње Десанке Максимовић), а свечано отворио председник Главног одбора Савеза српских земљорадничких задруга Сима Лозанић. Међу присутнима били су престолонаследник Александар Карађорђевић и председник Владе Никола Пашић. – У: Ваљевски крај у XX веку : хронологија / Здравко Ранковић. – Ваљево : Издавачко предузеће „Колубара“, 2002. – Стр. 33.

народног просвећивања одржао је др Светозар М. Марковић. У свом излагању Марковић је похвалио рад земљорадничких задруга у овом процесу, јер оно што су оне до тада постигле и урадиле на просвећивању народа „толико је важно да им сваки истински и прави Србин мора рећи хвала и потпомагати их у свима приликама и временима“. Оне су, аутор даље образлаже, помоћу такорећи неписмених сељака и оно мало школованих људи учиниле много на економском, културном и просветном пољу.²⁶⁵

Наредне године нема података у сачуваној архивској грађи и издањима задруга о активностима у даљем ширењу просвећивања или формирања задружних читаоница и књижница.

Током 1911. године, Главни Савез Земљорадничких задруга је путем *Задружног листа*, који прати дешавања о задружном животу у целој земљи и свету, обавештавао о стању у свим задругама. Лист је штампан у 1200 примерака, од којих око 800 иде задругама, стотинак задругарима, 18 незадругарима, а у размену са другим листовима 80, од чега чак 52 ван Србије. Осим листа, Главни Савез је штампао и монографске публикације које су садржале извештаје о раду, конференцијама, о задругама и задругарству уопште. Од 1911. године договорено је да се покрене штампање едиције, која би осим задружних, обухватила „и питања из области народне историје и етнографије, народних навика и обичаја, народнога здравља и економије, о неговању духа и душе човечје, о имовинским приликама у српским земљама и ван њих, о сеоској општини, земљорадном законодавству, рачунице итд.“²⁶⁶ Прва књига из ове едиције *Буди човек* Шарла Вагнера објављена је 1912. године.²⁶⁷

О просветитељском раду задруга у *Годишњаку Главног савеза српских земљорадничких задруга* (1912), као и у претходним извештајима било је много речи, те се тако у поглављу о особитим културним радовима током 1911. године налазе подаци о читању, предавањима, седељкама, књижницама и читаоницама.²⁶⁸ (прилог 2). Рад на

²⁶⁵ Основа и потка Народнога Просвећивања / Светозар М. Марковић. - У: Четрнаести Конгрес српских земљорадничких задруга : држан 23, 24 и 25 августа 1909. год. у Ваљеву : рад Конгреса. – Београд „Доситије Обрадовић“, 1910. – Стр. 263-316.

²⁶⁶ Годишњак Главног Савеза српских земљорадничких задруга за 1911. годину. – Београд : Штампариија „Доситије Обрадовић“, 1912. – Стр. 42-43.

²⁶⁷ Буди човек! : разговори прости о владању у животу / од Шарла Вагнера. - Београд : Штампариија "Доситеј Обрадовић", 1912. - 110, 6 стр. ; 23 см. - (Задружна књижница ; Друга врста, книга прва)

²⁶⁸ Годишњак Главног Савеза српских земљорадничких задруга за 1911. годину. – Београд : Штампариија „Доситије Обрадовић“, 1912. – Стр. 129-138.

просвећивању задругара је настављен, али је стожер тога рада постало оснивање књижница и читаоница, док се предавања и седељке ређе одржавају у односу на претходни период. Током 1911. године, 136 задруга радило је у „својим домовима“, односно самосталним задружним зградама, док су остале свој рад наставиле у приватним кућама. Из извештаја се сазнаје да је у чак 93 задруге, у којима је формирано 29 читаоница и 27 књижница, организован културно-просветни рад. У фондовима књижница и читаоница задругарима је на располагању било 3027 књига и више наслова часописа; највећим делом су то била издања Српских земљорадничких задруга, али и белетристичке садржине. Будући да нису све задруге поднеле прецизан извештај о стању фондова књижница и читаоница, вероватно је овај број био и већи.

Рад Српских земљорадничких задруга је, током балканских и Првог светског рата, готово у потпуности замро. Одржан је још један Конгрес 1914. године у Липику, али на њему се није говорило о просветитељском раду, ни о раније основаним читаоницама и књижницама, те је највероватније да су фондови ових завода у потпуности уништени. Након завршетка Првог светског рата, од 1920. године Српске земљорадничке задруге наставиле су са својим редовним активностима и имале велику улогу у каснијем раду на народном просвећивању у Србији.

4.2.3. Културна лига

Основан 1908. године, на предлог групе интелектуалаца, покрет Културна лига оставио је дубок траг у просветном и културном животу српског народа. Настао је из потребе за школовањем омладине, за просвећивањем и образовањем народа, ослоњен на искуства сличних европских и домаћих лига и друштава из друге половине 19. века.²⁶⁹

Иницирана и покренута од професора Београдског универзитета²⁷⁰, Културна лига најавила је снажан културни препород, широк програм образовно-просветних и културних

²⁶⁹ Културна лига : говор Саве Урошевића, ректора Универзитета на Конференцијама за организовање Културне Лиге у моравском округу. – Београд : Нова штампариа „Давидовић“, 1909. – 24 стр. ; Рад на народном просвећивању : Културна лига. – У: Народне новине : лист за народно просвећивање (Београд). – 3, 8 (1909), стр. 271-272.

²⁷⁰ Редовни професори Сима Лозанић, Никола Стаменковић, Светозар Зорић, Јефта Стефановић, Ђорђе Станојевић, Богдан Гавриловић, Андра Стевановић, Милић Радовановић, Драгољуб Павловић, Сава Урошевић, Светолик Радовановић, Јован Цвијић, Слободан Јовановић, Богдан Поповић, Михаило Петровић, Живојин Перић; ванредни Милан Недељковић, Павле Поповић, Драгутин Ђорђевић, Милорад Рувидић,

активности, не само у циљу обезбеђивања материјалне помоћи сиромашним ђацима и студентима, већ и ради стварања услова за свеопште просвећивање и образовање народа, за стварање интелектуалног, трговачког и занатлијског подмлатка, школовање женске омладине, описмењавање народа, ширење књиге, отварање библиотека, уређење вароши и села и оснивање земљорадничких задруга.

Према речима Саве Урошевића, тадашњег ректора Универзитета, покрет Културна лига²⁷¹ започет је са мишљу о „систематском и организованом раду на културном напредовању и моралном препорођењу нашега народа“, јер, како даље образлаже, „... у првоме реду: висока просвећеност, висока култура, јака морална снага и опште економско благостање једног народа“, чине основу на којој почивају све добро сређене и напредне државе. У просвећеној Европи, оваквих је покрета било и раније, односно универзитетски професори су се осим основним пословима на факултетима бавили и ширењем просвете и културе међу широким народним масама, али како је Универзитет у Србији био релативно млада установа (1905), морао је најпре да „пронађе своје место“, како би могао да почне да предузима и неке друге акције. Универзитет није могао сам да изводи све послове, већ је било потребно основати организацију чији ће основни задатак бити: „да прикупи све просвећене људе у Србији, који ће удруженом и организованом снагом радити стално и систематски на просвећивању народа, на културном, економском и моралном јачању

Живојин Ђорђевић, Чедомил Митровић, Стеван Марковић, Никола Вулић, Драгољуб Спасић, Никола Несторовић, Миленко Турудић, Аћим Стевовић, Василије Ђерић, Бранислав Петронијевић, Божидар Марковић, Александар Белић, Станоје Станојевић, Кирило Савић, Јован Скерлић, Коста Кумануди, Драгољуб Аранђеловић, Момчило Нинчић, Јован Радонић, Милутин Миланковић, Тихомир Ђорђевић, ст. доцент; Милоје Васић, Петар Раносовић, виши учитељ, Живојин О. Дачић, секретар; ст. доценти Радован Кошутић, Душан Томић, Коста Тодоровић, Милош Тривунац, Милоје Стојиљковић, Драгиша Ђурић, Бранко Таназевић, Петар Бајаловић, Драгомир Андоновић, Јован Ердџановић, Милорад Поповић, Драгутин Анастасијевић, Недељко Кошанин, Милета Новаковић, Тома Живановић и прив. доценти Милан Ђурчин, Павле Вујевић, Миљивоје Лозанић, Урош Петровић, Веселин Чајкановић и Велизар Митровић. Писар је Радисав Радојевић.

²⁷¹ Све говори у прилог томе да је са радом Културне лиге држава била у потпуности упозната, јер је као и за све друге скупове морала дати одобрење. Са тим у вези доносимо у целости преписку између председника Културне лиге и актуелног министра просвете у црквених послова, Љубомира Стојановића:

„Г. председник друштва Културне Лиге изјавио је Министарству, да ће Друштво држати конференције у моравском округу, па је молио да г. Министар депешом одобри наставницима основ. школа у моравском округу да учествују на тим конференцијама.

Конференције ће бити у Параћину и параћинском делу 22 о.м., у Деспотовцу и делу деспотовачком 23, у Раковцу и левачком делу 25 о.м.“

Одговор министра Љубомира Стојановића стигао је 17. септембра 1909:

„Одобравам да наставници у моравском округу могу учествовати на овим конференцијама“. - У: АС, МПС, ф. 47, 113/1909.

његовом“.²⁷² Постављени циљеви били су да се међу градским и сеоским становништвом учврсте основне културне тековине: „стварна писменост, основни појмови из хигијене живота, основна начела хришћанског и друштвеног морала, правилно схватање дужности у породици, општини и држави, рационалан рад на свим пословима, неговање витештва и развијање националне свести“.²⁷³

Појам стварне писмености, пише Сава Урошевић, претпостављао је писменост развијену „до тога ступња, која тражи често, стално читање књиге као једну потребу живота“. У периоду када се оснива Културна лига, било је много оних који су се „рачунали“ као писмени људи, а „стварно то нису“ били, јер нити су било шта читали, нити су разумевали прочитано. Лига је, у том смислу, себи поставила задатак да се сви који су завршили основну школу упуте на читање корисних књига, а овај рад је могао бити самосталан, читањем књига домаће лектире, или заједнички, организовањем „вечерњих састанака“ у школи или каквим другим просторијама, као и приређивањем предавања, седељки, разговора и сл. У том смислу задатак Лиге био је да се у варошима, варошицама и селима оснују јавне библиотеке, као и да се „оне што више посећују и употребљују“. Осим тога, иницираће и сама издавати поучне и јефтине књиге за народ и постарати се да се оне у што већем броју читају.²⁷⁴

Задатак и програм рада Културне лиге најбоље дефинише њен Статут²⁷⁵ (прилог бр. 3) који је израђен годину дана након оснивања.

Члановима 3 и 4 *Статута Културне лиге* било је предвиђено оснивање „јавне библиотеке“ где год је то у вароши могуће, и да се „овима становници места у што већем броју служе“, као и оснивање сеоских библиотека које је требало да „корисно послуже за утврђивање писмености код сеоског света.“

²⁷² Културна лига : говор Саве Урошевића, ректора Универзитета на Конференцијама за организовање Културне Лиге у моравском округу. – Београд : Нова штампарија „Давидовић“, 1909. – Стр. 3-17. ; Културна лига – место, улога и значај у развоју јавних библиотека у Србији : магистарски рад / Симо Поткоњак. – Београд : Филолошки факултет, 2005. – Стр. 38.

²⁷³ Културна лига – место, улога и значај у развоју јавних библиотека у Србији : магистарски рад / Симо Поткоњак. – Стр. 39-41.

²⁷⁴ Културна лига : говор Саве Урошевића, ректора Универзитета на Конференцијама за организовање Културне Лиге у моравском округу. - Стр. 17-19.

²⁷⁵ Статут Културне Лиге. - У: Културна лига : говор Саве Урошевића, ректора Универзитета на Конференцијама за организовање Културне Лиге у моравском округу. – Београд : Нова штампарија „Давидовић“, 1909. – Стр. 25-41. ; Културна лига – место, улога и значај у развоју јавних библиотека у Србији : магистарски рад / Симо Поткоњак. – Стр. 44-49.

Из Статута сазнајемо све надлежности Одбора, пододбора као и то да су сви дужни да правовремено подносе извештаје. То се или није дешавало редовно или су ови извештаји нестали у току ратова, јер у архивској грађи има врло мало података и докумената који се односе на овај покрет. Комплетан рад Културне лиге представљен је у два годишња извештаја, објављена у *Српским новинама*, а и као посебне публикације: *Рад Културне Лиге у моравском округу*²⁷⁶ и *Рад Културне лиге у 1910-1911. години.*²⁷⁷

*

Одмах након оснивања, 1909. године, Културна лига започиње активан рад и то прво у моравском округу, пошто су у свим среским и окружним местима тога округа образовани одбори.

Крајем јула 1909. године образован је одбор Културне лиге за варош Свилајнац, а конституисан 18. септембра, када је за председника одбора изабран Лука Лазаревић, директор приватне свилајанчке гимназије. Свилајнац је у то време био мала варош, али се у њему налазило средиште среског начелника за срез ресавски. У Свилајнцу је тада већ постојала и Библиотека, настала из раније Читаонице Омладине ресавске која је активношћу својих чланова утицала на формирање више дружина и удружења, које су сада могле да подрже рад и настојања Културне лиге.²⁷⁸ У првој години рада Одбор Културне лиге за Свилајнац иницирао је отварање Трговачко-занатске школе, која је са радом почела 1. новембра 1909. године; помагао је рад постојећих Певачке и Стрељачке дружине; основао Гимнастичко друштво (7. марта 1910); организовао осам јавних предавања. Одбор је, такође, разматрао могућност одржавања курса за домаћице, отварања школе за неписмене девојке и наставка образовања девојака које су свршиле само основну школу. Осим унапређивања школских и просветних институција, чланови одбора бавили су се и питањима: грађења бунара, чистоће вароши, одлазака у цркву, пијанства, сузбијања неморалних листова, оснивања фонда за помоћ сиромашним

²⁷⁶ Рад Културне лиге у моравском округу : прештампано из „Српских новина“. - [Београд : б. и.], 1910. - 39 [...] стр. ;

²⁷⁷ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1911. – 81 стр.

²⁷⁸ Ресавска библиотека : од Читаонице „Омладине Ресавске“ до данас : (1868-1998) / Десанка Стаматовић. – Свилајнац : Ресавска библиотека : Центар за културу, 1998. – Стр. 80-81.

девојкама и сл. Рад Културне лиге је помагала и подржавала Библиотека Омладине Ресавске у којој су одржавани састанци на којима се разговарало „о књижевности, о привреди, о трговини, о уметности, - о свему, само не о политици“, а организоване су и уметничко-музичке вечери.²⁷⁹

Након конференције, одржане 31. маја 1909. године започет је рад Културне лиге у срезу беличком и вароши Јагодина. Током 1909-1910. године формиран месни и срески одбори организовали су осам јавних предавања, помогли отварање Трговачко-занатске школе у Јагодини, а поједни чланови Лиге радили су на поучавању сеоског становништва у местима беличког среза.²⁸⁰

Месни Одбор Културне лиге за град Ћуприју образован је 17. септембра 1909. године. Свесрдним залагањем свих њених чланова одржано је пет предавања, од којих једно у оближњем месту Супској и отворена Трговачко-занатска школа у Ћуприји. Оно што ваља посебно истаћи је да је иницијативом Одбора Културне лиге основана у Ћуприји јавна библиотека (2. фебруара 1910. године²⁸¹), коју је Управа Културне лиге из Београда помогла, „...пославши јој на дар 74 књиге разне садржине“.²⁸²

Осим у вароши Ћуприја, убрзо су основани и одбори у срезовима ресавском, деспотовачком и параћинском (старом ћупријском округу). Из извештаја Димитрија Петковића, члана и пословође ћупријског одбора, сазнаје се да је у току 1909. године у овим срезовима одржано више од двадесет предавања са различитим темама, неколико скупова на којима су читане поучне и корисне књиге, да је организовано 15 курсева за неписмене, формирано неколико певачких, позоришних и стрељачких дружина, основана школа у селу Грабовац, а у Крушару гимнастичко друштво „Соко“.

Најважнији посао је био, судећи по истом извештају, формирање сеоских библиотека у Бигреници, Бусиловцу, Горњој Мутници, Дреновцу, Крушару, Мириловцу, Плани, Сикирици, Супској, Доњој Мутници, Доњем Видову, Бобову, Витежеву, Војсци, Гложанима, Грабовцу, Дубљу, Дубници, Седларима, Тропоњи, Црквенцу, Балајнцу, Бељајци, Глоговцу, Грабовици, Дворишту, Медвеђи и Плажанима. Основу фондова ових

²⁷⁹ Рад Културне лиге у моравском округу : прештампано из „Српских новина“ . – Стр. 5-19 ; Културна лига – место, улога и значај у развоју јавних библиотека у Србији : магистарски рад / Симо Поткоњак . – Стр. 50-58.

²⁸⁰ Културна лига – место, улога и значај у развоју јавних библиотека у Србији : магистарски рад / Симо Поткоњак . – Стр. 58-61.

²⁸¹ Културна лига и оснивање библиотека : (прилог историји библиотека Србије) / Александар Поповић. - У: Библиотекар (Београд). – 8, 3-4(1956), стр. 242.

²⁸² Рад Културне лиге у моравском округу : прештампано из „Српских новина“ . – Стр. 28-29.

библиотека чиниле су књиге које је послала Управа Културне лиге (21-29 комада по библиотеци).²⁸³

Ништа се мање није радило ни у срезovima белићком, темнићском и левачком (старом јагодинском округу). Од почетка акција Културне лиге, крајем 1909. године, одржано је неколико конференција, састанака и предавања у разним селима у округу, у три села основане су вечерње школе за неписмене младиће, а чак у 12 стрелачке дружине. Управа Културне лиге из Београда поново је помогла, слањем књига, отварање сеоских библиотека у овим местима: „У Багрдану, Белици, Бунару, Врановцу, Драгоцвету, Дубокој, Јовцу, Лоћици, Мијатовцу, Милошеву, Рибарима, Рековцу, Драгову, Жупањевцу, Опарићу, Пољни, Превешту, В. Пчелици, Ратковићу, Риљцу, Секуричу, Варварину, Бачини, Бошњанима, Д. Катуну, Д. Крчину, Катуну, Маскару, Обрежу, Поточцу и Рашевици“.²⁸⁴

Културна лига је у првој години рада, према доступним објављеним извештајима, између свих активности које је имала, иницирала оснивање преко шездесет варошких и сеоских библиотека, које је снабдела књигама и потребним материјалима за почетак рада.

У наредне две године (1910/1911) Културна лига је била у највећем замаху, односно постигла најбоље резултате. Према подацима извештаја о раду Лигиних одбора може се с правом тврдити да су они најактивнији били у оснивању књижница и читаоница за народ, као и помагању раније формираних.

У срезу ресавском, округа моравског, у коме је Културна лига започела свој рад, током 1910. и 1911. године, према извештају Новака Тоскића, председника среског одбора радило се на оснивању сеоских библиотека и читаоница. Осим података о оснивању, извештаји дају и неуједначене информације о стању фондова, читаоцима, броју позајмљених књига и часописа и сарадњи са школама и другим организацијама које имају исти циљ.

У Војсци, „... сеоска библиотека броји 40 читача. Прочитано је 260 књига. Библиотека има 71 књигу. Да би се што више читало ставили су на расположење народу

²⁸³ Исто. – Стр. 29-39.

²⁸⁴ Исто, стр. 43-44.

своје књиге: задруга, школа, поп и учитељ. Најрадије се читају нар. песме и приповетке“.²⁸⁵

Црквеначка читаоница и библиотека напредује. Потрошачка задруга овог места помогла ју је са 233.50 динара, а кредитна задруга је обезбедила салу, „те тако има и свој дом“. У библиотеци се налази 208 књига и претплаћена је на неколико часописа, има 219 чланова и 789 читалаца.²⁸⁶

За сеоску библиотеку у Грабовцу „сељани су озидали нарочиту кућу..., то не би урадили да не цене значај и потребу књиге“²⁸⁷, а она „има и благотворно дјејство, јер је све мањи број сељака по крчмама“. Ова библиотека средином 1910. године располагала је фондом од 142 „разне књиге“.²⁸⁸

Гложане је пример „како се помоћу лепих књига уноси просвећивање у народ“, јер основана библиотека није могла задовољити потребе свих 108 чланова, па је највреднијим „читачима дата и школска књижница“.

У селу Бобово, сеоска библиотека корисно делује, а најрадије се читају јуначке песме.

Библиотека села Седларе броји 80 књига, које су набављене поклоном Културне лиге и појединих писаца. Доста се читају књиге, часописи, листови и дечији листови, нарочито током зиме.

Дубаљска библиотека има 48 књига и 36 чланова. Овим ове љубитељима књига дозвољено је коришћење школске и учитељеве књижнице.

Напредује и сеоска библиотека у Купиновцу од када је интерес за читање пробуђен акцијама Културне лиге, а највише се чита зими.

У Дубници библиотеку чини 47 књига, али се њоме најалост служи само осам младих људи, који најчешће читају народне песме.

Витежевска библиотека има 40 књига, од којих је током овог периода читано само 13.²⁸⁹

²⁸⁵ Исто. – Стр. 21-27.

²⁸⁶ Исто. – Стр. 21-27.

²⁸⁷ Споменица о прослави десетогодишњице Просвјете. – Стр. 22.

²⁸⁸ Народне књижнице у моравском округу. – Народне новине (Београд). – 4, 6(1910), стр. 191.

²⁸⁹ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 21-27.

У селу Рођевац, што се тиче културног деловања предњачи учитељ Драгутин Милић, иако се у овом селу не помиње ни постојање ни рад сеоске библиотеке и читаонице.²⁹⁰

Одбор Културне лиге истог округа, односно њен председник др Милан Исаковић, истиче сарадњу покрета са Библиотеком „Ресавске Омладине“, у којој су се у неколико наврата током две године одржавали састанци и предавања.²⁹¹

У току 1910/1911. године у срезу ресавском, округа моравског основано је десет сеоских библиотека, са укупним фондом преко 650 монографских публикација и неколико наслова часописа, које често нису биле довољне за нарасле захтеве корисника, те су им за коришћење биле доступне школске књижнице и читаонице као и књижнице земљорадничких задруга.

На основу извештаја председника Одбора Културне лиге за град Јагодину, Сретена М. Ацића, управитеља учитељске школе, рад Културне лиге у Јагодини састојао се у току 1910-11. године у оснивању културних установа и друштава (потпомогнут рад Трговачко-занатлијске школе у Јагодини, покретање Трговачке омладине, обновљена певачка дружина „Бранко“) и одржавању поучних предавања.

Најзначајнији допринос Културне лиге у Јагодини био је оснивање Грађанске (Градске) читаонице у децембру 1910. године, која је уз већ формирану Јавну библиотеку била једна од најзначајнијих културних установа. Аутор даље констатује да „читаоница лепо напредује и данас“.²⁹² Није познато где је Читаоница била смештена, али је претпоставка да се налазила близу гимназијске зграде, јер је библиотекар био Јован Чолић, који је уједно водио и Јавну библиотеку при Гимназији. За Читаоницу су, 1911. године, била израђена и *Правила Грађанске читаонице у Јагодини*, којима су била решена питања финансирања, чланства, управе, правца деловања и циљева рада, у којима се чланом 3. наглашава потреба „отварања читаоница у селима беличког среза“, што је у наредном периоду и учињено. Број књига којима је располагала није познат, али се зна да је током 1911/12. године примала следеће наслове часописа: *Политику, Правду, Штампу, Вечерње новости, Стражу, Пијемонт, Трибун, Самоуправу, Одјек, Мали журнал*,

²⁹⁰ Културна лига – место, улога и значај у развоју јавних библиотека у Србији : магистарски рад / Симо Поткоњак. – Стр. 58.

²⁹¹ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 11-18.

²⁹² Исто, стр. 27.

Радничке новине и Трговачки гласник, које је у истом периоду користило 142 члана са плаћеним улогом.²⁹³

Јосиф В. Стојановић, професор учитељске школе и председник Одбора Културне лиге беличког среза са великом чашћу подноси Управи извештај о раду Одбора, у ком извештава о говорима који су током 1910-11. године одржани, али о свим „културним тековинама“ које су засноване у истом периоду:

Раније основана Народна библиотека у Дубокој има фонд од стотину књига и 20 читалаца; у Милошеву постоји библиотека са 60 књига и чак 100 читалаца; у Врановцу са 120 књига и 26 читалаца; село Јовац, такође има библиотеку са 20 књига; библиотека у Лоћици броји 43 књиге и 20 читалаца; Драгоцвет има библиотеку са 79 књига и 28 читалаца; Села Бунар (34 књига), Багрдан (20 књига), Главинци (14 књига), Деоница (15 књига), Белица (55 књига) имају формиране библиотеке од 1909. године, са релативно оскудним фондовима, али се они ипак користе.²⁹⁴

Тако је за две године напорима одбора среза беличког, највише његовог председника Јосифа В. Стојановића формирано и почело са радом 11 библиотека, са укупним фондом од 560 књига.

Оно што је, према извештају о раду одбора у Ћуприји и срезovima параћинском и деспотовачком, означило овај период свакако је оснивање Јавне библиотеке и читаонице у Ћуприји и једне нове сеоске библиотеке (поред девет раније основаних).

„Ћупријска библиотека заснована је на Сретење 1910. год., а отворена је 1. маја исте године“.²⁹⁵ На челним позицијама нашли су се најобразованији људи тога времена: судија Милорад Настић, председник Библиотеке; писар Војислав Ј. Илић, потпредседник; рачуновођа суда Светислав Срећковић, библиотекар; адвокатски приправник Милутин Пеливановић, благајник и секретар.

Основу фонда Библиотеке чиниле су књиге које је послала Управа Културне лиге, али је овај број значајно порастао поклонима појединаца.²⁹⁶ Осим ових поклона Ћупријској библиотеци, према подацима архивске грађе, заступник министра просвете и

²⁹³ Јагодинско библиотекарство : (1851-2011) / Мила Стефановић. – Стр. 106-107.

²⁹⁴ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 29-31.

²⁹⁵ Исто, стр. 32.

²⁹⁶ Исто, стр. 32.

црквених послова одобрио је да се из магацина Министарства пошаље по један примерак сваке књиге.²⁹⁷

На крају 1911. године Ћупријска библиотека располагала је фондом од 1109 књига.

Пошто Библиотека нема новчаних средстава, у корист своје касе приредила је током године осам забава и позоришну представу „Ђурађ Бранковић“.

Извештај је употпуњен и најчитанијим насловима, те тако долазимо до података да су најчитанији *Јадници* Виктора Игоа, *Рат и мир*, *Ана Карењина* и *Васкресење* Лава Николајевича Толстоја, а од домаћих аутора тражена су дела Ђуре Јакшића, Војислава Илића, Јанка Веселиновића и сва издања Српске књижевне задруге.

Осим Јавне библиотеке 1. јануара 1911. године почела је са радом и читаоница, која је примала одређени број часописа и листова „*Српски Књ. Гласник*²⁹⁸, *Дело*, *Босанску Вилу*, *Бранково Коло*, *Босну*²⁹⁹, *Њиву*³⁰⁰, *Врач*³⁰¹, *Погађач*³⁰², *Savremenik*³⁰³, *Die Woche*³⁰⁴,

²⁹⁷ АС, МПС, ф. 44, р 21/1911. (по одлуци министра просвете и црквених послова 25. новембра 1911. године ћупријској народној библиотеци послате су следеће књиге: Вукове песме (9 комада), Српске народне пословице, Пандекте или Римско право (5 књига), Правилник о катастарском премеравању, Институција римског права, Примери књижевности пољског језика, Геолошки анали (6 књига), Римско јавно право, Римско приватно право, Скупљени граматички списи Вука Караџића (3 књиге), Основи међународног права, Порекло међународног права, Извори за грчку римску историју, Српске народне приповетке загонетке, Граматика пољског језика, Преглед географске литературе о балканском полуострву (књ. 3 и 4), Основи хидротехнике, О јавном кредиту, Одабране српске песме, Држава старог века, Општа историја књижевности, Хомерова Илијада, Хомерова Одисеја, Историја српског народа од Панте Срећковића, Српски вез и Нада)

²⁹⁸ Српски књижевни гласник / одговорни уредник Јован М. Јовановић ; уредник Милан Предић. - 1901, књ. 1, св. 1 - Београд : Јован М. Јовановић, 1901-1941;1992-1996. - 25 cm
ISSN 0354-2769.

²⁹⁹ Босна : илустровани месечни часопис за књижевност и савремени живот / одговорни уредник Јово Ђ.Ковачевић. - Год. 1, бр. 1 (1908)-год. 5, бр. 48(1912). - Београд : Јово Ђ. Ковачевић, 1908-1912. - Илустр. ; 32 cm.

³⁰⁰ Њива : ратарски недељни лист / власник и одговорни уредник Чика Стева [Стеван В. Поповић]. - Год. 1, бр. 1 (20. децембар 1897/1. Јануар 1898) - год.18 (1915). - Budapest[Budimpešta] : [б.и.], 1897-1915 ([Будимпешта] ; Штампарија Друштва "Франклин"). - 24 cm.

³⁰¹ Врач / одговорни уредник Зорка Лазић ; главни уредник Ст. Бешевић Петров. - Год. 1, бр. 1 (1896)-?. - Нови Сад : Зорка Симе Л. Лазића, Р. Милетић, 1806-?. - 34 cm.

³⁰² Врач погађач : илустровани шаљиви календар за годину ... / уредио Стеван Бешевић-Петров. - Год. 1 (1906)-год. ? (19??). - Нови Сад : Зорка С. Л. Лазић, 1906-19?? (Нови Сад : Српска штампарија Ђорђа Ивковића). - илустр. ; 17 cm.

³⁰³ Savremenik : ljetopis Društva hrvatskih književnika / urednik Đuro Šurmin. - God. 1, knj.1, br.1 (1906) -god.29, knj.1, br.3 (mart 1941). - Zagreb : Društvo hrvatskih književnika, 1906-1941 (Zagreb : Tiskara С. Albtchta (Marović i dečak)). - 24cm

³⁰⁴ Die Woche : moderne illustrierte Zeitschrift. - 1. Jg. N. 1 (1899)-1944?. - Berlin : August Scherl, 1899-1944?. - Ilustr. ; 28 cm.

*Illustr. Zeitung*³⁰⁵, *L'illustration*, *Fligende Blätter*“, а за првих шест месеци користило ју је 75 читалаца.

Десет сеоских библиотека у параћинском и деспотовачком срезу, у Д. Бидову, Бигреници, Супској, Плани, Буљанима, Сикирици, Дреновцу, Бусиловцу, Мириловцу и Крушару, према истом извештају, располагале су са укупно 542 књиге, односно од 16 до 71 по библиотеци, које позајмљивало 558 корисника. Најактивнији чланови били становници селâ Плана и Крушара, у којима су се поједине књиге издавале на читање и по четири пута. Веома је важан и податак о броју „упропашћених књига“, јер нас он обавештава о томе са коликим су се поштовањем и бригом чланови односили према њима, упркос великом незнању и неписмености. Од 542 књиге колико се укупно налазило у овим библиотекама, само су три похабане у периоду од две године.³⁰⁶

Извештај о раду Културне лиге града Крушевца поднео је библиотекар крушевачке библиотеке Милан М. Томић³⁰⁷. Он образлаже да је након успешног рада у моравском округу основан крушевачки окружни одбор, 11. маја 1910. године, а управа је конституисана 18. маја исте године. На састанку Управе, који је одржан 28. септембра 1910. године, утврђен је програм рада у пет тачака, који је под тачком 2. предвиђао оснивање библиотеке за град Крушевац.

Библиотека је основана почетком октобра 1910.³⁰⁸ и била је смештена у згради ондашње женске основне школе. Одмах је изабран и библиотечки одбор, председник је постао Ђорђе Бошковић, адвокат; библиотекар Милан Томић, професор; и благајник Душан Поповић.³⁰⁹

Основу фонда чинио је поклон добијен од Централног одбора Културне лиге из Београда. Отворена је на свечан начин 6. фебруара 1911. године говором Јована Скерлића, професора Универзитета, о животу и раду Доситеја Обрадовића, а са коришћењем књига почело се 17. марта због сређивања.³¹⁰

³⁰⁵ *Illustrierte Zeitung* / J.J. Weber, Leipzig. - 1843?, Bd. 1, Nr. 1-1944, Nr. 5041. - Leipzig : J. J. Weber, 1843-1944. - *Illustr.* ; 41 cm.

³⁰⁶ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 32-37.

³⁰⁷ Милан М. Томић, професор јестаственице, математике, немачког језика и хемије од 1903-1914. године у Крушевачкој гимназији и Приватној женској гимназији у Крушевцу.

³⁰⁸ Културна лига и оснивање библиотека : (прилог историји библиотека Србије) / Александар Поповић. - У: Библиотекар (Београд). – 8, 3-4(1956), стр. 242.

³⁰⁹ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 38-43.

³¹⁰ Исто.

Осим 214 свезака разних дела које је добила од стране Централног одбора Културне лиге потпомогнута је и поклонима појединаца.³¹¹

Књиге у крушевачкој библиотеци издавале су се на читање два пута недељно. За првих пет месеци рада књиге је позајмило 85 (тј. 84) лица, од чега највећи број ученика Гимназије и неколико професора, учитеља и занатлија. Корисници су најрадије позајмљивали збирке поезије и романе.

Чланови библиотечког одбора марљиво су радили на попуњавању буџета, али су помоћ у првој години рада добили од гимназијске управе један орман за послугу, материјал за инвентар и реверсну књигу, док општина и округ нису помагали Библиотеку.³¹²

Након доброг примера града Крушевца започело се са устројавањем одбора у расинском срезу, који је конституисан 4. новембра 1910. године. Већ на следећем састанку одржаном 2. децембра исте године донете су одлуке у којим правцима има деловати Одбор Културне лиге, те се под тачком 2. наводи „да се поступно у свима местима образују библиотеке за народ“.

Иницијативом управе среског Одбора и помоћи у књигама од стране Централне управе образовано је десет библиотека за народ у местима: „Каонику, Коњуху, Бивољу, Јасици, Макрешанима, Крвавици, Пепељевцу, В.Шиљеговцу, Читлуку и Б. Води“. Према извештајима о њиховом раду највише и најрадије се читају народне песме, календари и поуке о здрављу.³¹³

Према извештају Свет. Павића, професора и председника Окружног одбора Културне лиге за срезове пчињски, пољанички и масурички, привремени Одбор ова три среза заснован је у јесен 1909. године, али је значајнији рад почео тек 25. априла 1910. године када је Богдан Гавриловић, тадашњи ректор Универзитета, одржао једно предавање и том приликом је изабрана стална управа за град Врање и околину. Широко је

³¹¹ Међу дародавцима нарочито се истакао Живојин Илић, трговац, који је библиотеци поклонио 202 свеске библиотеке браће М. Јовановића у Панчеву, затим 9 разних дела поклонио је г. Милан М. Томић, оvd. професор; 6 разних дела добијено је од Миливоја Добросављевића, проф.; г. Срета М. Лазаревић, окр. начелник у пензији, поклонио је 2 књиге; г. Веља Виторовић, председник општине 1 књигу; г. Илија Ђурковић, трг. 1 књигу; г. Васа Михаиловић, управ. осн. школе, 1 књигу; Миодраг Стаменковић, гимн. VI год., 3 књиге; Душан Љ. Новаковић, гимн. VI год., 7 књига. – У: Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 38-43.

³¹² Исто, стр. 38-43.

³¹³ Исто, стр. 38-47.

заиста, према истом извештају, спектар послова којима су се бавили чланови среског Одбора (од одржавања предавања, преко организованог кречења кућа за које је средства прикупио Одбор, бесплатног лечења сиромашних становника, помагања око градње и сређивања кућа до пропагирања воћарства и виноградарства).

Рад на просвећивању започет је организацијом предавања и конференција, али да би се помогло просвећивање књигом, решено је да се оснивају књижнице за народ. „Тако је основана у Врању Народна Библиотека К. Лиге“. Освећена је и почела са радом на св. Саву 1911. године. Библиотека је била смештена у приватну кућу и налазила се заједно са читаоницом и књжницом Трговачке омладине.

Библиотеком у Врању је управљао посебан Одбор којим је председавао Јован Миленковић, професор, а запослени су били апотекар П.[Петар] Кушаковић, као благајник и наставница женске гимназије Катарина Николић(ева) као књижничар.

Све књиге су прикупљене поклонима, највећи број стигао је од Управе Културне лиге, али и од других дародаваца.³¹⁴

У периоду од оснивања, до подношења извештаја, крајем маја 1911. године Библиотека је поседовала 3118 свезака, користило ју је 273 читаоца, који су позајмили 1613 књига.³¹⁵

³¹⁴ Књиге за библиотеку су приложили: Јелена Радојкић поклонила је целу библиотеку свога покојног мужа Николе; Милан Бошковић, суплент врањске гимназије оставио је орахов орман са књигама (303) у лепом повезу; М. Митровић, учитељ у Сурдулици, 176 књига; П. Јовановић, књиџар, 90 књ. и Стаја Стајић, капетан, већи број добрих и лепих књига. - Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 48-53.

³¹⁵ Исто, стр. 48-53.

Након расписа Главног просветног савета, који се бавио проблемима оснивања, финансирања и рада јавних библиотека у Србији 1909. године, према истраживањима Славице Степаненко, хроничара врањске библиотеке, „на темељима ранијег читалишта основана је Врањска народна библиотека“. Руководилац и председник Управног одбора библиотеке, професор Јован Миленковић, са својим сарадницима Пером Кушаковићем, благајником, и Миланом Бошковићем, библиотекар, шаље проглас грађанству Врања, да се у складу са раније донетим решењем, отвара упис чланова културне установе коју ће чинити пријатељи, утемељивачи, добротвори и велики добротвори у зависности од суме новца или броја књига које приложе за оснивање библиотеке. Библиотеку су, према истом извору, још пре званичног прогласа, подржали велики добротвори „Јелена Радојкић из Београда, за спомен покојног јој мужа Николе Радојкића, врањски књиџар Пера Јовановић, сурдулички учитељ Мирко Митровић“. По свему судећи, нарочито, уколико се узме у обзир „да је Библиотека“ Културне лиге „смештена у једну приватну кућу, за коју плаћа тргов. омладина, која у посебном одељењу исте куће има и своју читаоницу, а књижница јој је у заједници са Библиотеком К. Лиге, те да у истој кући има одељење за сва културна друштва и установе“, да се ради о истој библиотеци. Њено устројавање започето је иницијативом Министарства просвете и црквених дела, а настављено радом Културне лиге. Највероватније је држава иницирала оснивање, а Културна лига схватајући значај овакве културне установе, прикључила се овој акцији и допринела отварању Библиотеке. У прилог овоме може се додати и велики број свезака 3118, број дела 2000 и реверса 1429.

Осим ове, најзначајније, у окрузима пчињском, пољаничком и масуричком, такође су осниване књижнице и то: у Лепчинцу (35 књига), Големом Селу (35 књига), Сурдулици (45 књига) и Владичином Хану (40 књига). Све ове установе биле су смештене у школама. Њима су руководили посебно образовани одбори, а највише су их користили ученици основних школа.³¹⁶ Тако, крајем 1911. године, у Врању и околним срезovima ради пет библиотека са укупним фондом од 3283 књиге.

Јанићије Поповић, директор приватне књажевачке гимназије иницирао је конференцију Културне лиге, 4. априла 1910. године, када је образован Одбор за град Књажевац, чији је он постао председник. Накнадно је изабран и Одбор за срез заглавски који је прикључен књажевачком. Након приличне паузе од оснивања Одбор је приступио послу 23. јануара 1911. године и донето „је решење да се оснује Народна библиотека у Књажевцу, а да се ради и на оснивању нар. библиотека по селима. До 30. јуна 1911. год. основане су библиотеке у: Бучју, Жлну и Г. Каменици“.³¹⁷

Народна библиотека за град Књажевац основана је 23. јануара 1911. године, а исте године 15. маја отворена је за јавност. Библиотеком рукује управа Културне лиге, а за библиотекара је одређен Војислав Михаиловић, учитељ, пословођа.

Библиотека је располагала фондом од 355 разних дела, од којих је 335 послао Централни одбор Културне лиге из Београда, а 20 су поклонили дародавци.³¹⁸ И Књажевачка трговачка омладина дала је Народној библиотеци своју библиотеку на руковање. Осим књига Народна библиотека располагала је и са девет наслова часописа:

Ово је, такође, и један од доказа да рад Културне лиге није ниподаштавао ни занемаривао акције државе, а нарочито библиотекара Народне библиотеке, Јована Томића, на оснивању државних јавних библиотека у Србији почетком 20. века. Било је истраживача који су трвдили да је Јован Томић одбијао сарадњу и помоћ Културне лиге током свог рада, али овај пример, као и податак да је „Г. Јован Томић, послао К. Лиги, из заоставштине пок. Милована Глишића, 57 књ. разне садржине“, потпуно демантују овакве изјаве. – У: Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 3.

³¹⁶ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 52. ; Културна лига – место, улога и значај у развоју јавних библиотека у Србији : магистарски рад / Симо Поткоњак. – Стр. 72-73.

³¹⁷ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 56.

³¹⁸ Чланови Одбора Културне лиге залагали су се за сваковрсну помоћ коју су могли добити, те су тако за издржавање Народне библиотеке Књажевца од Одбора пријатеља Народне одбране добили 120 динара, од среза заглавског 100 динара и од Књажевачке штедионице 50 динара. Осим тога, помоћ је стизала и од појединаца, тако је Алимпије Сеничић, артиљеријски капетан, поклонио разне књиге у вредности 120 динара, а мање поклоне у књигама послали су Јела Спасићка, Ђорђе Ђорђевић, коњички потпуковник и Војислав Михаиловић, учитељ. – У: Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 56-57.

*Њива, Савременик, Дело, Српски Књижевни гласник, Нова искра*³¹⁹, *Босна, Босанска вила, Просвета*³²⁰ и *Женски свет*³²¹.

Од 15. маја 1911. године, када је почела са радом, до подношења извештаја о раду, 30. јуна исте године, Библиотеку је посетило 34 читалаца, који су прочитали 45 књига.

Осим ових књига читаоцима је на располагање стављена и гимназијска библиотека, са 545 књига.³²²

Поред Народне библиотеке Одбор Културне лиге је ради образовања својих чланова, јачања националне свести и развијања дружељубља основао је у Књажевцу и Грађанску Касину. Грађанска касина је правилима прописала на који начин ће то и постизати: „приређивањем литерарних и забавних вечери, концерата и забава, забавних излета; оснивањем читаоница и разних клубова за језике, вештине и. т. д. Осим тога прописано је, да је Грађ. Касина дужна морално и материјално потпомагати Народну Библиотеку града Књажевца“.³²³

Читаоница Грађанске касине почела је са радом 15. маја 1911. године, а интересовање за њу је све веће бивало из дана у дан. За Читаоницу Касина прима следеће наслове часописа и листова: *L'Illustration, Illustrierte Zeitung, Гласник Православне цркве*³²⁴, *Здравље*³²⁵, *Трезвеност*³²⁶, *Дубровник*³²⁷, *Србобран*³²⁸, *Заставу*³²⁹, *Цетињски*

³¹⁹ Нова Искра / [власник и уредник Риста Ј. Одавић]. - Год.1, бр.1(1. јануар 1899)-год.10, бр.10(октобар 1911). - Београд : Риста Ј. Одавић, 1899-1911 (Београд : Парна радикална штампарија). - 32см.

³²⁰ Просвета / Ј. П. Јовановић. - Год.1(1900/01)- . - Крагујевац : Пријатељи српске народне просвете, 1900/01-. - 31 цм.

³²¹ Женски свет : орган добротворних задруга Српкиња / [власник Добротворна задруга Српкиња Новосаткиња ; издаје и уређује Аркадије Варађанин]. - Год. 1, бр. 1 (6. април 1886)-год. 29, бр. 7/8 (јул/август 1914). - Нови Сад : Аркадије Варађанин, 1886-1914 (Нови Сад : Парна штампарија Мише Димитријевића). - 29 см.

³²² Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 56-57.

³²³ Исто.

³²⁴ Гласник Православне цркве у Краљевини Србији : орган Архијерејског сабора / власник Св. Архијерејски сабор ; одговорни уредник Добросав М. Ковачевић. - Год. 1, бр. 1 (јануар 1900)-год. 15, бр. 14 (15. јул 1914). - Београд : [Архијерејски сабор], 1900-1914 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 32 см.

³²⁵ Здравље : лист за лекарске поуке о здрављу и болестима / уредник Драго Холупек. - Год.1(1906)- . - Београд : Централни хигијенски завод, 1906-. - 25 цм.

³²⁶ Трезвеност : орган Друштва за сузбијање алкохолних пића / власник Друштво за сузбијање алкохолних пића ; одговорни уредник Дим.Ј.Стојановић. - Год. 1, бр. 1 (јануар 1903-год. 25, бр.7/10 (јули/децембар 1938). - Београд : [б.и.], 1903-1938 (Београд : Штампарија Д.Димитријевића). - 32 см; 25см.

³²⁷ Dubrovnik / vlasnik, izdatelj i odgovorni urednik Stevo V. Vrčević. - God. 1, br. 1 (3. jul 1892) - god.28, br.12 (29. mart 1941). - Dubrovnik : Stevo V. Vrčević, 1892-1914;1937-1941 (Dubrovnik : Srpska dubrovačka štamparija Antuna Pasarića). - 51 см.

³²⁸ Србобран : народни српски календар за годину... - 1893-1914. – Загреб : Српска штампарија, 1892-1913. - Илустр. ; 24 см. - Делимично се наставља као: Српско коло.

*вјесник*³³⁰, *Српску ријеч*³³¹, *Мусават*³³², *Занатлиски гласник*³³³, *Занатлиски савез*³³⁴, *Македонију*³³⁵, *Вардар*³³⁶, *Словенски југ*³³⁷, *Нашу школу*³³⁸ и *Народно здравље*.³³⁹

Према извештају који је поднео председник Окружног одбора Културне лиге за неготински срез, Светислав Андрејевић, овај Одбор изабран је 25. маја 1910. године на конференцији грађана коју је сазвао Ал.[Александар] Белић, професор Универзитета, који је својим излагањем упознао грађанство Неготина са радом Културне лиге.³⁴⁰

³²⁹ Застава / власник и уредник Светозар Милетић. - Год. 1, бр. 1 (9. феб. 1866)-год. 60, бр. 78 (1929). - Нови Сад : С. Милетић, 1866-1929 (Нови Сад : Платонова штампарија). - 53 цм.

³³⁰ Цетињски вјесник / власник и одговорни уредник Божо Новаковић. - Год. 1, бр. 1 (28. јун 1908) - год.15, бр.67 (24. децембар 1915). - Цетиње : [б.и.], 1908-1915 (Цетиње : Кр.Ц. Државна штампарија). - 51цм;49цм.

³³¹ Српска ријеч / одговорни уредник Танасија Н. Павловић. - Год. 1, бр. 1(1905)-год. ?, бр. ? (19??). - Сарајево : [б.и.], 1905-19?? ; Сарајево (Српска дионичарска штампарија). - илустр. ; 54 цм.

³³² Musavat : organ Muslimanske narodne organizacije / vlasnik i odgovorni urednik Smail aga Ćemalović. - God. 1, br. 1 (16.oktobar 1906) - god.6, br.56 (30. avgust 1911). - Mostar ; Sarajevo : [Smail aga Ćemalović], 1906-1911 (Mostar ; Sarajevo). - 36cm;48cm;45cm.

³³³ Занатлијски гласник : орган Савеза занатлиских еснафа у Краљевини Србији / власник и одговорни уредник Исидор Николић. - Год.1, бр.1(1911) - (?). - Београд : Исидор Николић, 1910-1912 (штампарија Саве Раденковића и Брата). - 52 цм.

³³⁴ Занатлиски савез : орган Српског занатлиско-радничког савеза : лист за занатлиство и привреду / власник: "Срп.-занат.-рад.савез"; одговорни уредник: Д[имитрије] Ј.Јанковић. - Год.1,бр.1(8.новембра 1892)-год.4,бр.?(1895);[год.1,бр.1(1898)]-год.14,бр.257(25.децембра 1911). - Београд : [Српски занатлиско-раднички савез], 1892-1911 ([Београд] : Парна радикална штампарија). - 46цм.

³³⁵ Македонија : лист за књижевност, поуку, забаву и вести / [власник и одговорни уредник Петар Симоновић]. - [Год.1,бр.1(1.јануар 1895)-[год.18,бр.?(1912)]. - Београд : [б.и.], [1895]-[1912] ([Београд] : Нова трговачка штампарија). - илустр. ; 45цм.

³³⁶ Вардар : лист за политику, привреду и књижевност / власник и одговорни уредник Давид Димитријевић. - Год. 1, бр. 1 (1. Септембар 1908)-год. 5, бр. 127 (1912) ; год. 6, бр. 1 (14. јануар)-бр. 23 (11. фебруар 1914). - Скопље : [б.и.], 1908-1914 (Скопље : Српска штампарија "Вардар" Давида Димитријевића). - 50 см.

³³⁷ Словенски југ : орган клуба "Словенски југ" / уредник Божо Марковић. - Год. 1, бр. 1 (1903)-Год. 38, бр. 20? (1941). - Београд : Божо Марковић : Грађ. клуб "Словенски југ", 1903-1941. - 31 цм.

³³⁸ Наша школа : орган Млавског учитељског удружења / власник и уредник Војислав Р. Младеновић ; уређује Уређивачки одбор. - Год. 1, бр. 1 (новембар 1907) - год.5, бр.10 (јуни 1912). - Петровац : Млавско учитељско удружење, 1907/8-1911/12 (Пожаревац : Штампарија "Вук Караџић" Браће Д. Селића). - 23см.

³³⁹ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 57-58.

Интересантно је да у монографији 130 година Књажевачког читалишта, аутора Бранислава Стојадиновића, нема помена о оснивању јавне читаонице ни Грађанске Касине у Књажевцу иако су Новине српске објавиле извештај Културне лиге. У поглављу које описује књигу и библиотеке на почетку 20. века, аутор помиње кафану Порт Артур, састајалиште присталица Српске социјалдемократске партије (ССДП), у којој се „налазила и читаоница ове странке (све до 1915)“, којом су се могле користити чланови странке, али и други заинтересовани, ради „дружења, забаве или културног рада у дилетантској секцији или певачком друштву“. Осим два ормана са књигама, Читаоница је примала Радничке новине, Радник, Борбу и Јединство, а на располагању су заинтересованима били и партијски материјали и брошуре. Оснивање ове читаонице имало је политичку потпору у програму странке, јер „радник човек треба да има велику корист од читања штампане и књиге, јер се он тиме изграђује и упознаје са многим политичким и привредним проблемима, развија своју свест. Зато је парола радног човека: 'Књигом-свест, свешћу-победа'“. – У: [Сто тридесет] 130 година Књажевачког читалишта : (1860-1990) / Бранислав Стојадиновић. – Књажевац : Фонд за издавачку делатност општине Књажевац; Матична библиотека „Његош“, 1990. – Стр. 25-29.

³⁴⁰ „Пошто, ја сам Вас позвао на овај збор да се разговоримо о нашим културним приликама, да Вам објасним задатак и циљ Културне лиге, па да Ви, и према свом нахођењу и према својој снази, а највише према својој вери у посао који предузимамо, изјавите: има ли могућности да се и међу Вама образује

Почетак рада Културне лиге обележила је акција прикупљања књига за Јавну библиотеку, која је указом од 14. јануара 1909. године отворена у Неготину. Нажалост, на проглас се одазвао веома мали број људи, тако да је прикупљено свега неколико књига.³⁴¹

На ванредној седници Културне лиге одржаној крајем 1910, почетком 1911. године донет је програм рада за наредну годину, који је предвиђао оснивање грађанске читаонице уз државну библиотеку у Неготину.³⁴² Недостатак средства за њено одржавање условио је веома слаб рад, јер није имала свој „дом“ и била је претплаћена само на неколико дневних листова.³⁴³

У складу са програмом рада у неготинском срезу током 1911. године основане су две сеоске библиотеке, у Мокрању и Чубри, за које је управа Културне лиге послала 54, односно 43 књиге.³⁴⁴

Према извештају Ахила Михаиловића, среског лекара и председника окружног одбора Културне лиге за срез моравски, округа пожаревачког, на првом састанку 4. марта 1910. године у Жабарима повела се реч о раду Културне лиге и донета је одлука да се одржи конференција којој ће присуствовати чланови Централне управе из Београда.

окожни одбор Културне лиге који ће радити, свима силама, на снажењу и напредовању свега онога што може подићи материјалну и моралну културу нашега народа.

Али пре свега да се упознамо. Вама је, како ми се чини, нејасна организација Културне лиге и њен одношај према другим установама нашим, културним, патриотским и политичким. Ви сте имали прилике да посматрате организовање многих установа са великим задацима, да учествујете сами у њиховом конституисању, да без жаљења посматрате њихов нерад, и, на послетку, њихово пропадање. Ви сте, нарочито у последње време, имали прилике да се разочарате у великим манифестацијама, које су изгледале тако привлачне по својим изгледима, а које су у ствари оставиле у Вама само утисак преварених нада и појачавале Ваш песимизам према свему што би реметило Ваш обичан ток мисли и осећања. Ви сте, поуздано, са неповерењем и на овај састанак, надајући се да и овде нећете ништа друго чути до лепих речи ; ако је то тако, ја Вам ипак захваљујем што сте дошли, сматрајући да Вас је само име Културне лиге приволело да јој, ма и са врло мало вере у остварљивост, овде код Вас, њених циљева жртвујете један део свога времена. То је за њу већ први добар знак!“

Остатак текста аутор посвећује излагању о раду Лиге, инсистирајући на чињеницама да су њени чланови ванпартијске, аполитичне личности, без жеље за добијањем новчане потпоре за свој рад, као и било каквих награда. Осим тога, наглашава личну иницијативу као покретачку снагу овог друштва, јер она „игра врло видну улогу“, а није погрешно ни „оцењивати целокупну снагу културну једног народа по ономе што су учинили људи личном иницијативом. - Културна лига у Крајини / Александар Белић. – У: Архив САНУ, Ав-III-3231.

³⁴¹ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 63-64.

³⁴² Података о међусобној сарадњи и помоћи између Јавне библиотеке у Неготину, основане краљевим указом 14. јануара 1909. године и Одбора Културне лиге, у монографији Библиотека у Неготину, нема. – У: Библиотека у Неготину : 1846-1996 / Божидар Благојевић. – Неготин : Народна библиотека Неготин, 1996. – Стр. 47-51.

³⁴³ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 63-64.

³⁴⁴ Културна лига – место, улога и значај у развоју јавних библиотека у Србији : магистарски рад / Симо Поткоњак. – Стр. 76-79.

Конференција, коју су подржали др Тихомир Ђорђевић и Живојин О. Дачић, заказана је за 2. мај, а на њој је формиран и конституисан Одбор, који је донео план рада за следећу годину. Првом тачком овог документа било је предвиђено установљавање читаоница са библиотеком у сваком селу и варошици.

Утврђеним распоредом читаонице су основане у Породину, Ливадици, Жабарима, Александровцу и Брзоходама. Све ове установе располагале су сопственим фондовима од 400-1200 динара, а примале су домаће и стране листове и новине различите садржине.

Иницијативом Централне управе Културне лиге из Београда и поклоном у књигама формиране су и сеоске библиотеке у Четережу, Орљеву и Врбници, а у формирању су биле у: Кушиљеву, Ореовици, Кочетину и Бошњаку. Почетни фонд износио је од 35 до 43 јединице, а током године увећавао се поклонима појединаца. Број корисника кретао се од 25 до чак 511, колико је било у четерешкој библиотеци. Најтраженије су биле књиге из пољопривреде и народне песме.

Становници овог округа показивали су значајно интересовање за читање, те у местима где није било библиотека, могле су се користити ђачке књижнице.³⁴⁵

Директор ужичке гимназије и председник Окружног одбора Културне лиге, Мих.[Михаило Р.] Живковић, у извештају поднетом Централном одбору, са великим задовољством обавештава да је у граду Ужице, од установљавања Окружног одбора, према предвиђеном плану доста урађено.

Одбор Културне лиге града Ужица основао је Библиотеку са окружном читаоницом, ужичку певачку дружину и планинско друштво.

Библиотека са окружном читаоницом била је смештена у гимназијску зграду, а рад са корисницима започет на збору 10. октобра 1910. године. Донета су и правила, на основу којих су основни циљеви ове установе „да читањем и јавним популарним предавањима шири образованост у народну масу и упознаје грађане са приликама у српским и словенским земљама“. Материјална средства за Библиотеку прикупљена су чланским улозима од 0.50 динара и добровољним прилозима грађана. Рад библиотеке је започет са фондом од 320 књига, од којих је највећи број послала Централна управа Културне лиге из Београда, а остале су добијене поклоном. Нема података о насловима књига, али је остало записано да су се у окружној читаоници налазили листови: *Српски књижевни гласник*,

³⁴⁵ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 67-69.

*Дело, Босанска вила, Словенски југ, Борба, Сарајевски преглед*³⁴⁶, *Недељни преглед*³⁴⁷, *Бранково коло, Њива, Летопис матице српске, Illustrierte Zeitung, Illustration, Српска ријеч, Дубровник, Самоуправа, Застава, Србобран, Neue Freie и Matin*. Такође је примала и све српске дневне новине, осим *Малих новина*. Библиотеком се за годину дана служило 50 чланова.³⁴⁸

Предвиђајући задатке које је требало да испуни у „овоме сиромашном, одвојеном и пограничном крају“ Одбор ужичке Библиотеке и окружне читаонице упутио је захтев министру просвете и црквених послова да се одобри извесна свота новца, државне помоћи, како би се ова установа могла даље развијати. У истом документу одбор је, такође, изразио молбу да се размотри питање преласка ове Библиотеке у државну установу. Нажалост, министар је сматрао да нема услова да се ови захтеви и остваре.³⁴⁹

Сем Библиотеке у Ужицу, утицајем Културне лиге основане су и библиотеке у Пожеги, Бајиној Башти, Жежевици, Глумчу, Субјелу, Годечеву, Кравцима, Глумчи и Годовику.³⁵⁰

Пожешка библиотека са читаоницом основана је 29. новембра 1910. године. Председник Управног одбора је Војимир Перишић, учитељ; потпредседник Витомир Видаковић, свештеник; библиотекар Милорад Костић, економ; благајник Радоје Јовичић, трговац и деловођа Војин Ковачевић, трговац. Основу фонда од 138 разних књига чини поклон који је добијен од Централне управе Културне лиге приликом оснивања Библиотеке. Током године Библиотеку је користило 40 чланова, који су најрадије читали: издања *Мале библиотеке* и новине. Читаоница пожешке библиотеке набављала је

³⁴⁶ Преглед : лист за науку и социјални живот : слободна трибина за расправљање свих друштвених питања / власници Васиљ Грђић и Ристо Јеремић ; одговорни уредник Јевто Дедијер. - Год. 1, св. 1 (1. Фебруар 1910)-год. 3, св. 9/12 (1. април 1913). - Сарајево : [б. и.], 1910/11-1912/13 (Сарајево : Српска дионичарска штампарија). - 27 cm.

³⁴⁷ Недељни преглед : политички, књижевни и научни / власник у име покретача Душан Ј. Ђокић ; одговорни уредник Миливоје Белимарковић. - Год. 1, бр. 1 (2. март 1908) - год.3, бр.24 (31. децембар 1910). - Београд : Конзервативна странка, 1908-1910 (Београд : Штампарија Д. Димитријевића). - 27cm.

³⁴⁸ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 72-75.

³⁴⁹ АС, МПС, ф. 61, 160/1910. ; Народна библиотека у Ужицу : од Ужичког читалишта (1856) до савремене библиотеке : магистарски рад / Маријана Д. Пурић. – Београд : Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2007. – Стр. 51-52. ; Ужичко читалиште : 1856-1941 / Стеван Игњић. – У: Народна библиотека Ужице : 1856-2006 : 150 година постојања / главни уредник Иван Ршумовић. – Ужице : Народна библиотека Ужице, 2006. – Стр. 30-31.

³⁵⁰ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 72-78; Ариљска библиотека / Слободан Радовић. – Ариље : Културни центар, 2002. – Стр. 46.

сопственим средствима, добијеним од чланских улога, забава и поклона, часописе и дневне новине.

Библиотека у Бајиној Башти формирана је 3. марта 1911. године. У фонду има 173 књиге, које су највећим делом добијене од Централне управе Културне лиге. Библиотека се издржава чланским улозима, који износи 0.50 динара. Током године имала је 80 чланова, који су најрадије читали Вукова дела и *Народне новине*.

Библиотека села Годечева отворена је 15. априла 1911. године. Располагала је фондом од 60 књига, и то: 41 коју је послала Централна управа Културне лиге, а остатак је поклон ужичке библиотеке.

Сеоска библиотека у Жежевици почела је са радом 21. новембра 1910. године. Њену управу чине председник Илија Тодоровић, потпредседници Милија Исаиловић и Божидар Демировић, и књижничар Милован Кокић. Од Управе Културне лиге на поклон је добила 60 књига разне садржине, које је током године користило 60 чланова.

У селу Крвавцима библиотека је устројена 20. јуна 1911. године, само месец дана пре подношења извештаја о раду, тако да података има веома мало. У фонду је имала 20 књига добијених од Библиотеке из Ужица, а очекивао се већи број књига који је требало да пошаље Управа лиге током предстојеће јесени.

Субјелска библиотека свој рад је започела 14. јануара 1911. године, са фондом од 40 књига добијених на поклон од Управе Културне лиге из Београда.

Сеоске библиотеке у Глумчи и Годовику добиле су такође од Управе Културне лиге по 40 књига приликом њиховог оснивања.³⁵¹

У ових десет библиотека које су основане у ужичком округу приметан је хијерархисјки однос веће библиотеке према мањима, којима се додељује на поклон одређени број књига, додуше без ширих образложења и објашњења да ли се ради о поклону или позајмици.³⁵² Једино што је извесно је да се, према доступним подацима, у девет сеоских библиотека налазила 571 књига, коју је током 1910/1911. године користило 180 читалаца.

О раду Културне лиге у Нишком округу нису сачувани подаци. Остао је само траг о библиотеци у Суботинцу.

³⁵¹ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 78-79.

³⁵² Културна лига – место, улога и значај у развоју јавних библиотека у Србији : магистарски рад / Симо Поткоњак. – Београд : Филолошки факултет, 2005. – Стр. 83.

Одмах након оснивања, 27. јануара 1910. године, Одбор Културне лиге за село Суботинац, формирао је библиотеку од добровољних прилога. Од Централног одбора Културне лиге на поклон је стигла 71 књига разне садржине и 79 од књигољубаца.

У 1910. години Библиотеку је користило 34 сељака и 76 ученика.

У првих шест месеци наредне године на читање је књиге узимало 43 ђака и 16 сељака. Просечно је једно лице прочитало две књиге.³⁵³

Централна управа Културне лиге непрекидно се старала да прикупи што већи број потребних књига, како би на време могла одговорити на захтеве новооснованих градских и сеоских књижница и допунила фондове већ постојећих. У овом циљу обраћала се разним установама и појединцима молећи их за бесплатно уступање књига и новина.³⁵⁴

„Њ. В. Краљ Петар I“, осим што је поставио основ Фонду Културне лиге прилогом од 500 динара, „послао је редакцији *Народних новина* 1000 динара, с тим да редакција стави на расположење К. Лиги 10000 свезака *Мале народне књиге* из разних кола... Сем тога Њ. В. Краљ наредио је да се пошљу Управи Лиге 100 примерака *Вардара* за 1911. годину“.

Рад Културне лиге помагало је и Министарство просвете и црквених дела, које је донело одлуку да се из Задужбине Милорада Медаковића, откупе издања друштва „Трезвености“ и уступе Културној лиги за њене сврхе. Такође, министар је решио да се на

³⁵³ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 80.

³⁵⁴ У току 1910-11. године Централна управа Лиге добила је поклоне у књигама од следећих личности и установа: „Од г. Д-р В. Кујунџића: 175 књига разне садржине. Д-р Ј. Данића: Народна здравље од год. 1896. до 1909., Здрављак календар за 1909., 1910., 1911. г. и 7 др. разних књига, Ж. О. Дачића: Еквиноције, 20 књига. Д-р Ј. Скерлића: 63 књиге разне садржине. Зар. Р. Поповића: по 20 књ. II и III Слике из Старе Србије, Д-р Тих. Ђорђевића: 100 књ. У Будишину, 20 књ. Цигани и музика у Србији. Д-р Драг. Аранђеловића: 8 књига разне садржине. Д-р Ч. Митровића: 15 књ. разне садржине. Д-р В. Чајкановића: 12 књ. Отрагичном песништву и позоришту код Грка, Мил. Мајзнера: 11 књ. Краљ Јацинт. Благ. Недића: 40 књ. разне садржине. Стан. Станишића: 56 књ. разне садржине. Пере Одавића: 36 књ. разне садржине, Саве Шапчанина: 7 књига разне садржине. Ристе Одавића: 26 књ. разне садржине, Д-р Богд. Гавриловића: 200 књ. Цивилизација и наука Ж. О. Дачића: 500 књ. Календар Народних Новина за 1911. год. Милуна Лукића: 250 књ. Наш данашњи сељак, Од г. владике Доментијана: 35 књ. разне садржине“; Госпођа Јелена Радојкићка поклонила је 377 књига; Јован Томић послао је 57 књига; Српска краљевска академија 122 књиге различите садржине и 33 броја Гласника српског ученог друштва; Одбор задужбине Д. Стаменковића 20 књига Српско Родољубље и Отачствољубље; управа Друштва Св. Саве 888 књига Братства и 804 књиге разне садржине; Матица српска 30 књига својих издања и 111 књига Коњевићеве задужбине; професорски савет Богословије 50 књига Духовни основи живота и редакција Српског књижевног гласника 12 књига разне саржине. – У: Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 2-5.

име претплате за 50 бројева у 1911. години уредништву *Венца*³⁵⁵, уплати 200 динара, и да се ти бројеви предају Управи Културне лиге, а откупљено је и 100 примерака календара *Српска црква*³⁵⁶ за 1911. годину у истом циљу.³⁵⁷

И поред свих ових поклона, који нису били ни редовни, ни наменски, крајем децембра 1910. године председник Управе Културне лиге Сава Урошевић, обратио се министру просвете и црквених дела, Јовану Жујовићу писмом у коме, после опсежног образложења о раду и двогодишњим резултатима рада Културне лиге на пољу оснивања јавних библиотека по варошима и селима широм Србије³⁵⁸ и њиховог рада, моли за одобрење новчаних средстава за наставак рада. Из истог писма сазнаје се да су до тада основане библиотеке, било градске, варошке или сеоске попуњаване готово искључиво предусретљивошћу и помоћу књига и часописа које је Министарство просвете и црквених послова слало или поклона појединаца, што је врло важан податак за време у коме се покрет оснива. Иако се заснива на ентузијазму појединаца - професора Универзитета, и сваковрсној помоћи образованих људи, који су сагледали њен значај, не може да функционише и настави свој рад без државне потпоре.

Министар просвете, Јован Жујовић, одобрио је 1200 динара у току 1911. године за помоћ јавним библиотекама које је основала Културна лига. Ова средства су утрошена већим делом на куповину књига, а део новца покрио је трошкове препевеза дотрајалих и

³⁵⁵ Венац : књижевни омладински лист / уредник Јеремија Живановић. – Год. 1, књ. 1, св. 1 (1910)-год. 26, књ. 20, св. 10 (1935). – Београд : Јеремија Живановић, 1910-1935.

³⁵⁶ Српска црква : календар за – Год. 1 (1910)-год. ? (19??). – Београд : Одбор господја „Књегиње Љубице“, 1910-19???. – Илустр. – 24 цм.

³⁵⁷ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 2-5.

³⁵⁸ „Културна Лига, чија Вам је сврха позната, радила је прошле и ове године доста живо, и дошла је већ од извесних позитивних резултата. Она је, поред осталог, основала до сада 67 јавних библиотека, и то: 59 у селима, 4 у окружним варошима и 4 у варошицама. Сем тога, Управа К. Лиге помогла је већим колекцијама књига, да се заснују библиотеке у Пожеги, Куршумлији, Грљану и Батинцу, помогла је књигама читаоницу и књижницу подофицира IV пешачког пука „Стеван Немања“ и Ресавску библиотеку у Свилајнцу. И све обо Управа К. Лиге извршила је без икаквих новчаних средстава, већ само помоћу и предусретљивошћу Министарства Просвете и појединих добрих људи, који су Управи поклонили и стално поклањају књиге за поменути циљ.

Културна Лига продужиће радити и даље у овоме правцу и на крају ове радне године имаће у разним крајевима земље знатно већи број новозаснованих сеоских библиотека. Али да би овај део свога рада могла поставити на солиднију основу, Управа К. Лиге моли Господина Министра да од овогодишње буџетске суме, која износи 3000 динара, и која је намењена на потпомагање и оних библиотека које су створене и оне које ће се основати иницијативом и потпором Културне Лиге.

Господин Министар може бити уверен, да ће сума, која би била уступљена на руковање Управи К. Лиге, бити врло пажљиво и савесно употребљена, и то искључиво на стварне потребе поменутих библиотека. У осталом, Управа би о утрошку суме поднела и нарочити извештај Г. Министру“. - У: АС, МПС, ф 61, 165/1910.

израде печата за жигове ужичке, пожешке, врањске, књажевачке, ћупријске, крушевачке и врбничке библиотеке.³⁵⁹

Поред ове новчане помоћи, Министарство просвете давало је Управи Лиге из својих магацина, све књиге расходоване из Државне штампарије и других институција, а истовремено се све књиге које је потребно отпремити библиотекама у унутрашњости Србије експедију службеним путем преко поменутог Министарства, а Управа је била дужна да о томе обавести начелника Министарства, који је имао задатак да о свему „води рачуна“.³⁶⁰

Крајем 1911. године, након добијеног извештаја о раду државних јавних библиотека и библиотека Културне лиге, министар Љубомир Јовановић, донео је одлуку да се из државног буџета одобри „Културној лиги на име помоћи за отварање нових и појачање досадашњих књижица 705 динара“ и одређен број наслова у вредности 468.75 динара.³⁶¹

Осим овог наведеног списка дародаваца, било је такође и значајних прилога у књигама од становника градова и села у којима је Лига деловала, али највероватније да није било довољно значајних дела, те им стога Лига није посвећивала значајнију пажњу. Један од познавалаца народног просвећивања, Ђорђе Грујић, коментаришући рад Лиге похвалио је залагање Министарства просвете и црквених дела, које својим поклонима обогаћује фондове библиотека, али такође све неуспехе које су књижице током свог рада имале, приписује „безвредносним поклонима појединаца“, којима се није могло одупрети. Он даље претпоставља да је „Лига хтела у првом реду, јамачно, да до читалаца доведе оне књиге, које би остале неупотребљене у ормановима појединаца“, те с тог аспекта оправдава пријем макар каквих књига.³⁶²

Све књиге које је Централна управа Културне лиге прикупила прилозима поклоњене су библиотекама у оснивању. Фондови градских библиотека попуњавани су већим бројем књига, од 113 до 214 комада у зависности од броја читалаца и величине

³⁵⁹ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“ . – Стр. 2-5.

³⁶⁰ АС, МПС, ф 44, 21/1911; Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“ . – Стр. 2-5.

³⁶¹ За библиотеке Културне лиге набављени су следећи наслови: Историјски Календар Б. Кнежевића, О Књижевности од Богдана Поповића (Одабрана дела за школу), Искра Р. Одавића две године, Историја Срба I од Лиречека, Племе Кучи-Марка Миљанова, Живот Арбанаса-Марка Миљанова, сви у 25 примерака. – У: АС, МПС, ф 92, 25/1912.

³⁶² Рад Културне лиге / Ђорђе Грујић. – Летопис Матице српске (Нови Сад). – 87, 286, 2(1912), стр. 72.

библиотеке. Варошким библиотекама слато је од 56 до 70 књига, док су сеоске библиотеке добијале значајно мањи број од 11 до 52.

Осим књижницама које је основала Лига, овим поклонима обогаћивани су и фондови других библиотека. Тако су Подофицирској библиотеци пука Ст. Немање у Пожеги 1911. године послата Вукова дела и 18 других књига³⁶³, а Библиотеци „Грађанске задруге“ у Куршумлији, такође Вукова дела и 36 других наслова.³⁶⁴

Друштва за народно просвећивање која су се у Србији оснивала почев од 1905. године, са истим циљевима, али различитим принципима рада, у мањој или већој мери изражавала су потребу за међусобном сарадњом. Покрети Културна лига и Земљорадничке задруге, су у једном периоду радили упоредно, не ометајући један други, нити су један другог искључивали у пословима на просвећивању народа, као ни оснивања књижница и читаоница. Најбољи докази за то су што у програму рада Културна лига наводи да је између свих осталих активности, један од њених задатака оснивање земљорадничких задруга.³⁶⁵ Такође, у извештајима о раду на задружном просвећивању можемо наћи податке да су се задругари Глободерске и Доњо-Мутничке задруге користили књигама и листовима у књижницама и читаоницама које је формирала Културна лига.³⁶⁶ И један и други покрет започети су приватном иницијативом, с том разликом што су Културну лигу помагале општине, срезови, вароши и села у којима су деловали, као и држава, док су се земљорадничке задруге највећим делом ослањале на сопствена средства и ентузијазам неколицине писмених и образованих грађана.

У првој половини 1908. године основано је 27 књижница и читаоница залагањем Земљорадничких задруга, а наредне године овај број се значајно повећава, и долазимо до података да су се у чак 93 задруге одржавала просветна активност, било да је само

³⁶³ АС, МПС, ф 61,165/1910.

³⁶⁴ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 8.

³⁶⁵ Културна лига : говор Саве Урошевића, ректора Универзитета на Конференцијама за организовање Културне Лиге у моравском округу. – Стр. 3.

Један од задатака Културне лиге, према програму рада донетом за ужички округ, било је помагање постојећих и подстицање оснивања нових земљорадничких задруга. - У: Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 73.

Одбор Културне лиге у Суботинцу (срез алексиначки), „свом снагом помаже рад месне земљорадничке задруге, која нам служи као школа за одрасле људе“. - У: Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 81.

³⁶⁶ Годишњак Главнога Савеза српских земљорадничких задруга за 1911. годину. – Београд : Штампарија „Доситије Обрадовић“, 1912. – Стр. 133-134.

одржано и једно предавање или један аналфабетски течај у току године, свакако је ова иницијатива за сваку похвалу.

Из пописа задружних домова, упоредном анализом наилазимо на информације да је у појединим местима Лига већ основала читаонице и књижнице за народ³⁶⁷, те вероватно није ни било потребе да и задруге то чине³⁶⁸, јер су сви заинтересовани задругари могли несметано да користе ове установе.

Како су у месним, среским и окружним одборима Културне лиге, често били и угледни земљорадници, представници задруга, оснивање јавних књижница у овим местима било је знатно олакшано, јер су они већ били упознати са покретом народног просвећивања и могли да пруже помоћ члановима Лиге. Тако је Потрошачка задруга места Црквенца помогла библиотеку и читаоницу са 233.50 динара, а кредитна задруга је обезбедила салу, „те тако има и свој дом“.³⁶⁹

Нема сумње да је рад ових читаоница и књижница имао у сеоским срединама велику улогу, посебно тамо где су сељаци удружени у задружни покрет умели путем корисних књига да унапреде свој рад.

Покрет Културна лига, иако је основан четири године после Друштва за школску хигијену и народно просвећивање, није према писаним, иако оскудним изворима, желео сарадњу са овим удружењем. О разлозима оваквог односа, не може се дати конкретан суд, иако су поједини образовани људи, попут Живојина О. Дачића, активно учествовали у раду оба друштва. Једини штампани извор налази се у изјави коју је управа часописа *Светлост*, у име Друштва за школску хигијену и народно просвећивање дало након оснивања Лиге: „председник саопштава да је (2 јуна ов. год.) поступио према решењу ... одборске седнице и учинио потребне кораке да три члана нашега Друштва ступе у претходни споразум са г. Савом Урошевићем ректором Университета – покретачем „Културне Лиге“ у окр. моравском – и г. Мих. Ђорђевићем професором и народним послаником покретачем *новога* Друштва за народно просвећивање у окр. ваљевском –

³⁶⁷ Нека од тих места су: Бели Поток, Бивоље (1911), Бобово (1909), Велика Плана, В. Шиљеговац (1911), Доња Мутница (1909), Липовац (1910/1911), Поточац (1909), Параћин, Превешт (1909), Роћевац, Седлари (1909), Секурич (1909), Сењ, Субјел (1910), Тропоња (1909), Ћуприја (1909).

³⁶⁸ У местима Марковац, Милошево, Мириловац, Цветојевац и Црквенца упоредо су основане књижнице и читаонице и земљорадничких задруга и Културне лиге, али у доступној грађи нема података који би потврдили да ли се ради о истим установама, које истовремено користе и задругари и чланови и заговорници Културне лиге.

³⁶⁹ Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 21-27.

како би се на основи тога споразума одредила једна нарочита заједничка конференција (у Класној Лутрији)“... на шта су ови „категорички изјавили да они не налазе за потребно да се засад ма о чему споразумевају ни са нашим изасланицима ни с одбором нашега Друштва“, и да ће се они накнадно јавити кроз две-три године за заједнички рад.³⁷⁰

Многи аутори су давали своје оцене рада Културне лиге у времену у коме је деловала, али и са одређене временске дистанце.

Њен рад позитивно је оцењивао Јован Скерлић, који је и сам сматрао да рад народних библиотека и читаоница треба установити законом.³⁷¹

Павле Поповић је још 1910. године у *Споменици о прослави десетогодишњице Просвјете* писао о Културној лиги, наглашавајући да се последњих година „јавио у нас изван покрет у раду на народном просвећивању, на ширењу просвете и културе у свим слојевима друштва“. Са тим циљем основано је неколико друштава и установа, а на Универзитету се организују популарни курсеви намењени широј публици. Друштво Културна лига „основана у крилу Универзитета“ има задатак „да оснива књижнице, ствара школе, организује културна друштва, одржава по многим крајевима јавна популарна предавања“. И друга друштва Коло српских сестара, Друштво за школску хигијену и народно просвећивање, Друштво за чување народног здравља, Друштво студената природњака имају своје активности, и она одржавају слична предавања. Понеки фондови издају нарочиту лектуру за јавност, штампа се буквар за оне који хоће сами да уче да читају и пишу, издају се специјалне новине за народ.

Описујући рад Културне лиге, Поповић образлаже рад на оснивању јавних књижница. Коментаришући шта је урађено до тада он даје препоруке о њиховом даљем раду. Најосновније би било да ова организација формира посебну секцију за јавне библиотеке, која би држала цео посао око њих, бавила се њиховим отварањем, постављала књижничаре, састављала спискове дезидерата, израђивала правила за уређење и

³⁷⁰ Нова друштва за народно просвећивање : (основана маја 1909) / уредништво Светлости. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 2, 5-6(1909), стр. 185-187.

³⁷¹ Један непознат Скерлићев текст о народним читаоницама и књижницама / Слободан А. Јовановић. У: Годишњак Народне библиотеке Србије : 1978. – Београд : Народна библиотека Србије, 1979. – Стр. 185-193.

одржавање, правила нацрте и обрасце за инвентаре, каталоге, дневнике, реверсе и примала легате.³⁷²

У монографији *О градским књижницама у Србији*, у којој пишу о јавним књижницама и читаоницама Павле Поповић и Владимир Ћоровић, највећи део текста посвећују раду Културне лиге. Наглашено је да је једна од најлепших страна овог покрета оснивање јавних књижница и читаоница, који је, осим у већим градовима, варошима, највећим делом било у селима, али нису изостали ни манастири, јер је Лига својим добротворним акцијама прикупљала књиге за постојеће манастирске библиотеке. Осим тога она је у манастиру Јошаници, основала своју нову, засебну библиотеку, са 86 књига. Према прикупљеној и доступној грађи они даље закључују да се може „узети да Културна лига има 200 својих библиотека“.³⁷³

Сагледавајући целокупан рад Културне лиге, четрдесет година након њеног гашења, са почетком Балканских ратова, Александар Поповић у тексту *Прилог историји библиотека Србије*, објашњава велики значај постојања оваквог удружења основаног одмах након Анексионе кризе, у припремама за велику борбу која предстоји Србији са империјалистичким прохтевима Аустроугарске. Излажући и образлажући задатке које се себи поставила, начине на које их је решавала, статут према је коме деловала и правила за функционисање сеоских библиотека, Поповић закључује да је „она својим акцијама заталасала цео народ, нарочито омладину, спремајући је за догађаје који су били на помолу. Културна лига оставила је видан траг у културном животу Србије предратног периода... Поред тога, она је својом појавом оживела библиотекарску традицију која је у Србији била нарочито жива средином XIX века“.³⁷⁴

Образлажући потребу народног просвећивања, Марко Крстић, пише о неколицини друштава које су у Србији основана, у периоду од 1905. до 1912. године са готово истим циљем. По његовом мишљењу друштво Културна лига, за кратко време, показала је одличне резултате на пољу народног просвећивања као и за свестрани „препорођај нашег друштва“.³⁷⁵

³⁷² Споменица о прослави десетогодишњице Просвјете. – Стр. 36-39.

³⁷³ О градским књижницама у Србији / Павле Поповић, Владимир Ћоровић. – Сарајево : Друштво за народно просвећивање, 1912. – Стр. 4-5.; Споменица о прослави десетогодишњице Просвјете. – Стр. 36-37.

³⁷⁴ Културна лига и оснивање библиотека : (прилог историји библиотека Србије) / Александар Поповић. - У: Библиотекар (Београд). – 8, 3-4(1956), стр. 243.

³⁷⁵ Основи народног образовања / Марко Крстић. – Стр. 45, 76.

И велики познавалац покрета народног и друштвеног просвећивања, Ђорђе Грујић, дао је осврт на рад Културне лиге у Србији 1909-1911. године и њеним напорима да удруженом и организованом снагом ради на просвећивању народа. Својим критичким ставовима о делању Лиге у Србији Грујић жели да помогне сличне организације које би се у будућности оснивале са истим циљем, како се не би суочавале са истим проблемима.³⁷⁶

Љубомир Дурковић-Јакшић у свом тексту *Нове библиотеке* наводи да када се видело каква опасност прети српском народу, након анексије Босне и Херцеговине, почело се учестало размишљати о народном просвећивању и образовању широких народних маса. Највише се по том питању почео занимати Београдски универзитет. Тако је основана Културна лига, чији је главни задатак био, да поред „Просвјете“ у Босни и Херцеговини, „Српског просветног друштва“ у Загребу и „Српске матице“ у Дубровнику, организовано и систематски настоји на културном напредовању и моралном препороду српског народа, како би се одбранио од насртања непријатеља.³⁷⁷

*

Оснивање покрета Културна лига, у Србији на почетку 20. века представља својеврстан покушај да се путем културних друштава и институција ухвати корак са развијеном Европом. Професори Београдског универзитета, удружени са образованим људима широм Србије, поставили су себи задатак да раде на културном и моралном препороду српског народа, уношењем основних културних тековина: писмености, основних појмова из хигијене живота, основних начела хришћанског морала, правилног схватања дужности у породици, општини и држави, рационалног рада у свим пословима, неговању витештва и развијању националне свести.

Током неколико година свог постојања и рада, 1909-1912. године, Културна лига је, залагањем својих одбора на свим нивоима, уз материјалну подршку Министарства просвете и црквених послова, општинских и среских власти и образованих појединаца иницирала и спровела у дело оснивање на десетине културних институција и друштава широм Србије: позоришних, соколских, стрељачких, спортских, гимнастичких друштава,

³⁷⁶ Рад Културне лиге / Ђорђе Грујић. – Летопис Матице српске (Нови Сад). – 87, 286, 2(1912), стр. 71-74.

³⁷⁷ Нове библиотеке : наставак / Љубомир Дурковић-Јакшић У: Гласник СПЦ, (8. август 1978). – стр. 189.

школа и одржала огроман број аналфабетских течајева, предавања, дискусија и сличних активности које су пре Лиге, пре њених одбора и пододбора у окрузима и срезovima одржавала читалишта и читаонице.

Један од најзначајнијих домета Културне лиге било је оснивање јавних књижница и читаоница у Србији. Према раније објављеним подацима Павла Поповића³⁷⁸, Владимира Ћоровића, извештаја Културне лиге упућених Министарству просвете и црквених послова и објављених у *Српским новинама*, према темељним истраживањима Александра Поповића и Симе Поткоњака³⁷⁹, покрет је за веома кратко време деловања основао 200 библиотека, од чега 150 сеоских. Данас, после више од 100 година, истражујући архивску грађу, доступне извештаје о раду у часописима и новинама, као и штампане публикације долазимо до података о оснивању 150 књижница и читаоница.

Из претходног хронолошког прегледа оснивања књижница и читаоница, које је својим деловањем, али и финансијском и материјалном помоћи иницирала и унапређивала Културна лига може се сагледати огроман рад подстакнут идејом народног просвећивања у Европи и свету, који је имао одјека у целој Србији. Ма колико оскудне биле, неусловно смештене, са релативно сиромашним фондовима (20-2000 књига и неколико наслова часописа) све ове књижнице и читаонице учиниле су значајан помак у описмењавању и просвећивању народа, а тиме поспешиле и вероватно донекле убрзале започето оснивање државних јавних библиотека у Србији. Њихов рад, осим ентузијазма оснивача, подржале су општине, варошке и сеоске власти, али и држава, онолико колико је то било могуће, јер је и сама радила на отварању јавних библиотека, које је својим радом и залагањем покренуо библиотекар Народне библиотеке Јован Томић.

4.3. Српска држава у акцији оснивања јавних библиотека

Упоредо са припремама и почетком рада различитих друштава за народно просвећивање између 1905. и 1909. године, у Србији почињу припреме за оснивање јавних библиотека као државних институција. Владар, краљ Петар I Карађорђевић, ресорна

³⁷⁸ О градским књижницама у Србији / Павле Поповић, Владимир Ћоровић. – Стр. 4-5.

³⁷⁹ Културна лига – место, улога и значај у развоју јавних библиотека у Србији : магистарски рад / Симо Поткоњак. – Београд : Филолошки факултет, 2005.

министарства и један број високих интелектуалаца – блиских сарадника и пријатеља Краљевих, обележиће овај период светлом визијом развоја библиотека у Србији.

Захваљујући иницијативи интелектуалаца, разумевању министра Андре Николића и ослањајући се на члан 3. *Закона о Народној библиотеци*, Министарство просвете и црквених послова покренуло је крајем 1908. године иницијативу за оснивање јавних библиотека у Неготину, Зајечару и Пироту.³⁸⁰ Николић се у припремању предлога ослањао највероватније на знање и искуство Јована Н. Томића, библиотекара Народне библиотеке у Београду. Образлажући значај оваквог подухвата, начелник Министарства просвете и црквених дела, 9. децембра 1908. године, упутио је писмо директорима гимназија у Зајечару, Пироту и Неготину, са образложењем да се од суме предвиђене буџетом за 1909. годину „могу ове библиотеке подићи, али првенствено у местима где је највећа потреба и где су најповољније понуде“. Оснивање библиотека требало је да помажу Народна библиотека, слањем „оних примерака књига, који овој нису потребни“, и Државна штампарија својим издањима. Осим овога, тражене су и друге могућности, односно да општина, округ и школе потпомогну „оснивање једне установе, која ће доносити корист целоме крају“. Како су учитељи и директори гимназија, образовани и виђени грађани, који схватају значај просвете, очекивало се да ће и они радити на „покретању ове установе“ помажући „њен рад и њено одржавање“. Стога се Министарство обратило директорима гимназија, са задатком да сазнају „да ли се и колико може рачунати на помоћ општине и округа“. Требало је, такође, обавестити Министарство постоји ли подесан локал за смештај библиотеке и да ли је могуће добити средства за огрев и послугу?³⁸¹

Први одговор стигао је из зајечарске Гимназије, 15. децембра 1908. године. Писмом које је потписао директор Гимназије, Петар Типа, Министарство је обавештено да је прихваћен предлог за оснивање јавне библиотеке у Зајечару.³⁸²

На акт министра просвете, одговорио је и Владимир Радић, професор Гимназије у Пироту, 18. децембра 1908. године. Радић извештава да у месту постоје две књижнице,

³⁸⁰ Дечја одељења Библиотеке града Београда : магистарски рад / Бранка Тадић. – Београд : Филолошки факултет у Универзитета у Београду, 2007. – Стр. 48.

³⁸¹ АС, МПС, ф 42, 108/1909. (Начелник Министарства просвете и црквених послова директорима гимназија у Зајечару, Пироту и Неготину, 9. децембра 1908. године)

³⁸² АС, МПС, ф 62, 167/1909. (Директор Гимназије у Зајечару министру просвете и црквених послова, 15. децембра 1908. године); Од читалишта до Народне библиотеке у Зајечару : (1886-1996) / Славољуб Гацковић, Стеван Вељковић. – Зајечар : Матична библиотека „Светозар Марковић“, 2001. – Стр. 52-61.

али су њихови фондови прилагођени уском кругу читалаца, те је формирање јавне библиотеке у Пироту неопходно.³⁸³

Директор Гимназије из Неготина, Ђ.[Ђорђе] С. Стојковић, послао је позитиван одговор 8. јануара 1909. године, са образложењем да „...у згради неготинске гимназије, због укидања два виша разреда, има могућности да се одвоје и уступе две собе за потребу нар. библиотеке.“ Осим тога, намештај за библиотеку (ормани, полице, столови) могли би се узети од старог гимназијског намештаја, али само уколико би „г. Министар одобрио тражених 2000 динара за набавку и попуну гимназ. намештаја“.³⁸⁴

Пошто је Народна скупштина усвојила предлог министра просвете и црквених послова да одобри кредит за оснивање јавних библиотека у Пироту и Неготину „... у којим местима имаде и осталих погодаба“, (мислећи на погодности као што су зграда, помоћ и разумевање општине и округа, те погодно лице за библиотекара, прим. Б. Д.)³⁸⁵ указом краља Петра I Карађорђевића од 14. јануара 1909. године³⁸⁶, основане су јавне библиотеке у Неготину и Пироту, прве државне библиотеке за које је обезбеђен годишњи буџет.³⁸⁷

Охрабрен овим успехом, на предлог министра просвете и након извештаја Миливоја Ј. Поповића³⁸⁸, у коме се изражава значај оваквих установа за образовање и

³⁸³ АС, МПС, ф. 62, 167/1909. (Заступник директора Гимназије у Пироту Владимир Радић министру просвете и црквених послова, 18. децембра 1908. године)

³⁸⁴ АС, МПС, ф. 42, 111/1909. (Директор Гимназије у Неготину Ђорђе С. Стојковић министру просвете и црквених послова, 8. јануара 1909. године)

³⁸⁵ АС, МПС, ф. 42, 102/1909. (Министар просвете и црквених послова Андра Николић, Главном просветном савету, 15. јануара 1909. године и препис исте садржине АС, МПС, ф. 42, 109/1909); Јован Н. Томић и библиотекарство / Драгутин Никчевић. - У: Споменица : 1832-1982. – Београд : Народна библиотека Србије, 1985. – Стр. 88-100.

³⁸⁶ АС, МПС, ф. 42, 108/1909. (Указ краља Петра Карађорђевића, 14. јануара 1909)

³⁸⁷ АС, МПС, ф. 42, 102/1909. (Министар просвете и црквених послова Андра Николић, Главном просветном савету, 15. јануара 1909. године и препис исте садржине АС, МПС, ф. 42, 109/1909)

³⁸⁸ Миливоје Ј. Поповић (Медвеђа, 1865 – Београд, 26. новембар 1917), гимназијски професор, дугогодишњи начелник Министарства просвете и црквених послова. Школован на високим школама у Европи, кратко време провео је као професор латинског и немачког језика у Гимназији у Крушевцу, а затим као начелник Министарства просвете и црквених послова. Поповићу је стручни предмет била класична филологија, али је истовремено неуморно прикупљао грађу о Републици и наставе. Један је од оснивача Професорског друштва. Библиографија: О istoriskom Faustu / M.J.P. - [B.i. : b.m.], 1910. – 28 str. ; Škole i prosveta kod Grka i Bugara / prikazao M. J. P. – U Beogradu : štampano u Državnoj štampariji Kraljevine Srbije, 1910. – 39 str. ; Zajedničko školovanje muške i ženske dece u Severnoj Americi i Badenskoj. - [B.m] : štampano u Državnoj štampariji Kraljevine Srbije, [1910]. – 29 str. ; O univerzitetskom pitanju kod Nemaca. – Nastavnik (Beograd). - 11-12 (novembar-decembar, 1904), str. 458. ; преводи: Uvod u izučavanje grčkih i latinskih školskih klasika / napisao Džems Gou ; sa francuskog prerađenog izdanja od Salomona Renaka. - Beograd : Državna štamparija Kraljevine Srbije, 1903. - XX, 248, [1] str. ; Bibliothekslehre / Arnim Graesel. - Leipzig : J.J. Weber, 1902. - 446-455 str., 146-150 str., 296-304 str., 623-641 str. ; Predmet i zadatak klasične filologije / napisao Maks Bone. - U Beogradu : Državna štamparija Kraljevine Srbije, 1904 (Beograd : Državna štamparija Kraljevine Srbije). - 77 str. ; Kako se

културни напредак оних крајева у којима би биле подигнуте³⁸⁹, Главни просветни савет формирао је 15. јануара исте године, Комисију у саставу Миливоје Ј. Поповић, начелник у Министарству просвете, Јован Н. Томић, библиотекар Народне библиотеке у Београду и Миливоје Симић, директор Друге београдске гимназије, чији је задатак био да предложи редослед отварања библиотека у већим местима у унутрашњости Србије.³⁹⁰

Комисија се први пут састала 20. јануара 1909. године и донела одлуку да организује састанак са просветним и политичким властима у Неготину и Пироту у циљу упознавања са „приликама тамошњим а и са самим људима, од чега би било користи за ствар“.³⁹¹ Од представника власти Комисија је очекивала, како моралну, тако и материјалну помоћ (за стан, огрев, послугу, намештај и сталну новчану помоћ).

Према предлогу Комисије фондове ових библиотека, требало је формирати од: књига, часописа и листова одабраних у затеченим читаоцима; од издања Државне штампарије која „одговарају задатку ових библиотека“; од сувишака Народне библиотеке; од ваншколских дела школских књижница и библиотека неготинске и пиротске гимназије; од поклона Академије наука, Чупићеве задужбине, Коларчевог фонда, Земљорадничких задруга и Српског пољопривредног друштва; као и „куповином књига из државне помоћи“, коју ће координирати управа Народне библиотеке, „јер она може најбоље знати, какве су књиге за то потребне, имајући у виду задатак ових јавних библиотека и тражњу читалачке публике“, и већ има „књижарских веза и познаје књижарску пијацу“.³⁹²

Након одобрења министра Николића³⁹³, писмо Комисије послато је окружним начелницима, председницима општинских судова, директорима гимназија и

izučava klasična filologija? / predavanje O. Kruziusa. - Beograd : Državna štamparija Kraljevine Srbije, 1912. - 26 str.

³⁸⁹ АС, МПС, ф. 42, 102/1909. (Министар просвете и црквених послова Андри Николић, Главном просветном савету, 15. јануара 1909. године и препис исте садржине АС, МПС, ф. 42, 109/1909.)

³⁹⁰ АС, МПС, ф. 42, 109/1909. (Главни просветни савет на свом 974. састанку донео је одлуку о именовању Комисије која је имала ово питање проучити и Савету у што краћем временском периоду поднесе реферат)

³⁹¹ АС, МПС, ф. 12, 161/1909. (Начелник Миливоје Ј. Поповић министру просвете Андри Николићу подноси предлог послова које је потребно извршити како би се основале јавне библиотеке у Србији, 22. јануара 1909. године).

³⁹² АС, МПС, ф. 12, 161/1909. (Начелник Миливоје Ј. Поповић министру просвете Андри Николићу подноси предлог послова које је потребно извршити како би се основале јавне библиотеке у Србији, 22. јануара 1909. године).

³⁹³ АС, МПС, ф. 12, 161/1909. (Одговор министра Андри Николића Миливоју Ј. Поповићу, 20. јануар 1909)

управитељима народних школа у Неготину и Пироту, рачунајући на њихову спремност да помогну отварање јавних библиотека.³⁹⁴

Према усменој наредби министра просвете и црквених дела, трочлана Комисија, имала је, такође, задатак да направи план и редослед за даље оснивање јавних библиотека у Србији. На основу реферата, који је Миливоје Ј. Поповић, доставио 10. фебруара 1909. године, пре дефинитивне потврде „у којим местима и којим редом ваља оснивати јавне библиотеке“, требало је „добро проучити прилике тих градова те видети да ли има могућности и потребе да се јавне библиотеке подигну“.³⁹⁵ Истовремено, свесни да су средства за оснивање јавних библиотека недовољна, а имајући у виду културни значај јавних библиотека, чланови Комисије спровели су анкету и кроз друге округе и општине (Зајечар, Врање, Прокупље, Крушевац, Чачак, Ужице, Шабац, Ваљево, Пожаревац, Лозница, Свилајнац, Варварин, Паланка, Велико Градиште, Петровац, Параћин, Краљево, Лесковац, Алексинац и Јагодина³⁹⁶), како би се упознали са потребама и условима за отварање библиотека.

Желећи да стекне увид у постојеће стање Комисија је анкетом истраживала: „да ли се у том месту и околини осећа потреба и жеља за оснивањем јавне библиотеке, као и да ли је раније била или је и сада каква библиотека и читаоница и има ли података о читању; ако у месту има библиотека или читаоница, да ли би се она могла спојити са јавном библиотеком и на који би се начин то могло учинити; ако је таква или слична установа раније постојала, да ли је од ње остало какве имаовине, у новцу, књигама или стварима, где је та имаовина и да ли би се како могла добити за јавну библиотеку; да ли би локал за библиотеку заједно са опремом и услугом дали округ, односно срез, или општина, или би се то могло добити у школи; шта би округ, односно срез, дали на име помоћи за оснивање

³⁹⁴ АС, МПС, ф. 42, 103/1909. (Писмо начелника Миливоја Ј. Поповића од 24. јануара 1909. године окружним начелницима, председницима општинског суда, директору гимназије и управитељу народних школа у Пироту и Неготину, у вези са њиховим дописима од 18. децембра 1908. године из Пирота (АС, МПС, ф. 62, 176/1909) и 8. јануара 1909. године из Неготина (АС, МПС, ф. 42, 111/1909)).

³⁹⁵ АС, МПС, ф. 42, 102/1909. (Реферат који је испред Комисије Просветног савета потписао Миливоје Ј. Поповић, којим министра обавештава шта је све потребно урадити пре доношења одлуке у којим ће местима бити отворене библиотеке, а на основу кога је послат допис свим политичким и културним властима у Србији).

³⁹⁶ АС, МПС, ф. 42, 102/1909. (Начелник Миливоје Ј. Поповић директору гимназије, председнику општинског суда, управитељу народних школа: Зајечар, Врање, Прокупље, Крушевац, Чачак, Ужице, Шабац, Ваљево, Пожаревац; начелнику среском, директору Гимназије, председнику општинског суда, управитељу народних школа: Јагодина, Алексинац; начелнику среском, председнику општинског суда, управитељу народних школа: Лесковац; председнику општинског суда, управитељу народних школа: Лозница, Свилајнац, Варварин, Паланка, Велико Градиште, Параћин, Краљево, 17. фебруара 1909. године)

јавне библиотеке у том месту и да ли би и даље одређивали сталну годишњу помоћ за њено одржавање и колика би била та помоћ“.³⁹⁷

Добијени одговори нису били охрабрујући, будући да су анкетирани окрузи и општине имали искуства са многим обећањима које држава није могла да оствари из многих и различитих разлога. Заједничко свим тим одговорима било је да се осећа потреба за јавним библиотекама, да би општине могле наћи погодан локал за смештај и обезбедити огрев, осветљење и послугу, али да су за ову 1909. годину већ планирана средства из буџета па не би било новца за остале потребе библиотеке. Већина наглашава да су у њиховим местима постојале читаонице, грађанске касине са читаоницама, да понегде и данас раде уз помоћ чланарине приватних лица, један број општина предлаже да будућој јавној библиотеци уступи фонд својих читаоница, док општина Свилајнац, односно председник Библиотеке Омладине ресавске, учитељ Новак Тоскић, јасно одговара да је управа Ресавске библиотеке донела одлуку да своју данашњу библиотеку не може уступити држави, да ће то радо учинити када види прве резултате јавних државних библиотека.

Окружни школски одбор из Ваљева доставио је одговор министру просвете и црквених дела, већ 4. марта 1909. године, са следећим одлукама: да се осећа потреба да се оснује јавна библиотека, јер ђачка³⁹⁸ и гимназијска књижница³⁹⁹, као ни Грађанска читаоница⁴⁰⁰, при Гимназији, ни Читаоница ваљевачке трговачке омладине не могу да

³⁹⁷ АС, МПС, ф. 42, 101/1909. (Начелник Миливоје Ј. Поповић начелнику среском, Краљево, 17. фебруара 1909. године)

³⁹⁸ Године 1906, 18. новембра, основана је у Ваљевској гимназији ђачка дружина „Чика Љуба“, која је основала и бринула се о Ђачкој књижници те школе. – У: Сто година ваљевске гимназије / Добривоје Недељковић, Милан Трипковић. – Ваљево : Гимназија „Владимир Илић Лењин“, 1970. – Стр. 65-66.; Ваљевски крај у XX веку : хронологија / Здравко Ранковић. – Ваљево : Издавачко предузеће „Колубара“, 2002. – Стр. 26.

³⁹⁹ Осим податка, да је од пресељења у нове просторије, 1865. године у Гимназији „смештена варошка Читаоница“, први помен школске књижнице је 1874/75. године „која је регистровала већ 273 свеске“. – У: Сто година ваљевске Гимназије / Добривоје Недељковић, Милан Трипковић. – Ваљево : Гимназија „Владимир Илић Лењин“, 1970. – Стр. 15, 20.

⁴⁰⁰ Након што се Гимназија у Ваљеву преселила у нове просторије, рођена је, у јесен 1907. године, идеја за оснивање Грађанске читаонице. Оснивачка скупштина одржана је 28. октобра исте године и на њој су усвојена правила и изабрана прва управа (председник Димитрије Богдановић, председник Првостепеног суда, потпредседник др Селим Ђорђевић, секретар Сима Пандуровић, суплент, књижничар Живко Романовић, професор). Смештена је близу главног улаза у хол гимназијске зграде како би била приступачна грађанству. Посао књижничара у Читаоници обављали су наставници, а уступљени су јој и новине и часописи на које је била претплаћена Гимназија. Поред Гимназије Читаоницу је помагала и ваљевска општина. Читаоница је континуирано радила до Првог светског рата // Грађанска читаоница у Ваљеву / Здравко Ранковић. - У: Ваљевска библиотека : 1868-2008 : 140 година одрастања. – Ваљево : Народна

„задовоље тежњу и вољу за читање, а других библиотека или сличних установа нити има, нити је било“.⁴⁰¹ Ове постојеће читаонице и књижнице⁴⁰² не би се могле спојити, за сада са јавном библиотеком, али би свакако могле „корисно послужити библиотеци давањем на читање својих: листова, часописа и књига“ и у споразуму са својим члановима могле би током године приређивати јавне часове са предавањем. Локал за библиотеку могао би се наћи у гимназијској згради, „за огрев, послугу и осталу помоћ, за сада би сваке године општина ваљевска давала стално по 100 /сто/ динара, а округ по 200 динара помоћи“.⁴⁰³

Начелник ужичког округа, на распис Министарства просвете, на основу споразума са „директором гимназије, председником општине и управитељем народних школа“, одговорио је 5. марта 1909. године, обавештавајући Министарство да постоји потреба за оснивањем јавне библиотеке, али ни округ, ни срез, као ни општина не би могли „дати потребан локал ... огрев и послугу“, пошто нису предвиђени буџетима, а како је „овај крај најсиромашнији у Србији“ сматрају да би држава могла отворити ову установу о свом трошку.⁴⁰⁴

библиотека „Љубомир Ненадовић“, 2008. – Стр. 60-67; Ваљевски крај у XX веку : хронологија / Здравко Ранковић. – Ваљево : Издавачко предузеће „Колубара“, 2002. – Стр. 33.

⁴⁰¹ АС, МПС, ф. 42, 103/1909. (Окружни начелник испред окружног школског одбора министру просвете и црквених послова, 4. марта 1909. године)

⁴⁰² Осим поменутих књижница и Читаоница у Ваљеву су радиле и: Радничка књижница на Убу (1901-1903); 23. фебруара 1902. године на предлог чланова Ваљевско занатлијско друштво основало је сопствену читаоницу и за првог књижничара изабран је Ненад Ђуковић, а наредне године Друштво је закупило кућу у којој је обезбеђен простор за друштвену читаоницу; исте 1902. године Милан Дукић, школски надзорник, покренуо је оснивање Учитељске читаонице, али због неодобравања министра просвете и црквених дела она није могла бити претворена у градску; у јесен 1906. године Читаоницу војних лекара у Ваљеву основали су санитарски мајори, а основни циљ био је набавка стручних листова и списа за лекаре и поучних и забавних списа за болеснике. Правила ове Читаонице одобрио је 18. октобра министар војни, генерал Радомир Путник; на социјалистичком збору у Мионици основана Социјалистичка читаоница; 1911. године основана је Читаоница у Моравцима, која је била једина сеоска библиотека на подручју садашњег Колубарског округа и за коју се поуздано зна да је постојала у времену пре Првог светског рата. – У: Ваљевски крај у XX веку : хронологија / Здравко Ранковић. – Стр. 15-71.

⁴⁰³ АС, МПС, ф. 42, 103/1909. (Окружни начелник испред окружног школског одбора министру просвете и црквених послова, 4. марта 1909. године)

⁴⁰⁴ АС, МПС, ф. 42, 106/1909. (Начелник ужичког округа министру просвете и црквених послова, 5. марта 1909. године).

Истим документом (АС, МПС, ф. 42, 106/1909) било је предвиђено да се, за потребе библиотеке, преузму књиге и слике бивше Грађанске читаонице, као и остале ствари, „јер имовином сада нико не располаже и не рукује“. Књижничар ове Читаонице био је професор Гимназије, Јанићије Манојловић, а након његове смрти имовина Читаонице пренета је у једну собу гимназијске зграде. За потребе израде овог рада истражена је архивска грађа и све доступне монографске и серијске публикације о оснивању и раду институција културе у Ужицу. Подаци о Грађанској читаоници – односно Читаоници са таквим називом нису пронађени. Вероватно се ради о Читаоници ужичкој (Ужичком читалишту), будући да је према подацима прегледане грађе 1880. године Јанићије Манојловић био на месту председника Читалишта. - У: Читалишта у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. – Стр. 168-169; Ужичко читалиште : 1856-1941 /

Јеротије Д. Топаловић⁴⁰⁵, директор Гимназије у Лесковцу, након састанка са начелником среза, председником суда и управитељем народних школа, шаље обавештење, 6. марта 1909. године у коме образлаже, да је од наведених начелника, који су потпуно усвојили његове „разлоге“, добио могућност „да на тој ствари“ ради „по своме нахођењу“, као и да упути акт за скупштину среза лесковачког и „одбор општине лесковачке ради вотирања извесне помоћи за оснивање и одржавање јавне библиотеке“. Иако није добио никакав одговор од политичких представника, он сматра да би срез дао 500 динара, а општина 200 динара за подизање овакве институције културе, чиме би била решена и питања локала, огрева и послуге. Иако на крају Топаловић наводи да му није познат *Закон о Народној библиотеци*, он највероватније успева да спозна значај отварања јавних библиотека, будући да је, како сам пише „... прошле године“, личним његовим заузимањем „и неколицине других, основана ... 'Грађанска Касина са Читаоном', и за годину дана свога опстанка показала је добар успех“; а чланови су и чиновници и грађани⁴⁰⁶. Допуна овог извештаја, са подацима који су недостајали у претходном, стигао је 21. августа 1909. године, а потписао га је такође Јеротије Топаловић, који министра обавештава да је „скупштина среза лесковачког, на својој седници од 15. ов. мес. донела

Стеван Игњић. – У: Народна библиотека Ужице : 1856-2006 : 150 година постојања / главни уредник Иван Ршумовић. – Ужице : Народна библиотека Ужице, 2006. – Стр. 23.

У Ужицу су у овом периоду деловале Радничка читаоница у Ужицу (1903-1904), која је упркос кратком трајању имала израђен Правилник, Наставничка књижница у Гимназији (шк. 1897/1898) и Књижница ђачке дружине „Напредак“. – У: Ужичко читалиште : 1856-1941 / Стеван Игњић. - Титово Ужице : Народна библиотека „Едвард Кардељ“, 1983. – Стр. 22-25; Ужичко читалиште : 1856-1941 / Стеван Игњић. – У: Народна библиотека Ужице : 1856-2006 : 150 година постојања / главни уредник Иван Ршумовић. – Ужице : Народна библиотека Ужице, 2006. – Стр. 32; Ужичка гимназија : извештај за 1911-1912. школску годину. – Ужице, 1912. – Стр. 22-23; Ужичка гимназија : 1839-1989 / Стеван Игњић ...[и др.]. – Титово Ужице : Гимназија „Миодраг Миловановић - Луне“, 1989. – Стр. 72-74, 86, 129-138.

Већ наредне, 1910. године, према подацима архивске грађе (АС, МПС, ф. 61, 160/1910), на иницијативу грађана Ужица и Одбора Културне лиге, 9. октобра, основана је Библиотека са окружном читаоном. Иако није успела да постане државна институција и иако није достављала извештаје о свом раду, посредно се сазнаје да је била активна, највећим делом захваљујући политичким утицајима Светозара Марковића, Васе Пелагића и Мите Ценића, до почетка рата 1914. године. – У: Ужичко читалиште : 1856-1941 / Стеван Игњић. - Титово Ужице : Народна библиотека „Едвард Кардељ“, 1983. – Стр. 25-29; Ужичко читалиште : 1856-1941 / Стеван Игњић. – У: Народна библиотека Ужице : 1856-2006 : 150 година постојања / главни уредник Иван Ршумовић. – Ужице : Народна библиотека Ужице, 2006. – Стр. 32 .

⁴⁰⁵ Јеротије Топаловић, професор математике, директор Гимназије у Лесковцу, директор Приватне гимназије за женску децу, покретач Занатлијске школе, председник Гимнастичког друштва „Душан Силни“, покретач Грађанске касине са Читаоном (1908).

⁴⁰⁶ АС, МПС, ф. 42, 103/1909. (Директор Гимназије у Лесковцу министру просвете и црквених послова, 6. марта 1909. године)

одлуку: да се на име помоћи за оснивање Јавне Библиотеке у Лесковцу може издати (200 динара) две стотине динара из среског приреза у току 1910. године“.⁴⁰⁷

Из Краљева је, 6. марта 1909. године, стигао допис Аврама Анђушића⁴⁰⁸, управитеља основне школе, којим он обавештава начелника среза жичког, да би због неповољног географског положаја, „на крају Србије, према Старој Србији“, са националног гледишта „прека потреба била оснивање такве установе“.⁴⁰⁹ Управитељ није имао било какве податке о основаним књижницама и читаоницама⁴¹⁰, односно претпостављао је да их никада није ни било, те није био у могућности да одговори на питања о помоћи у књигама, часописима или другој имовини, која би се могла уступити јавној библиотеци. Локал за библиотеку могао се наћи у Ратарској односно Сточарској школи, а професори и ђаци „могу вршити и све дужности, које се односе на ову установу“.⁴¹¹

У извештају начелника среза рамског, 7. марта 1909. године, каже се, да се у Великом Градишту, „које је јако по култури“, и у околини „осећа и жеља и потреба за оснивањем јавне библиотеке“. У овом месту раније је постојала читаоница, у којој су се читали српски дневни и белетристички листови, а од ње није остало ништа до „голеуспомене“. Општина и срез били су заинтересовани да дају смештај за библиотеку у „дивној и колосалној среској сали“, али како су буџети за ову годину закључени, никаква средства не могу бити одобрена. Од наредне године, одобраваће се средства, а „дотле Господин Министар би могао наредити да се спрема материјал потребан за установљење јавне библиотеке у Великом Градишту“.⁴¹²

⁴⁰⁷ АС, МПС, ф. 29, 148/1909.

⁴⁰⁸ Аврам Анђушић, једно време управитељ Краљевачке основне школе, а касније професор географије и рачуна у Гимназији у Краљеву, 1919-1922.

⁴⁰⁹ АС, МПС, ф. 42, 101/1909. (Управитељ Краљевачке основне школе Аврам Анђушић министру просвете и црквених послова, 6. марта 1909. године)

⁴¹⁰ Будући да је Гимназија у Краљеву основана, 1909. године, а у документима о раду других друштава која су у овом периоду деловала, нема података о било каквим књижницама и читаоницама, вероватно да их није ни било. Према подацима монографије Гимназија у Краљеву : 1909-1999, а ослањајући се на архивску грађу (АС, МПС, ф. 15, 28/1909 и АС, МПС, ф. 12, 29/ 1909) гимназијска и ђачка књижница основане су 1910. године. Фонд је попуњаван куповином, према упутствима добијеним из Министарства просвете и црквених послова, а поклони су добијени од Општине и др Владана Ђорђевића. – У: Гимназија у Краљеву : 1909-1999 / Милорад Сенић ... [и др.]. – Краљево : Издање Гимназије у Краљеву, 2000. – Стр. 70.

⁴¹¹ АС, МПС, ф. 42, 101/1909. (Управитељ Краљевачке основне школе Аврам Анђушић начелнику среза жичког 6. марта 1909. године ; и писмо истог садржаја начелника среза жичког министру просвете и црквених послова, 7. марта 1909. године)

⁴¹² АС, МПС, ф. 42, 103/1909. (Начелник среза рамског министру просвете и црквених послова, 7. марта 1909. године)

Одговор начелника округа пожаревачког, стигао је 9. марта 1909. године. Како је Пожаревац највеће место, највећег округа у Србији, он пише да постоји „потреба а и жеља“, да се оснује јавна библиотека. О овом питању је „и ранијих година покретана мисао, али се није могла остварити“. У Пожаревцу је радила Грађанска касина са читаоницом⁴¹³, и округ се надао да би иста могла бити од користи за оснивање библиотеке, али одговор управе није био стигао. Локал за јавну библиотеку могао се добити у згради Начелства, као и огрев и послуга, али због кратког времена начелник није био у могућности да одговори на питања финансирања, и моли министра за прецизније информације о овој установи, као и за „дужи рок, докле се потребни одговори не сакупе“.⁴¹⁴

На распис Министарства просвете и црквених дела одговорио је управитељ Мушке учитељске школе у Јагодини Сретен М. Ацић⁴¹⁵, након састанка са директором Гимназије, среским начелником, председником општине и управитељем основних школа, да се осећа и потреба и жеља да се у Јагодини оснује библиотека. „Како Јагодина стоји у веома живом саобраћају ... то је Јагодина подесна за овакву јавну културну установу“, а нарочито и због тога што је раније постојала Читаоница, која се угасила, а сада тренутно ради приватна Читаоница јагодинске Трговачке омладине, „која прима само дневне новине и повремене часописе“. Како он пише, Општина је била заинтересована да обезбеди локал „у новој кући купљеној за овдашњу Гимназију“, као и огрев и послугу. Срески, белички одбор одобрио је помоћ за оснивање библиотеке, на састанку од 25. фебруара, у износу од 300 динара, а наредних година даваће 200 динара сталне помоћи, а општина је још одлучивала о предлогу за новчану помоћ.⁴¹⁶

⁴¹³ Овде је свакако реч о Читаоници (Читалишту) у Пожаревцу, која је радила са краћим прекидима од 1846/1847. године. Од 1901-1911. године налазила се у дућану, где је касније сазидан биоскоп Морава и штампарија Ђорђа Наумовића. После оснивања нових културно-просветних и уметничких друштава, добила је конкуренцију и на кратко престала са радом. У августу 1911. године упућен је позив грађанству за њено обнављање, што је 22. децембра исте године и учињено. – У: Народна библиотека „Илија М. Петровић“ Пожаревац : 1847-2007 / [уредник Беба Станковић]. – Пожаревац : Народна библиотека „Илија М. Петровић“, 2007. – Стр. 16-17.

⁴¹⁴ АС, МПС, ф. 42, 103/1909. (Начелник округа пожаревачког министру просвете и црквених послова, 9. марта 1909. године)

⁴¹⁵ Сретен М. Ацић, професор у Учитељској школи у Алексинцу, постављен за предавача 18. марта 1895. године. Касније је радио као професор у Мушкој учитељској школи у Јагодини, где је једно време био управитељ. Био је такође председник Одбора Културне лиге за град Јагодину, и иницијатор оснивања Градске (грађанске) читаонице 1910. године.

⁴¹⁶ АС, МПС, ф. 42, 109/1909. (Управитељ Мушке учитељске школе јагодинске Сретен М. Ацић министру просвете и црквених послова, 10. марта 1909. године)

На основу одговора начелника среза млавског (округ пожаревачки), од 13. марта 1909. године, сазнаје се да у поменутом срезу нема основаних јавних библиотека, осим приватне Црљеначке грађанске читаонице, која се не би могла спојити са јавном библиотеком, јер се издржава од добровољних годишњих улога чланова у износу од 0.20 динара и помоћи општине црљеначке од 50 динара. Према мишљењу власти у свим општинама млавског среза (добрњској, стамничкој, забрђској, мелничкој, рашаначкој, манастиричкој и табановачкој) осећа се потреба за оснивање читаоница, „али без помоћи државне, окружне или средње, неби се могле основати“. У варошици Петровац, даље се образлаже, раније је постојала читаоница, али се угасила, а готовог новца или књига нема ништа, а управитељ овдашњих школа ради на њеном обнављању. Потписани је „учтиво мишљења, да би требало у варошици Петровцу установити једну јавну библиотеку у нарочито подесном локалу и са потребном послугом“, а за одржавање надао се помоћи како државе, тако и среза, јер је народ „још слаб у писмености и језику српском“.⁴¹⁷

Уз извињење Министарству што извештај није на време поднет, начелник врањског округа И. Ђокић, након споразума са „председником општине и заступником директора Гимназије“, 14. марта 1909. године, пише да се у вароши осећа „потреба за оснивање јавне библиотеке, којом би се користили махом чиновници и један део виђенијих трговаца, остало грађанство пука је сиротиња и на књигу и не мисли“.⁴¹⁸ Како у Врању од 1902. године постоји Читаоница⁴¹⁹, која има „40 редовних и 20 помажућих чланова“, махом чиновника, и издржава се уплатом чланских улога од 1, односно 0.50 динара, са фондом од 300 комада књига „махом слабије књижевне вредности“, а прима и 10 дневних новина и три наслова часописа, од којих су два страна, могла би се спојити са јавном библиотеком, уколико би је држава основала и финансијски издржавала; ни општина, ни

⁴¹⁷ АС, МПС, ф. 42, 106/1909. (Начелник среза млавског министру просвете и црквених дела, 13. марта 1909. године)

⁴¹⁸ АС, МПС, ф. 42, 106/1909. (Начелник округа врањског И. Ђокић министру просвете и црквених послова, 14. марта 1909. године)

⁴¹⁹ Објављене публикације о библиотекарству и библиотекама у Врању (често је то случај и са другим градовима), које су основане и радиле у периоду с почетка 20. века врло су неуједначени. Тако се у монографији Врањска гимназија : 1881-1981. сазнаје да Врање у 1898. године није имало јавну библиотеку, већ само градску Читаоницу која је била приватног карактера. У њој су се налазили разни листови и часописи, ретко која књига, које су користили чланови који су од чланарине набављали публицистику. Године 1898. Читаоница је имала 192 члана, 16 разних публикација, 3 књиге и једну мапу. – У: Врањска гимназија : 1881-1981 / Радош Требјешанин ... [и др.]. – Врање : Одбор за прославу стогодишњице постојања и рада Гимназије, 1981. – Стр. 131.

У монографији 120 година врањске библиотеке Славице Степаненко нема помена о овој институцији, иако на страни 42. ауторка закључује да је јавна библиотека у Врању настала на темељима ранијег Читалишта.

срез, ни округ за то немају средстава, јер су веома сиромашни. Такође, локал за библиотеку, као ни новац за послугу и огрев нису у стању да обезбеде⁴²⁰, јер ни у општини, ни у Гимназији⁴²¹ нема просторија за ову институцију.

Како тражени извештаји, од окружних и просветних власти, о потреби и могућностима за оснивање јавних библиотека нису достављени на време, по наредби Министарства просвете и црквених дела, начелник и члан Комисије Миливоје Ј. Поповић, својим поновљеним, другим дописом од 18. марта 1909. године, шаље препоруку да то учине до краја месеца.⁴²² После ове опомене уследили су извештаји и из других начелстава, којима је очигледно требало више времена да прикупе тражене податке и договоре се о могућностима издржавања или помагања нове установе.

Први извештај стигао је из Прокупља, а потписали су га окружни начелник Бор. В. Ристић, директор ниже Гимназије Јов.[Јован] П. Митровић, председник општинског суда Тодор Д. Крстић и управитељ основних школа Ј. Милошевић. Иако је датиран 15. марта 1909. године, највероватније је каснио. Према извештају у Прокупљу не постоји јавна библиотека, а и Грађанска читаоница која је постојала, угасила се неколико година раније, због промене чиновништва, „које ју је највише и помагало“.⁴²³ Имовина ове Читаонице, иако врло скромна, могла би се поклонити библиотеци. Осим тога, ова књижница могла би се припојити гимназијској библиотеци⁴²⁴, у чијим просторијама је био обезбеђен локал,

⁴²⁰ АС, МПС, ф. 42, 106/1909. АС, МПС, ф. 42, 106/1909. (Начелник округа врањског И. Ђокић министру просвете и црквених послова, 14. марта 1909. године)

⁴²¹ Наставничка књижница у врањској Гимназији основана је истог дана када је отворена Гимназија (1881) и у првој години рада имала је 58 „инвентарских нумера“. Она је, према писању запослених „одиграла велику улогу у стручном уздизању наставника“. Заједно са Наставничком формирана је и Књижница школских уџбеника, која је одвојена 1895. у засебну књижницу. Осим ових, при Гимназији се од 1891. године налазила и Књижница литерарног друштва „Заштита“. – У: Врањска гимназија : 1881-1981 / Радош Требјешанин ... [и др.]. – Врање : Одбор за прославу стогодишњице постојања и рада Гимназије, 1981. – Стр. 50, 97-100, 131-135.

Одбор Културне лиге у Врању, формирао је књижницу која је освећена и почела са радом на Св. Саву 1911. године. – У: Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 48-53.

Врањанска задруга 1911. године има књижницу и читаоницу са преко двеста књига и четири листа: Земљорадничка задруга, Светлост, Тежак и Привредник. Књиге на читање је узимало 68 задругара. – У: Годишњак Главнога Савеза српских земљорадничких задруга за 1911. годину. – Београд : Штампариија „Доситије Обрадовић“, 1912. – Стр. 129-138.

⁴²² АС, МПС, ф. 42, 103/1909. (Начелник Миливоје Ј. Поповић окружном начелнику у Прокупљу, 18. март 1909. године)

⁴²³ АС, МПС, ф. 42, 106/1909. (Окружни начелник, директор ниже гимназије, председник општинског суда и управитељ осн. школа из Прокупља министру просвете и црквених послова, 15. марта 1909. године).

⁴²⁴ Иако се у поменутом извештају помиње постојање гимназијске (школске) библиотеке у монографији Тихомира Живковића Деведесет година Гимназије у Прокупљу, наилазимо на следеће податке: да је 1908. године постојала ђачка читаоница у којој је било „160 књига мање вредности и доста оштећених“. Помена о

и водила би је гимназијска управа. Ове године ни округ ни општина не би могли издвојити никаква средства, али ако Министарство „налази да се из предњег извештаја може штогод учинити у погледу остваривања ове идеје“, округ и срез би од наредне године могли унети у буџет извесну помоћ за библиотеку.⁴²⁵

Након споразумног састанка коме су присуствовали председник суда, директор Гимназије Димитрије Ј. Тричковић, управитељ народних школа и начелник округа крушевачког Жив. Аранђеловић, из овог града 19. марта 1909. године стиже допис, „да се у Крушевцу и околини осећа потреба и жеља за оснивање јавне библиотеке“, код образованог становништва, „јер се већина задовољава оним што прочита из новина“. У овом месту је, према речима окружног физикуса и бившег председника Читаонице, др Петра Боте, ова установа радила само три године и угасила се пре деветнаест година. Имовине Читаонице, „по уверавању веродостојног лица“ нема ни у новцу, ни књигама или стварима, а општина, срез и округ ове године не би могли дати никакву помоћ за оснивање и одржавање овакве установе. Од 1910. године могло се предвидети издвајање из буџета, највише 1000 динара помоћи, и библиотека би се могла сместити бесплатно у зграду овдашње Гимназије.⁴²⁶

Из Шапца одговор стиже, такође 19. марта 1909. године од окружног начелника М. П. Ђорђевића, који министра просвете и црквених дела обавештава да је одмах по пријему писма нашао „згодан локал, као и огрев, осветљење и послугу у општ. згради бесплатно“,

постојању школске библиотеке нема до септембра 1910. године када је, у част обележавања стогодишњице смрти Доситеја Обрадовића, основана школска библиотека под називом „Ђачко друштво Доситеја Обрадовића“. У време оснивања „библиотека је бројала 153 наслова, а књиге су по својој садржини биле разноврсне и не много вредне“. Наредне, 1911. године, иницијативом наставника оснива се Грађанска читаоница, у којој су наставници држали предавања грађанима о најразличитијим темама (о нежности, читању, нашем народним манама). – У: Деведесет година Гимназије у Прокупљу / Тихомир Живковић. – Прокупље : Гимназија у Прокупљу, 1999. – Стр. 13, 17-18.

⁴²⁵ АС, МПС, ф. 42, 106/1909. (Окружни начелник, директор ниже гимназије, председник општинског суда и управитељ осн. школа из Прокупља министру просвете и црквених послова, 15. марта 1909. године).

⁴²⁶ АС, МПС, ф. 42, 103/1909. (Начелник округа крушевачког Жив. Аранђеловић министру просвете и црквених послова, 19. марта 1909. године)

Иако у извештају није наведено, познато је да је у Крушевцу Гимназијска библиотека формирана 1866. године залагањем професора Матије Карамарковића. За Гимназију у Крушевцу везана је и библиотека коју је основала ђачка дружина „Напредак“, „решењем професорског савета 1. децембра 1903. године“. Наставничка књижица, устројена 1904. године, чији је први књижничар био Емилио Мужа, у свом фонду садржала је издања стручних књига и часописа на српском и страним језицима, претежно на француском и немачком. – У: Народна библиотека Крушевац / Љубица Петковић, Слободан Симоновић, Снежана Ненезић. – Крушевац : Народна библиотека Крушевац, 2002. – Стр. 23-36; Крушевачка гимназија : 1865-1995. – Крушевац : Гимназија у Крушевцу, 1995. – Стр. 33, 56-57, 70, 78.

а ова зграда је на најлешпем месту у Шапцу. Како се окружна скупштина није састајала, потписани није могао да поднесе извештај о новчаној помоћи.⁴²⁷

Срески начелник из Лознице, Жив. Будимировић, одговорио је 27. марта 1909. године. Према његовом мишљењу, а сагледавајући стање просвете у овом крају, „ваљало би отворити јавну библиотеку“, јер се „тако мало чита да би се могло назвати да оно и не постоји“. Раније је постојала читаоница Подринска слога, али је угашена пре тридесет година. Нажалост, ни срез ни општина нису били у могућности да помажу оснивање ове установе у овој години, али би се на њихову помоћ могло рачунати у наредном периоду, када ствари „боље но сада буду стајале“.⁴²⁸

Трећи, и последњи позив окружним начелницима у Врању и Чачку, као и среским начелницима Свилајнца, Варварина, Паланке и Параћина, послат је 11. априла 1909. године, јер тражени извештаји нису достављени у предвиђеном року, с том разликом што је сада било потребно да се пошаље и објашњење зашто се није поступило „по предњим наредбама“.⁴²⁹

Уз дужно поштовање и извињење министру просвете и црквених дела начелник среза свилајначког пише да је закаснио са слањем одговора пошто је дуго чекао на одговор из суда вароши Свилајнац и управе Ресавске библиотеке. Иако је општина Свилајнац имала више зграда у којима би могла бити смештена библиотека, није била у могућности „да даде зграду за Народну Библиотеку“.⁴³⁰ Управа „Библиотеке Омладине

⁴²⁷ АС, МПС, ф. 42, 106/1909. (председник окружног школског одбора, начелник округа шабачког П. М. Ђорђевић министру просвете и црквених послова, 19. марта 1909. године).

Интересантно је да Ђорђевић није у свом писму поменуо постојање Шабачке читаонице која је са краћим прекидима радила до Првог светског рата. Од 1900-1914. године, налазила се у Крсмановића кући, која је својом лепотом „надмашила многе зграде у Шапцу“. Од 1914. године Читаоница је смештена у једној просторији кафане Златни јелен. „Заједно са том зградом, у ратном разарању књижни фонд је изгорео све до задњег листа књиге“. – У: Од Читалишта шабачког до Библиотеке шабачке : 160 година трајања / Соња Бокун-Ђинић, Нада Радовановић, Весна Адамовић. – Шабац : Библиотека шабачка, 2007. – Стр. 27.

Осим Читалишта 1908. године у Шапцу ради и читаоница и књижница Социјалистичке организације. – У: Радничке новине (Шабац). – 12 (9. август 1908); Радничке новине (Шабац). – 13 (30. мај 1909).

У Шапцу су у овом периоду радиле и ђачка и професорска библиотека при Гимназији, као и Библиотека ђачке дружине Поука. – У: Споменица Шабачке гимназије : 1837-1937. – Фототипско изд. - Шабац : РНИРО „Глас Подриња“, 1987. – Стр. 88.

⁴²⁸ АС, МПС, ф. 42, 109/1909. (Начелник среза јадранског Жив. Будимировић министру просвете и црквених послова, 27. марта 1909. године)

⁴²⁹ АС, МПС, ф. 42, 102/1909. (Министар просвете и црквених послова окр. начелницима у Врању и Чачку и среском начелницима Свилајнца, Варварина, Паланке и Параћина, 11. априла 1909. године)

⁴³⁰ АС, МПС, ф. 42, 103/1909. (писмо председника суда К. Јовановића начелнику среза ресавског од 10. априла 1909)

ресавске“ поднела је решење у коме се наводи „да има места оснивању јавне - државне - библиотеке у Свилајнцу, [...] али за сада не може данашњу библиотеку уступити држави, док се не увери о напредовању библиотеке“, а „када се буде видео напредак нове библиотеке, управа ће онда драговољно предложити скупштини, да се данашња библиотека уступи држави“.⁴³¹

Срески начелник из Варварина, Мил. Ст. Момировић, извештава министра просвете и црквених послова тек након трећег позива, 14. априла 1909. године, уз образложење да је „са овим извешћем закашњено“, јер се „очекивало на седницу ср. скупштине“, ради осигуравања новчане помоћи. У овом месту и околини осећа се потреба за оснивањем библиотеке, тим пре што већ постоји читаоница са библиотеком, која би се могла спојити са јавном библиотеком, а „чланови читаонице који плаћају месечни улог за претплату разних политичких листова, они би ову помоћ и даље указивали и ново основаној јавној библиотеци“. Локал за библиотеку нашао би се у овдашњој основној школи, у једној учионици, „коју овдаш. управитељ основне школе радо уступа за овај циљ“.⁴³²

Споразумом постигнутим између општинских и школских власти у Чачку донета је одлука, која је достављена Министарству просвете и црквених дела 14. марта 1909. године. Из дописа начелника среза трнавског може се закључити да су позвани органи добро сагледали ситуацију у Чачку и у вези са тим послали следећи извештај: „да се у вароши Чачку осећа потреба и жеља за оснивање јавне библиотеке“. Како је у у Чачку раније постојала Читаоница, у „којој су се највише читали разни листови и држала јавна предавања по разним струкама“, а имовина, која се састоји од извесног броја књига „без литерарне вредности“, 200 динара у готовом новцу, један већи сто, неколико столица и један мали стаклени орман за књиге налазе се код проте Сретена Михаиловића, бившег председника Читаонице⁴³³ и Нинка Цветојевића, учитеља, биће предата „у својину јавној

⁴³¹ АС, МПС, ф. 42, 103/1909. (решење управе „Библиотеке Омладине Ресавске“, које су потписали Новак Тоскић и секретар Б.Р. Димитријевићева, послато начелнику среза ресавског од 10. априла 1909)

⁴³² АС, МПС, ф. 42, 103/1909. (Начелник среза темнишког Мил. Ст. Момировић министру просвете и црквених послова, 14. априла 1909. године)

⁴³³ Према подацима монографије Читалишта и библиотеке у Чачку, до поновног отварања Чачанске читаонице дошло је 1909. године, али је за време Првог светског рата Чачанска читаоница престала са радом и књижни фонд је у потпуности уништен. - У: Читалишта и библиотеке у Чачку / Љубомир Марковић. – Чачак : Градска библиотека, 1987. – Стр. 19; Историја Чачка : хронологија / Горан Давидовић, Лела Павловић. – Чачак : Међуопштински историјски архив, 2009. – Стр. 236.

библиотеци ако буде отворена“. Локал за библиотеку нађен је у црквеној кући „где има довољно просторија и где би најподесније било место за библиотеку, и где је раније и читаоница постојала“⁴³⁴. И округ и срез и општина обезбедиће помоћ за оснивање библиотеке и помагаће је сваке године, одређеном сумом новца, која до дана извештавања није могла бити утврђена.⁴³⁵

Извесно је да је на распис Министарства просвете и црквених дела од 17. фебруара 1909. године из Алексинца стигао потврдан одговор, иако нема писаних података којима би се доказала ова тврдња, осим непотписаног документа из Архива Србије, за који се претпоставља да је писао Миливоје Ј. Поповић, у коме је предвиђено да се библиотека смести у зграду Трговачке омладине, с којом се може спојити јавна библиотека. „Новчану помоћ даће општина, сада мању суму а у будуће се потребна сума уносити у општински буџет, срез сада не може, али ће гледати за идућу годину“.⁴³⁶ Јавна библиотека у Алексинцу по отварању била је смештена у Учитељску школу, а који су разлози за то остало је непознато, због недостатка писане грађе. Познато је да је са радом алексиначке учитељске школе и њене библиотеке био упознат Јован Н. Томић⁴³⁷, који је извесно време радио и као библиотекар књижнице, те је можда то разлог због којег Главни просветни савет одлучује да се у Алексинцу отвори јавна библиотека баш у згради Учитељске школе.

Најдрастичнији одговор стигао је 8. маја 1909. године од начелника округа параћинског, Вуловића, који Министарство просвете и црквених дела обавештава да у „Параћину, као и околини не осећа се потреба и жеља за оснивањем јавне библиотеке, нити је кадгод раније, па ни сада, била овде каква библиотека или читаоница, нити има каквих података о читању“. Средства за оснивање библиотеке, као ни локал, огрев и

Осим Читалишта у Чачку су у овом периоду радиле и професорска, ђачка књижница и књижница ђачких уџбеника чачанске Гимназије, као и књижница ђачке дружине „Рајић“. – У: Споменица Чачанске реалне гимназије : 1837-1937. – Чачак : Издање Заједнице дома и школе Чачанске гимназије, 1938. – Стр. 155, 186, 192.; Историја Државне реалне гимназије (1836-1937) и Приватне женске гимназије (1907-1912) у Чачку / Јеротије Новитовић. – Београд : [б. и.], 1937. – Стр. 16, 20, 22, 41.

⁴³⁴ АС, МПС, ф. 42, 103/1909. (Начелник среза трнавског, заступник начелника чачанског округа министру просвете и црквених послова, 14. априла 1909. године)

⁴³⁵ АС, МПС, ф. 42, 103/1909. (Начелник среза трнавског, заступник начелника чачанског округа министру просвете и црквених послова, 14. априла 1909. године); Историја Чачка : хронологија / Горан Давидовић, Лела Павловић. – Стр. 236.

⁴³⁶ АС, МПС, ф. 42, 106/1909.

⁴³⁷ Јован Н. Томић, професор српског језика са књижевношћу Учитељске школе у Алексинцу, 23. децембар 1896 – 1. новембар 1898. године. – У: Споменица : педесетогодишњи преглед рада Прве Учитељске Школе од 1871. до 1921. шк. године : мушка Учитељска школа у Алексинцу / израдио Јован С. Јовановић. – Ниш : Уметничка штампарија „Гутенберг“ Милана П. Стефановића, 1921. – Стр. 160.

послугу не би могле дати ни срез ни општина, јер за то нема материјалних могућности ни сада, а ни убудуће. И на крају закључује „уопште се идеја о остваривању јавне библиотеке у Параћину и околину не би могла привести у дело“.⁴³⁸

На распис Министарства просвете од 17. фебруара 1909. године о могућностима, потребама и жељама за оснивање јавних библиотека, од двадесет два анкетираних места, укључујући Неготин и Пирот позитивно су одговорили из 18 места, недостајао је само одговор из Паланке, док су три одговора била негативна – из Неготина, Зајечара и Параћина, мада је за Неготин већ постојао обавезујући краљев указ.⁴³⁹ Након усменог реферата Миливоја Ј. Поповића, Главни просветни савет поднео је у Београду, 20. априла 1909. године министру просвете и црквених дела извештај: „да би нове јавне библиотеке требало најпре, по могућству још у току ове године, отворити у Зајечару, Лозници, Алексинцу и Јагодини; а затим у Врању, Шапцу, Ваљеву, Ужицу, Крушевцу, Лесковцу, Прокупљу, Чачку, Пожаревцу и другим местима“.⁴⁴⁰

Осим овог, исцрпан извештај о потреби оснивања јавних библиотека, као и о могућностима њиховог опремања, министру просвете написмено је поднео и Миливоје Ј. Поповић. Између осталог он предлаже да се од новца предвиђеног буџетом за 1909. и неутрошених средстава за прошлу (1908) годину, у износу од 2240 динара, одобри „помоћ новим библиотекама и то на следећи начин: а) на уређење библиотеке да се даде Зајечару 300, а Лозници, Алексинцу и Јагодини по 200 динара..., и б) да се за набавку књига Зајечару даде 1340 динара а Лозници, Алексинцу и Јагодини по 1000 динара“.⁴⁴¹ Уређење библиотека и набавка књига, према истом документу, вршило би се као и за библиотеке у Неготину и Пироту.

На основу свега изложеног министар просвете Љубомир Стојановић издаје наређење, 25. априла 1909. године, „да се по овоме поступи“⁴⁴², а након два дана, 27.

⁴³⁸ АС, МПС, ф. 42, 106/1909. (Начелник округа параћинског министру просвете и црквених послова, 8. маја 1909. године)

⁴³⁹ Јован Н. Томић и библиотекарство / Драгутин Никчевић. - У: Споменица : 1832-1982. – Београд : Народна библиотека Србије, 1985. – Стр. 93-95.

⁴⁴⁰ АС, МПС, ф. 42, 113/1909. (Председник Главног просветног савета Мих. Петровић, министру просвете и црквених послова, 20. априла 1909)

⁴⁴¹ АС, МПС, ф. 42, 104/1909. (Миливоје Ј. Поповић министру просвете и црквених послова Љубомиру Стојановићу, 24. априла 1909. године)

⁴⁴² АС, МПС, ф. 42, 104/1909. (Министар просвете и црквених послова Љубомир Стојановић одговара Миливоју Ј. Поповићу, 25. априла 1909. године)

априла, Петар I Карађорђевић доноси нови, други указ о оснивању још четири јавне библиотеке:

„По милости Божјој и вољи народној
Краљ Србије
На предлог Нашега министра просвете
и црквених послова, а на основу
чл. 3 Закона о Народној Библиотеци, решили
смо и решавамо
да се у Зајечару, Лозници, Алексинцу
и Јагодини оснују јавне библиотеке“.⁴⁴³

Како је и било предвиђено, обавештавање представника политичких и просветних власти са потребом оснивања јавних библиотека, и упознавање са тамошњим стањем, како би се упознали са приликама у појединим местима⁴⁴⁴, вршио је Миливоје Ј. Поповић, који је редовно подносио извештаје министру просвете и црквених послова у име образоване Комисије.

Након краљевог указа послове уређења и набавке намештаја, библиотечког материјала, фондова за новоосноване библиотеке, као и за библиотеке у Крагујевцу и Нишу водио је библиотекар Народне библиотеке Јован Н. Томић.

Јован Н. Томић постављен је за библиотекара Народне библиотеке у Београду 1. септембра 1903. године, на предлог Доброслава (Добре) Ружића⁴⁴⁵, као признати научник, и изузетно вредан, поштен и одговоран човек.⁴⁴⁶ Осим тога Томић је био и близак пријатељ и сарадник краља Петра I Карађорђевића.⁴⁴⁷ Он је, према писању његовог

⁴⁴³ АС, МПС, ф. (27. април 1909. године)

⁴⁴⁴ АС, МПС, ф. 12, 161/1909. (Начелник Миливоје Ј. Поповић, министру просвете Андри Николићу подноси предлог послова које је потребно извршити како би се основале јавне библиотеке у Србији, 22. јануара 1909. године).

⁴⁴⁵ Допринос Доброслава М. Ружића развоју библиотекарства у Србији : магистарски рад / Жељко Макић. - Београд, [с. н.] (2003). - 184, [11] листова : 7 прилога ; 30 цм

⁴⁴⁶ Јован Н. Томић : библиотекар и научник / Светлана Мирчов. – Београд : Народна библиотека Србије, 2007. – Стр. 65.

⁴⁴⁷ Мало је познато да су Јован Н. Томић и краљ Петар I Карађорђевић били блиски пријатељи, да је Томић био неколико пута послат у поверљиве мисије, као и да је био у Одбору за подизање краљеве задужбине на Опленцу, једно време и њен председник. – У: Пријатељство : Краљ Петар I и Јован Н. Томић / Светлана Мирчов // Даница. - 12 (2005), стр. 177.

О њиховом пријатељству писао је Бранислав Р. Живојиновић, који каже да је краљ по доласку у двор био несигуран и да се кретао у врло уском кругу пријатеља Добре Ружића, Јована Томића и Живојина

биографа Светлане Мирчов, „у културној историји запамћен као један од најзначајнијих управника Народне библиотеке у Београду“⁴⁴⁸, а свакако је и једна од најзначајнијих личности чије је ангажовање обележило оснивање, почетни рад, функционисање и устројавање првих јавних библиотека у Србији.

Ослањајући се на публикацију уваженог пријатеља Добросаву Ружића *О библиотекама* Јован Н. Томић се трудио да их устроји по угледу на јавне библиотеке које су већ биле формиране широм Европе. Будући да је схватао да од његовог залагања зависи „успех овог културног подухвата“ Томић је „уложио сав свој ауторитет и стручно знање у његову реализацију“, био је „душа овог пројекта, учествовао је у свим пословима припреме и реализације, добро знајући колико за српску неразвијену и непросвећену средину вреди овај културни наум“.⁴⁴⁹

Финансијска подршка оснивању јавних библиотека текла је од стране Министарства просвете и црквених послова целе 1909. године. Своте за набавку намештаја, библиотечког материјала, књига и часописа за јавне библиотеке, по мишљењу Јована Н. Томића биле су мале⁴⁵⁰, али и поред тога он је постигао више него што се могло очекивати.

Томић је током 1909. године набавио или наручио сав потребан намештај и библиотечки материјал (разне жигове, инвентаре, картоне за каталоге, кутије итд.).⁴⁵¹ Набавка књига вршила се „... нешто куповањем мањих породичних библиотека за мало пара, нешто обраћањем појединим установама“, које су по његовој молби поклониле књиге (Српска краљевска академија⁴⁵², Друштво Св. Саве, Српска књижевна задруга,

Дачића. – У: Краљ Петар I Карађорђевић. Т. 2, У отаџбини – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 1993. – Стр. 76, 88.

⁴⁴⁸ Пријатељство : Краљ Петар I и Јован Н. Томић / Светлана Мирчов. – У: Даница. - 12 (2005), стр. 177.

⁴⁴⁹ Јован Н. Томић : библиотекар и научник / Светлана Мирчов. – Стр. 115-116.

⁴⁵⁰ АС, МПС, ф. 42, 110/1909.; АС, МПС, ф. 42, 108/1909. (Пироту и Неготину одобрено је 500, Зајечару 300, а Алексинцу, Јагодина и Лозници 200 динара).

⁴⁵¹ Годишњак Српске академије наука и уметности. Књ. 23, 1909. – Београд : СКА, 1910. – Стр. 283-302.; Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду : 1821-1944. Књ. 2, 1881-1918 / Гаврило Ковијанић. – Стр. 598, 607.

⁴⁵² „На молбу Библиотекара Нар. Библиотеке Председништво Српске Краљевске Академије одлучило је, да се поклоне Академијина издања Јавним Библиотекама у Неготину, Зајечару, Пироту, Алексинцу, Јагодина и Лозници.

На основу ове одлуке Председништво Академије шаље министарству по 6 примерака ових књига: Глас 2-80; Споменик 1-43, 45-48; Етн. Зборник 1-14; Истор. Зборник I одељ. 1-5, - II одељ. 1; Дијалект. Зборник 1; Годишњак 22; Споменице Панчића, Дучића, Стаменковића, Крстића, и Вука Караџића; Он зна све и Ново оружје; Први векови слов. књижевности; Геологија Србије I и II; Грчка и Српска просвета; Одломци о грофу Ђ. Бранковићу; Манастир Каленић; Автобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића; Дубровник и

издавачи Браћа Јовановић, Државна штампарија), али највећим делом куповином јефтених књига. Томић је успео „да имовина сваке од њих не представља само овећу количину књига“, него и да те књиге буду од значаја за њихове кориснике. Тако су основу фондова ових библиотека чиниле, према његовим начелима, „дела с поуком о здрављу и његову чувању“, „пробрана лектира за забаву“ и историјска литература „за упознавање прошлости и садашњости свога народа“. Осим монографских публикација библиотеке су добиле и „компете двају часописа о здрављу *Народно здравље* и *Здравље*“, а пиротска и неготинска библиотека добиле су целе приватне библиотеке, „откупљене од приватних лица за врло малу своту“. Његово залагање је, неспорно било огромно, јер се из истог извештаја, може видети напор да са што мање средстава набави већи број књига. Томић је, како сам пише, могао „начинити списак дела са књижарским ценама и то предати једном књижару, који ће књиге предати свакој библиотеци“, али је он трчао по приватним кућама и сваког дана обилазио антикваре, често претурао и стотине књига, а „да се не нађе ни једна“, сматрајући да је овакав начин набавке бољи јер „ће библиотеке у тренутку стварања доћи до што више књига“, од којих ће имати користи.⁴⁵³

Тако су, захваљујући Томићевом знању и труду, основане ове „корисне установе“ о којима је он наставио да води бригу и наредних година. У предлогу буџета за 1910. годину, који је за све јавне библиотеке подносио по службеној дужности, Томић подсећа Министарство да је потребно „да се о тим Јавним Библиотекама води рачуна и да се колико толико створи могућности за њихов развитак“⁴⁵⁴, првенствено мислећи на одобравање континуираних финансијских средстава за попуњавање фондова. И предлог буџета за 1911. годину садржи молбу да се „одреди нешто помоћи за принављање

османско царство; Пирхово путовање; Оглед франц. библиографије; Каталог рукописа и старих штамп. књига; Ослове I и II; Геолошки атлас и атлас језера – Цвијића; Јаков Игњатовић; Србија и Српски покрет; Стогодишњица Срп. устанка; Приповетка о дев. без руку; Омладина и њена књижевност; Црна Гора за морејског рата; Град Клис; Српска књижевност у XVIII веку; Историја развитака нишавске долине; Историја у песмама о Марку Краљевићу; Баталакина историја I и II; Гласник Срп. ученог друштва I одељ. 5, 7, 29, 31-57, 59-72, 75; - II одељ. 2-6, 9-15; Дреперова историја II и Српске нар. игре од Врчевића...“ – У: АС, МПС, ф. 34, 108/1909. (Секретар Српске Краљевске Академије Љубомир Ковачевић Министарству просвете и црквених послова, 10. августа 1910).

⁴⁵³ Годишњак Српске академије наука и уметности. Књ. 23, 1909. – Београд : СКА, 1910. – Стр. 283-302.; Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду : 1821-1944. Књ. 2, 1881-1918 / Гаврило Ковијанић. – Стр. 606-612.

⁴⁵⁴ АС, МПС, ф. 71, 6/1909. (Библиотекар Народне библиотеке Јован Н. Томић министарству просвете и црквених дела, 26. маја 1909. године)

књига⁴⁵⁵ овим библиотекама. Како Министарство просвете није, и поред његовог залагања, одобрило средства Томић подносећи *Пројекат буџета Народне библиотеке* за 1912. годину „забринут за судбину јавних библиотека“ образлаже да се „при њиховом стварању није мислило о задатку нити о начину њихова снабдевања“.⁴⁵⁶ Да би те библиотеке „могле напредовати и вршити свој задатак, оне не смеју остати на ономе што им је дато у првом тренутку, при њихову стварању“. Напротив, „да би напредовале и вршиле свој задатак, њих треба помоћи из државних средстава“.⁴⁵⁷ Како је Народна библиотека Србије, односно њен библиотекар требало да врши надзор над „јавним и свим другим библиотекама“, који је између осталог подразумевао и контролу набавке публикација, Томић је имао врло напредне предлоге како би се набавка обављала што квалитетније, за кратак временски период, уз трошење минималних новчаних средстава. Снабдевање отворених и „стварање нових јавних библиотека“ било би лакше уколико би се одједном откупљивале књиге приватних књижница, а корист би била вишеструка. Таквом куповином поједини предмети „стали би несразмерно мање него кад се купују један по један код књижара“ и истовремено би Народна библиотека „на тај начин лакше дошла до потребних јој предмета“. Са друге стране Народна библиотека није имала простора да прими све поклоне у књигама и предметима од којих је већ имала „прописан број примерака“, а често ни могућности да их проследи јавним библиотекама. То је била, по Томићевим речима, велика штета јер би тако јавне библиотеке могле доћи „до ретких и потребних књига, до којих њихови руковооци“ нису били у могућности да дођу.⁴⁵⁸ Осим тога, од надзора набавке публикација за јавне библиотеке интерес би имала и држава, која је финансирала рад ових установа. Томић наглашава да се значајна средства за набавку књига за јавне библиотеке могу уштедети праћењем и систематским попуњавањем њихових фондова. Јер, „њихово снабдевање без надзора може одвести супротним правцем од њихова задатка“, какав је случај био „са мноштвом књижница по средњим школама“.

⁴⁵⁵ АС, МПС, ф. 87, 136/1911. (Библиотекар Народне библиотеке Јован Томић министру просвете и црквених послова 18. јула 1911. године); Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду : 1821-1944. Књ. 2, 1881-1918 / Гаврило Ковијанић. – Стр. 625.

⁴⁵⁶ Годишњак Српске академије наука и уметности. Књ. 24, 1910. – Београд : СКА, 1911. – Стр. 217-257; Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду : 1821-1944. Књ. 2, 1881-1918 / Гаврило Ковијанић. – Стр. 625.

⁴⁵⁷ Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду : 1821-1944. Књ. 2, 1881-1918 / Гаврило Ковијанић. – Стр. 626; Јован Н. Томић : библиотекар и научник / Светлана Мирчов. – Стр. 117.

⁴⁵⁸ Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду : 1821-1944. Књ. 2, 1881-1918 / Гаврило Ковијанић. – Стр. 626.

Средњошколске књижнице попуњаване су без система и без обзира на њихов задатак, те Томић изражава забринутост да би руковоаци јавних библиотека, уколико не буду под надзором могли „набављати оно што њима треба, без обзира на задатак поверених им установа“. У том случају новоосноване библиотеке изгубиће своју вредност, публику и „представљаће стовариште књига“.⁴⁵⁹ Будући да ни после ових позива „ништа није урађено за њих“ Томић проналази друге начине да помогне, тако што је на име јавних библиотека примао „неке лепе и вредне дарове“ и предавао их овим библиотекама у унутрашњости Србије.⁴⁶⁰

Осим бриге за издвајање новчаних средстава за набавку књига за јавне библиотеке, формулисања принципа набавке, Томић је и на друге начине помагао, а уједно донекле и контролисао стручни рад ових институција. Стога су, највероватније према његовим предлозима и упутствима, већ током 1911. године неке од њих израдиле *Правилнике о раду*, како би се уједначио стручни рад у свим јавним библиотекама, попут библиотека у Јагодини и Алексинцу, док је Библиотека у Зајечару тражила помоћ у његовој изради.⁴⁶¹

Уважавајући напоре Министарства просвете и црквених послова да се за руковоаце јавних библиотека у Србији поставе лица са високом стручном спремом, професори гимназија или средњих стручних школа, Јован Н. Томић инсистирао је да библиотекарски јавних библиотека прођу и посебну обуку за рад у библиотекама. У *Извештају о раду Народне библиотеке* за 1910. годину Томић истиче да је „библиотекарство једна врста заната, и онај ко га ради мора знати бар најосновнија правила о библиотекарском раду“.⁴⁶² Будући да су библиотекарски јавних библиотека већ били изабрани и започели са радом, његов предлог био је да се у Народној библиотеци одржи курс и „за кратко време спреме руковоаци“, како би ове нове библиотеке биле „постављене на правилан основ и да се даље правилно развијају, добро одржавају и да што потпуније изводе свој задатак“.⁴⁶³ Нажалост ова Томићева идеја није остварена, због неодговарајућег и недовољног простора у Народној библиотеци у Београду.

⁴⁵⁹ Исто, стр. 626-627.

⁴⁶⁰ Јован Н. Томић : библиотекар и научник / Светлана Мирчов. – Стр. 118.

⁴⁶¹ Јован Н. Томић и библиотекарство / Драгутин Никчевић. - У: Споменница : 1832-1982. – Београд : Народна библиотека Србије, 1985. – Стр. 97.

⁴⁶² Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду : 1821-1944. Књ. 2, 1881-1918 / Гаврило Ковијанић. – Стр. 625.

⁴⁶³ Исто.

Непуних седам деценија након формирања првих читалишта и четири деценије од отварања прве јавне библиотеке, у Србији су од 1909. године лагано почеле да се оснивају јавне библиотеке по већим градовима. Проевропска оријентација, широко образовање и демократичност новог владара Петра Карађорђевића свакако је допринела овом покрету. Слобода штампе, која је у Србији до тада била потпуно под надзором власти, доношење новог устава, Закона о Народној библиотеци, прерастање Велике школе у Универзитет у Београду, довели су до стварања новог слоја читалачке публике који је условљавао оснивање ових институција културе. Залагањем Главног просветног савета, првенствено начелника Миливоја Ј. Поповића, направљен је распоред и испитани услови за оснивање, рад и развој библиотека, а преданим радом Јована Н. Томића, докле год су биле у његовој надлежности, оне су постављене на принципима савремених јавних библиотека с почетка 20. века.

Ратови, најпре балкански, а затим и Први светски рат довели су до застоја или потпуног обустављања рада јавних библиотека у Србији. Њихов развој се унеколико може пратити кроз архивску грађу. Неке од њих су у ратовима потпуно уништене или покрадене, попут пиротске библиотеке, која је 1915. године у целости пренета у Софију. Због боље прегледности, у овом раду, њихов даљи развој праћен је и исписан засебно, а истражена је и историја других библиотека које су у временском интервалу од 1901. до 1918. године радиле у поменутиим градовима.

Оно што у целом покушају оснивања државних и јавних библиотека, изазива чуђење и недоумицу, у покушајима Министарства просвете и Народне библиотеке с једне стране и широког националног покрета Културне лиге с друге стране, јесте да ни први ни други не помињу, не анкетају Општину града Београда да се изјасни о оснивању јавне библиотеке.⁴⁶⁴ И поред свих настојања, у архивској грађи и публикованим материјалима нема одговора на ово питање. Свакако не треба пренебрегнути чињеницу постојања великог броја формираних библиотека у Београду: Народне библиотеке, Библиотеке Српске краљевске академије, Библиотеке Универзитета у Београду, школских библиотека, Библиотеке Народне банке, Београдског читалишта и других специјалних библиотека - које су могле задовољити потребе за књигом и читањем. Иако све ове библиотеке нису

⁴⁶⁴ Дечја одељења Библиотеке града Београда : магистарски рад / Бранка Тадић. – Београд : Филолошки факултет у Универзитета у Београду, 2007. – Стр. 82.

биле позајмне, јавне и из њих се књиге, са мањим изузецима, нису могле носити кући на коришћење, вероватно су све оне заједно, према процени ресорних министарстава, биле довољне за грађане Београда.

4.3.1. Јавна библиотека у Пироту

На Акт⁴⁶⁵ Министарства просвете и црквених послова, од 9. децембра 1908. године, о потреби и могућностима оснивања јавне библиотеке у Пироту, одговорио је заступник директора Пиротске краљевске гимназије, професор Владимир Радић, већ 18. децембра 1908. године:

„На акт Господина Министра од 9. децембра ове године, службено, част ми је послати овај извештај:

У овоме месту постоје две књижнице гимназијска са већином стручних дела и ђачка⁴⁶⁶. Обе ове књижнице намењене су најужем кругу читалаца, те према томе је

⁴⁶⁵ АС, МПС, ф. 42, 108/1909. (Начелник Министарства просвете и црквених послова директорима гимназија у Зајечару, Неготину и Пироту од 9. децембра 1908. године)

⁴⁶⁶ Фонд гимназијске наставничке књижнице у Пироту формиран је 1878. године, одмах по оснивању Трговачко-занатлијске школе, а наслеђен је након што је трговачка школа преведена у Гимназију, наредне године. У фонду се школске 1879/1880. године налазило 22 наслова или 25 примерака књига школске библиотеке. Првенствено су то биле књиге које је слало Министарство просвете и Државна штампарија, преко овлашћеног књижара у Пироту. У почетку су биле малобројне и поприлично хетерогене, а користиле су се искључиво за полагање професорских испита, док се касније књижни фонд попуњавао поклонима професора, бивших ученика, богатих грађана Пирота и куповином.

Након српско-бугарског рата, 1885. године, привремени директор Пиротске ниже гимназије Иван Ј. Дамјановић, у писму упућеном 2. јануара 1886. године, министру просвете и црквених послова, о стању Гимназије, обавештава да је од књижнице остало само 11 комада књига. Већ наредног месеца, 24. фебруара 1886. године, Дамјановић је писао да се потребно да се за књижницу овог завода пошаљу бар најглавнија дела по свима струкама, или бар сви Гласници Срп. уч. друштва (осим књиге 6-те и 55-те), све Годишњице Ник. Чупића, сви Радови Југослав. академије, све Старине и још понека државна издања. Одмах по пријему писма Државна штампарија је добила налог министра просвете и црквених послова Јована Пецића, да пошаље одређени број књига за ову књижницу. Према Извештају директора Пиротске ниже гимназије, Ивана Ј. Дамјановића, школске 1887/1888. године библиотека је имала преко стотину у инвентар заведених књига. Наредне школске године, увећана је за тек 28 нових наслова, пристиглих од Министарства просвете и црквених послова. Од школске 1896/1897. године подељена је на две књижнице, односно у Гимназији је формирана и ђачка књижница. Те године је школска књижница имала 228 дела у 802 примерка, а ђачка 44 наслова у 472 свеске. Из године, у годину фондови обеју књижница су према Извештајима о раду Пиротске гимназије расли, тако да је школске 1908/1909. године наставничка књижница имала 879 дела у 1756 свезака, а њом су се у току године користило десетак наставника и један ученик, док је ђачка књижница, којом је руководио књижничар Петар Нешић, суплент, имала 535 свезака. Осим извештаја о стању фондова обе књижнице, принављају и читаности књига, од 1896/1897. до 1912. године позната су и имена појединих књижничара који су руководили књижницама: Јаша М. Продановић (1896/1897), Михаило Димитријевић, Владимир Р. Петковић, Коста Раденковић (1897-1898), Васа Даниловић (1898-1903), Александар

подизање једне јавне библиотеке у граду Пироту веома прека потреба, што показује и сам факт, да су у овом граду, иницијативом самих грађана, у неколико махова подизане читаонице – Грађанска читаоница, Клуб Тргов. Омладине с читаоницом, Грађанска Касина с читаоницом, Француски Клуб с читаоницом и т.д. – ну, које су морале пропасти за кратко време – највећим делом с тога, што су се исте морале одржавати месечним улогом.

Локал за јавну библиотеку не би могао бити у овдашњој гимназијској згради, јер, отварањем одељења I разреда, су све собе заузете; али окружни одбор даје локал у својој згради где се не би нарочито плаћало ни за огрев ни за послугу.

И округ и општина радо прихватају ову установу и по могућству ће је и новчано потпомагати⁴⁶⁷.

Комисија Главног просветног савета је, након пријема овог писма и састанка одржаног 22. јануара 1909. године, послала нови допис. Потребно је било да просветне и политичке власти у Пироту договоре колика би тачно сума новца могла бити издвојена за Јавну библиотеку. Како су, током претходног периода, приватном иницијативом осниване читаонице, да ли би, уколико постоје, намештај, књиге, часописи, новине или готов новац ових установа могли бити употребљени у сврху формирања ове установе?⁴⁶⁸ Једно је извесно, да је у Пироту идеја о оснивању јавне библиотеке била сазрела и да су је сви са одушевљењем прихватили, што потврђује и писмо начелника Округа, Светислава Ј. Станојевића, 5. априла 1909. године, министру просвете и црквених послова. У допису се

Кузмановић (1903-1905), Коста Н. Костић (1905-1912). Као и за време Српско-бугарског рата, тако и током Првог светског рата, Гимназијска књижница је у потпуности уништена.

Осим тога, по угледу на многе гимназије и средње школе у Србији, које су, захваћене таласом општег омадинског покрет крајем 19. века, оснивале своје дружине, у Пироту је октобра 1893. године основана Ђачка дружина Искра, са циљем да се на својим скуповима ученици вежбају говорништву, књижевном изражавању и писању. Уобичајено је било да ове дружине оснивају и своје књижнице. Тако је и књижница Искре, према писању њеног књижничара Милутина А. Велимировића, почела са радом 15. септембра 1909. године, када је располагала фондом од 760 књига. Због честих неслагања са професорима Искра је прекидала свој рад, али је књижница несметано издавала књиге на читање. Школске 1911/1912. године је, према извештају књижничара Јаше Св. Станојевића, имала 521 дело, разврстано у четири одсека: СКЗ (101), научна књижевност (201), забавна књижевност (175) и дечја књижевност (43). У току Првог светског рата делила је судбину свих књижница у пиротском округу, све књиге су попаљене, а после 1918. године Ђачка књижница је поново основана. – Видети: Пиротска гимназија : (1879-1919) / Илија Николић. – У: Пиротска гимназија : (1879-1979) : поводом прославе стогодишњице. – Пирот : Гимназија „Предраг Костић“, 1979. – Стр. 113-115.

⁴⁶⁷ АС, МПС, ф. 62, 167/1909. (Писмо Владимира Радића, заступника директора Пиротске гимназије, министру просвете и црквених послова Андри Николићу, 18. децембра 1908. године).

⁴⁶⁸ АС, МПС, ф. 42, 103/1909.

између осталог каже: да су осим потребног смештаја за библиотеку одлуком окружног одбора одобрена средства од 100 динара „из буџета окружног за 1909-ту годину за набавку једног великог астала и потребног броја столица.“ Општински одбор је на својој седници, на којој се бавио питањем Јавне библиотеке, нашао „да окружна зграда“, која је раније предвиђена за смештај библиотеке „није подесна... зато што није на средини вароши, те је одлучио да општина узме стан у средини вароши како би то и за варош било угледније а у исто време како би сваком јавна библиотека била при руци, те да од ње има више користи.“ Општина је такође одлучила да у буџете за наредне године унесе одређена средства за одржавање ове установе.⁴⁶⁹

У прилогу је достављен и препис писма Петра Живковића, председника општине пиротске, начелнику округа Светиславу Ј. Станојевићу, који своје нескривено задовољство по питању оснивања Јавне библиотеке изражава следећим речима: „... молим да изволите известити Господина министра и подејствујете да се што скорије отвори у Пироту јавна библиотека“.⁴⁷⁰

Осим тога, и директор Пиротске гимназије, Никола М. Ракић обавестио је министра просвете и црквених послова „да је све припремљено за отварање јавне библиотеке у Пироту“.⁴⁷¹

Нема података о томе да ли је имовина Читаонице пиротске предата на руковање Јавној библиотеци, али судећи према доступној грађи није, јер се не помиње ни у једном документу, а Министарство просвете и црквених послова отворило је 6. маја 1909. године кредит код окружне благајне „на оснивање јавне библиотеке у Пироту“⁴⁷²; истовремено одобрен је и кредит Народној библиотеци у Београду, у износу од 1400 динара за библиотеку у Пироту, које је требало утрошити за набавку и преповез књига.⁴⁷³

Припреме за отварање Јавне библиотеке водио је директор пиротске Гимназије, односно од 26. новембра 1909. Живко Јоксимовић, суплент Гимназије, који је од стране

⁴⁶⁹ АС, МПС, ф. 42, 108/1909. (Начелник пиротског округа Светислав Ј. Станојевић министру просвете и црквених послова, 5. априла 1909).

⁴⁷⁰ АС, МПС, ф. 42, 108/1909. (Петар Живковић, председник општине пиротске, начелнику окружном Светиславу Станојевићу, 5. април 1909).

⁴⁷¹ АС, МПС, ф. 42, 109/1909. (Директор Гимназије у Пироту Никола М. Ракић, министру просвете и црквених послова, 6. априла 1909).

⁴⁷² АС, МПС, ф. 42, 110/1909. (Заступник директора пиротске Гимназије професор Владимир Радић министру просвете и црквених послова, 15. децембра 1909).

⁴⁷³ АС, МПС, ф. 42, 104/1909. (Министар просвете и црквених послова библиотекар Народној библиотеци у Београду, 24. новембра 1909).

наставног већа одабаран за библиотекара Јавне библиотеке у Пироту.⁴⁷⁴ Према његовом усменом извештају, а на основу дописа Владимира Радића, заступника директора Гимназије у Пироту од 16. јануара 1910. године, министру просвете и црквених послова, потребне ствари наручене за Јавну библиотеку „сто, столице, полице за књиге и т.д.“, већ су биле готове, а уједно је уследила молба да управа Народне библиотеке, набави преостале „ствари“.⁴⁷⁵ Вероватно се ова молба односи на књиге инвентара, карте књига, ормана за књиге, помоћ око доношења правила, будући да у следећем извештају, крајем 1910. године библиотекар Живко Јоксимовић, обавештава министра просвете и црквених послова да „рад још није отпочет, нити ће ускоро бити, јер: 1. инвентар још није готов, библиотекар није исписао картоне, библиотека је без огрева, нема момка да помогне библиотекарју, нема никаквих правила о давању књига, нема новчаних средстава за подмирење текућих потреба, треба изабрати библиотекара који ће имати довољно времена за рад у библиотеци, треба одредити сталну годишњу помоћ и уз Библиотеку треба отворити читаоницу“. Живко Јоксимовић је на месту библиотекара остао до августа 1911. године, када је са службом премештен у Лесковац. Његово место заузео је Стеван Николајевић, виши учитељ. Не може се навести тачан датум када је јавна библиотека почела са радом, али је, по свему судећи, она отворена средином 1911. године. Ово се може тврдити на основу извештаја који је нови библиотекар послао Министарству просвете и црквених послова 24. октобра 1911. године, у коме је саопштио „да је јавна библиотека имала 529 инвентарисаних књига, 708 неинвентарисаних, 20 читалаца и 30 прочитаних књига“, као и да је Окружни одбор одобрио 200 динара за библиотеку, „и да је све утрошено тако да нема за огрев“.⁴⁷⁶

Поред свих напора Јована Н. Томића, окружних и просветних власти у Пироту тешко је разумети зашто се су се тако споро одвијале припреме за отварање Јавне библиотеке.

Података о раду Јавне библиотеке у Пироту у периоду од 1912. до 1915. године нема ни у архивској грађи, ни у штампаним публикацијама, које се баве историјским

⁴⁷⁴ АС, МПС, ф. 42, 110/1909. (Заступник директора Гимназије у Пироту Владимир Радић министру просвете и црквених послова, 26. новембра 1909).

⁴⁷⁵ АС, МПС, ф. 3, 4/1910 (Заступник директора Гимназије у Пироту Владимир Радић министру просвете и црквених послова, 16. јануара 1910).

⁴⁷⁶ Југоисточна Србија : (1878-1918) / Борислава Лилић. – Стр. 284-285.

развојем овог краја, осим констатације Надице Костић, да „је рад Библиотеке потпуно замро у годинама Балканских и Првог светског рата“.⁴⁷⁷

У истраженој архивској грађи налазе се значајни подаци о пљачкању и уништавању српских књига у Пироту током Првог светског рата. Због нерешеног положаја Пирота, жеље бугарских власти да он територијално припадне Бугарској, покушаја бугаризације свег становништва у бугарском војном Гувернману у Првом светском рату, а према извештају начелника округа Марка Новаковића од 14. новембра 1918. године министру унутрашњих дела, месец дана по уласку у Пирот „Бугари су све књиге Пиротске јавне библиотеке спаковали и пренели у Софију“. Паковање је извршено у присуству трочлане комисије, коју су сачињавали Ст.[Стилијан] Чилингиров⁴⁷⁸, чиновник Софијске народне библиотеке, „који је за ту цел нарочито био испослан из Софије“, Васил Базовски, тадашњи секретар пиротске општине и Петар Вељковић, кмет пиротске општине. У наставку писма Новаковић моли „да се предузму кораци да се Пироту врати та библиотека, јер му је иста упљачкана од Бугара“.⁴⁷⁹

Осим Јавне библиотеке у Пироту, током бугарске окупације, 1915. године уништаване су и паљене књиге свих библиотека, књижара, издавача, али и библиотеке приватних лица, и то не само српске књиге „патриотске садржине“, већ све књиге писане и штапане српским језиком. Тако су већим делом страдале ђачка и наставничка библиотека Гимназије у Пироту; књижарнице Ваце Балабановића, Мишића, Браће Гавриловића и Петра Живковића; и приватне библиотеке ученика Гимназије и њихових родитеља. „Али иако су успели да спале већину српских књига које су се налазиле у Пироту, Бугари нису успели у свом циљу. Књиге су биле уништене, но није била

⁴⁷⁷ Стратешко планирање, или шта ако друг Тито пита има ли Пирот библиотеку : сто тридесет година Народне библиотеке Пирот (1879-2009) / Надица Костић. – У: Панчевачко читалиште. - 8, 15 (2009), стр. 44-47.

⁴⁷⁸ Стилијан Чилингиров (Шумен, бивши Коларовград 1881-Софија 1962), бугарски романописац, песник и драмски писац. Директор Народне библиотеке и члан Парламента, посветио са раду у организацији читаоница (читалишта) као једним од примарних средстава за ширење културе у земљи (Bŭlgarski čitališta predi Osvoboždenieto)

⁴⁷⁹ АС, МИД, 1919, рег. бр. 1919, № 5580; Пирот и срез нишавски : 1801-1918 : грађа. Књ. 3, 1894-1918 / [сбрао и приредио Илија Николић]. – Пирот : Музеј Понишавља, 1981. – Стр. 1105.

уништена српска свест Пироћана“, који су са „ломача српских књига“, примајући ударце жандарма, успевали да украду књиге и да беже.⁴⁸⁰

Народна библиотека у Београду, тачније њен библиотекар Јован Н. Томић, радио је, по завршетку Првог светског рата, на повраћају свих украдених или однетих књига ван граница Србије, те је тако Министарство иностраних дела било обавештено, 31. јула 1919. године, да су књиге Пиротске јавне библиотеке, спаковане и са књигама других библиотека, послате у Лом-Паланку, где су натоварене на шлеп и пребачене на српску обалу у Прахово. Томић даље извештава да је издато наређење да се оне пребаце у Београд, где ће бити издвојене и испослате назад у Пирот.⁴⁸¹

Каква је даља судбина књига Пиротске јавне библиотеке, да ли су и када враћене у Пирот и да ли су чиниле основу фонда Градске књижнице са читаоницом, коју је Градски народни фронт Пирота формирао 17. маја 1947. године, а која је у наредном периоду постала једно од најзначајнијих културних средишта овог града, није познато.⁴⁸²

4.3.2. Јавна библиотека у Неготину

Након позитивног одговора директора Гимназије у Неготину, Ђорђа С. Стојковића, 8. јануара 1909. године, којим потврђује потребу и могућности оснивања Јавне библиотеке у Неготину, наводећи националне интересе и корист за ширу читалачку публику⁴⁸³, уследио је предлог Главног просветног савета, одлука Народне скупштине и Указ краља Петра I Карађорђевића о оснивању јавне библиотеке у Неготину.⁴⁸⁴

За разлику од првог писма, друго, које је стигло само месец дана касније од начелника округа Крајинског, Анд. М. Стојићевића, није било ни мало оптимистичко, напротив, изражена је забринутост да Указ неће моћи да се реализује. По његовом мишљењу „оснивање јавне библиотеке у Неготину у другим приликама, а не садањим,

⁴⁸⁰ О бугарском спаљивању српских књига у Пироту за време окупације : 1915-1918. године / Ст.[Стојан] Јовановић. – Пиротски гласник. – 3 (18. новембар 1918), стр. 2-3.

⁴⁸¹ АС, МИД, рег.бр. 1919, № 3585; Пирот и срез нишавски : 1801-1918 : грађа. Књ. 3, 1894-1918 / [сабрао и приредио Илија Николић]. – Стр. 1106-1107.

⁴⁸² Стратешко планирање, или шта ако друг Тито пита има ли Пирот библиотеку : сто тридесет година Народне библиотеке Пирот (1879-2009) / Надица Костић. – Стр. 44-47.

⁴⁸³ АС, МПС, ф. 42, 111/1909. (Директор Гимназије у Неготину Ђорђе С. Стојковић, министру просвете и црквених послова)

⁴⁸⁴ АС, МПС, ф. 42, 108/1909. (Указ краља Петра Карађорђевића, 14. јануара 1909).

било би примљено врло радосно“ и грађани би са радошћу прихватили и помагали ову корисну институцију. Наиме, претпоставка је била да ће држава сносити комплетне трошкове за потребе Јавне библиотеке, али након сазнања да је потребно да округ и општина новчано помажу, „то ће доста тешко бити“, јер су, како Стојићевић даље образлаже, грађани дали добровољне прилоге друштву Црвеног крста и Народној одбрани, а буџет округа био је закључен, те се није могла обезбедити никаква новчана помоћ⁴⁸⁵. Питање новчане помоћи за Јавну библиотеку изнето је поново на ванредном састанку скупштине округа крајинског, што је потврђено писмом од 18. марта 1909. године. Скупштина и „поред свих убедљивих разлога... није хтела да одобри ни паре на име материјалне помоћи за оснивање“ јавне библиотеке.⁴⁸⁶

У архивским документима налази се и податак да су у Неготину „до скоро“ радиле Грађанска читаоница и Француски клуб. Имовина Грађанске читаонице, по њеном затварању, припала је „трговачкој омладини“ која се није сложила да исту уступи Јавној библиотеци. Француски клуб своју имовину поклонио је Гимназији, која је као и део гимназијског намештаја („један сто, 15 столица, две лампе“), била предвиђена да се искористи за потребе јавне библиотеке.⁴⁸⁷ Нажалост, према подацима извештаја о раду Јавне библиотеке у Неготину, ништа од предвиђене имовине није предато на руковање новооснованој библиотеци.⁴⁸⁸

Први библиотекар Јавне библиотеке у Неготину био је Јован Николић, професор, кога је изабрао професорски савет⁴⁸⁹; који је на овом месту остао до новембра 1910. године, а службу је напустио због болести. На месту библиотекара заменио га је Душан Јовановић, суплент.⁴⁹⁰

Први, једини и потпуни извештај о раду Јавне библиотеке у Неготину поднео је министру просвете и црквених послова заступник директора Гимназије у Неготину,

⁴⁸⁵ АС, МПС, ф. 42, 109/1909. (Начелник Округа крајинског Анд. М. Стојићевић министру просвете и црквених послова, 12. фебруара 1909)

⁴⁸⁶ АС, МПС, ф. 42, 101/1909. (Начелник Округа крајинског Анд. М. Стојићевић министру просвете и црквених послова, 18. марта 1909)

⁴⁸⁷ АС, МПС, ф. 42, 109/1909. (Начелник Округа крајинског Анд. М. Стојићевић министру просвете и црквених послова, 12. фебруара 1909)

⁴⁸⁸ АС, МПС, ф. 86, 53/1911. (Заступник директора Гимназије у Неготину Владислав Сантли, министру просвете и црквених послова 5. јануара 1911)

⁴⁸⁹ АС, МПС, ф. 42, 111/1909. (Заступник директора Гимназије у Неготину Владислав Сантли, министру просвете и црквених послова, 28. новембра 1909)

⁴⁹⁰ АС, МПС, ф. 86, 53/1911. (Заступник директора Гимназије у Неготину Владислав Сантли, министру просвете и црквених послова 5. јануара 1911)

Владислав Сантли, професор, 2. јануара 1911. године. Будући да је то једини сачувани извештај о раду, од свих шест новооснованих библиотека 1909. године даје се у целини:

„Према наређењу од 10. децембра 1910. године ПБр. 22658 част ми је Господину поднети следећи извештај о јавној библиотеци у Неготину.

Народна библиотека, Академија Наука и Државна Штампарија послале су књиге за јавну библиотеку и у прилогу под шаљем списак послатих књига.

Према одобреном кредиту од 500 динара набављене су све потребне ствари за библиотеку: полице, столови, столице и.т.д.

Све књиге су инвентарисане по формулару кога је послала Народна Библиотека и има 1252 бројева, а ствари су инвентарисане у инвентару намештаја и кућевних потреба и има 10 бројева.

Библиотека није набавила никаквих књига, јер није имала никаквих средстава за то нити је добијала каквих књига на поклон.

Библиотека је отворена на свечан начин 2. јануара ове године. У 10 сати после службе Божје у присуству многих гостију било је видеоосећени и леп говор о значају и важности јавних библиотека држао је г. Душан Јовановић, суплент и библиотекар.

Библиотека се није могла раније отворити из разлога тих, што су Академија Наука, Народна Библиотека и Државна Штампарија почеле да шаљу књиге тек од маја месеца прошле године, после су настале ферије, а у августу и септембру је тадањи библиотекар г. Јован Николић био болестан те се књиге нису могле инвентарисати. Тек у новембру месецу, када је г. Душан Јовановић суплент изабрат за библиотекара инвентарисане су све књиге и библиотека је сада потпуно уређена.

Библиотека није имала никаквих прихода сем оних 500 динара, који су утрошени за набавку ствари и канцеларијског материјала за прошлу годину а за 1911. годину округ Крајински одредио је библиотеци помоћ од 300 динара.

За сада се налази библиотека у згради гимназијској.

Да би библиотека могла вршити успешно свој рад и задатак треба јој дати материјалну помоћ од 500 динара за набавку још потребних ствари и повез књига и да јој

Народна Библиотека пошаље још што више књига на српском, француском и немачком језику“.⁴⁹¹

Од доношења указа о оснивању библиотеке, до отварања за кориснике протекло је пуне две године, и вероватно је толико и било потребно да се библиотека уреди по свим важећим правилима за рад јавне библиотеке. Сада су, према извештају, били испуњени сви услови за почетак рада, и она је била постављена на свим претпоставкама јавне библиотеке: уређен простор, књижни фондови, библиотекар и најважније оснивач и финансијер - држава. Уз исцрпан извештај достављен је и списак свих наслова монографских и серијских публикација Библиотека у Неготину, који се налази као додаток овог текста. (прилог бр. 6)

Библиотеку је, према извештају који је поднео председник Окружног одбора Културне лиге за неготински срез, Свет. [Светислав] Андрејевић, подржавао и овај покрет. Почетак рада Културне лиге за срез неготински, обележила је акција прикупљања књига за Јавну библиотеку, али нажалост, на позив се одазвао веома мали број људи, тако да је прикупљено свега неколико књига. Културна лига је програмом рада за 1911. годину, под тачком 2. предвидела оснивање грађанске читаонице уз Јавну библиотеку, али иако је Одбор Културне лиге прикупљао књиге за Јавну библиотеку у Неготину, нека од наредних конференција Лиге, није прихватила предлог да се читаоница организује заједно са Библиотеком, већ се инсистирало да буде самостална институција, што је вероватно била последица страначких несугласица.⁴⁹²

Каква је била судбина Јавне библиотеке у наредном периоду, односно, каква је била њена културна улога, колико је и да ли принављала књижни фонд, колико је имала чланова и у којој мери је била отворена за јавност, будући да се налазила у згради Гимназије, остаје непознато због недостатка објављених података, извештаја и архивских докумената. У гимназијским извештајима остали су само подаци о раду Гимназијске књижнице.

Укупан живот и рад успорили су ослободилачки ратови, најпре балкански, а затим и Први светски рат. Неготинска Крајина је, од 1915. године, била под бугарском окупацијом, а власти су инсистирале на „бугаризацији“ комплетног становништва.

⁴⁹¹ АС, МПС, ф. 86, 53/1911. (Заступник директора Гимназије у Неготину Владислав Сантли, министру просвете и црквених послова 5. јануара 1911)

⁴⁹² Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Стр. 63-64.

Највероватније да је Јавна библиотека имала судбину као и гимназијска библиотека и Радничка читаоница у Неготину⁴⁹³. Настава се у овим пределима одвијала на бугарском језику, јер је наставни програм у Гимназији био у складу са програмима бугарских школа, а власти су „завеле строгу цензуру јавне и писане речи“. Ако су библиотеке и радиле за време рата, фондови су највероватније попуњавани литературом на бугарском језику. О књижном фонду Јавне библиотеке у Неготину нема података, вероватно је страдао или заробљен од стране окупатора.

Поновно оснивање Јавне библиотеке у Неготину дошло је на ред тек 1929. године, и то на иницијативу гимназијске управе, под чијом „контролом“ је радила све до 1941. године, када је „практично нестала као културна институција“ и није се обновила до 1948. године.⁴⁹⁴

4.3.3. Јавна библиотека у Зајечару

Директор Гимназије⁴⁹⁵ у Зајечару, Петар Типа, одговарајући на писмо министра просвете и црквених послова, 15. децембра 1908. године, није скривао одушевљење због

⁴⁹³ Радничко друштво, са основним задатком заштите радника и њихових права, основано је у Неготину 1896. године. Исте године, 27. октобра, донет је и Статут Радничког друштва у Неготину, који је чланом 2. предвиђао стварање библиотеке корисних дела у циљу материјалног помагања и умног усавршавања чланова. Под окриљем овог Друштва радило је Певачко друштво „Крајина“, а од 1903. године, када су друштвено-политички услови за ширење напредне мисли постали далеко повољнији, отворена је и Радничка читаоница. Читаоница је била смештена у једној просторији преко пута Гимназије, а касније премештена у кафану „Хајдук Вељко“. Састанци радника, иако без дозволе послодаваца, одржавани су сваке среде, а број састанака растао је из године у годину, тако да је Читаоница постала у правом смислу расадник радничке културе. Радници су врло радо посећивали ову институцију, иако су била строго прописана правила што се тиче понашања и облачења: да би имали приступ радници су морали да буду уредни, да се „културно“ понашају и обуку, о чему су чланови Партије водили и засебне разговоре са супругама радника, тражећи подршку. Карактер и обележја Радничке читаонице била су у складу са програмским опредељењима социјалдемократске партије, већина књига и часописа била је социјалистичког садржаја, као и сав декор. Радничка читаоница радила је до Првог светског рата, када су бугарски окупатори спалили читаоничку имовину, као и целокупну школску архиву. – У: Неготин и Крајина : раднички покрет од 1871. до 1941. године / Милан Перић. - Неготин : Заједница културе СО Неготин, Новинска установа “Тимок”, 1973. - Стр. 46-48.; Неготин и Крајина : од 1859. до 1940. године / Тихомир Станојевић. – Неготин : Историјски архив Крајине, Кључа и Пореча, 1980. – Стр. 157-158.; Библиотека у Неготину : 1846-1996 / Божидар Благојевић. – Стр. 35.

⁴⁹⁴ Библиотека у Неготину : 1846-1996 / Божидар Благојевић. – Стр. 49-51.

⁴⁹⁵ Професорска (наставничка) библиотека основана је у Зајечарској гимназији 1881. године, ђачка 1889. године, када и ђачка дружина Напредак, а нешто касније и Књижница ђачких уџбеника. – У: Каталог књига од 1836. до 1918. године : у Матичној библиотеци „Светозар Марковић“, Библиотеци Историјског архива „Тимочка крајина“ и Народном музеју „Зајечар“ у Зајечару / Кармен Гњеч Мијовић. – Зајечар : Народни музеј : Историјски архив „Тимочка крајина“, 2008. – Стр. 8; Зајечарска гимназија : 1836-1936 / Милан Цветичанин. – Зајечар : Штампарија М. Деспотовића, 1937

могућности да се у месту оснује јавна библиотека. Његов одговор је и био у складу са тим: „на питање Господина Министра, које је 9. ов. мес. упућено службено потписатоме 'да ли се у Зајечару може отворити јавна библиотека?', част ми је одговорити да може“. Према истом документу било је предвиђено да стан, огрев и послугу за ту сврху обезбеди основна школа у Зајечару, а за библиотекара требало је да буде постављен Никола Живковић, учитељ. Управни одбор чинили би директор гимназије, управитељ основне школе и библиотекар. Новчана средства од окружног одбора било је немогуће добити за 1909. годину, али је буџетом требало предвидети одређена средства за помоћ библиотеци, док је за почетак, за набавку најосновнијег намештаја, била довољна сума коју би обезбедила држава.⁴⁹⁶

Будући да је након првог писма Министарства просвете и црквених послова 1908. године донет *Указ о оснивању јавних библиотека* само за Неготин и Пирот, наредним позивом⁴⁹⁷ Зајечар је поново био обухваћен. Овог пута, 23. марта 1909. године на допис је одговорио начелник округа тимочког Свет. О. Поповић, који понавља предлог смештаја за библиотеку, библиотекара и управљачко тело. Основна разлика у односу на претходни одговор директора Гимназије је, што се према Поповићевом писању „у Зајечару и околини не осећа потреба а ни жеља за оснивање јавне библиотеке“, не објашњавајући на основу чега је дошао до оваквог закључка. Највероватније је да је, будући да је било времена између два дописа из Министарства просвете и црквених послова за испитивање јавног мњења, дошао до ових запањујућих података. Али, такође, даље излаже „да баш зато треба основати јавну библиотеку у Зајечару, те да се отвори воља за читање и да се поправи језик у овдашњим крајевима“. Уколико Министарство пружи помоћ за прве потребе, јер округ није могао одвојити никаква средства, „отварању библиотеке могло би се приступити ове јесени“. Поповић је обећао да ће код представника власти вотирати да се од наредне године изваја „3-4000 дин годишње на име помоћи“ за јавну библиотеку. Ова помоћ, према његовим речима, зависиће „од лица која ће на изборима ове јесени бити

⁴⁹⁶ АС, МПС, ф. 62, 167/1909. (Директор Гимназије у Зајечару Петар Типа, министру просвете и црквених послова, 15. децембра 1908)

⁴⁹⁷ АС, МПС, ф. 42, 102/1909. (бр. 2237, 17. фебруара 1909)

изабрана за окружне посланике, као и од лица која у будуће буду заузимала положај окр. начелника у овом округу“.⁴⁹⁸

Остаје нејасно зашто је, и поред негативног одговора, али и чињенице да је у Зајечару, у овом периоду радила Грађанска касина са читаоницом, која није била заинтересована за спајање са јавном библиотеком, Комисија Министарства просвете и црквених послова донела одлуку да се оснује Библиотека у Зајечару.

Акtima Министарства просвете и црквених послова од 24. новембра 1909. године просветне и политичке власти у Зајечару обавештене су о отвореном кредиту код окружне благајне, који имају трошити у сврху оснивања јавне библиотеке. Део ствари „у том списку обележене дрвеном писаљком“ наручила је Народна библиотека, остале је требало набавити „најподеснијим начином“; а било је потребно „изабрати лица, библиотекарe, који ће извршити сав посао потребан за почетак рада“.⁴⁹⁹ Већ 27. новембра 1909. године директор Гимназије Петар Типа обавештава министра да је „Професорски савет овог завода“ за библиотекара Јавне библиотеке изабрао Николу Живковића, учитеља народних школа, „који ће руковати библиотеком под надзором Управног одбора“. Одабрани библиотекар имао је задатак да изабере потребне предмете за библиотеку, „да спреми предрачун у споразуму са столарима, и да га преко потписатога поднесе на одобрење г. министру“.⁵⁰⁰ Као одговор на одабир и задужења библиотекара стигао је врло јасан допис који је потписао министар просвете и црквених послова Јован Жујовић: надзор над Јавном библиотеком водиће директор Гимназије, а „библиотекар треба да буде који наставник дотичне гимназије“ и стога се „препоручује да са наставним саветом поверене Вам школе изаберете једно лице за библиотекара тамошње Јавне библиотеке“.⁵⁰¹ Будући да препорука није извршена, или бар Министарство о томе није обавештено, следећим писмом б.

⁴⁹⁸ АС, МПС, ф. 42, 109/1909. (Начелник округа тимочког Свет. О. Поповић, министру просвете и црквених послова 23. марта 1909)

⁴⁹⁹ АС, МПС, ф. 42, 109/1909. (Министар просвете и црквених послова директорима гимназија у Неготину, Пироту и Зајечару, управитељима учитељских школа у Јагодини и Алексинцу, директору основне школе у Лозници, 24. новембра 1909).

⁵⁰⁰ АС, МПС, ф. 42, 103/1909. (Директор Гимназије у Зајечару Петар Типа, министру просвете и црквених послова, 27. новембра 1909)

⁵⁰¹ АС, МПС, ф. 42, 111/1909. (Министар просвете и црквених послова, директору Гимназије у Зајечару, 27. новембра 1909)

децембра 1909. године стиже наредба о хитном поступању⁵⁰² и након тога изабран је нови библиотекар Јавне библиотеке у Зајечару, Јован Поповић, суплент.⁵⁰³

Судећи по преписци, ситуација уопште није била лака, комуникација која се обављала искључиво преписком, и притисак од стране окружних власти са једне и Министарства просвете и црквених послова са друге стране непрестано је трајао. Проблем финансијске потпоре за формирање и одржавање Јавне библиотеке у Зајечару био је очигледан. Директор Гимназије Петар Типа то јасно пише и изражава своје незадовољство према окружном одбору који је одбио да пружи материјалну помоћ „са разлогом што је скупштински финансијски одбор, преоптерећеношћу буџета и друге хумане помоћи изоставио“. Он сматра и да министар нема начина да помогне, али ни много слуха за ове проблеме. Сума од 300 динара, коју је „г. Министар одредио за инсталацију ове Библиотеке, не стиже за намештај“, те Типа обавештава министра да је немогуће поступити по наређењу.⁵⁰⁴ На овакав став директора највероватније је утицала локална власт, која је покушавала да од Министарства просвете и црквених послова „измоли“ додатна финансијска средства. Очито да министар није имао много разумевања за овакав приступ, што доказује и његово писмо од 6. децембра 1909. године, у коме се између осталог очекује да директор Гимназије да своје мишљење „о том: да ли се из одређених 300 динара може набавити бар онолико намештаја колико је потребно за оне послове, који се имају свршити пре но се Јавна библиотека преда на употребу публици, а да се доцније набави и остало што је потребно“, или да се Библиотека уопште не отвара.⁵⁰⁵ И будући да је „окружни одбор дефинитивно одрекао обећану помоћ, а општински суд не одговара ... на позив потписатога ... да уступи Јавној библиотеци стан, огрев, осветљење и послугу у овд. основној школи“, Петар Типа, директор Гимназије у Зајечару, мишљења је „да отварање Јавне библиотеке у Зајечару треба одложити до повољнијих прилика“.⁵⁰⁶

⁵⁰² АС, МПС, ф. 42, 111/1909. (Министар просвете и црквених послова, директору Гимназије у Зајечару, 6/7. децембра 1909)

⁵⁰³ АС, МПС, ф. 61, 155/1910. (Директор Гимназије у Зајечару, министру просвете и црквених послова 7. јануара 1910)

⁵⁰⁴ АС, МПС, ф. 42, 111/1909. (Директор Гимназије у Зајечару, министру просвете и црквених послова 4. децембра 1909)

⁵⁰⁵ АС, МПС, ф. 42, 111/1909. (Министар просвете и црквених послова, директору Гимназије у Зајечару, 6/7. децембра 1909)

⁵⁰⁶ АС, МПС, ф. 61, 155/1909. (Директор Гимназије у Зајечару, министру просвете и црквених послова 7. јануара 1910)

У недостатку архивске грађе, писаних извора, не може се са сигурношћу утврдити када је и по чијем налогу дошло до смештања Јавне библиотеке у зграду Гимназије. Према писању хроничара Гимназије у Зајечару Милана Цветичанина, „Јавна библиотека, отворена је у новембру 1909. године... По инвентару, она је имала 1006 бројева у 1214 свезака са 16 дупликата и 71 листом. Њоме је управљао један наставник, а користили су је наставници и ученици виших разреда гимназије“.⁵⁰⁷ Наиме, и податак да је Јавна библиотека отворена у новембру 1909. године, и да је била смештена у гимназијској згради, још увек не значи да је званично отпочела свој рад, а посебно ако имамо у виду жустру преписку између директора Гимназије и министра просвете и црквених послова, Јована Жујовића, која је трајала до јануара 1910. године. Сасвим је сигурно да библиотека ни у јануару 1910. године није започела рад, или бар не рад са читаоцима, јер се још увек размишљало о њеном покретању.⁵⁰⁸

Према једином сачуваном писму са заглављем Јавна Библиотека Зајечар, које је послао библиотекар Јован Поповић, извесно је да је Библиотека отворена у првој половини 1910. године, јер је потписани 27. маја исте године обавестио министра просвете и црквених послова да је примио књиге и поступио по наређењу.⁵⁰⁹

О раду Јавне библиотеке у Зајечару има веома мало података. На основу ретких годишњих извештаја о раду Гимназије у Зајечару, познато је да је „била под надзором директора са одбором“⁵¹⁰ и да је „радила све до половине 1914. године, односно до почетка Првог светског рата“. Са окупацијом земље, бугарска војна управа организовала је „отворену пљачку инвентара и опреме свих надлештава, друштвених организација и удружења грађана“⁵¹¹ и овај „плен“ односила у своју земљу. Јавна библиотека је као и гимназијска Библиотека, библиотека школских уџбеника, ђачка и поједне приватне библиотеке, била спакована у платненим цаковима и сандуцима и послата у Софију.⁵¹²

⁵⁰⁷ Зајечарска гимназија : 1836-1936 / Милан Цветичанин. – Стр. 184.

⁵⁰⁸ АС, МПС, ф. 61, 155/1909. (Директор Гимназије у Зајечару, министру просвете и црквених послова 7. јануара 1910)

⁵⁰⁹ АС, МПС, ф. 42, 109/1909. (Библиотекар Јавне библиотеке у Зајечару, министру просвете и црквених послова, 27. маја 1910)

⁵¹⁰ Зајечарска гимназија : 1836-1936 / Милан Цветичанин. – Стр. 184.

⁵¹¹ Од читалишта до Народне библиотеке у Зајечару : (1886-1996) / Славољуб Гацковић, Стеван Вељковић. – Стр. 59.

⁵¹² Зајечарска гимназија : 1836-1936 / Милан Цветичанин. – Стр. 230-231.

Након завршетка рата, Јавна библиотека у Зајечару није обновљена. „Зајечарци су у периоду између два рата“, своје потребе за читањем могли задовољавати само преко појединих установа и удружења, „које су имале посебне књижнице са читаоницама, или пак само приручне библиотеке“. Неке од њих које су имале своје библиотеке: Грађанска касина, Трговачка омладина, Занатлијска омладина, Друштво пријатеља Француске, Савез земљорадничких задуга, Раднички савез, Привредна комора, Официрски дом, Гимназијска библиотека, Библиотека дружине „Напредак“, Мушка и женска основна школа, Занатска школа, Нижа пољопривредна школа и друге пружале су услуге свим грађанима, иако то најчешће није било довољно, није могло да замени улогу јавне библиотеке.

Прва јавна библиотека, после Другог светског рата, отворена је у Зајечару, 31. децембра 1944. године, у саставу градског Дома културе, у коме су одмах после ослобођења организовани и почели са радом „Народни универзитет, Дебатни клуб, Усмене новине, рецитаторска, ликовна, хорска, фолклорна и музичка секција, те секције за књижевност, читалачке групе и аналфабетски течајеви“⁵¹³, највероватније као један сегмент широког покрета за народно просвећивање.

4.3.4. Јавна библиотека у Алексинцу

О оснивању и раду Јавне библиотеке у Алексинцу, у периоду од 1909. године, када је донет Указ о њеном оснивању, до Првог светског рата, а и касније, у архивској грађи, писаним и штампаним документима и објављеним публикацијама, има веома мало података.

У првом реду зачуђује чињеница, да између двадесет анкетираних „вароши“ у Србији, односно представника власти и просвете, само два одговора нису сачувана, из Паланке и Алексинца. Друго питање које се намеће је: зашто је оснивање библиотеке за народ „везано“ за Учитељску школу у Алексинцу, јер су се сва места у којима су устројене гимназије, обавезивала да се библиотеке налазе у гимназијским зградама, а библиотекарима буду одабрани из реда професора. Једино објашњење које се намеће је да је Јован Томић, управник Народне библиотеке у Београду и члан Комисије Главног просветног савета за

⁵¹³ Од читалишта до Народне библиотеке у Зајечару : (1886-1996) / Славољуб Гацковић, Стеван Вељковић. – Стр. 68-79.

процену могућности оснивања јавних библиотека, иницирао формирање Јавне библиотеке у Алексинцу баш при овој школи јер је познавао фонд и могућности Библиотеке Учитељске школе у Алексинцу⁵¹⁴, где је радио као професор за предмет Српски језик са

⁵¹⁴ Библиотека Учитељске школе у Алексинцу, основана је одмах по пресељењу школе из Београда. Према Закону о уређењу Учитељске школе од 1870. године, ослањајући се на чл. 10., зарад унапређења наставе и научног образовања, држава оснива за учитељску школу библиотеку. О Библиотеци се старао школски бележник (чл. 20). Библиотека се налазила у главној згради, поред канцеларије управитеља. Књиге за библиотеку су несистематски набављане, али је и поред тога, залагањем професора, имала велики фонд књига на страном језику. Према сачуваним документима из 1914. године, и писању Јована С. Јовановића, библиотека је располагала фондом од 4.118 дела, а како је, аутор са сетом наставља „непријатељ уништио библиотеку ... и све кабинете, то је школа добила у празним просторијама а у настави толико изгубила, да је по готову све свела на вербализам противу кога војује сама“. – У: Споменица : педесетогодишњи преглед рада Прве Учитељске Школе од 1871. до 1921. шк. године : мушка Учитељска школа у Алексинцу / израдио Јован С. Јовановић. – Ниш : Уметничка штампарија „Гутенберг“ Милана П. Стефановића, 1921. – Стр. 11-25, 69-73.

При Учитељској школи, била је основана и Ђачка дружина Будућност, која је према гимназијском извештају школске 1896/97. године имала своју књижницу и читаоницу, која је располагала фондом од 1.140 књига и 72 часописа (185 из педагошке струке, 70 пољопривредне, 260 историјско-филолошке, 115 економије и политике, 69 из природних наука, 320 белетристике и 49 из хигијене и лекаства, док је од часописа примала Просветни Гласник, Тежак, Просвјету, Учитељ, Наставник, Дело, Босанску Вилу и Учитељски Весник, као и 14 српских политичких листова). Књижница је набављала монографске публикације куповином и поклоном, а пред Први светски рат била је снабдевена готово свим српско-хрватским политичким и белетристичким листовима и часописима, које је највећим делом примала бесплатно. – У: Споменица : педесетогодишњи преглед рада Прве Учитељске Школе од 1871. до 1921. шк. године : мушка Учитељска школа у Алексинцу / израдио Јован С. Јовановић. – Стр. 116-119.

Осим тога, Библиотека и читаоница у Алексинцу под називом Касина основана је 9. марта 1866. године, о чему је началство алексиначког округа обавестило Министарство просвете и црквених дела 31. марта. За првог управитеља Касине изабран је Тодор Мијушковић, професор алексиначке Гимназије, за благајника Н. Шпартаљ, секретара С. Марковић, а библиотекара А. Милетић. Касина је имала своја Правила којима је регулисала рад. Нема података колику су чланарину чланови годишње плаћали, које је новине читаоница примала и у којој је згради било седиште Касине. Будући да се у Правилима наводи да ће Касина имати три собе, једну за читаоницу где ће бити смештене новине и библиотека и у којој мора бити тишина, другу у којој се може читати, јести, разговарати и пушити и трећу за билијар и друге погодне забаве; као и да ће се храна и пиће (чл. 15) издавати по умереној цени, претпоставка аутора монографије Библиотекарство у Алексинцу и околини било је да је за Касину узета нека бивша кафана, јер су оне у то доба имале три до пет соба. Оснивање алексиначке Касине поклапа се са временом привредног успона овог града. Алексинац је те 1866. године имао 3.954 становника и био по величини десета варош у Србији. Читаоница је несметано радила до новембра 1892. године када је престала са радом, јер више није било финансијских средстава за њено издржавање. Са пресељењем Учитељске школе из Београда у Алексинац 1896. године обновљен је рад Читаонице. Податке о њеном раду налазимо 1901. године, када се у њеним просторијама проналазља Нова година; и 1915, о чему сведочи текст у Вечерњим новостима из кога се сазнаје да се Читаоница налазила у једној просторији кафане Шуматовац, да је имала преко 50 чланова и да је примала већи број домаћих и страних листова и часописа (Трговачки гласник, Српску заставу, Самоуправу, Одјек, Политику, Српску ријеч, Бранково коло, Нову искру, Србобран, Православни свештеник, Српски књижевни гласник, Омладински гласник, Дело, Шпорт и свет и др.).

књижевношћу⁵¹⁵, „али због малог фонда часова, имао и задужење да води школску библиотеку“, где уједно и „стиче прва практична знања из библиотекарске струке“.⁵¹⁶

Аутори монографије *Библиотекарство у Алексинцу и околини од 1866. до 2006. године*, закључују да је „Јавна библиотека при Учитељској школи у Алексинцу основана 1909. године“⁵¹⁷, највероватније ослањајући се на чињеницу да је 27. априла исте године донет *Указ о оснивању*.

Најстарији писани траг о Јавној библиотеци у Алексинцу налази се у монографији *Споменица : педесетогодишњи преглед рада Прве Учитељске Школе од 1871. до 1921. шк. године : мушка Учитељска школа у Алексинцу*, Јована С. Јовановића, у којој на стр. 233 налазимо податак да „24-XI“ 1909. године „Министар наређује да се изабере један члан Проф. Савета за библиотекара јавне библиотеке у Алексинцу“. Одговор, који је на претходни захтев Министарства просвете и црквених послова потписао Павле Љотић, стигао је 4. децембра, а у истом се наводи да је „професорски савет ове учит. школе ... изабрао за библиотекара јавне библиотеке у Алексинцу г. Јована Ђ. Мирковића“.⁵¹⁸

Након почетних 1.000 динара, које је Министарство просвете и црквених послова обезбедило за куповину и повез књига за Јавну библиотеку у Алексинцу, током наредне 1910. године нема никаквих података о припремама за отварање ове институције.

Из ретких сачуваних извештаја библиотекара Јована Ђ. Мирковића, може се стећи извесна слика о раду ове установе током 1911. године. У припремама за отварање библиотеке израђена су 10. маја 1911. године и *Правила Јавне библиотеке у Алексинцу*, која нажалост нису сачувана⁵¹⁹. Јавна библиотека при Учитељској школи у Алексинцу, „која је већ отпочела рад 22. овог месеца“⁵²⁰ (22. маја 1911. године, прим. аутора), утрошила је „првобитно одређена“ средства, у износу од 200 динара, за опремање библиотеке, те библиотекар моли да се „поради на надлежном месту да се из буџетске

⁵¹⁵ Споменица : педесетогодишњи преглед рада Прве Учитељске Школе од 1871. до 1921. шк. године : мушка Учитељска школа у Алексинцу / изradio Јован С. Јовановић. – Ниш : Уметничка штампарија „Гутенберг“ Милана П. Стефановића, 1921. – Стр. 160.

⁵¹⁶ Јован Н. Томић : библиотекар и научник / Светлана Мирчов. – Стр. 15.

⁵¹⁷ Библиотекарство у Алексинцу и околини од 1866. до 2006. године / Миодраг Спирић, Јелена Митровић, Мирослав Видосављевић. – Алексинац : Атеље 63, 2006. – Стр. 25.

⁵¹⁸ АС, МПС, ф. 42, 111/1909 (Управитељ Учитељске школе у Алексинцу, министру просвете и црквених послова, 4. децембра 1909)

⁵¹⁹ Јован Н. Томић и библиотекарство / Драгутин Никчевић. - У: Споменица : 1832-1982. – Београд : Народна библиотека Србије, 1985. – Стр. 97.

⁵²⁰ АС, МПС, ф. 87, 172/1911 (Заступник управитеља Учитељске школе у Алексинцу Јован Ђ. Јовановић, министру просвете и црквених послова, 23. маја 1911)

позиције ... одреди пристојна сума за набавку најпотребнијега намештаја и материјала“. Министарство је, према истим извештајима, веома водило рачуна о сваком утрошку средстава, па је било потребно приложити списак неопходних ствари, те 28. маја 1911. године стиже образложење да је за овдашњу Јавну библиотеку требало набавити: „Деловодник (10 табака); Једна књига (Реверси); Једна књига (Списак Књига); Етикете; Три рафа за књиге; Два стола; Четири столице; 1½ мет. зелене чохе за сто; Прибор за писање; Чивилук“.⁵²¹

Средства су одобрена од стране заступника министра просвете и црквених послова и дата на располагање Учитељској школи о чему је библиотекар Јавне библиотеке обавештен 8. јуна 1911. године.⁵²²

Података о раду Јавне библиотеке у Алексинцу у наредном периоду нема. Једино што је извесно је да је она радила у саставу Учитељске школе, и да су се њеним фондовима користили ученици и професори ове просветне установе, а колико се и да ли се њом користио шири круг корисника, коликим је фондом располагала остаје непознато, због недостатка писаних трагова.

Када је Алексинац 1915. године окупиран од бугарских и немачких трупа, Немци су преузели рудник и пивару, а Бугари су преузели просветне институције и спалили књиге Читаонице у Алексинцу, библиотеке Гимназије у Алексинцу, библиотеке Учитељске школе и Јавне библиотеке у Алексинцу.

4.3.5. Јавна библиотека у Лозници

Будући да у је време покрета оснивања јавних библиотека у Србији Гимназија у Лозници била привремено укинута, Комисија Главног просветног савета при Министарству просвете и црквених послова, обавестила је начелника среза јадранског и управитеља Краљевске основне школе о испитивању потреба грађанства и могућности за отварање јавне библиотеке у Лозници. На први допис министра просвете и црквених послова од 17. фебруара 1909. године⁵²³ стигао је одговор од начелника среза јадранског,

⁵²¹ АС, МПС, ф. 87, 172/1911(Библиотекар Јавне библиотеке у Алексинцу, управитељу Учитељске школе, 28. маја 1911)

⁵²² АС, МПС, ф. 87, 172/1911.

⁵²³ АС, МПС, ф. 42, 101/1909.

Жив. Будимировића, крајем марта исте године, у коме, на основу разговора са просветним властима и мештана, од којих није добио значајније податке о читању, и сопствених запажања, обавештава Министарство да би у „месту ваљало отворити јавну библиотеку“, јер Лозница представља и „извесан мали центар“. Од гашења Читаонице Подринска слога, која је престала са радом тридесет година раније, није преостало никакве имовине, која би се могла употребити за нову библиотеку. Општина и срез нису могли помагати ову институцију у току ове године, ни новчано, ни у погледу обезбеђивања просторија за њен рад, али ће то свакако наредних година чинити.⁵²⁴ Остаје недоумица због чега је Комисија Главног просветног савета донела одлуку да предложи оснивање јавне библиотеке у Лозници, будући да су тражене вароши у „којима постоје посебне погодности“, односно у којима се може рачунати на помоћ среза и округа, највише у погледу смештаја, огрева и послуге; а Лозница није имала ни стратешки положај, за разлику од других места у којима су установљене јавне библиотеке, а ни политичке власти нису биле заинтересоване за материјално помагање ове установе.

Највероватније је доношење *Указа*, али и промена власти у Лозници, као и схватање потребе оснивања јавне библиотеке, нагнало власти у вароши да се још једном позабаве овим питањем. Са тим у вези је и наредни допис, новог среског начелника Благ. [Благоја] Радовановића, од 21. маја 1909. године, у коме обавештава Министарство да „школа ставља на расположење у школској згради једну собу од 1. јула 1910⁵²⁵. год. за привремено смештање библиотеке, као и то да ће школа за то време дати послугу, огрев и осветљење колико буде требало“. Осим тога, управитељ лозничке Основне школе Борислав Д. Пантелић издејствовао је крајем 1909. године од скупштине јадранског среза новчану помоћ у износу од 300 динара „за помоћ Народној Библиотеци у Лозници“.⁵²⁶

Према подацима из сачуване архивске грађе може се претпоставити да је Јавна библиотека започела са радом крајем 1909. или почетком 1910. године у једној учионици Краљевске основне школе. Првог маја 1910. године Библиотека је премештена у „дућан

⁵²⁴ АС, МПС, ф. 42, 109/1909. (Начелник среза Јадранског, министру просвете и црквених послова, 27. марта 1909)

⁵²⁵ Највероватније је да је дошло до грешке и да је реч о 1909. години, судећи по каснијим догађањима, прим. аутора.

⁵²⁶ АС, МПС, ф. 42, 113/1909. (Управитељ Краљевске основне школе у Лозници, министру просвете и црквених послова, 28. децембра 1909)

под кирију⁵²⁷, „у средину вароши за 360 динара годишње закупнине“. Те 1910. године, располагала је фондом од „1006 књига“, које је користило 87 корисника, „који су – уз коришћење листова и часописа – прочитали и 334 књиге“.⁵²⁸ Као што из претходног произилази, новине и часописи највероватније се нису могли износити ван просторија Библиотеке, због скромног броја наслова, али и недовољних средстава за њихово корицење.

На захтев Министарства наставничко веће Краљевске основне школе у Лозници одабрало је за библиотекара Јавне библиотеке Милутина Боранијашевића, учитеља⁵²⁹, као и потребне ствари за почетак рада: „рафове са зупцима и покретним поличицама, у висини 3, а у дужини 3½ метра; један дугачки сто за читаоце; 10 ком. столица; један ужи а дужи сто за намештање картонских таблица, један сто за рад библиотекарев; једну клупу удешену за распоређивање и класификацију књига; лаке, покретне степенице; дневник касе, деловодни протокол, инвентар ствари и намештаја, књигу за званичне пошиљке и нешто писаћег материјала“.⁵³⁰

Недостатак писане и објављене грађе условљава да се највећи део историјата ове установе гради на претпоставкама, али будући да је молбу Министарству просвете и црквених послова, која у заглављу има округли печат са натписом Јавна библиотека у Лозници, потписао „нови“ библиотекар, Милорад Милосављевић, наставник Гимназије⁵³¹, може се закључити да је након поновног отварања Гимназије у Лозници, 1912. године, Јавна библиотека била под њеним надзором. Круте су и врло прецизне биле препоруке Министарства просвете и црквених послова у вези са јавним библиотекама; оне су имале бити под патронатом гимназија, где год је то било могуће, и библиотекари су били из редова гимназијских професора. Ове чињенице показују колико је Министарство просвете водило рачуна о јавним библиотекама, јер је претпостављало да у овако неразвијеној

⁵²⁷ АС, МПС, ф. 1, 28/1914. (Војислав Катић, лознички трговац, библиотекар у Јавне библиотеке у Лозници, 2. јануара 1914. У заглављу писма стоји: Парна стругара и млин Марјана Катића, Лозница)

⁵²⁸ 130 година лозничке библиотеке / Радван Ж. Симић. – Лозница : Народна библиотека „Вук Караџић“, 1998. – Стр. 12

⁵²⁹ АС, МПС, ф. 42, 111/1909. (27. новембра 1909)

⁵³⁰ АС, МПС, ф. 42, 101/1909. (19. децембра 1909)

⁵³¹ У АС недостаје документ 27796/913 (ф. 8, 175/1913) у коме Милорад Милосављевић, библиотекар Јавне библиотеке у Лозници, наставник лозничке Гимназије обавештава Министарство да је примио Библиотеку од Милутина Боранијашевића, крајем 1913. године.

Србији, свакако најшире образовање и највиша знања имају професори гимназија и да ће бити најодговорнији према овим значајним културним установама.

Посредно се, такође, може претпоставити да у Гимназији у Лозници није било простора за смештај јавне библиотеке, па је Библиотека остала у приватним посторијама Парне стругаре и млина Марјана Катића све до јануара 1914. године, након чега је њена субина неизвесна. Остало је без одговора писмо библиотекара, Милорада Милосављевића, министру просвете и црквених послова у коме је молба да се Библиотеци одобри кредит, у износу од 1060 динара „за дуговане кирије: за десет дана месеца јуна 1912. – дин. 10, за јули, август, септембар, октобар, новембар и децембар 1912. год. – 180, за целу 1913. годину - 360“⁵³², „за фебруарску кирију 1914. год, хонорар библиотекар у децембар 1913. г. – 20 дин., хонорар библиотекар у 1914. годину – 240 дин., за момка за 1914. год. – 120 дин., за канцеларијске потребе 100 дин.“. У истом допису Милосављевић уједно моли за дозволу да од 1. фебруара може преселити Библиотеку у једну од овдашњих школа, било у Основну школу, било у Гимназију.⁵³³ Да ли је и када Јавна библиотека у Лозници пресељена у неку школску установу или не, нема података у архивској грађи и штампаним изворима. Извесно је да је рат узео свој данак и да, након завршетка Првог светског рата, нема помена о књигама ове установе.

Прве сређене збирке књига у Лозници појавиле су се у школама и при културно-просветним друштвима после Првог светског рата, док је Народна књижница и читаоница основана крајем 1928. године, при Основној школи.⁵³⁴

4.3.6. Јавна библиотека у Јагодини

Чини се, према истраженој архивској грађи и доступним објављеним изворима, да су политичке и просветне власти у Јагодини најревносније и најтемељније од свих градова у Србији, након расписа Комисије Главног просветног савета, приступиле оснивању јавне библиотеке. По пријему поменутог документа уследио је састанак коме су присуствовали директор Гимназије у Јагодини, срески начелник, председник јагодинске општине,

⁵³² АС, МПС, ф. 1, 28/1914. (Војислав Катић, лознички трговац, библиотекар у Јавне библиотеке у Лозници, 2. јануара 1914)

⁵³³ АС, МПС, ф. 1, 28/1914. (Библиотекар Јавне библиотеке у Лозници, министру просвете и црквених послова, 9. јануара 1914)

⁵³⁴ 130 година лозничке библиотеке / Радован Ж. Симић. – Стр. 13.

управитељ основних школа и управитељ Мушке учитељске школе Сретен М. Ацић. Они су закључили да се осећа „потреба и жеља да се у Јагодини оснује јавна библиотека“, јер се варош налази „у веома живом саобраћају“. Локал је обезбедила јагодинска општина у „новој кући купљеној за овдашњу Гимназију“, као и огрев и послугу. Будући да није било сличних установа, осим гимназијске књижнице⁵³⁵ која би се могла спојити са Јавном библиотеком, нити икакве имовине ранијих културних институција, то су сви присутни изразили спремност да код надлежних руководстава вотирају „на ову цел“ како би обезбедили додатна материјална средства за њено установљење и редован прилив за даљи несметан рад.⁵³⁶

Почетне послове око устројавања јавне библиотеке водио је Сретен М. Ацић⁵³⁷, управитељ Мушке учитељске школе, али будући да се Библиотека налазила у згради Гимназије, највише просветне установе, и како је библиотекар био из редова гимназијских професора, то је крајем 1909. године, по налогу министра просвете и црквених послова, Ацић предао дужност руковаоца библиотеке директору Гимназије у Јагодини Сретену Николићу.⁵³⁸

За библиотекара Јавне библиотеке у Јагодини изабран је гимназијски професор Јован Чолић, који је истовремено био и књижничар Грађанске читаонице коју је исте године основао одбор Културне лиге за Јагодину. Чолић је учествовао у изради *Правила Грађанске читаонице у Јагодини*, стога би се могло претпоставити да је израдио и

⁵³⁵ Први помен гимназијске књижнице је из 1881. године. Више података о њој налази се у Извештају за 1891/1892. школску годину, када је имала 453 књиге у 924 свеске. Почетком 20. века подељена је на Наставничку и ђачку књижницу које су систематски попуњаване до почетка Првог светског рата када су обе потпуно уништене. Од 1907. године своју књижницу имала је при Гимназији и Ђачка дружина „Омладинац“. – У: Јагодинско библиотекарство : (1851-2011) / Мила Стефановић. – Јагодина : Народна библиотека „Радислав Никчевић“, 2011. – Стр. 82-86.

Поред гимназијске књижнице у овом периоду радиле су и Наставничка књижница Мушке учитељске школе у Јагодини, која је оформљена одмах по оснивању школе, 1898. године, од фонда књижнице Учитељске школе у Нишу. Осим ове формиране су и ученичке књижнице Дружине „Помагач“ од 1898/1899. године, као и Дружине „Узданица“ од 1900/1901. године. – У: Јагодинско библиотекарство : (1851-2011) / Мила Стефановић. – Стр. 86-89.

⁵³⁶ АС, МПС, ф. 42, 109/1909. (Управитељ Мушке учитељске школе Сретен М. Ацић, министру просвете и црквених послова, 10. марта 1909).

⁵³⁷ Сретен М. Ацић био је зет Миљивоја Ј. Поповића, начелника у Министарству просвете и црквених послова и члана Комисије Главног просветног савета. – У: Сретен Николић : (1867–1914) : професор и директор јагодинске гимназије / Нинослав Станојловић.

– У: http://www.arhivja.autentik.net/images/sreten_nikolic.pdf (преузето 21. октобра 2011.); Сретен Ацић и његова породица / Оливер Ђорђевић. – Горњи Милановац : Манастир Враћевшница, 2001. – Стр. 76.

⁵³⁸ АС, МПС, ф. 42, 106/1909. (Министар просвете управитељу Мушке учитељске школе Сретену М. Ацићу и директору Гимназије у Јагодини Сретену Николићу, 3. децембра 1909).

Правила јавне библиотеке у Јагодини која су, према писању Јована Н. Томића⁵³⁹, послата Министарству просвете и црквених послова на одобрење, али је њихов садржај остао непознат, јер препис није сачуван. Да ли су послови у ове две установе, као и фонд од 18 часова недељно, колико је Јован Чолић добио крајем 1910. године, били превише за њега или су други разлози утицали на то, углавном Сретен Николић обавештава министра просвете и црквених послова о библиотекарској изјави „да не може више вршити дужност“, а и „како су сви наставници ове гимназије, уз разредно старешинство, добили и максималан број часова“, ни један не би могао вршити дужност библиотекара, осим уколико се одреди посебан хонорар.⁵⁴⁰ Као ни претходни министар просвете и црквених послова Јован Жујовић, тако и заступник Јаша М. Продановић у одговору на писмо није био спреман на компромисе. Образлажући да у односу на друге земље, „професори у Србији имају мањи максималан број часова“, а то „што су према нашим културним и социјалним приликама, позвани да своју лепоту приносе у раду на културним и просветним покретима ван школских зидова“ треба да служи сваком од њих на част, те да ће директор Сретен Николић извршити нов избор библиотекара, „ако г. Чолић и после овог изјави, да не може бити библиотекар“.⁵⁴¹ Извесно је да је Јован Чолић, након одговора министра просвете и црквених послова остао на месту библиотекара.

Током истраживања нису пронађени извештаји о раду Јавне библиотеке из којих би се добиле ближе информације о стању фонда, броју монографских и периодичних публикација и њиховим евентуалним насловима, као ни броју корисника и њиховој структури. Једино што се зна је, да је Чолић водио набавку књига и часописа за јавну библиотеку и благовремено обавештавао Министарство о пријему средства за куповину и повез књига, као и потребног намештаја.⁵⁴²

Судећи по списку књига чија се набавка предлаже Министарству молбом од 14. марта 1911. године, било је покушаја да се Библиотека „стручно профилише“, највероватније сходно структури и захтевима корисника, а са чиме се нису слагали ни

⁵³⁹ Јован Н. Томић и библиотекарство / Драгутин Никчевић. - У: Споменица : 1832-1982. – Београд : Народна библиотека Србије, 1985. – Стр. 97.

⁵⁴⁰ АС, МПС, ф. 64, 28/1910. (Директор јагодинске Гимназије министру просвете и црквених послова, 12. децембра 1910)

⁵⁴¹ АС, МПС, ф. 64, 28/1910. (Заступник министра просвете и црквених послова, директору Гимназије у Јагодини, 13. децембра 1910)

⁵⁴² АС, МПС, ф. 86, 55/1911. (Библиотекар Јавне библиотеке у Јагодини, министру просвете и црквених послова, 12. марта 1911)

Јован Н. Томић ни Министарство. Чолић у молби тражи следеће књиге: „*Бићеш трговац* од Шелеј-Берте; *Како најбоље да очеличи млад трг. карактер* од Чакеа Х.; *Има ли помоћи нашим занатлијама* од Томића Ј.; *О извозу и увозу Србије* од Стојановића К.; *Просто и двојно књиговодство* од Предића Јов.; *Трговачка Кореспонденција*; *Основи Политичке економије* од Лавлеја Е.; *Први појмови друштвене економије* од Косе, Др Луићи; *Руковођа за земљопис трг. и промета* од Зедена Др К.; *Најновији обрт у трг. политици* од Вујића, Др М.; *О банкама*, од Борисављевића; *Наука о трговини* од Тодоровића Б. Б.; *Конто – Корент*; *Менично право у Краљ. Србији* од Ђорђевића; *Политичка рачуница* од Вукићевића и Тодоровића; *Fores, Corespondens commerciale; Deutsch Serbiche Coresponder; Васкресење* од Толстоја Л.; један сто дугачак 3 метра, широк 1 метар; један сто дугачак 1 метар, широк 70 см; један сто дугачак 80 см, широк 65см; једне мердевине високе 2 метра и 30 см; две брисаљке, једна од жице, а једна обична; разне ситнице (као стакло са гумарабиком, етикете за књиге и др)⁵⁴³.

Из Министарства је, по препоруци Јована Н. Томића, стигао негативан одговор за већину тражених наслова, осим за *Бићеш трговац* од Шелеја, *Како најбоље да очеличи млад трговац*, *Има ли помоћи нашим занатлијама*, *Основи политичке економије од Лавеја*, *Први појмови друштвене економије* и *Васкресење* од Толстоја, уз образложење да се у основане јавне библиотеке морају уносити само књиге „које су од општег васпитачког и образовног интереса за што шири круг корисника“.⁵⁴⁴ У извештају Српској Краљевској академији о раду Народне библиотеке у Београду, Јован Н. Томић, у одељку *Улога Народне Библиотеке при стварању и снабдевању Јавних библиотека у Србији и Србству*, иако не пише име руковођа јавне библиотеке, као негативан пример наводи покушај Јована Чолића, који је „тражио да му Министарство Просвете одобри да ... набави једну омању серију дела за специјалну потребу“⁵⁴⁵, како би, према Томићевим речима, уштедео новац неком наставнику да набави алат (уџбенике) и „то на туђ рачун и на штету другог“.⁵⁴⁵ То никако није могло да промакне ревносном Томићу, као ни Министарству просвете и црквених послова, које је строго контролисало сваки додатни материјални

⁵⁴³ АС, МПС, ф. 86, 55/1911. (Библиотекар Јавне библиотеке у Јагодини, Министарству просвете и црквених послова, 14. марта 1911).

⁵⁴⁴ АС, МПС, ф. 86, 55/1911. (Заступник министра просвете и црквених послова библиотекар у Јагодини, 23. марта 1911)

⁵⁴⁵ Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду : 1821-1944. Књ. 2, 1881-1918 / Гаврило Ковијанић. – Стр. 626.

утрошак. Истовремено, ово потврђује врло крут однос одговорних лица која су била одређена за набавку и формирање фондова јавних библиотека, без довољно слуха за посебне жеље корисника. Ако је у фонду требало да буду само књиге за занатлије и трговце, а не и оне из области права или лепе књижевности, онда се треба упитати са којим књигама и за какав развој и унапређење образовања и културног уздицања се залагала државна Комисија. Или је новац, односно ограничен фонд средстава, требало да диктира набавну политику јавних библиотека, а не жеље корисника.

Поред књига и часописа (*Јавно здравље и Здравље*) који су већ стизали у Јавну библиотеку у Јагодини, библиотекар је, својим дописима од 28. марта⁵⁴⁶ и 29. децембра 1911. године упутио молбу министру просвете и црквених послова да Библиотека прима и: *Српске новине*, *Књижевни гласник*, *Звезду*, *Босну*, *Хрватски савременик*, *Бранково коло* и *Нову искру*⁵⁴⁷, што је и одобрено⁵⁴⁸, осим за *Српске новине*, јер Министарство није имало средстава да обезбеди куповину.

Јагодинска библиотека је свој рад прекинула почетком Првог светског рата, о чему сведочи извештај Страхине М. Дамјановића, а отприлике у исто време је престао са радом и њен библиотекар, Јован Чолић, који је службом премештен као професор у Зајечарску гимназију.⁵⁴⁹

Јавна библиотека и Грађанска читаоница су, иницијативом наставника и судских чиновника, без икаквог вотирања, свој рад покушале да обнове као јединствена установа, одмах после Првог светског рата, „у фебруару-марту 1920. године“, од поклона које су највећим делом уступили Француско-југословенски клуб и поједници. Њен рад, усмерен на покрет народног просвећивања био је краткотрајан, због „апатије становништва ... немања погодног локала ... оскудице у материјалним средствима“, те је решено да се Грађанска читаоница и Јавна библиотека „ликвидирају“, а њихова имовина да се раздели на „ђачке дружине и друштво 'Соко'“. ⁵⁵⁰

⁵⁴⁶ АС, МПС, рег. бр. 5720 (28. март 1911), недостаје документ.

⁵⁴⁷ АС, МПС, ф. 92, 25/1912.(29. децембар 1911)

⁵⁴⁸ АС, МПС, ф. 92, 25/1912.(17. јануар 1912)

⁵⁴⁹ Јагодинско библиотекарство : (1851-2011) / Мила Стефановић. – Стр. 106-107.

⁵⁵⁰ Исто. – Стр. 118-119.

5. ЈАВНЕ БИБЛИОТЕКЕ У СРБИЈИ У РАТНО ДОБА 1912-1913, 1914-1918. ГОДИНЕ

Истражујући, анализирајући, сумирајући и исписујући историју јавних библиотека у Србији, која је започета иницијативом Јанка Шафарика 1866. године, настављена кроз покушаје оснивања Јавне библиотеке у Крушевцу и у Нишу; која је један ток нашла у раду српских интелектуалаца школованих на универзитетима у Европи и друштава за народно просвећивање, до коначне државне иницијативе за формирање и финансирање јавних библиотека, крајем 1908 - почетком 1909. године, пронађени су значајни докази о раду и залагању појединаца и установа да ова корисна иницијатива израсте на здравим темељима, и ухвати корак са савременом Европом.

Будући да је Србија кроз вишевековну историју, због свог географског положаја много пута нападана и освајана, да су у ратовима нестајале, делимично или у потпуности, институције културе, иста судбина задесила је и сва друштва за народно просвећивање формирана у Србији у периоду од 1905. до 1909. године, као и већину јавних библиотека основаних *Указима Краља Петра Карађорђевића* 1909. године.

5.1. Пропаст јавних библиотека и читаоница друштава за народно просвећивање

Друштва за народно просвећивање, Друштво за школску хигијену и народно просвећивање, Српске земљорадничке задруге и Културна лига, која су својим радом на оснивању јавних библиотека у Србији у периоду од 1905. до 1912. године учинила значајан помак у поимању и схватању улоге и значаја јавних библиотека и читаоница, нестала су са почетком балканских ратова.

Најпре је угашено друштво Културна лига, које и поред огромног ентузијазма и залагања универзитетских професора није од почетка наишло на одобрење и разумевање у надлежним министарствима јер се нису могла одвајати материјална средства, истовремено и за јавне библиотеке које је основала и финансијски подржавала. Број библиотека које је по селима отворила Културна лига, али и предавања, помоћ око оснивања стрељачких, певачких, гимнастичких, драмских и других дружина, финансирање отварања школа за девојке и друге активности овог Друштва, које је наследило или користило све облике активности ранијих читалишта и читаоница, оставиле су неизбрисив траг у историји српских јавних библиотека. Веома мале и често неуређене књижне збирке нису биле препрека да се сеоско становништво едукује писаном речју. Нажалост, са почетком балканских ратова престале су и све активности *Културне лиге*. Иако је одјека у јавности било и након њеног гашења није више било покушаја на остваривању оваквог покрета, будући да су њени организатори и најактивнији чланови и руководиоци страдали у ратовима, или, свесни размера ратних разарања нису више ни покушавали да обнове рад Лиге.

Друштво за школску хигијену и народно просвећивање, а понајвише његов оснивач Светозар М. Марковић, покушавало је да своје активности настави и у току балканских ратова, али због недостатка материјалних средстава и кадра, који је морао отићи на фронтове, прекинуло је своје делање. Након балканских ратова Друштво је апеловало на Министарство просвете и црквених послова да пружи помоћ око поновног покретања рада, али је наишло на неразумеваче, те је оно у потпуности обустављено.

Рад јавних библиотека, које су основане у периоду од 1866. до 1909. године, у време балканских ратова био је смањен, али не и потпуно обустављен. Из невелике, сачуване архивске грађе познато је, на пример, да је нишка библиотека радила са корисницима, према извештајима из 1912. и 1913. године, а да је основна препрека раду било недовољно ангажовање библиотекара. Такође, извесно је да је у истом периоду радила и Јавна библиотека у Лозници, судећи према документу у коме се потражују материјална средства како би се измирио дуг за најам простора у Парној стругари и млину Марјана Катића, где се налазила и јануара 1914. године. Посредно се може претпоставити да су и друге јавне библиотеке можда наставиле свој рад након балканских ратова, али је 1915. година била пресудна за њихове фондове и даљи рад.

Судбину других, европских и светских библиотека у вихорима ратова делила је и већина српских библиотека током Великог рата. Са првим ратним дејствима, културна добра која, између осталог представљају, доказ о постојању и трајању народа и културне баштине, уништавана су. Са жаљењем се мора констатовати да је већина фондова јавних библиотека делимично или у потпуности уништена, одузета, однета или попаљена. Извесно је, такође, и да никада није истражен, ни објављен тачан или бар приближан број публикација који је нестао у Првом светском рату, будући да су у ратовима однети и уништени архивски фондови, инвентарске књиге, статистички подаци, и библиотечка статистика која још није била довољно развијена.

Ипак, из сачуваних архивских докумената и скромне библиотечке литературе, може се делимично реконструисати да су најтежу судбину доживеле Народна библиотека у Београду, Библиотека института САНУ, као и свих осам јавних библиотека, и фондови већих развијенијих читаоница у Србији. Окупаторске власти извршиле су у Србији административно-територијалну поделу између Бугарске и Аустроугарске. Под Аустроугарском биле су културно-просветне институције у Београду и западном делу Србије, док је већи део источне и југоисточне Србије припао Краљевини Бугарској.

Неколико докумената сачуваних у Архиву Србије у оквиру фонда Царског и Краљевског војног генералног гувернера у Србији потврђују да су одговарајуће аустроугарске институције у договору са врховном армијском командом и пре 1916. године имале спремне „високообразоване културне комесаре” задужене за прикупљање старих и ретких књига. Они су, према овим документима, 11. јуна 1916. године имали одобрење „за сакупљање дневних новина, календара, разгледница, плаката, позивница” и другог материјала у разним научним институтима – али високи комесар није имао довољно времена, како се правдао, да сакупи све списе, које је требало упутити у Беч или босанско-херцеговачком институту за истраживање Балкана у Сарајево. Према сећању члана ратног архива и хрватске земаљске владе, извесни др. Бан, један од заступника царске краљевске владе, лично је у Академији Наука у Београду паковао одређене серије Института за истраживање Балкана. Спаковани сандуци са овим књигама били су специјално означени и прикључени транспорту библиотеке и оружја из конака за Царски Краљевски војни музеј у Бечу.⁵⁵¹

⁵⁵¹ АС, ВГГ, 8-340 (11. јун 1916).

Фонд Народне библиотеке у Београду није доспео у руке аустроугарског комесара већ је након бомбардовања и великих оштећења једног дела зграде библиотеке спакован и евакуисан у Ниш, одакле су га Бугари однели у Софију, заједно са књигама Јавне библиотеке у Нишу.

У делу Србије који је припао аустроугарском гувернману потпуно је уништена Јавна библиотека у Јагодини, док је део фонда крагујевачке библиотеке покраден и однет у Беч, а остатак је страдао због неусловног смештаја и неуког руковања.

У источној Србији одмах по повлачењу српске војске 1915. године почела је свеопшта бугаризација, која је обухватила, поред промена личних докумената, комплетно школство, што је значило довођење бугарских учитеља и наставника, школских књига на бугарском језику и потпуно уништавање српских књига и школских библиотека.

Према подацима, у објављеним публикацијама, након поробљавања Алексинца, Бугари су преузели све просветне институције и у потпуности спалили књиге Читаонице, гимназијске библиотеке, Библиотеке Учитељске школе и Јавне библиотеке у Алексинцу.⁵⁵²

У истраженој архивској грађи налазе се значајни подаци о пљачкању и уништавању српских књига у Пироту током Великог рата, које су Бугари у целости пренели у Софију, одмах по окупацији града 1915. године.⁵⁵³

Фонд Јавне библиотеке у Зајечару као и Гимназија у којој се затекла, заједно са Гимназијском Библиотеком, библиотеком школских уџбеника, ђачком и појединим приватним библиотекама, био су заплешен, одузет, спакован у платнене џакове и сандуке и послат у Софију.⁵⁵⁴

Иако је Библиотека „Омладине Ресавске“ „била институција добровољно удружених грађана ни њу бугарски окупатори нису поштедели, већ су „пошто су претходно однели оне књиге, слике и документа која су им се учинила драгоценим, остало су спалили у школском дворишту, а део су бацили у Ресаву“.⁵⁵⁵

⁵⁵² Библиотекарство у Алексинцу и околини од 1866. до 2006. године / Миодраг Спирић, Јелена Митровић, Мирослав Видосављевић . – Стр. 25.

⁵⁵³ О бугарском спаљивању српских књига у Пироту за време окупације : 1915-1918. године / Ст.[Стојан] Јовановић. – Пиротски гласник. – 3 (18. новембар 1918), стр. 2-3.

⁵⁵⁴ Зајечарска гимназија : 1836-1936 / Милан Цветичанин. - Стр. 230-231.

⁵⁵⁵ Ресавска библиотека : од Читаонице „Омладине Ресавске“ до данас : (1868-1998) / Десанка Стаматовић. – Стр. 95.

Царски краљевски војни генерални гувернман у Србији је, осим организованог уништавања српске књиге и библиотека у Србији, најавио јула 1916. године и оснивање књижница у народним школама, вероватно у намери да васпитава и подиже кадар који ће моћи да користи за своје потребе. У допису упућеном свим окружним командама, командама мостобран Београд, командом квартова Београд град и окружној команди Крушевцу заступник гувернера, извесни Бабич написао је следеће: „Молба школске дирекције ВГГ за упућивање подобне забавне лектире и за оснивање једне књижнице узете су као повод за објављивање општих правила за књижнице, како би се избегла непотребна објашњења и библиотекарство од почетка организовало према једном систему, пратећи тачно директиве за примену. Од стране ВГГ биће саопштена принципијелна сагласност за отварање књижнице у већ постојећим школама или оним које ће се оснивати са јасном напоменом да тиме неће бити учињени никакви додатни издаци из војне благајне, као до сада. У вези са овим, пристигле молбе од школа већ су одбијене од стране окружних команди с позивом на овај пропис. Посебно посредовање од школа да се одобри отварање књижница није потребно; довољна је само пријава окружној команди. Књиге ће, повремено, према сопственој процени ВГГ бити набављане и упућиване окружним командама за даљу расподелу. Допремање књига, сасвим изузетно, с времена на време, вршиће ВГГ. Окружне команде су такође позване да купују књиге у договору са Месним школским саветом, без оптерећивања војне благајне, већ на начин који је прихваћен у Окружној команди. Напомиње се да књиге, изузев оних које је послао ВГГ, не смеју бити припојене књижницама без одобрења Окружне команде (...)“⁵⁵⁶

Домети и резултати овог пројекта Војног генералног гувернмана нису познати, мада, колико дозвољава архивска грађа, може се претпоставити да ова „љубазна понуда“ и почетак германизације српског библиотекарства, није срећом никада заживела.

⁵⁵⁶ АС, ВГГ, 8-340 (11. јун 1916).

5.2. Покушај обнове постојећих и оснивања нових јавних библиотека 1918. године

По завршетку ратних дејстава, крајем 1918. године почело је организовано обнављање културних установа. Најзначајније је било повратити и рестаурирати фондове Народне библиотеке и Народног музеја у Београду. У том циљу основана је *Комисија за оцену штета почињених непријатељима у Србији* и за повраћај опљачканих предмета културним установама у Србији. У *Комисији* су се нашли дугогодишњи руковалац Народне библиотеке у Београду Јован Н. Томић, као и др Милоје М. Васић, чувар Народног музеја.

Ова *Комисија* је 28. децембра 1918. и 3. јануара 1919. године⁵⁵⁷ поднела исцрпан извештај Министарству просвете и црквених послова и Министарству иностраних дела о стању ове две установе и првим корацима које је било потребно учинити како би опљачкана имовина била враћена у Србију. Извештај је садржао захтеве да се „за предмете уништене и отуђене непријатељима“, пружи адекватна накнада у „предметима истоветним, или, ако ових нема, ни исте категорије, из својих државних збирака“, а „одабир предмета извршиће се помоћу специјалних стручних комисија, одређених од обе стране“. Овај захтев ослањао се на Уговор између италијанске и аустријске владе, потписан у Бечу 1866. године, који је, према даљем образложењу и остварен.

Осим фондова ове две установе у истом *Извештају*, било је предвиђено да се потражује и имовина, коју су аустријска и мађарска влада, одузеле из локалних архива и музеја по Далмацији, Босни и Херцеговини, Хрватској, Срему и Банату, као и имовина јавних библиотека које су биле формиране у Србији до почетка Првог светског рата.

Остало је записано се председник Библиотеке Ресавске, Драгутин Новаковић, управитељ основне школе, обратио писмом министру просвете, 25. априла 1918. године са молбом да „надлежним путем изволи подејствовати да се“ књиге Ресавске библиотеке, „једне од најстаријих и најбогатијих приватних библиотека у Србији“, као и имовина библиотеке основне школе и Гимназије, које су „однели Бугари још прве године најезде“ ... „врате поменутиим установама, како би корисне књиге и даље могле вршити благотворни утицај на омладину, којој је сада нарочито потребно култивисање и

⁵⁵⁷ АЈ, 66-340-581 (Јован Н. Томић и Милоје М. Васић, министру просвете, 3. јануара 1919).

учвршћивање морала“.⁵⁵⁸ Осим тога, слична молба стигла је од Марка Новаковића, начелника округа пиротског, 14. новембра исте године, да се Пироту врати библиотека, која је током ратних операција опљачкана и пренета у Софију.⁵⁵⁹ Како су се књиге и други предмети Народне библиотеке из Београда, током рата налазили на неколико страна, један део пренет је у Јавну библиотеку у Нишу. Када су Бугари односили делове фонда Народне библиотеке, понете су и књиге нишке библиотеке.⁵⁶⁰

У време када су ова писма послата, Јован Н. Томић, заједно са Комисијом, коју су, осим њега, чинили Јован Ердељановић, Пера Поповић и Анастас Мајзнер, већ се налазио у Софији, по налогу министра просвете Љубомира Давидовића, како би порадили на враћању имовине свих српских библиотека из софијске националне библиотеке.

О раду Комисије у Софији, Јован Н. Томић, поднео је исцрпан извештај министру просвете, 29. априла 1919. године. У њему се, између осталог, каже да се одмах по доласку у Софију Комисија обратила за помоћ шефу српске војне мисије у Софији, Милану Т. Туцаковићу, уз чију помоћ је устројена Међународна комисија са „подједнаким бројем српских и бугарских делегата“, а чији је председник био „виши француски официр, пуковник Л. Нелтен“. Међународна комисија била је подељена у четири секције: „за библиотечке објекте, за предмете археолошке и црквене и за предмете Универзитета“.⁵⁶¹ Секцију за библиотечке предмете чинили су Стилијан Чилингиров, директор софијске Народне библиотеке и Јован Н. Томић, библиотекар (управник) Народне библиотеке у Београду.⁵⁶²

Томић даље пише да га је „са највећом предусретљивошћу г. Чилингиров“ одвео у „зграду преко пута Нар. Библиотеке“, где су се у партеру „налазиле две одаје са предметима софијске Народне Библиотеке, а осталих шест одаја предметима из Народне Библиотеке у Београду, са београдског Универзитета, јавних и школских библиотека у Нишу, Пироту, Скопљу, Велесу, Крив. Паланци и богословије у Призрену. Књиге и остали

⁵⁵⁸ АЈ, 66-340-581 (25. априла 1919). На полеђини истог документа налази се и одговор Јована Н. Томића од 2. маја 1919: „Све књиге нађене у Софији (а пре тога однесене тамо из Србије) од стране нарочито слате комисије, биће пренесене у Београд. Овде прегледане и распоређене по књижницама којима су припадале и послате свакој од тих установа. Ако се међу књигама нађу и оне Ресавске Библиотеке биће тамо послане“.

⁵⁵⁹ АС, МИД, 1919, рег. бр. 1919, № 5580; Пирот и срез нишавски : 1801-1918 : грађа. Књ. 3, 1894-1918 / [сабрао и приредио Илија Николић]. – Стр. 1105.

⁵⁶⁰ Нишка народна библиотека : документ и свакодневица / Александра Вранеш. – Стр. 37.

⁵⁶¹ Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду : 1821-1944. Књ. 3, 1919-1944 / Гаврило Ковијанић. – Стр. 27.

⁵⁶² АЈ, 66-340-581.

предмети нису посебно класификовани ни по библиотекама, ни по категоријама, него су измешане и према форматима намештене по, за ту зграду нарочито рађеним, полицама. Све су одаје суве, а сем двеју малих, остале добро осветљене, и у свима је одржана примерна чистота. Услед тога предмети, у колико нису оштећени с поља при преносу од Београда до Ниша, при истоварању, и нарочито при преносу од Ниша до Софије, при незгодним околностима, очувани су добро, тако да ће у реорганизованој нашој Народној Библиотеци представљати драгоцен материјал. Само колекција политичких листова, због своје велике запремине, није могла бити смештена тамо“, већ се налазила у сутерену зграде Народне Библиотеке, „у лошјем локалу, али сувом и без опасности да се оштети“.

Управа Народне библиотеке из Софије, до тог периода пописала је и каталошки обрадила, Томић даље извештава, само збирку политичких листова, у шта је имао увид, док други предмети нису пописивани.

Томић је био задовољан стањем у коме је нашао библиотечке предмете, јер су како сам каже „смештени у сувоту и примерно одржавани“. Осим основног прегледа Томић, као ни други чланови Комисије, нису имали времена за издвајање, раздвајање или пописивање затечених предмета. Извршен је преглед фондова бугарске Народне Библиотеке, како би се уверио да у фондовима заиста нема српских књига. Пронађени су поједини примерци српских књига, али не из државних библиотечких фондова, већ из „приватне библиотеке пок. Дрндара, из књижаре Панајотове и.т.д. које је софијска Народна Библиотека купила у току 1916. године“, као и једна књига „која је ... послата из Ниша, од тамошњих власти“. Осим књига и других библиотечких предмета „тамо је нађен и сав лисни стручни каталог и остатак карата, у колико их нема у данашњем локалу Нар. Библиотеке, које су са рукописима и инкунабулама враћене од аустријских власти из Косовске Митровице“.

Будући да је међу књигама нашао и поједине вредне предмете, додуше сакривене у канцеларију управника софијске Народне библиотеке, попут рукописа из гостиварскога краја, „са актом тамошњег Управленија № 1781 од 29. јула 1916. год.; једно рукописно јеванђеље добивено од пиротског градоначелника 31. августа 1916. год.; и један рукопис XVII века послат из Тетова од директора тамошње болнице, Др Танчева“, као и сазнања да су поједини предмети већ били враћени власницима, а ради боље и брже координације посла и повраћаја имовине, Томић се обраћа министру просвете у два наврата са молбом

да се на територијама које су биле под бугарском окупацијом хитно приберу следећи подаци: „који су тачно предмети ове врсте однесени са српске територије, кад су, одакле су, и, нарочито, ко их је однео?“ Податке је требало послати представнику српске Војне мисије у Софији, како би порадио код команданта савезничких трупа, да се бугарској влади одмах наложи истрага „над лицима која су наредила одношење тих предмета и оних који су их отимали од власника“.⁵⁶³

Предузимљиви Томић, у наставку извештаја, обавештава министра просвете, да је учинио све што је било у његовој моћи да предмети нађени у Софији одмах буду попаковани и послати у Србију. Будући да његове молбе упућене управи софијске Народне библиотеке, главном секретару бугарског Министарства иностраних дела, команданту савезничких трупа у Бугаској генералу Кретијену, нису услишене, он предлаже министру да што пре поради у Министарском савету о отварању кредита за „израду сандука и експедицију књига на српску територију“, а ова сума да се унесе у „ратну накнаду“. За целокупан овај посао било је потребно издвојити 100.000 лева, а до доношења коначне одлуке о отварању кредита, споразумно је закључено „да се локали (...) запечате од стране представника француског председника мешовите комисије, пуковника г. Нелтена“, а кључеви свих просторија предају Анастасу Мајзнеру, руковооцу Народне библиотеке у Београду, док је служитељ Стеван Милићевић „одређен да станује“ у самој згради „и мотри на одаје“. Томић је, такође, предложио да се за паковање предмета пошаље „радничка екипа“ из Србије „која би имала стан и храну у француским баракама“; као и да полице на којима су се налазили поменути предмети, које су израђене од дрвета и практичног система, буду пренете у Србију и искоришћене за потребе Народне библиотеке у Београду.⁵⁶⁴

Након што је Влада Србије обезбедила потребну суму од 100.000 лева, Анастас Мајзнер, који је остао у Софији како би организовао и надгледао паковање предмета у сандуке, редовно је извештавао Јована Н. Томића о свом раду и напредовању.

У писму од 28. маја 1919. године Мајзнер пише: „Према телеграфском наређењу, које ми је овд. Делегација саопштила 19.о.м. почео сам паковање књига, које су Бугари запленили и које се сада налазе у Софији, Раковска улица, бр. 111.

⁵⁶³ АЈ, 66-340-581 (Јован Н. Томић министру просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 2. маја 1919).

⁵⁶⁴ АЈ, 66-340-581 (Јован Н. Томић, министру просвете, 29. априла 1919); Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду : 1821-1944. Књ. 3, 1919-1944 / Гаврило Ковијанић. – Стр. 30-31.

Паковање је почело одмах по пријему поручених 50 сандука.

До данас упаковано је 25.400 свезака у четрдесет сандука.

Сандуке сам поручио у радионици Крсте Христова, који је пристао да их изради по најнижој цени – 120 лева један сандук од 95x80x60 цм.

Како се овде налази преко 100.000 књига, то ће требати до 150 сандука.

Сем ових књига има и наша збирка новина за коју ће требати бар 60 сандука.

За слике пок. Мил. Миловановића требаће такође двадесет.

Мало час позвао ме је г. Докић – саопштио ми да је г. Делегат добио налог да ми стави на расположење 20.000 лева. десет (10.000) хиљада лева ми је одмах исплатио, а остало доцније, кад буде новац примио.

Паковање врши Стеван Милићевић, служитељ Народне Библиотеке са још три помагача.

Пошто и овим људима морам плаћати као и хашалима, који ће утоварати ствари у вагоне, то би ваљало одобрити још коју хиљаду лева.

Са паковањем и утоваром надам се да ћу бити готов до 15. јуна.

Поред ових књига и збирке слика има још и неколико разваљених сандука пуних хартија, аката и записника Трговачке Коморе, инструмената, који су својина Универзитета и неколико сандука, које је оставио г. Васић. И те ћу ствари донети, ма да их нисам примио у предрачун.

Овде је живот још све онако скуп као и кад је била на окупу цела комисија. Молим да ми се мени а и Стевану одреди колико можемо дневно трошити из суме, која ми је остављена у 5000 дин.

Исто тако молим да се одреди пут којим ћу ствари експедитовати за Београд. Ово је врло важно, јер ако будем ишао на Лом, онда ће требати трошка и за утовар у лађу⁵⁶⁵.

Следеће писмо Анастас Мајзнер послао је Јовану Н. Томићу, након повратка у Београд 21. јула 1919. године, са извештајем „да је све спаковане ствари утоварио у Софији у шест вагона и спровео их до Лом Паланке“. Ту су претоварене „у шлеп бр. 67.225, одмах, 27. јуна о.г.“ о чему је обавестио „Министарство Просвете и замолио да се пошаље нарочита лађа, која ће поменути шлеп довући до Београда,“ али како то није учињено, он је 6. јула кренуо за Београд. Будући да, како и сам Мајзнер пише, није своју

⁵⁶⁵ Архив САНУ, заоставштина Јована Н. Томића, сигн. 14509/III-157.

мисију извршио до краја, односно није успео „да донесе у Београд библиотечке предмете“ које је понео из Софије, он моли Томића да поради код надлежног Министарства како би се овај важан посао што пре окончао.⁵⁶⁶

Залагањем министра просвете Љубомира М. Давидовића и Јована Н. Томића 24. јула 1919. године шлеп са шест вагона библиотечких предмета стигао је на пристаниште у Прахову, а 29. августа на београдско пристаниште⁵⁶⁷, о чему Томић и званично обавештава Министарство просвете 8. септембра 1919. године. „Предмети Народне библиотеке и сличних установа, покупљени у Софији, стигли су у Београд и налазе се на шлепу на савској обали. Пошто је већ добијен локал у који ће се привремено сместити предмети, спаковани у сандуцима, треба да се и пренесу. Народна библиотека не располаже за то потребним кредитом, а и иначе то се може пренети државним транспортним средствима, која не би стала ништа. Стога ми је част замолити Министарство да изволи поради код надлежних државних власти да се Народној библиотеци што пре ставе на расположење два три товарна камиона и потребан број заробљеника са којима ће се овај посао брзо свршити“.⁵⁶⁸ Тако је 160 сандука реевакуисане грађе из Софије смештено у зграду раније Друге гимназије на Баталцамији.⁵⁶⁹

Народна библиотека у Београду дуго година након завршетка Првог светског рата није имала „свој дом“ иако се Јован Н. Томић грчевито борио за то. Фондови су јој били расути на неколико локација, тако је било врло тешко извршити било какав преглед или реконструкцију истих. Сандуци који су допремљени из Софије у септембру 1919. године, Томић са сетом образлаже, због недостатка простора, ни годину ипо дана касније, 26. јануара 1921. године нису отпаковани, јер „да би се извршио преглед тих предмета, заједно са осталима, потребне су просторије. То нити се може извести у просторијама

⁵⁶⁶ АЈ, 66-340-581 (Анастас Мајзер министру просвете и Јовану Н. Томићу 4. септембра 1919); Архив САНУ, заоставштина Јована Н. Томића, сигн. 14509/III-158.; Јован Н. Томић : библиотекар и научник / Светлана Мирчов. – Стр. 149-150.

⁵⁶⁷ АЈ, 66-340-581 (Анастас Мајзер министру просвете и Јовану Н. Томићу 4. септембра 1919); Архив САНУ, заоставштина Јована Н. Томића, сигн. 14509/III-159. (извештај Анастаса Мајзнера поднет Јовану Н. Томићу, 4. септембра 1919); Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду : 1821-1944. Књ. 3, 1919-1944 / Гаврило Ковијанић. – Стр. 42.; АС, МИД, рег.бр. 1919, № 3585; Пирот и срез нишавски : 1801-1918 : грађа. Књ. 3, 1894-1918 / [сабрао и приредио Илија Николић]. – Стр. 1106-1107.

⁵⁶⁸ АЈ, 66-340-581 (Јован Н. Томић министру просвете, 8. септембра 1919); Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду : 1821-1944. Књ. 3, 1919-1944 / Гаврило Ковијанић. – Стр. 57.

⁵⁶⁹ Извештај Јована Томића о Народној библиотеци : од 1918. до 1922. године / Мираш Кићовић. – У: Библиотекар(Београд). – 13, 4(1961), стр. 287-288.

данашњег локала нити у магацину где су сандуци сложени у троспратне катове, а још мање на улици“.⁵⁷⁰ Будући да је проналажење подесне локације трајало, сада већ предуго према мишљењу Јована Н. Томића, он 1. марта исте године поново, али овог пута нимало љубазно, обавештава Министарство просвете, да иако му је жао, али „мора рећи да је непријатељ према њој (Народној библиотеци, прим Б. Д.) имао више пажње него што је имају наше власти. Аустријанци су њене предмете пренели у један сув локал, Бугари су најмили у Софији лепу зграду, начинили најмодерније полице, све распоредили и чували – а ми предмете држимо закључане у сандуцима и претрпане на гомилама“.⁵⁷¹

Судбину фондова Народне библиотеке у Београду, делили су и фондови других јавних и приватних библиотека које су се налазиле на територијама под бугарском окупацијом (Свилајнац, Алексинац, Ниш⁵⁷², Пирот, Неготин и Зајечар). Након што је коначно добила нове просторије 23. јуна 1921. године почело је сређивање најпре унутрашњости Народне библиотеке у Београду, а затим од марта 1922. године и библиотечких фондова.

Сандуци донети из Софије испражњени су „и од њих начињене камаре које су личиле на брда, састављена од књига свих категорија и формата и власништва“. Књиге које су припадале фонду Народне библиотеке у Београду распоређиване су најпре по хиљадама, хиљаде по стотинама, а стотине по десетицама док свака књига није добила своје редно место. „Мада је била прилика да се од библиотечких књига одвоје оне које су биле својина других установа, и ове су издвајне посебно за сваку установу, ове су одмах постављане у сандуке...“⁵⁷³

Књиге које су из Јавне библиотеке у Нишу однете током Првог светског рата су, према извештају директора Прве мушке Гимназије у Нишу Божидара Миловановића, враћене 3. новембра 1922. године. Миловановић, наредног дана извештава да је „јуче

⁵⁷⁰ Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду : 1821-1944. Књ. 3, 1919-1944 / Гаврило Ковијанић. – Стр. 81.

⁵⁷¹ Исто. – Стр. 84.

⁵⁷² Милан Банић, директор Гимназије у Нишу, својим писмом 26. марта 1920. године обавештава министра просвете о извештају који је примио од Јована Томића, према коме „нешто од наставничке књижнице ове школе налази се у сандуцима упакованим у Народној Библиотеци у Београду, где се налазе и књиге овдашње Народне Библиотеке. По изјави г. Томића, када се буде распакивала Народна Библиотека у Београду, бићу позван да примим све што припада овдашњој Народној Библиотеци“. – У: Народна библиотека у Нишу : архивска грађа / Гаврило Ковијанић. – Стр. 108-110.

⁵⁷³ Извештај Јована Томића о Народној библиотеци : од 1918. до 1922. године / Мираш Кићовић. – У: Библиотекар (Београд). – 13, 4(1961), стр. 287-288.

примио 17 сандука књига Нишке Народне Библиотеке и осталих културних установа у Нишу од секретара Министарства Просвете, г. Милана Јовановића, који је ове књиге спровео доведе по акту Бр. 17562“, као и да су „сандуци са књигама смештени у зграду Народне Библиотеке“. ⁵⁷⁴ Ове књиге чиниле су и почетни фонд обновљене Јавне библиотеке у Нишу.

Осим тога, Јован Н. Томић је, према подацима архивске грађе, обавестио управу Ресавске библиотеке у Свилајнцу да међу књигама које су враћене из Софије нису нађене књиге ове Библиотеке.

У архивској грађи, штампаним или писаним изворима, нема података о књигама јавних библиотека, које су страдале или нестале у току рата, као и њиховом враћању.

*

Осим што је активно учествовао у *Комисији за оцену штета почињених непријатељима у Србији*, библиотекар Народне библиотеке у Београду, Јован Н. Томић, поднео је министру просвете предлог годишњег буџета Народне библиотеке за 1919. годину. Образлажући значај Народне библиотеке, као установе чији се карактер и обим рада мењају и проширују у новој државној заједници, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Томић очекује да и буџет за њен рад, који се до тада ограничавао на минималне своте, буде значајно увећан, јер „с еволуцијом старе државе у нову, измениће знатно свој карактер и добиће шири обим за рад, за који јој нису довољни ни локали слични ранијим, ни број радног особља којим располаже, нити средства што јој је пружала Краљевина Србија“. Овај пројекат, како га Томић назива, „обухвата два предмета: саму Народну Библиотеку у Београду и стварање и обнављање књижица по свој територији раније Краљевине Србије и у Црној Гори“. ⁵⁷⁵

Мотиви за обнављање постојећих и стварање нових јавних библиотека, по Томићевом мишљењу су двојаки: „први је што се, можда, други неће сетити ове насушне потребе...; а други је што треба што пре приступити раду на интелектуалној обнови највише упропашћене територије у новој Краљевини“.

⁵⁷⁴ АЈ, 66-339-577. (Божидар Миловановић, министру просвете КЈ, 4. новембра 1922).

⁵⁷⁵ АЈ, 66-572-318. (Јован Томић, министру просвете, 16. фебруара 1919. године)

Обнављање и стварање народних књижница државном иницијативом, пише даље Томић, мотивише се различитим разлозима. На великом делу територије новоосноване Краљевине српске књиге су, већим делом или у потпуности, уништене. „Услед тога народне књижнице, које би се на овај начин што пре обновили и стварали, представљале би једине збирке српских књига“. Ово је веома значајно, образлаже Томић, јер „тамо где се становништву не буде дало књиге на нашем језику и о нашем народу на разним странама, додаће му се то с друге стране са супротним смером, штетним по интересе државе и народног јединства“.

Како је васпитавање народних маса „један од основних принципа демократије“, а врши се школом, књигом и живом речју, то „књиге и народне књижнице имају своју улогу у томе. Не помоћи сваки покрет, који иде на то, значи не исповедати искрено демократска начела“.

Томић даље излаже да лектира помаже школу и побољшава писменост, а народне књижнице треба да допуњавају читање и продубљују знања стечена у школи. Ове установе треба да буду и „моћно средство за рад непосредних радника: учитеља, свештеника итд.“, али и места окупљања „ђака, радника и занатлија“.

Сумирајући све Томићеве ставове, јавна библиотека треба да: се бори против незнања, прати и подржава школски програм, омогући проширивање постојећих и стицање нових знања ученика и професора, подржи демократска начела државе, побољшава грађанско васпитање, доприноси искорењивању рђавих навика, створи могућност за бржи културни развој и буде прва етапа народног уједињења.

„Стварање ових јавних народних књижница јесте, само прва етапа у систему интелектуалне обнове и даљег народног просвећивања.“ Ово је, према Томићевом писању требало да буде и тачка ослоња за оснивање и рад „читаоница, дневних и вечерњих, јавних предавања за шире масе и омладину, конференције и.т.д.“.⁵⁷⁶

Очигледно одличан познавалац европских и српских начела друштава за народно просвећивања, Томић у свом образложењу износи тезе које практично настављају рад друштава која су у Европи од средине 19. века, а у Србији од 1905. године приватном иницијативом оснивали образовани појединци. Схватајући да је „приватна иницијатива немогућа и сада и за низ година“, он пише о покрету општег просвећивања које је требало

⁵⁷⁶ АЈ, 66-572-318.

да подржи држава, што би свакако био и логичан след догађања, судећи по узорима на основу којих су делала ова удружења. Одабир места у којима је требало основати јавне народне библиотеке, као и принципи набавке предложене у Пројекту, у потпуности одговарају системима одабира публикација којима су се Министарство просвете и сам Јован Томић водили приликом формирања јавних библиотека у Србији 1909. године.

У Предлогу буџета за Народну Библиотеку, а за 1919. годину следеће позиције односиле су се на одобравање средстава за јавне библиотеке:

„4. За обнављање библиотека у Крагујевцу, Нишу, Алексинцу, Зајечару, Јагодини, Лозници, Неготину, Пироту...

5. За стварање нових књижница:

А) I реда: у Скопљу, Битољу, Охриду, Скадру, Цетињу, Приштини...

Б) II реда: у Штипу, Ђевђелији, Кратову, Крив. Паланци, Н. Пазару, Тетову, Дабру, Кавадрцима, Подгорици, Пећи, Ваљево, Пожаревцу, Свилајнцу, Врању, Лесковцу, Прокупљу, Дојрану, Куманову, Ћуприји, Ужицу, Чачку, Краљево, Гор. Милановцу, Шапцу, Пљевљима, Пријепољу, Књажевцу, В. Градишту, Параћину, Ђаковици, Никшићу...

В) III реда: С. Бања, Власотинци, Рековац, Варварин, Краљево, Луково, Аранђеловац, Лешница, Ивањица, Пожега, Топола, Кос. Митровица, Жабари, Нова Варош, Куршумлија, Трстеник, Петровац, Бор, Бољевац, Лапово, Салаш, Кладово, Кучево, Голубац, Жагубица, Сењ. Рудник, Мајданпек, Деспотовац (Манасија), Бела Паланка, Паланка, Сурдулица, Кочане, Пелхево, Струмица, Струга, Гостивар, Ресан и Обреновац“.

Према претходном извештају примећује се да је осим осам постојећих библиотека које је требало обновити, Томић предвидео оснивање још 75 нових. Широко замишљен, овај Томићев предлог није остварен, не само 1919. године, већ ни у периоду од неколико наредних година, па чак ни деценија. Уколико је и постојала ма каква, макар и приватна иницијатива, за оснивање јавних библиотеке, попут оне у Јагодини, она је била кратког трајања, не само због недостатка финансијских средстава за формирање и одржавање, већ и због меланхолије која је наступила у народу, што је изазивало потпуну незаинтересованост за књигу, библиотеке и образовање уопште. Будући да се Јован Томић наредних неколико година борио да обезбеди адекватан смештај за Народну библиотеку у Београду, и да извештаји о раду Народне библиотеке у Београду и ако су постојали, нису

сачувани, осим концепта *Извештаја о раду од 1918. до 1922.* који је објавио Мираш Кићовић после четрдесет година, Томић не помиње оснивање ових библиотека.

Неке јавне библиотеке, које су основане у периоду од 1866. до 1909. године наставиле су, након утврђивања штете и сређивања фондова, свој рад. Овде свакако треба истаћи Ресавску библиотеку, која је, иако институција коју су издржавала приватна лица до 1956. године⁵⁷⁷, и упркос свим недаћама, увек континуирано радила.

Прва је, након завршетка рата, свој рад започела Јавна библиотека у Крагујевцу. Свакако је утврђивање штете био један од главних задатака, као и реконструкција фонда. За новог библиотекара, вршиоца дужности управника, постављен је Мстислав Шахматов, дотадашњи професор Женске гимназије у Крагујевцу, а за помоћника и послужитеља Велимир Марић. Шахматов је израдио и доставио Суду општине Крагујевац, Министарству просвете и Министарству правде попис имовине и намештаја Библиотеке у Крагујевцу упропашћених за време рата, чија је ревалоризована вредност износила укупно 440.366 динара.⁵⁷⁸ Након сумирања штете приступило се сређивању Библиотеке „започело је основним хигијенским пословима, чишћењем прашине и ђубрета ... улагањем књига у преостале рафове, застакљивањем прозора и постављањем пећи за грејање.“ Након завођења деловодног протокола, експедиционе књиге, књиге за увођење кауције, контролника, разних мапа, инвентара ствари, књиге реверса, Каталога и наставка Списка приновљених књига, 1. маја 1920. године Библиотека је почела са радом. За осам месеци, колико је радила са корисницима, у току 1920. године „на реверс је позајмљено из Библиотеке 640 књига, укупно је било 114 читалаца“, а највише се читала преведена руска књижевност, оригинална француска књижевност и историја.⁵⁷⁹

Обнављање јавне библиотеке у Нишу, као и почетак рада са корисницима, трајао је дуже и мукотрпније од обнове крагујевачке библиотеке. Према *Извештају* који је директор Гимназије у Нишу поднео 14. јула 1920. године министру просвете „од 4127 дела са 11000 свезака, колико је било пред евакуацију Ниша 1915. године ...није нађено апсолутно ништа по одласку Бугара и нашем повратку; ниједне књиге, ниједног парчета

⁵⁷⁷ Ресавска библиотека : од Читаонице „Омладине Ресавске“ до данас : (1868-1998) / Десанка Стаматовић. – Стр. 95.

⁵⁷⁸ Народна библиотека у Крагујевцу : (1866-2004) / Мила Стефановић. – Стр. 127-128.

⁵⁷⁹ Исто. – Стр. 128-129.

од намештаја“.⁵⁸⁰ Директор Гимназије Мих. Бобић издао је библиотечку зграду под закуп, како би прикупио средства потребна за оправку.

Прва скупина књига која је, према доступној архивској грађи и објављеним публикацијама, стигла у фонд Јавне библиотеке у Нишу, било је 17 сандука књига, које је секретар Министарства просвете, Милан Јовановић, допратио до Ниша 03. новембра 1922. године. Директор Гимназије Божидар Миловановић, који је известио Министарство просвете о пријему књига, моли за хитно постављење лица које би вршило послове библиотекара (руковаоца) и једног послужитеља за ову установу. За библиотекара предложен је Душан Милачић, суплент Гимназије.⁵⁸¹ И поред молбе за хитност у одлучивању, као и неколико писама у наредном периоду, Душан Милачић одређен је за библиотекара Јавне библиотеке у Нишу тек 16. фебруара, наредне, 1923. године. Након постављења, Милачић је средио фондове, а Јавна библиотека у Нишу свој рад наставила је 11. маја 1924. године.⁵⁸²

Прве сређене збирке књига у Лозници, после Првог светског рата, појавиле су се у школама и при културно-просветним друштвима, док је Народна књижница и читаоница основана крајем 1928. године, при Основној школи.⁵⁸³

Јавна библиотека у Неготину свој поновни рад започела је 1929. године на иницијативу гимназијске управе и била активна до 1941. године, када је „практично нестала као културна институција“ и неће се појављивати до 1948. године.⁵⁸⁴

Након завршетка рата Јавна библиотека у Зајечару није обновљена. Активности на оснивању није било ни у периоду између два рата, тек, прва јавна библиотека, после Другог светског рата, отворена је у Зајечару, 31. децембра 1944. године, у саставу градског Дома културе.⁵⁸⁵

⁵⁸⁰ Народна библиотека у Нишу : архивска грађа / Гаврило Ковијанић. – Стр. 110-111.

⁵⁸¹ АЈ, 66-339-577. (4. новембар 1922).

⁵⁸² Нишка народна библиотека : документ и свакодневица / Александра Вранеш. – Стр. 56-58.

⁵⁸³ 130 година лозничке библиотеке / Радован Ж. Симић. – Стр. 13.

⁵⁸⁴ Библиотека у Неготину : 1846-1996 / Божидар Благојевић. - Стр. 49-51.

⁵⁸⁵ Од читалишта до Народне библиотеке у Зајечару : (1886-1996) / Славољуб Гацковић, Стеван Вељковић. – Стр. 68-79.

Градски народни фронт Пирота формирао је јавну библиотеку тек 17. маја 1947. године и она је, у наредном периоду, постала једно од најзначајнијих културних средишта овог града.⁵⁸⁶

*

Јавне библиотеке у Србији покушале су после 1918. године да обнове свој рад, да окупе читаоце, да прикупе дародавце, да обезбеде финансијска средства за своју делатност. Остварење ових настојања није било ни лако ни брзо, али су грађани и држава улагали максималне напоре да обнове ове значајне институције. Са променљивим успесима и неоствареним подухватима, само мали број библиотека наставио је са радом. Њихово истрајавање на ширењу књиге није сваки пут и у свакој средини дало очекиване резултате, али су појединци, активни и пре ратних разарања, успели да организују младе снаге које су настојале да наставе, поново оснују и развијају јавне библиотеке.

⁵⁸⁶ Стратешко планирање, или шта ако друг Тито пита има ли Пирот библиотеку : сто тридесет година Народне библиотеке Пирот (1879-2009) / Надица Костић. – Стр. 44-47.

ЗАКЉУЧАК

Имајући у виду историју јавних библиотека у општим цртама, треба рећи да и историја јавних библиотека у Србији има, у другачијим условима, сличан пут и развој као друге јавне библиотеке у Европи, уз тврдњу да нису ни много касниле, ни радиле без одређених правила и метода.

У српском библиотекарству, које је несумњиво после Другог светског рата, настојало да што пре прихвати и примени резултате библиотечке теорије и праксе развијених земаља, остале су неистражене и необјашњене бројне теме, међу којима је и настанак и развој јавних библиотека. Неопходност да историја библиотека Србије добије целокупан хронолошки ток развоја, од манастирских и дворских библиотека, преко Националне библиотеке, читалишта, школских, универзитетских и специјалних библиотека, наметала је да се истражи и прикаже развој јавних библиотека.

Полазећи од чињенице да историја српских библиотека није написана, да осим неколико парцијалних историјских монографија, значајних по садржају и методологији, нема довољно валидних публикација које се компетентно и на синтетичан начин баве истраживањима у правцу израде интегралног текста о деветовековном постојању српских библиотека, докторска дисертација *Јавне библиотеке у Србији од 1901. до 1918. године* имала је за циљ да обради сразмерно кратак период у коме су настале јавне библиотеке на нашем тлу.

Извори за почетак овог истраживања били су, поред сачуване архивске грађе, чланци у стручној периодици, неколико монографија које су обрађивале историјат појединих читалишта, касније јавних библиотека насталих на њиховим основама и традицији, али пре свих *Историја српских библиотека : 1800-1850. године* Љубомира

Дурковића-Јакшића, *Читалишта у Србији у XIX веку* Десанке Стаматовић, *Народне јавне књижнице* Васе Царичевића, *Народна библиотека у Крагујевцу : (1866-2004)* Миле Стефановић, *Јавне библиотеке и јавно знање* Жељка Вучковића, *Нишка народна библиотека : документ и свакодневица* Александре Вранеш и значајна темељна књига за историју српских библиотека *Књига и библиотеке код Срба у Средњем веку* Гордане Стокић Симончић.

Наведене публикације, чија су истраживања и резултати потврдили прве покушаје формирања јавних библиотека у Србији средином 19. века: 1866. у Крагујевцу, 1869. у Крушевцу и 1882/1895. године у Нишу, биле су путоказ за даља трагања у правцу остваривања идеје да књиге, часописи и новине набављани у читалиштима само за чланове ових приватних удружења могу, треба и морају бити доступни за све грађане, за ширу јавност, за све читаоце, свуда и свима. Исто тако, требало је проверити и уз документе и релевантне изворе доказати често публиковане податке о постојању око 150-200 библиотека, које су у 20. веку формирала разна друштва и удружења (Културна лига, Друштво за школску хигијену и народно просвећивање, Српске земљорадничке задруге) са намером да образују и просвећују народ.

Наслањајући се на достигнути ниво проучавања и синтетизовања грађе у монографијама др Гордане Стокић Симончић и др Десанке Стаматовић (изузимајући период 400-годишње стагнације и уништавања за време турске владавине) наметало се као императив да период од 1901. до 1918. године буде истражен и обрађен са свим својим резултатима и недостацима, тим пре што је у српском библиотекарству, као и у светским изворима, потврђена теза да су читалишта била претече јавних библиотека, односно да су већином својих активности пред крај 19. века вршила функцију и задатке јавних библиотека.

У историјском смислу, стручно и хронолошки гледано, период од 1901. до 1918. године био је логичан наставак покрета читалишта који је пред крај 19. века стагнирао, да би се угасио у првим деценијама 20. века.

Исцрпна истраживања расположиве архивске грађе, укључујући и оригинална документа Војног гувернмана, проучавање објављених и необјављених интерних докумената библиотека, обрада периодичних публикација, упоређивање и проверавање општинских аката, извештаја, потврда, спискова, систематизовање свих података,

утврђивање хронолошког тока оснивања јавних библиотека, омогућавају да се истакну као достигнућа, као новине, следеће чињенице:

1. Докторски рад *Јавне библиотеке у Србији од 1901. до 1918. године* представља први написани историјат најраније фазе развоја јавних библиотека код нас, а његови резултати суштински су важни за укупну историју српских библиотека, јер откривају нове чињенице и померају границе наших досадашњих сазнања.

Резултати добијени истраживањем потврђују да је у овом периоду формирано шест државних јавних библиотека у Неготину, Пироту, Зајечару, Алексинцу, Јагодини и Лозници. Са претходно заснованим и на стручним принципима вођеним библиотекама у Крагујевцу и Нишу, у Србији је 1912. године постојало и радило осам државних јавних библиотека у већим центрима, а кандидовало се на позив државе још 16 места у којима је требало основати јавне библиотеке, што се услед ратова није остварило.

Поред ових јавних библиотека, у периоду од 1901. до 1918. године, у Србији је формирано и између 150 и 200 књижница Културне лиге, 27 књижница и 29 читаоница земљорадничких задруга и бројне читаонице и библиотеке ђачких дружина, занатлијских и радничких удружења, читаоница трговачке омладине, неколико преосталих читалишта, касина и један број сеоских библиотека. С обзиром да се неке од ових друштвених књижница повремено гасе и поново оснивају то укупан број библиотека, читаоница и књижница варира између 210 и 264, чије збирке ни по величини ни по структури фондова нису упоредиве, задовољавале су, колико је било могуће, потребе за књигом.

2. Покрет развоја јавних библиотека у Србији, судећи према подацима целокупне истражене и обрађене архивске грађе, објављених докумената и грађе библиотечких архива, може се, условно речено, пратити кроз три фазе, које су обухватиле период од 1866. до 1918. године.

Прва фаза, од 1866. до 1901. године, од оснивања прве државне јавне библиотеке 1866. године, чије је постојање, рад и финансирање одобрио Државни савет, до доношења *Закона о Народној библиотеци у Београду*, који је чланом три предвидео оснивање јавних библиотека.

Другу фазу од 1901. до 1908. године карактеришу напори Министарства просвете и црквених послова, да се у складу са *Законом о Народној библиотеци*, омогући оснивање јавних библиотека у свим већим градовима Србије и друштава за народно просвећивање

која се у Србији оснивају од 1905. године и која су – без изузетка у оквиру својих правила, устава, статута и правилника јавној библиотеци давала посебан значај.

У трећој фази, која обухвата период од 1909. до 1918. године, истиче се државна иницијатива започета 1909. године, а реализује се отварањем шест нових јавних библиотека и између 210 и 264 књижница и читаоница просветних друштава.

3. Истраживања архивске грађе и објављених докумената дали су одговор да јавне библиотеке у Србији нису основане по угледу на британски *Public Library Act*, већ су формиране на сопственим искуствима одређених интелектуалаца који су познајући прилике у земљи умели да формулишу *Закон о Народној библиотеци у Београду* 1901. године, чиме је омогућено отварање јавних библиотека. На основу члана 3. *Закона о Народној библиотеци* створени су услови да краљ Петар I Карађорђевић донесе указе о њиховом оснивању. Овим законом и краљевим указима, српско библиотекарство се 1909. године сврстало међу малобројна европска библиотекарства, која су ову значајну материју решавала на основу законске регулативе.

Резултати недвосмислено указују на чврсту везу државне Комисије за оснивање јавних библиотека и спремности, разумевања и расположења краља Петра I Карађорђевића да на основу Закона и предлога Комисије донесе оба указа чиме је држава чврсто стала иза ове за образовање, просвету и културу значајне акције.

Закон о Народној библиотеци, који је омогућио оснивање државних јавних библиотека, остао је на снази и у међуратном, и у периоду након Другог светског рата, на бази кога су формиране и финансиране јавне библиотеке пуних шездесет година, до 1960.

4. Буџетско финансирање као један од предуслова за оснивање јавних библиотека обезбеђено *Законом о Народној библиотеци* преузела је држава. Средства су издвајана из буџета, делом из буџета окружних и среских власти.

Истраживања и систематизовање података из објављених извора и архивске грађе потврђују да је један од основних проблема при оснивању јавних библиотека био питање финансирања из буџета државе или из средстава окружних, односно среских власти што је узроковало спорији почетак рада, проналажење просторија, набавку опреме и постављање одговарајућих кадрова.

5. Чињеница, да су Комисија, односно библиотекар Народне библиотеке били

финансијски и стручни надзорници одговорни краљу за трошење средстава, стручно руковођење и развијање библиотека, потврђује претпоставку да су чланови Комисије и сам краљ респектовали улогу Народне библиотеке у Београду, као националне институције, која је као и националне библиотеке у развијенијим европским земаљама имала централну улогу у усмеравању, набавци, опреми, кадровима и смештају у јавним библиотекама.

б. Архивска грађа потврђује да је Јован Н. Томић, управник Народне библиотеке у Београду, централна личност процеса оснивања јавних библиотека и зачетник мреже јавних библиотека у Србији.

Ранија као и ова последња истраживања доказују да је Јован Н. Томић најистакнутија личност покрета оснивања јавних библиотека, њен најактивнији и најупорнији заговорник и стваралац услова за њихово формирање. Својим ентузијазмом, познавањем рада библиотеке и искуством у библиотечком пословању Томић је један од најзаслужнијих интелектуалаца који су као блиски краљу Петру I Карађорђевићу постепено, али и аргументовано изложили потребу за отварањем јавних библиотека.

Његова реална процена и рад у Комисији за утврђивање потреба и могућности за редослед оснивања јавних библиотека у Србији били су скоро непогрешиви, што је у процесу оснивања и доказано.

Након оснивања јавних библиотека Јован Н. Томић је, као библиотекар Народне библиотеке у Београду, предложио теоријска и практична решења за формирање каталога свих библиотека у Београду, дао смернице за израду централног каталога књига што су, поред стручних постулата матичности, значајни кораци у смислу рационалног трошења средстава која би се користила за попуњавање фондова.

Томићева идеја матичности укључивала је, осим библиотека у Београду, и централизовану набавку књига и опреме за све јавне библиотеке у Србији. Поред предлога за дошколовање и образовање стручних кадрова, Томић је био иницијатор за израду правилника о уједначеном пословању и обављању радних процеса у јавним библиотекама. За време свог студијског боравка у Француској, где се према сопственом писању упознао са радом библиотека, Томић је свакако уочио значај и неопходност мреже, односно матичности за стабилан и рационалан рад јавних библиотека, што је применио у току рада у Комисији и формирања јавних библиотека у Србији.

Досадашње преовлађујуће схватање да су пре свих Ђура Даничић и Стојан Новаковић ударили темеље српског библиотекарства мора се допунити изузетним залагањем Јована Н. Томића који је постигнутим резултатима у Народној библиотеци и Комисији за формирање јавних библиотека уствари био последњи и најзначајнији градитељ српског модерног библиотекарства на европским основама.

Неке од Томићевих напредних идеја с почетка 20. века користили су библиотечки стручњаци у каснијим деценијама, попут Марије Илић-Агапове, која је организовала први библиотекарски курс у Београду 1934. године, и говорила и писала о потреби формирања мреже јавних библиотека

7. Сви послови и задаци око оснивања, почетка рада, набавке књига, опреме, смештаја и обезбеђивања материјалних средстава за рад библиотека одвијали су се под руководством Народне библиотеке, односно њеног библиотекара, што подржава закључак да су корени матичности јавних библиотека зачети у првој деценији 20. века, а не после Другог светског рата како се сматрало и писало.

8. Централизована и координирана набавка публикација за све јавне библиотеке у Србији од 1909. године до почетка ратова, такође је идеја и остварење библиотекара Народне библиотеке у Београду, Јована Томића.

9. Комисија Главног просветног савета у сарадњи са локалним општинским властима одлучивала је о избору смештаја јавних библиотека који је био најчешће у зградама гимназија (Неготин, Пирот, Зајечар, Јагодина), односно Учитељска школа (Алексинач) или у дућанима узетим под кирију (Лозница). Након неуспешног покушаја да се, 1904. године, школске библиотеке у Србији претворе у јавне, мора се констатовати да је и ова друга идеја о отварању библиотека за све кориснике под истим условима имала ограничавајућу околност у њиховом смештају у школским заводима.

10. Кадар јавних библиотека, њихово познавање библиотечких послова нису били у складу са задацима ових друштвених институција иако су ангажована лица била високо образована. Њихово познавање функционисања библиотеке било је недовољно и чини се да су своје именовање на местима библиотекара сматрали привременим послом, осим малих изузетака.

Подаци о коришћењу фондова јавних библиотека у складу су са њиховим смештајем и кадровским решењима и показују да су најбројнији читаоци гимназијска

омладина, односно професори, учитељи и чиновници суда, општине и среза, лекари, официри, део занатлија, ређе домаћице, радници и земљорадници. Структура и број прочитаних књига усклађени су са поменутиим занимањима.

11. Не сме се изоставити немерљив ангажман и допринос Комисије за оснивање јавних библиотека Главног просветног савета, односно Јована Н. Томића, и појединаца који су свест о потреби оснивања јавних библиотека ширили својим ангажовањем у државним органима и преко друштава за народно просвећивање: Добросава Ружића, Јована Скерлића, Љубомира Давидовића, Ђорђа Грујића, Марка Крстића, Светозара М. Марковића, Саве Урошевића, Васе Царичевића, Миливоја Ј. Поповића и других.

Ако је, према писању најпознатијег теоретичара јавног библиотекарства, Џесија Шира, историја библиотека одраз историје друштва и народа онда се за почетак остварања јавних библиотека у 20. веку морају узети у обзир политичке, економске и културне прилике у Србији између 1901. и 1918. године. Оптерећене унутрашњим и спољашњим збивањима у политици српске државе промене настале у друштвеном развоју земље представљале су почетак новог доба, које је трајало до Првог светског рата. Тај период увођења уставне и парламентарне грађанске демократије, свргавање династије Обреновића и избор Петра I Карађорђевића за владара одговарали су интересима и грађана и народа. На политичкој сцени реорганизоване и новоформиране политичке странке добиле су нов полет и снагу које су значајно утицале не само на привредна и економска кретања, већ су и у области културе настале велике промене. Оне се нису односиле само на школство, образовање и просвету, већ су и у области библиотекарства донете одговарајуће одлуке које су утицале на почетак оснивања државних јавних библиотека.

Оно што су читалишта у другој половини 19. века учинила за информисаност и доступност књиге младој буржоазији, то су у првим деценијама 20. века оствариле јавне библиотеке, са битном разликом што је демократизација књиге, доступност информација за све грађане подједнако означила нову етапу у развоју библиотека.

Библиотеке, јавне библиотеке требало је да узму у обзир неопходне претпоставке о структури фондова, језику и писму, о образовању, знању, степену писмености и потребама

различитих врста корисника; док су држава или општинске власти били у обавези да обезбеде унапред одређена, континуирана материјална средства за њихов несметан рад.

Такође је очекивано било, према писању појединих интелектуалаца (Царичевић, Скерлић), да јавне библиотеке наставе рад ранијих читалишта широм Србије, која су до краја остала приватна удружења, сталешки обојена, иако су обављала већину послова јавних библиотека; као и да представљају наставак редовног школовања.

Али, процес демократизације књиге и информација није текао према настојањима, циљевима и очекивањима појединаца и државе, будући да су се на путу остваривања идеје демократије и права испречила невелика финансијска средства, неразумевање или незнање појединих општинских власти о раду и значају јавних библиотека, недовољан ангажман државе на њиховом остваривању, огромна неписменост, нарочито сеоског становништва и непостојање широке читалачке публике.

Рад јавних библиотека између 1909. и 1912, односно 1913. године карактеришу организациони проблеми, стварање читалачке публике и решавање елементарних питања која проистичу из рада и развоја ових институција.

Прве потресе изазивају Први и Други балкански рат, који поред људских жртава, проузрокују немерљиву материјалну штету, између осталог уништење већине фондова јавних библиотека. Период од 1913. до 1914. године не може се сматрати временом обнове јавних библиотека с обзиром на припреме и почетак Првог светског рата у коме су, до 1915. године практично нестале све књижне збирке, попаљене, покрадене или однете као ратни плен.

Сви покушаји да се процес оснивања јавних библиотека убрза, потпомогнут деловањем бројних просветних друштава и ђачких дружина били су заустављени балканским ратовима и Првим светским ратом. Тако су после непуних шест година преданог рада групе српских интелектуалаца и библиотечких посленика уништени сви резултати, књижни фондови и опрема јавних библиотека у Крагујевцу, Нишу, Неготину, Пироту, Зајечару, Алексинцу, Лозници и Јагодини. Последица разарања и штета коју су непријатељи нанели није могла бити прецизно утврђена с обзиром да је са библиотекама и књижним фондовима уништена и целокупна документација. Скоро да нема података о неком смањеном раду ових библиотека у појединим срединама.

Завршетак ратних дејстава 1918. године поред обнављања уништене земље означио је и почетак организоване обнове не само Народне библиотеке у Београду, него и појединих јавних библиотека у Србији. Неке од ових библиотека су покушале да наставе са радом, потражујући заплењене фондове које су однели Бугари. Државна Комисија за оцену штета почињених непријатељима у Србији, коју је предводио Јован Н. Томић, осим извештаја о стању уништене Народне библиотеке и Народног музеја примила је и молбе Ресавске библиотеке из Свилајнца и јавних библиотека из Ниша и Пирота да се приликом евентуалног повратка заплењене грађе из Бугарске издвоје и врате њихове, што је касније и учињено.

Иако се број основаних јавних библиотека и остварени резултати између 1901. и 1918. године не чине великим, треба рећи да су у том периоду поред осам библиотека, постављене и испуњене обавезе *Закона о Народној библиотеци у Београду* (1901) и пратећих правилника, да је њихов државни статус потврђен краљевим указима и општинским одлукама, да је њихово издржавање обезбеђено из буџета државе и општина, да су набавка, смештај, обрада и коришћење били под надзором библиотекара Народне библиотеке у Београду, да је високообразоване кадрове потврдило Министарство просвете и црквених послова. Сва ова достигнућа и домети, посебно од 1908. до 1912. године, потврђују једну осмишљену, стручно вођену акцију, која би, да није било балканских и Првог светског рата, свакако резултирала стварањем система јавних библиотека у Србији.

Период формирања јавних библиотека од 1901. до 1918. године, којим су ударени темељи јавног библиотекарства у Србији, био је испуњен напорима да се у политички и економски нестабилној земљи обезбеди књига за народ, да се она користи без ограничења, подједнако за све грађане. Резултати остварени у тих осамнаест година били су залога да се у годинама после Првог светског рата оснује већи број јавних библиотека, да се прошири њихов рад. Мада је обнова текла веома споро ипак је заматак јавног библиотекарства био дубоко укорењен, иако резултати понекад нису задовољавајући. Као и у другим земљама где су вођени ратови и српске јавне библиотеке углавном су биле међу првим жртвама.

Целокупан текст тезе *Јавне библиотеке у Србији од 1901. до 1918. године* и истакнути нови резултати темеље се на исцрпним истраживањима доступне архивске грађе, објављених монографских и серијских публикација, као и интерних аката појединих

библиотека. Све ове чињенице које до израде овог рада нису биле познате, није се писало о њима, доприносе да на основу њих с правом можемо тврдити да у оснивању и развој јавних библиотека Србија није каснила за Европом, да је иако кратак период њиховог рада, до 1912, 1914. односно 1918. године, оставио дубок траг и обезбедио релативно лакше стручно обликовање приликом обнове, после завршеног Првог светског рата.

Дисертација *Јавне библиотеке у Србији од 1901. до 1918. године*, заснована на темељним архивским истраживањима, објављеним изворима историјске и теоријске природе, хронолошки систематизована, снабдевена одговарајућим научно-информативним апаратом и припадајућим прилозима написана је са најдубљом свешћу аутора да треба да постане један од незаобилазних сегмената будуће целовите историје српских библиотека.

Извори и литература

Архивска грађа:

Архив Србије

- Министарство просвете и црквених послова АС, МПС
- Генерални војни Гувернман АС, ВГГ
- Министарство иностраних дела АД, МИД

Архив Југославије

- Министарство просвете Краљевине Југославије

Литература на страним језицима:

1. Encyclopedia of Library History
Encyclopedia of Library History / ed. Wayne A. Wiegand and Donald G. Davis. – New York, London : Garland Publishind, Inc., 1994.
2. Guidelines for public libraries
Guidelines for public libraries: prepared for the IFLA Section of Public Libraries. – München[etc.] : K. G. Saur, 1986.
3. Kelly, Thomas
Early Public Library : A History of Public Libraries in Great Britain before 1850. / Thomas Kelly. – London : The Library Association, 1966.
4. Naudè, Gabriel
Advis pour dresser une bibliotheque / Gabriel Naudè. - Paris : F. Targa, 1627.
5. Shera, Jesse H.
Introduction to Library Science / Jesse H. Shera. – Littleton : Libraries Unlimited, 1976.
6. The PUBLIC Library Service
The PUBLIC Library Service : IFLA/UNESCO Guidelines for Development / by Philip Gill ... [et al.]. - München : K. G. Saur, 2001.

Монографије

1. Архивска грађа
Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду : 1821-1944. Књ. 1-3. – Београд : Народна библиотека Србије, 1991.
2. Благојевић, Божидар
Библиотека у Неготину : 1846-1996 / Божидар Благојевић. – Неготин : Народна библиотека Неготин, 1996.
3. Бокун-Ђинић, Соња
Од Читалишта шабачког до Библиотеке шабачке : 160 година трајања / Соња Бокин-Ђинић, Нада Радовановић, Весна Адамовић. – Шабац : Библиотека

- шабачка, 2007.
4. Булатовић, Ранко Н.
Univerzitet za sve : o uticaju engleske univerzitetske ekstenze na slične oblike obrazovanja kod nas do drugog svetskog rata / Ranko N. Bulatović. – 1. izd. – Beograd : IŠKO „Privredno finansijski vodič“, 1980.
 5. Ваљевска библиотека
Ваљевска библиотека : 1868-2008 : 140 година одрастања. – Ваљево : Народна библиотека „Љубомир Ненадовић“, 2008.
 6. Вранеш, Александра
Нишка народна библиотека : документ и свакодневица / Александра Вранеш. – Ниш : Народна библиотека „Стеван Сремац“, 2004.
 7. Вучковић, Жељко
Јавне библиотеке и јавно знање / Жељко Вучковић. – Нови Сад : Библиотека Матице српске : Футура публикације, 2003.
 8. Гацовић, Славољуб
Од читалишта до Народне библиотеке у Зајечару : (1886-1996) / Славољуб Гацовић, Стеван Вељковић. – Зајечар : Матична библиотека „Светозар Марковић“, 2001.
 9. Гњеч Мијовић, Кармен
Каталог књига од 1836. до 1918. године : у Матичној библиотеци „Светозар Марковић“, Библиотеци Историјског архива „Тимочка крајина“ и Народном музеју „Зајечар“ у Зајечару / Кармен Гњеч Мијовић. – Зајечар : Народни музеј : Историјски архив „Тимочка крајина“, 2008.
 10. Годишњак Главнога Савеза
Годишњак Главнога Савеза српских земљорадничких задруга : за 1908 годину. – Београд : „Доситије Обрадовић“, 1909.
 11. Годишњак Главнога Савеза
Годишњак Главнога Савеза српских земљорадничких задруга за 1911. годину. – Београд : Штампарија „Доситије Обрадовић“, 1912.
 12. Годишњак конгреса
Годишњак Конгреса Српских земљорадничких задруга. – Београд [итд.]

- 1906-1912.
13. Годишњак Српске академије наука и уметности
Годишњак Српске академије наука и уметности. Књ. 23, 1909. – Београд : СКА, 1910.
 14. Годишњак Српске академије наука и уметности
Годишњак Српске академије наука и уметности. Књ. 24, 1910. – Београд : СКА, 1911.
 15. Грујић, Ђорђе
О друштвеном просвећивању : чланци и белешке / Ђорђе Грујић. – Земун : „Напредак“, 1912.
 16. Грујић, Ђорђе
Социјална политика у Општини београдској / Ђорђе Грујић. – Београд : Штампарииа „Раденковић“, 1928.
 17. Давидовић, Горан
Историја Чачка : хронологија / Горан Давидовић, Лела Павловић. – Чачак : Међуопштински историјски архив, 2009.
 18. Дал, Свенд
Povijest knjige : od antike do danas / Svend Dahl. – Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1979
 19. Дачић, Живојин О.
Земљорадничке задруге треба да имају своје књижнице и читаонице / Живојин О. Дачић. - У: Рад Тринаестог Конгреса српских земљорадничких задруга : држаног 28, 29 и 30. августа 1908 : у Аранђеловцу. – Београд : „Доситије Обрадовић“, 1909.
 20. Дачић, Живојин О.
Књижнице и читаонице земљорадничких задруга : из предавања Ж. О. Дачића на XIII конгресу српских Земљорадничких Задруга : држаном 28. септембра 1908. год. : у Аранђеловцу. – Београд : Нова штампарииа „Давидовић“, 1908.
 21. Два века образовања
Два века образовања у Србији : образовне и васпитне идеје и личности у

- Србији од 1804. до 2004. / приредио Зоран Аврамовић. – Београд : Институт за педагошка истраживања, 2005.
22. Димитријевић, Тима
Југословенска мисао кроз народно просвећивање / Тима Димитријевић. – Нови Сад : Штампарија „Натошевић“ С. Ђисаиловић, 1933.
23. Дурковић- Јакшић, Љубомир
Историја српских библиотека : 1801-1850. (године) / Љубомир Дурковић-Јакшић. – Београд : Завод за издавање уџбеника СР Србије, 1963.
24. Дурковић-Јакшић, Љубомир
Библиотека града Београда : 1928-1945 / Љубомир Дурковић-Јакшић. – Београд : Библиотека града Београда : БИГЗ, 1995.
25. Ђорђевић, Оливер
Сретен Ацић и његова породица / Оливер Ђорђевић. – Горњи Милановац : Манастир Враћевшница, 2001.
26. Ђуровић, Арсен
Модернизација образовања у Краљевини Србији : 1905-1914 / Арсен Ђуровић. – Београд : Историјски институт, 2004
27. Живковић, Тихомир
Деведесет година Гимназије у Прокупљу / Тихомир Живковић. – Прокупље : Гимназија у Прокупљу, 1999.
28. Живојиновић, Бранислав Р.
Краљ Петар I Карађорђевић. Т. 1-3 / Бранислав Р. Живојиновић. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 1993
29. Жујовић, Јован
Дневник. 2. / Јован Жујовић. – Београд : Архив Србије, 1986.
30. Земљорадничко задругарство
Земљорадничко задругарство. – Београд : Штампарија Д. Димитријевића, 1908.
31. Игњић, Стеван
Ужичка гимназија : 1839-1989 / Стеван Игњић. – Титово Ужице : Гимназија „Миодраг Миловановић - Луне“, 1989.

32. Игњић, Стеван
Ужичко читалиште : 1856-1941 / Стеван Игњић. - Титово Ужице : Народна библиотека „Едвард Кардељ“, 1983.
33. Извештај Главног одбора
Извештај Главног одбора Друштва за школску хигијену и народно просвећивање о свом раду у 1906. и 1907. години : поднесен Другом редовном годишњем скупу који је држан 24. јуна 1907. године у Београду у згради „Класне лутрије“. – Београд : „Доситије обрадовић“ – штампарија Аце М. Станојевића, 1907.
34. Искруљев, Јован
Универзитетска екстензија лондонског универзитета. The Universty Extension of the London University / Јован Искруљев. – Нови Сад : Штампарија „Натошевић“, С. Ћисаловић, 1932.
35. Историја српског народа
Историја српског народа. Књ. 6. Том 1, од Берлинског конгреса до уједињења : 1878-1918. – Београд : Српска књижевна задруга, 1983.
36. ИФЛА/УНЕСКО Смернице
IFLA/UNESCO Смернице за развој јавних библиотека. – Београд : Народна библиотека Србије : Библиотека града Београда, 2005.
37. Јанковић, Драгослав
О политичким странкама XIX века : докторска дисертација / Драгослав Јанковић. – Београд : Просвета, 1951.
38. Једанаести Конгрес српских
Једанаести Конгрес српских земљорадничких задруга : држан 23, 24 и 25 августа 1906. године у Пироту. – Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1907.
39. Јовановић, Јован С.
Споменица : педесетогодишњи преглед рада Прве Учитељске Школе од 1871. до 1921. шк. године : мушка Учитељска школа у Алексинцу / Јован С. Јовановић. – Ниш : Уметничка штампарија „Гутенберг“ Милана П. Стефановића, 1921.

40. Јовановић, Слободан А.
Један непознат Скерлићев текст о народним читаоницама и књижницама / Слободан А. Јовановић. - У: Годишњак Народне библиотеке Србије : 1978. – Београд : Народна библиотека Србије, 1979.
41. Јовановић, Слободан Љ.
Пут књиге у борском крају : прилози за историју читалаштва и библиотечке делатности у Бору и околини : 1869-1989 / Слободан Љ. Јовановић. – Бор : Народна библиотека : ЈП Штампa, радио и филм, 1989.
42. Касон, Лајонел
Biblioteke starog sveta / Lajonel Kason. – Beograd : Clio, 2004
43. Кићовић, Миrash
Историја Народне библиотеке у Београду / Миrash Кићовић. – Београд : Народна библиотека Србије, 1960.
44. Ковијанић, Гаврило
Народна библиотека у Нишу : архивска грађа : (1894-1940) / Гаврило Ковијанић. – Београд : аутор, 1986.
45. Крстић, Марко
Основи народног образовања / Марко Крстић. – Крагујевац : Нова штампарија „Шумадија“, 1912.
46. Крушевачка гимназија : 1865-1995. – Крушевац : Гимназија у Крушевцу, 1995.
47. Културна лига
Културна лига : говор Саве Урошевића, ректора Универзитета на Конференцијама за организовање Културне Лиге у моравском округу. – Београд : Нова штампарија „Давидовић“, 1909.
48. Лазаревић, Гордана
Легат Светозара М. Марковића, лекара и народног просветитеља / Гордана Лазаревић, Драгана Михаиловић. - Београд : Универзитетска библиотека "Светозар Марковић", 2009.
49. Лилић, Борислава
Југоисточна Србија : (1878-1918) / Борислава Лилић. – Београд : Институт за

- савремену историју, 2006.
50. Макић, Жељко
Допринос Доброслава М. Ружића развоју библиотекарства у Србији : магистарски рад / Жељко Макић. - Београд, Филолошки факултет, 2003.
51. Марковић, Љубомир
Читалишта и библиотеке у Чачку / Љубомир Марковић. – Чачак : Градска библиотека, 1987.
52. Марковић, Светозар М.
Основа и потка Народнога Просвећивања / Светозар М. Марковић. - У: Четрнаести Конгрес српских земљорадничких задруга : држан 23, 24 и 25 августа 1909. год. у Ваљеву : рад Конгреса. – Београд „Доситије Обрадовић“, 1910.
53. Марковић, Светозар М.
Три јавне конференције за школску хигијену и народно просвећивање : (по стенографским белешкама) : говори свих говорника верно су прибележени : продаје се у корист Друштва за школску хигијену и друштвено просвећивање / Светозар М. Марковић. – Београд : Штампарија „Доситије Обрадовић“, 1905.
54. Мирчов, Светлана
Јован Н. Томић : библиотекар и научник / Светлана Мирчов. – Београд : Народна библиотека Србије, 2007.
55. Народна библиотека
Народна библиотека „Илија М. Петровић“ Пожаревац : 1847-2007 / [уредник Беба Станковић]. – Пожаревац : Народна библиотека „Илија М. Петровић“, 2007.
56. Народна библиотека Ужице
Народна библиотека Ужице : 1856-2006 : 150 година постојања / главни уредник Иван Ршумовић. – Ужице : Народна библиотека Ужице, 2006.
57. Народне јавне књижнице / Васа Царичевић. – Земун : Штампарија Јована Пуља, 1906.
58. Недељковић, Добривоје

- Сто година ваљевске гимназије / Добривоје Недељковић, Милан Трипковић.
– Ваљево : Гимназија „Владимир Илић Лењин“, 1970.
59. Ненезић, Снежана
Јанко Шафарик у српском библиотекарству / Снежана Ненезић. – Београд :
Филолошки факултет, 2003.
60. Нешковић, Симо
Васпитно-образовни рад и културни значај „Просвјете“ : (1902-1941) / Симо
Нешковић. – Сарајево: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“,
2004.
61. Николић, Милен
Крагујевачка гимназија : 1833-1933. – Крагујевац : [б.и.], 1933.
62. Никчевић, Драгутин
Јован Н. Томић и библиотекарство / Драгутин Никчевић. - У: Споменица :
1832-1982. – Београд : Народна библиотека Србије, 1985.
63. Новаковић, Стојан
Српска књига, њени продавци и читаоци у XIX веку / Стојан Новаковић. –
Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1901.
64. Новитовић, Јеротије
Историја Државне реалне гимназије (1836-1937) и Приватне женске
гимназије (1907-1912) у Чачку / Јеротије Новитовић. – Београд : [б. и.], 1937.
65. Образовање код Срба кроз векове : зборник радова / одговорни уредници
Радослав Петковић, Петар В. Крестић, Тибор Живковић. – Београд : Завод за
уџбенике и наставна средства, Друштво историчара Србије, Историјски
институт, 2003.
66. Остојић, Тихомир
Конференција у Матици српској о „Књигама за народ“ : 11. (24. септембра
1902) / Тихомир Остојић. – Сремски Карловци : Српска манастирска
штампарија, 1902.
67. Петковић, Љубица
Народна библиотека Крушевац / Љубица Петковић, Слободан Симоновић,
Снежана Ненезић. – Крушевац : Народна библиотека Крушевац, 2002.

68. Пирот и срез нишавски
Пирот и срез нишавски : 1801-1918 : грађа. Књ. 1-3 / [сабрао и приредио Илија Николић]. – Пирот : Музеј Понишавља, 1981.
69. Поповић, Јован М.
О народном просвећивању / Јован М. Поповић. – Београд : Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1922.
70. Поповић, Павле
О градским књижницама у Србији / Павле Поповић, Владимир Ћоровић. – Сарајево : Друштво за народно просвећивање, 1912.
71. Поткоњак, Симо
Културна лига – место, улога и значај у развоју јавних библиотека у Србији : магистарски рад / Симо Поткоњак. – Београд : Филолошки факултет, 2005.
72. Пурић, Маријана Д.
Народна библиотека у Ужицу : од Ужичког читалишта (1856) до савремене библиотеке : магистарски рад / Маријана Д. Пурић. – Београд : Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2007.
73. Рад Културне Лиге
Рад Културне Лиге у 1910-1911. години : прештампано из „Српских новина“. – Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1911.
74. Рад Културне Лиге
Рад Културне лиге у моравском округу : прештампано из „Српских новина“. – Београд : Државна штампарија, 1910.
75. Радовић, Слободан
Ариљска библиотека / Слободан Радовић. – Ариље : Културни центар, 2002.
76. Ранковић, Здравко
Ваљевски крај у XX веку : хронологија / Здравко Ранковић. - Ваљево : Издавачко предузеће „Колубара“, 2002.
77. Ружић, Добросав М.
О библиотекама / Добросав М. Ружић. – Београд : Државна штампарија краљевине Србије, 1901.
78. Самоловчев, Боривој

- Образовање одраслих у прошлости и данас / Borivoj Samolovčev. - Zagreb : Znanje, 1963
79. Сенић, Милорад
Гимназија у Краљеву : 1909-1999 / Милорад Сенић. – Краљево : Издање Гимназије у Краљеву, 2000.
80. Симић, Радован Ж.
130 година лозничке библиотеке / Радован Ж. Симић. – Лозница : Народна библиотека „Вук Караџић“, 1998.
81. Скерлић, Јован
Фелџони, скице и говори / Јован Скерлић. – Београд : Просвета, 1964.
82. Слепчевић, Перо
О савременом васпитању народа / Перо Слепчевић. – Сарајево : Издање Друштва Просвета, 1920.
83. Спирић, Миодраг
Библиотекарство у Алексинцу и околини од 1866. до 2006. године / Миодраг Спирић, Јелена Митровић, Мирослав Видосављевић. – Алексинац : Атеље 63, 2006.
84. Споменица : педесетогодишњи
Споменица : педесетогодишњи преглед рада Прве Учитељске Школе од 1871. до 1921. шк. године : мушка Учитељска школа у Алексинцу. – Ниш : Уметничка штампарија „Гутенберг“ Милана П. Стефановића, 1921.
85. Споменица о прослави
Споменица о прослави десетогодишњице Просвјете. – Сарајево : Издање Просвјете, просвјетног и културног друштва Срба у Босни и Херцеговини, 1912.
86. Споменица Чачанске реалне
Споменица Чачанске реалне гимназије : 1837-1937. – Чачак : Издање Заједнице дома и школе Чачанске гимназије, 1938.
87. Србија у модернизацијским
Србија у модернизацијским процесима XX века / [уређивачки одбор Latinka Perović, Marija Obradović, Dubravka Stojanović]. - Beograd : Institut za noviju

istoriju Srbije, 1994.

88. Стаматовић, Десанка
Прилог проучавању настанка и развоја јавних народних библиотека у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. - У: Научна истраживања у библиотекарству : III интеркатедарски скуп наставника библиотекарства на универзитетима у Југославији : зборник радова. – Београд, 1987.
89. Стаматовић, Десанка
Ресавска библиотека : од Читаонице „Омладине Ресавске“ до данас : (1868-1998) / Десанка Стаматовић. – Свилајнац : Ресавска библиотека : Центар за културу, 1998.
90. Стаматовић, Десанка
Читалишта у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. – 2. допуњено изд. – Панчево : Градска библиотека, 2011.
91. Стаматовић, Десанка
Читалишта у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. – Београд : Народна библиотека Србије, 1984.
92. Станојевић, Станоје
Народна енциклопедија. Српско-хрватско-словеначка. Књ. 3, Н-Р. / Станоје Станојевић. – Нови Сад : Будућност ; Сремски Карловци : Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.
93. Станојевић, Тихомир
Неготин и Крајина : од 1859. до 1940. године / Тихомир Станојевић. – Неготин : Историјски архив Крајине, Кључа и Пореча, 1980.
94. Статистички годишњак
Статистички годишњак Краљевине Србије за 1905. годину. – Београд : Управа државне статистике, 1906.
95. . Степаненко, Славица
[Сто двадесет година]120 година врањске библиотеке / Славица Степаненко. - Врање : Народна библиотека "Бора Станковић", 2000.
96. Стефановић, Мила
Јагодинско библиотекарство : (1851-2011) / Мила Стефановић. – Јагодина :

- Народна библиотека „Радислав Никчевић“, 2011.
97. Стефановић, Мила
Народна библиотека у Крагујевцу : (1866-2004) / Мила Стефановић. – Крагујевац : Београд : Октоих, 2005.
98. Стипчевић, Александар
Povijest knjige / Aleksandar Stipčević. – Zagreb : Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1985.
99. Стојадиновић, Бранислав
[Сто тридесет] 130 година Књажевачког читалишта : (1860-1990) / Бранислав Стојадиновић. – Књажевац : Фонд за издавачку делатност општине Књажевац; Матична библиотека „Његош“, 1990.
100. Стокић Симончић, Гордана
Књига и библиотеке код Срба у Средњем веку / Гордана Стокић Симончић. – Панчево : Градска библиотека, 2008.
101. Стокић Симончић, Гордана
Библиотеке и идентитет : пролегомена за историју модерног српског библиотекарства / Гордана Стокић Симончић, Жељко Вучковић. – Панчево ; Нови Сад: Градска библиотека ; Филозофски факултет Универзитета, 2012.
102. Стокић, Гордана
Ка филозофији библиотекарства / Гордана Стокић Симончић. – Панчево : Мали Немо, 2002.
103. Тадић, Бранка
Дечја одељења Библиотеке града Београда : магистарски рад / Бранка Тадић. – Београд : Филолошки факултет у Универзитета у Београду, 2007
104. Тешић, Владета
Сто година Просветног савета Србије : 1880-1980 / Владета Тешић. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 1980.
105. Требјешанин, Радош
Врањска гимназија : 1881-1981 / Радош Требјешанин. – Врање : Одбор за прославу стогодишњице постојања и рада Гимназије, 1981.
106. Урошевић, Таса

На својој бразди. Књ. 2 / Таса Урошевић. – Ниш : „Свети цар Константин“, 1933.

107. Цветичанин, Милан
Зајечарска гимназија : 1836-1936 / Милан Цветичанин. – Зајечар : Штампарија М. Деспотовића, 1937.
108. Школство Србије
Школство Србије : 1804-1918 : документи и казивања / [избор текстова Михаило Петровић Минеј]. – Београд : Научна књига, 1980.

Чланци у серијским публикацијама:

109. Грујић, Ђорђе
Рад Културне лиге / Ђорђе Грујић. – У: Летопис Матице српске (Нови Сад). – 87, 286, 2(1912), стр. 71-74.
110. Грујић, Ђорђе
Друштвено просвећивање / Ђорђе Грујић. – Летопис Матице српске (Нови Сад). – 87, 285, 1(1912), стр. 74
111. Давидовић, Љубомир Д.
Правила о народним књижницама са читаоницом Краљевине Србије / Љубомир Д. Давидовић. - У: Просвета (Крагујевац). – 5, 6 (10. 11. 1904). – Стр. 93.
112. Дејвис, Роб
Javne biblioteke, javne informacije, digitalno opismenjavanje i građanin / Rob Dejvis. – У: Glasnik Narodne biblioteke Srbije. – 4, 1 (2002), стр. 213-219.
113. Друштвена књижница
Друштвена књижница. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 4, 3-4(1911), стр. 113-114.
114. Друштво „Трезвеност“
Друштво „Трезвеност“. – У: Народне новине : лист за народно просвећивање (Београд). – 1,1 (1907), стр. 256.

115. Дурковић-Јакшић, Љубомир
Нове библиотеке : наставак / Љубомир Дурковић-Јакшић. - У: Гласник СПЦ,
(8. Август 1978). – стр. 189.
116. Иветић, Наташа
Библиотеке у Византији / Наташа Иветић. – У: Читалиште : часопис за
теорију и праксу библиотекарства (Панчево). – 11, 20(мај 2012), стр. 49-56.
117. Идризовић, Ненад
Јавне библиотеке у Византији / Ненад Идризовић. – У: Православље : новине
српске Патријаршије. – 22, 1080 (15. март 2012), стр. 34-35.
118. Илић-Агапова, Марија
Библиотекарски курс за децу и омладину у Општинској библиотеци. - У: Политика
(Београд), 31, 9250 (14. 02. 1934). – Стр. 9.
119. Илић-Агапова, Марија
Првих пет година Библиотеке и Музеја града Београда : извод из петогодишњег
извештаја / Марија Илић-Агапова. - У: Београдске општинске новине, 53, 2 (фебруар
1935). – Стр. 128.
120. Кићовић, Миран
Извештај Јована Томића о Народној библиотеци : од 1918. до 1922. године /
Миран Кићовић. – У: Библиотекар(Београд). – 13, 4(1961), стр. 287-288.
121. Конгрес земљорадничких задруга
Конгрес земљорадничких задруга. – У: Народне новине : лист за народно
просвећивање (Београд). – 1,8 (1908), стр. 250-251.
122. Лазаревић, Гордана
Посебна библиотека др Светозара М. Марковића : легати Универзитетске
библиотеке / Гордана Лазаревић. - У: Панчевачко читалиште : часопис
Градске библиотеке Панчево. – 7, 13(новембар 2008), стр. 95-97.
123. Марковић, Светозар М.
Уредникова прва реч / Светозар М. Марковић. - У: Светлост : илустровани
месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно
просвећивање. – 1, 1-3(1908), стр. 1.
124. Марковић, Светозар М.

- Народни Просветни Дом / Светозар М. Марковић. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 1, 1-3(1908), стр. 61-67.
125. Марковић, Светозар М.
Господину министру просвете : (8. марта 1912 г.) / Светозар М. Марковић. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 5, 4-6(1912), стр. 133-135.
126. Мирчов, Светлана
Пријатељство : Краљ Петар I и Јован Н. Томић / Светлана Мирчов. - У: Даница. - 12 (2005), стр. 177-189.
127. Николић, Милоје Н.
Четири прилога из историје Народне библиотеке у Крагујевцу / Милоје Р. Николић. - У: Станишта (Крагујевац). – 1988, стр. 155-158.
128. Нова друштва за
Нова друштва за народно просвећивање : (основана маја 1909) / уредништво *Светлости*. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 2, 5-6(1909), стр. 185-187.
129. Одликовано
Одликовано. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 1, 1-3(1908), стр. 57.
130. Поповић, Александар
Културна лига и оснивање библиотека : (прилог историји библиотека Србије) / Александар Поповић. - У: Библиотекар (Београд). – 8, 3-4(1956), стр. 242.
131. Поповић, Свет. С.
Народне књижнице и читаонице / Свет. С. Поповић. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 2, 1-2(1909), стр. 55-57.
132. Популарна друштвена предавања
Популарна друштвена предавања. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 6, 1-4(1914), стр. 87-91.

133. Популарна друштвена предавања
Популарна друштвена предавања. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 4, 3-4(1911), стр. 115-122.
134. Рад на народном просвећивању
Рад на народном просвећивању. - У: Народне новине : лист за народно просвећивање (Београд). – 1,1 (1907), стр. 246-247.
135. Расписи Министарства Просвете
Расписи Министарства Просвете. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 2, 1-2(1909), стр. 57-58.
136. Резолуција донета на
Резолуција донета на конференцијама Друштва за Школску Хигијену и Народну Просвећивање држаним: 17, 19 и 21-ог јула 1910 године. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 3, 7-8(1910), стр. 250-251.
137. Скерлић, Јован
Народни универзитети у Француској / Јован Скерлић. – У: Просветни гласник : службени лист Министарства просвете и црквених послова Краљевине Србије. – 22, 6 (1901) / уредили Петар Ј. Петровић, Влад. Т. Спасојевић. – У Београду : Штампа и издање Државне штампарије, 1901. – Стр. 763-771.
138. Скерлић, Јован
Две књиге Живојина О. Дачића о народним читаоницама и књижницама / Јован Скерлић. - У: Српски књижевни гласник (Београд). – 22, 12(1909), стр. 954-957.
139. Скерлић, Јован
Књиге за народ / Јован Скерлић. - У: Одјек (Београд). – 4, 78(1905), стр. 2-3.
140. Скерлић, Јован
Лична и народна иницијатива / Јован Скерлић. – У: Босна : илустровани месечни часопис за књижевност и савремени живот (Београд). - 4, 25(1911),

стр. 388-389.

141. Скерлић, Јован
Сеоске књижнице и читаонице / Јован Скерлић. – У: Одјек (Београд). – 5, 74(1906), стр. 2.
142. Стаматовић, Десанка
Катедра за библиотекарство и информатику Филолошког факултета у Београду : високошколско образовање библиотекарског кадра у Србији / Десанка Стаматовић. – У: Гласник Народне библиотеке Србије (Београд). – 2, 1 (2000), стр. 367-369.
143. Стаматовић, Десанка
О библиотекарској професији – историја и перспектива / Десанка Стаматовић. – У: Библиотекарство на крају века : зборник радова. Књ. 1. – Београд : Библиотекарско друштво Србије, 1994. – Стр. 4-8.
144. Фонд Народног Просветног Дома
Фонд Народног Просветног Дома. - У: Светлост : илустровани месечни часопис : орган Друштва за школску хигијену и народно просвећивање. – 2, 5-6(1909), стр. 181-182.

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР

А

1.	Аврамовић, Зоран	76
2.	Аврамовић, Михаило М.	96,97
3.	Агатоновић, Радосав	63
4.	Адамовић, Весна	141
5.	Анастасијевић, Драгутин	101
6.	Андоновић, Драгомир	101
7.	Андоновић, Милан Ј.	88
8.	Андрејевић, Светислав	115, 159
9.	Анђушић, Аврам	136
10.	Аранђеловић, Драгољуб	101, 120
11.	Аранђеловић, Жив.	140
12.	Аристотел	19
13.	Ацић, Сретен М.	107, 137, 172

Б

14.	Бајаловић, Петар	101
15.	Банић, Милан	63, 187
16.	Бекон, Френсис	23
17.	Белић, Александар	101, 115, 116
18.	Благојевић, Божидар	116, 160, 192
19.	Бобић, Мих.	66, 192
20.	Богдановић, Димитрије	133
21.	Богић, Грга	78
22.	Бокачо, Ђовани	22
23.	Бокун-Ђинић, Соња	141
24.	Боранијашевић, Милутин	170
25.	Бота, Петар	140
26.	Бошковић, Ђорђе	110

27.	Бошковић, Милан	112
28.	Бркић, Стојан	58
29.	Будимировић, Жив.	141, 169
30.	Будисављевић, Милан	64
31.	Булатовић, Ранко Н.	87
В		
32.	Вагнер, Шарл	99
33.	Васић, Милоје	101, 181, 185
34.	Вељковић, Петар	155
35.	Вељковић, Стеван	129, 164, 165, 192
36.	Веселиновић, Јанко	109
37.	Весовић, Јелица А.	88
38.	Видаковић, Витомир	118
39.	Видосављевић, Мирослав	167, 179
40.	Викторовић, Мијаило	88
41.	Виторовић, Веља	111
42.	Вранеш, Александра	15, 63, 65, 66, 67, 182, 192, 195
43.	Врчевић, Вук	147
44.	Вујевић, Павле	101
45.	Вуковић, Раде	75
46.	Вулић, Никола	101
47.	Вуловић	143
48.	Вучић, Радмило	87
49.	Велимировић, Милутин, А.	152
50.	Вучковић, Жељко	3, 4, 23, 18, 21, 24, 25, 28, 39, 40, 67, 195
Г		
51.	Гавриловић, Богдан	100, 111, 120
52.	Гавриловић, Светозар Љ.	97
53.	Гацовић, Славољуб	129, 164, 165, 192
54.	Глишић, Милован Ђ.	113
55.	Гњеч- Мијовић, Кармен	160

56.	Грђић, Васиљ	118
57.	Грујић, Ђорђе	41, 80, 86, 87, 122, 127, 200
	Д	
58.	Да Бистићи, Веспазијано	22
59.	Давидовић, Горан	142, 143
60.	Давидовић, Љубомир	40, 42, 50, 84, 94, 182, 186, 200
61.	Дал, Свенд	23
62.	Дамјановић, Иван Ј.	151
63.	Дамјановић, Страхиња М.	175
64.	Даниловић, Васа	151
65.	Данић, Јован	64, 65, 120
66.	Даничић, Ђура	39, 44, 45, 199
67.	Дачић, Живојин О.	14, 84, 89, 95, 96, 97, 101, 117, 120, 124, 146
68.	Дејвис, Роб	32
69.	Декарт, Рене	23
70.	Демировић, Божидар	119
71.	Димитријевић, Михаило	151
72.	Димитријевић, Тима	87
73.	Димић, Васа	63, 64
74.	Димић, Љубодраг	75
75.	Добросављевић, Миливоје С.	111
76.	Дрепер, Виљем Џон	147
77.	Дукић, Милан	134
78.	Дурковић-Јакшић, Љубомир	15, 70, 127, 195
79.	Димитријевић, Драгутин	73
	Ђ	
80.	Ђокић, Душан Л.	118
81.	Ђокић, И.	138, 139
82.	Ђорђевић, Андра	64
83.	Ђорђевић, Владан	136

84.	Ђорђевић, Димитрије	73
85.	Ђорђевић, Драгић	57
86.	Ђорђевић, Драгутин	100
87.	Ђорђевић, Ђорђе	113
88.	Ђорђевић, Живојин	101
89.	Ђорђевић, М. П.	140
90.	Ђорђевић, Мих.	124
91.	Ђорђевић, Оливер	54, 172
92.	Ђорђевић, Селим	133
93.	Ђорђевић, Т.	64
94.	Ђорђевић, Тихомир	101, 117, 120
95.	Ђуковић, Ненад	134
96.	Ђурић, Драгиша	101
97.	Ђурковић, Илија	111
98.	Ђуровић, Арсен	76, 77
Е		
99.	Еверт, Виљем	25
100.	Едвардс, Едвард	25
101.	Ердељановић, Јован	101, 182
Ж		
102.	Живановић, Живан	64
103.	Живановић, Јеремија	121
104.	Живановић, Мијаило	58
105.	Живановић, Тома	101
106.	Живковић, Михаило Р.	117
107.	Живковић, Никола	161, 162
108.	Живковић, Петар	153, 155
109.	Живковић, Тихомир	140
110.	Живојиновић, Бранислав	145
111.	Жујовић, Јован	64, 121, 162, 164, 173

З

112. Зорић, Светозар 100

И

113. Иветић, Наташа 22

114. Ивковић, Коста 64

115. Ивковић, Таса Ђ. 88

116. Игњић, Стеван 118, 135

117. Идризовић, Ненад 22

118. Илић, Влад. Д. 94

119. Илић, Војислав Ј. 108, 109

120. Илић, Живојин 111

121. Илић-Агапова, Марија 70, 199

122. Исаиловић, Милија 119

123. Исић, Момчило 77

124. Искруљев, Јован 87

Ј

125. Јакшић, Ђура 109

126. Јанковић, Драгослав 37

127. Јанковић, Милан 59

128. Јовановић, Душан 157, 158

129. Јовановић, Јероним 62

130. Јовановић, Јован М. 109

131. Јовановић, Јован С. 143, 166, 167

132. Јовановић, К. 141

133. Јовановић, Љубомир 122

134. Јовановић, Милан 188, 192

135. Јовановић, Милан М. 97

136. Јовановић, Пера В. 112

137. Јовановић, Слободан 100

138. Јовановић, Слободан А. 125

139. Јовановић, Стојан 156, 179

140.	Јовановић-Батут, Милан	96, 97
141.	Јовичић, Радоје	118
142.	Јоксимовић, Живко	153, 154
143.	Јуришић, Живојин Ј.	88
	К	
144.	Карађорђевић, Петар I	14, 17, 71, 72, 73, 95, 128, 130, 145, 146, 150, 156, 176, 197, 198, 200
145.	Кара-Марковић, Матија	58
146.	Карацић, Вук Стефановић	81, 96, 109, 146
147.	Касиодор Сенатор	21
148.	Касон, Лајонел	18, 19, 20, 21
149.	Катић, Војислав	170, 171
150.	Катић, Марјан	170, 171, 177
151.	Каћански, Стеван Владислав	52
152.	Кели, Томас	24
153.	Кеплер, Јохан	23
154.	Кићовић, Миrash	15, 38, 44, 186, 187, 191
155.	Ковачевић, Војин	118
156.	Ковачевић, Добросав М.	114
157.	Ковачевић, Љубомир	147
158.	Ковијанић, Гаврило	62, 66, 146, 147, 148, 149, 174, 182, 184, 186, 187, 192
159.	Кокић, Милован	119
160.	Костић, Коста Н.	152
161.	Костић, Милорад	118
162.	Костић, Надица	155, 156, 193
163.	Кошанин, Недељко	101
164.	Кошутић, Радован	14, 101
165.	Крстић, Годор Д.	139
166.	Крстић, Александар	63
167.	Крстић, Марко	85, 86, 126, 200

168.	Кузмановић, Александар	152
169.	Кумануди, Коста	101
170.	Кушаковић, Петар	112
	Л	
171.	Лавле, Емил де	174
172.	Лазаревић, Гордана	93
173.	Лазаревић, Лука	64, 103
174.	Лазаревић, Срета М.	111
175.	Лазих, Зорка	109
176.	Лајбниц, Готфрид Вилхелм	23
177.	Леко, М. Т.	89
178.	Лилић, Борислава	64, 65, 66, 67, 154
179.	Лозанић, Миливоје	101
180.	Лозанић, Сима М.	98, 100
	Љ	
181.	Љотић, Павле	167
182.	Љубановић, Гордана	18
	М	
183.	Мајзнер, Анастас	182, 184, 185, 186
184.	Мајзнер, Милан	56, 120
185.	Макић, Жељко	145
186.	Максимовић, Михаило Д.	98
187.	Манојловић, Јанићије	134
188.	Маринковић, Милован	40, 54
189.	Марић, Велимир	191
190.	Марковић, Божидар	101
191.	Марковић, Дим. М.	97
192.	Марковић, Љубомир	142
193.	Марковић, Предраг Ј.	3, 4
194.	Марковић, Светозар	135
195.	Марковић, Светозар М.	14, 81, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92,

	93, 99, 177, 200	
196.	Марковић, Стеван	101
197.	Марковић-Адамов, Павле	64
198.	Матић, Гаја	94
199.	Медаковић, Милорад Г.	120
200.	Мијушковић, Годор	166
201.	Миланковић, Милутин	101
202.	Милачић, Душан	67, 192
203.	Миленковић, Јован	112
204.	Милетић, А.	166
205.	Милић, Драгутин	107
206.	Милићевић, Стеван	184, 185
207.	Миловановић, Божидар	67, 187, 188, 192
208.	Миловановић, Мил.	185
209.	Милосављевић, Милорад	170, 171
210.	Милосављевић, Светозар	53, 54
211.	Милошевић, Ј.	139
212.	Мирковић, Јован Ђ.	167
213.	Мирковић, Милан	75
214.	Мирчов, Светлана	145, 146, 148, 149, 167, 189
215.	Митровић, Велизар	101
216.	Митровић, Јелена	167, 179
217.	Митровић, Јован П.	139
218.	Митровић, Мирко	112
219.	Митровић, Ч.	120
220.	Митровић, Чедомилъ	101
221.	Михаиловић, Ахил	116
222.	Михаиловић, Васа	111
223.	Михаиловић, Војислав	113
224.	Михаиловић, Драгана	93
225.	Михаиловић, Сретен	142

226.	Момировић, Мил. Ст.	142
227.	Мутавцић, Павле	58
Н		
228.	Настић, Милорад	108
229.	Наумовић, Ђорђе	137
230.	Недељковић, Добривоје	133
231.	Недељковић, Милан	100
232.	Недић, Благ.	120
233.	Нелтен, Л.	182, 184
234.	Ненезић, Снежана	51, 59, 140
235.	Нешић, Петар	151
236.	Нешић, Стеван	56
237.	Нешковић, Симо	82
238.	Николајевић, Стеван	154
239.	Николић, Андра	64, 88, 129, 130, 131, 145, 152
240.	Николић, Илија	152, 155, 156, 182, 186
241.	Николић, Јован	157, 158
242.	Николић, К. Д.	88
243.	Николић, Катарина	112
244.	Николић, Милен	53
245.	Николић, Миливој	94, 97, 98
246.	Николић, Милоје Р.	55
247.	Николић, Сретен	172, 173
248.	Николић, Филип	44, 69
249.	Никчевић, Драгутин	130, 144, 149, 167, 173
250.	Нинков, Јасмина	31
251.	Нинчић, Момчило	101
252.	Новаковић, Драгутин	181
253.	Новаковић, Душан Љ.	111
254.	Новаковић, Марко	155, 182
255.	Новаковић, Милета	101

256.	Новаковић, Стојан	14, 38, 53, 54, 75, 199
257.	Новитовић, Јеротије	143
258.	Ноде, Габријел	23
О		
259.	Обрадовић, Доситеј	81, 110, 140
260.	Обрадовић, Лазар Ј.	88
261.	Обреновић, Михаило	52
262.	Одавић, Петар Ј.	120
263.	Одавић, Риста	120
П		
264.	Павић, Свет.	111
265.	Павловић, Лела	142, 143
266.	Пандуровић, Сима	133
267.	Панић, Славољуб	96
268.	Пантелић, Борислав Д.	169
269.	Панчић, Јосиф	146
270.	Пелагић, Васа	135
271.	Пеливановић, Милутин	108
272.	Перић, Живојин	100
273.	Перић, Милан	160
274.	Петковић, Владимир Р.	151
275.	Петковић, Димитрије	104
276.	Петковић, Љубица	59, 140
277.	Петрарка, Франческо	22, 23
278.	Петровић, Мих.	144
279.	Петровић, Михаило	100
280.	Петровић, Михаило Минеј	75
281.	Петровић, Стеван	58
282.	Петровић, Урош	101
283.	Петронијевић, Бранислав	101
284.	Пећанац, Јова А.	58

285.	Пецић, Јован	151
286.	Плиније	20
287.	Полион, Гај Азиније	19
288.	Поповић, Александар	104, 110, 126
289.	Поповић, Богдан	100, 122
290.	Поповић, Димитрије	58
291.	Поповић, Добривоје Г.	95
292.	Поповић, Душан	110
293.	Поповић, Јанићије	113
294.	Поповић, Јевтимир	64
295.	Поповић, Јован	163, 164
296.	Поповић, Јован М.	87
297.	Поповић, Миливоје Ј.	14, 130, 131, 132, 133, 139, 143, 144, 145, 150, 172, 200
298.	Поповић, Милорад	101
299.	Поповић, Павле	100, 125, 126, 128
300.	Поповић, Пера	182
301.	Поповић, Свет. О.	161, 162
302.	Поповић, Свет. С.	91
303.	Поповић, Стеван В.	109
304.	Поткоњак, Никола	75
305.	Поткоњак, Симо	102, 104, 107, 113, 116, 119, 128
306.	Предић, Јов.	174
307.	Предић, Милан	109
308.	Принцип, Гаврило	73
309.	Продановић, Јаша М.	151, 173
310.	Протић, Димитрије	59, 60, 61
311.	Пурић, Маријана Д.	118
Р		
312.	Раденковић, Коста	151
313.	Радић, Владимир	129, 130, 151, 152, 153, 154

314.	Радић, Ђорђе	94, 97
315.	Радовановић, Благоје	169
316.	Радовановић, Милић	96, 100
317.	Радовановић, Нада	141
318.	Радовановић, Светолик	100
319.	Радовић, Слободан	118
320.	Радојевић, Радисав	101
321.	Радојкић, Јелена	112, 120
322.	Радојкић, Никола	112
323.	Радонић, Јован	101
324.	Ракић, Никола М.	153
325.	Ранковић, Здравко	98, 133, 134
326.	Ранојевић, Никола	97
327.	Раносовић, Петар	101
328.	Ристић, Бор. В.	139
329.	Романовић, Живко М.	133
330.	Рувидић, Милорад	100
331.	Ружић, Добросав	14, 40, 41, 42, 145, 146, 200
332.	Ршумовић, Иван	118, 135
	С	
333.	Савић, Кирило	101
334.	Савић, П.	59
335.	Сантли, Владислав	157, 158, 159
336.	Сенић, Милорад	136
337.	Симић, Васа А.	88
338.	Симић, Миливоје	14, 131
339.	Симић, Радован Ж.	170, 171, 192
340.	Симоновић, Слободан	59, 140
341.	Скерлић, Јован	14, 82, 83, 84, 101, 110, 120, 125, 200, 201
342.	Слепчевић, Перо	80, 87
343.	Софрић, Павле	63, 64

344.	Спасић, Драгољуб	101
345.	Спасић, Душан М.	97
346.	Спасић, Јела	113
347.	Спирић, Миодраг	167, 179
348.	Сремац, Јован	65
349.	Сремац, Стеван	65
350.	Срећковић, Пантелија Славов	109
351.	Срећковић, Светислав	108
352.	Стајић, Стаја	112
353.	Стаматовић, Десанка	15, 18, 20, 21, 23, 24, 26, 35, 37, 40, 44, 47, 49, 58, 69, 70, 103, 134, 179, 191, 195
354.	Стаменковић, Миодраг	111
355.	Стаменковић, Никола	100
356.	Станишић, Димитрије	58
357.	Станковић, Беба	137
358.	Станојевић, Ђорђе	100
359.	Станојевић, Јаша Св.	152
360.	Станојевић, Светислав Ј.	152, 153
361.	Станојевић, Станоје	75, 101
362.	Станојевић, Тихомир	160
363.	Станојловић, Нинослав	172
364.	Стевовић, Аћим	101
365.	Степаненко, Славица	112, 138
366.	Стефановић, Јефта	100
367.	Стефановић, Мила	15, 49, 52, 53, 54, 55, 56, 108, 172, 175, 191, 195
368.	Стипчевић, Александар	19, 20, 21, 22
369.	Стјуарт, Џејмс	26
370.	Стојадиновић, Бранислав	115
371.	Стојановић, Јосиф В.	108
372.	Стојановић, Љубомир	64, 101, 144

373.	Стојанчевић, Владимир	74
374.	Стојиљковић, Милоје	101
375.	Стојићевић, Анд. М.	156, 157
376.	Стојковић, Ђорђе С.	130, 156
377.	Стокић Симончић, Гордана	3, 4, 21, 22, 39, 40, 195
378.	Суботић, Игњат	61
Т		
379.	Тадић, Бранка	129, 150
380.	Таназевић, Радован	101
381.	Тговчевић, Љубинка	76
382.	Тешић, Владета	75, 76, 77
383.	Типа, Петар	129, 160, 161, 162, 163
384.	Тодоровић, Благоје Д.	97
385.	Тодоровић-Ђаковчић, Паја Т.	97
386.	Тодоровић, Илија	119
387.	Тодоровић, Коста	101
388.	Тодоровић, Пера Д.	97
389.	Толстој, Лав Николајевич	109, 174
390.	Томић, Душан	101
391.	Томић, Јован Н.	6, 14, 66, 67, 70, 113, 120, 128, 129, 130, 131, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 154, 156, 165, 167, 173, 174, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 198, 199, 200
392.	Томић, Милан М.	110, 111
393.	Топаловић, Јеротије Д.	135
394.	Тоскић, Новак	105, 133, 142
395.	Трајан, Цар	20
396.	Требјешанин, Радош	138, 139
397.	Тривунац, Милош	101
398.	Трипковић, Милан	133

399.	Тричковић, Димитрије Ј.	140
400.	Туцаковић, Милан Т.	182
401.	Тхрохопулос, Јоанис	32
Ћ		
402.	Ћоровић, Владимир	85, 126, 128
403.	Ћоровић, Љубица	4
404.	Ћунковић, Срећко	75
У		
405.	Урошевић, Сава	86, 100, 101, 102, 121, 123, 124, 200
406.	Урошевић, Таса	62
Ф		
407.	Фердинанд, Франц	73
Х		
408.	Хобс, Томас	23
409.	Христов, Крсто	185
Ц		
410.	Царичевић, Васа	14, 40, 42, 70, 84, 195, 200, 201
411.	Цветичанин, Милан	160, 164, 179
412.	Цветојевић, Нинко	142
413.	Цезар	19
414.	Целзијус	20
415.	Цукић, Коста	51
Ч		
416.	Чајкановић, Веселин	101, 120
417.	Чилингиров, Стилијан	155, 182
418.	Чолић, Јован	107, 172, 173, 174, 175
Ш		
419.	Шапчанин, Саво	120
420.	Шафарик, Јанко	14, 37, 39, 51, 52, 68, 176
421.	Шафарик, Павле Ј.	51
422.	Шахматов, Мстислав	57, 191

423.	Шир, Џеси	26, 67, 200
424.	Шумоња, Никола	65
425.	Шурдиловић, Коста	58

ПРИЛОЗИ

Прилог 1: Правила књижнице и читаонице земљорадничке задруге у Радичеву

Прилог 2: Списак Земљорадничких задруга које су 1911. године имале основане књижнице и читаонице и радиле на просвећивању задругара

Прилог 3: Статут Културне Лиге

Прилог 4: Попис места у којима су средствима Културне лиге основане књижнице и читаонице

Прилог 5: Привремена правила за сеоске библиотеке

Прилог 6: Попис монографских публикација Библиотеке у Неготину

Прилог 1

ПРАВИЛА

Књижнице и читаонице земљорадничке задруге у Радичеву.⁵⁸⁷

I.

Уређење

Чл. 1.

Земљорадничка задруга у Радичеву (или како се већ зове задруга) установљава за своје задругаре *књижницу и читаоницу*.

Задатак

Чл. 2.

Задатак је ове књижнице и читаонице: да спрема добре задругаре, разумне пољопривреднике, ваљане Србе и честите људе; да помогне да и неписмени изуче читање и писање; да у задругара изазива утакмицу у ваљаном раду и да утиче да се у селу више пази на здравље и чељади и стоке, да се кућа што боље уреди, и да се сви пољопривредни послови што разумније ураде.

Начин рада

Чл. 3.

Овај задатак постиже се: набавком књига и новина и давањем књига задругарима, да их носе кући и да код својих кућа читају са својима; читањем књига у самој читаоници; разговором о прочитаним стварима; нарочито приређиваним предавањима и седељкама.

Средства

Чл. 4.

Средства су за набавку књига и новина и вршења осталих задатака ове установе:

Задругарски улози (в.чл. 6.);

Казне за неуредно вршење задругарских дужности (чл. 7 ових правила)

⁵⁸⁷ Књижнице и читаонице земљорадничких задруга : из предавања Ж. О. Дачића на XIII конгресу српских Земљорадничких Задруга : држаном 28. септембра 1908. год. : у Аранђеловцу. – Београд : Нова штампарија „Давидовић“, 1908. – Стр. 28-41.

2% бруто прихода радичевске земљорадничке задруге, који се на крају сваке године предаје књижници и читаоници;

Помоћ државе и појединих установа;

Поклони и завештања.

Задругари

Чл. 5.

Само задругари радичевске земљорадничке задруге могу бити чланови задружне књижнице и читаонице и долазити у књижницу и читаоницу, узимати књиге и новине на читање, походити предавања и седељке које приређује управа књижнице и читаонице и уопште уживати благодети ове установе.

Чл. 6

Поред одредаба 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14 и 15 радничевске земљорадничке задруге, које вреде за све задругаре опште, за ову читаоницу вреде и ове посебне одредбе:

Задругарем ове задруге за читање и просвећивање могу бити само они задругари радичевске земљорадничке задруге, који писмено изјаве да се желе користити благодетима ове установе и да ће вршити све оне дужности и обавезе, које буду имали према овим правилима;

Сваки задругар, који је члан ове установе, плаћа у напред свој задругарску улог за књижницу и читаоницу, а који износи: ако се положи одједном за целу годину, - 0,80 динара; ако се плаћа полугодишње, - 0,50 дин. за пола године, а ако се уплаћује месечно, - 0,10 дин. на месец;

Сваки је задругар ове установе дужан долазити на скупове и седељке, које приређује управа књижнице и читаонице. Може изостати само онда: када је он или који његов у кући болестан, када је послом отишао куда ван села, и у сличним случајевима, о чему ће управни одбор водити рачун;

Сваки је задругар ове установе дужан да што чешће, а у за то одређено време, долази у читаоницу и да чита књиге и новине;

Сваки је задругар дужан да узајмљену књигу из књижнице добро чува и да је најдаље у року од месец дана врати.

Ако задругар изгуби или оштети узајмљену књигу, мора у најкраћем времену, а најдаље у року од 15 дана да плати куповну вредност упропашћене књиге. Ако је упропашћена или

оштећена књига ретка и не може се више купити, задругар ће, најдаље у року од месец дана, пошто му се о томе писмено јави, платити десет пута онолико, колика је била куповна цена те књиге.

Чл. 7

Ако задругар не изврши коју од дужности, која има по чл. 6 ових правила, а не опшправда то, управни одбор казниће га: при пут опоменом, други пут новчаном казном 1-5 динара и трећи пут исључењем из задруге.

Управни одбор

Чл. 8

Управни одбор радичевске земљорадничке задруге управља задружном књижном и читаоницом.

Његове нарочите дужности у овој установи:

Да одлучује о набавци књига и новина за задружну књижницу и читаоницу;

Да одлучује о свима новчанима издавањима у овој установи;

Да одлучује о неуредним задругарима (чл. 7 ових правила);

Да на крају сваког месеца прегледа задружну књижницу и читаоницу и књиге и белешке, које књижничар по одредбама ових правила треба да води;

Да на крају године састави нарочити извештај о раду у књижници и читаоници, и тај извештај да подноси годишњој скупштини земљорадничке задруге. У извештај ће се изнети:

а. Колико свега има књига и новина у задружној књижници и читаоници;

б. Колико је књига и новина набављено у последњој години и на који начин (куповином или поклоном);

в. Имена приложника и добротвора, који су у последњој години што поклонили или завештали књижници и читаоници;

г. Колико је којих књига дато задругарима у последњој години, да носе кући и читају тамо, а колико је и којих књига и новина читано у читаоници;

д. Колико се задругара служило књижном и читаоницом у последњој години;

ђ. Колико је дана прко године читаоница била отворена, по колико часова, у које доба дана, и колико задругара је кога дана долазило у читаоницу и ту читало;

е. Колико је преко године седељака, у које дане, и шта се на њима радило, и колико је задругара било на којој седељци;

ж. Колико је и у које дане било предавања преко године; који је и о чему предавао; је ли после предавања било прења и разговора, ко је говорио и како је сврђено прење;

з. Колико је било за последњу годину примање и издавање, и како је стање благајнице на крају године.

Чл. 9

Управни одбор ће препис свога извештаја послати Главном Савезу Земљорадничких Задруга.

Књижничар

Чл. 10

Књижничара бира скупштина из средине задругара.

Он не може бити члан ни управног ни надзорног одбора, али увек присуствује састанцима управног одбора, и на њима даје потребна обавештења.

Књижничар за свој рад нема никакву плату.

Чл. 11

Дужности су књижничара:

а. Да је у књижници и читаоници за све време, које је одређено за давање књига за читање, и да се стара да у књижници и читаоници буде увек примеран ред;

б. Да прима од задругара улоге за књижницу и читаоницу, а од добротвора и приложника поклоне и прилоге;

в. Да прима књиге и новине, које долазе књижници и читаоници, да их уписује у списак и брине се о њиховом чувању;

г. да задругарима, који су платили улог, даје књиге и новине на читање, да води бригу о враћању књига и да задругари не изгубе и не оштете узајмљене књиге;

д. Да извршује одлуке управног одбора о набавци књига и новина и да чини издатке према одлукама управног одбора;

ђ. Да сав новац, који прими за књижницу и читаоницу, а не утроши га на потребе ове установе, предаје одмах на штедњу радичевској земљорадничкој задрузи;

е. Да води ове књиге: Списак књига и новина; Дневник примања и издавања новца; Дневник о позајмљеним књигама; Књигу о седељкама и предавањима.

Чл. 12.

Ако би се књижничар иселио у друго место, или би умро, или би дао оставку на ово звање пре састанка редовне задругарске скупштине, надзорни одбор сазваће одмах ванредну скупштину, која ће изабрати књижничара.

За време, док скупштина не изабере другог књижничара, дужност књижничара вршиће привремено један члан надзорног одбора, кога за то одреде остали чланови овог одбора.

Чл. 13.

Књижничар прима и предаје дужност протоколарно, тј. стари и нови књижничар морају саставити протокол о свему, шта један предаје, а други прима. Овај се проткол мора написати у три примерка, сва ће три примерака обојица потписати, па ће се један примерак предати управном одбору, а по један ће задржати за себе стари и нови књижничар.

У случају, ако је стари књижничар умро, овај се протокол прави у присуству месне општинске власти, кога од покојникових наследника, новог књижничара и једнога члана управнога одбора, кога чланови управнога одбора за овај посао одреде.

Надзорни одбор

Чл. 14.

Надзорни одбор радичевске земљорадничке задруге врши надзор и над радом ове у овој установи. Али има и ове нарочите дужности: а. Да мотри да се у књижници и читаоници ради све по овим правилима и скупштинским одлукама; б. Да на време сазове ванредну скупштину, кад за то буде затребало по чл. 12. ових правила; в. Да одлучује о жалбама појединих задругара; г. да крајем сваког месеца прегледа књижницу и читаоницу и сву имовину ове установе; д. Да на крају године прегледа годишњи извештај управнога одбора, да прегледа дневнике благајнице и остале књиге, које води књижничар, а да о свему томе поднесе извештај скупштини.

Чл. 15.

Надзорни одбор има права, да књижничара разреши дужности у књижници и читаоници, ако опази да овај не ради по одредбама ових правила, да ради противно скупштинским одлукама, или да је ма на који начин оштетио углед или интересе књижнице и читаонице.

Скупштина

Чл. 16.

Скупштина радичевске земљорадничке задруге у исти мах је и скупштина задружне књижнице и читаонице, и одлучује о свима пословима, који се односе на ову установу, а понаособ: а. Бира књижничара; б. Одређује дане и часове, када ће књижница и читаоница бити отворена; в. Саслушава извештаје управнога и надзорнога одбора о раду у овој установи и стању благајнице и остале имовине и, кад усвоји поднете извештаје, разрешава управни и надзорни одбор; г. Одлучује о предлозима и жалбама појединих задругара; д. Одлучује о изменама у овим правилима; ђ. Одлучује о престанку ове установе.

Трајање ове установе

Чл. 17.

Књижница и читаоница радичевске земљорадничке задруге постоји од дана, кад скупштина усвоји ова правила, а престаје, када то одлучи скупштина, на којој мора бири присутно најмање $\frac{3}{4}$ свих задругара, а за престанак књижнице и читаонице гласа најмање $\frac{3}{4}$ на скупштини присутних задругара.

На случај да ова установа престане живети, сва се имовина предаје управном одбору радичевске земљорадничке задруге на чубање, док се поново не би основала ова установа. Ако би и земљорадничка задруга престала постојати, онда ће се имовином књижнице и читаонице поступити по одредбама чл. 69, одељка 4 и 5 закона о земљорадничким и занатским задругама.

Мењање ових правила

Чл. 18.

О изменама и допунама у овим правилима одлучује задругарска скупштина.

За измене и допуне у правилима треба да гласа најмање $\frac{3}{4}$ свих задругара.

Чл. 19.

О свима изменама и допунама, које прими задругарска скупштина, управни одбор одмах извештава Главни Савез Земљорадничких Задруга.

II

Пословник

Књижница

Чл. 20.

Књиге за књижницу радичевске земљорадничке задруге набавља књижничар, према одлукама управнога одбора.

Управни одбор одлучује и о примању књига за књижницу, које би неко поклатио.

Све купљене, или поклатоном добивене књиге за које је управни одбор одлучио да се могу примити за књижницу, књижничар мора одмах увести у списак књига, и то оним радом, како је књига набављена, и на сваку књигу крупнијим цифрама забележити број, под којим је та књига забележена у списку.

За сваку купљену или добивену књигу књижничар ће одмах исписати листић, у који ће унети следеће податке: број под којим је књига уведена у списак; име пишчево или преводишчево; натпис књиге и куповну цену књиге; код књиге које су ретке и не могу се више купити, назначиваће код цен и то. Ове ће листиће књижничар уредити азбучним редом, по писцима или преводиоцима, и држаће их у подесној кутији на столу, тако да их задругари могу разгледати и по њима тражити књиге за читање.

Задругари могу читати књиге у читаоници, у одређено време, или их ности кући.

Када траже књигу, коју ће читати у читаоници, књижничар ће у књигу, спремљену за то, записати дан читања и књигу, коју ће задругар читати, па ће задругар поред тога записати своје име и презиме. Кад дочита књигу, или пође из књижнице, вратиће књижничару књигу.

Кад задругар жели носити књигу кући, мора дати на узајмљену књигу признаницу, на којој ће означити да је од књижнице радичевске земљорадничке задруге узајмио ту и ту књигу (треба исписати име пишчево или преводишчево, натпис књиге, број под којим је забележена у инвентару, и куповну цену), са обавезом да је најдаље у року од петнаест дана врати неповређену и сасвим чисту, иначе ће бити дужан да плати оштећену или упропашћену књигу. Књижничар ће чувати ову признаницу и вратиће му је, када му задругар у добром стању врати узајмљену књигу.

Ни један задругар не може имати код себе од једном две или више књига. Зато књижничар неће задругару дати другу књигу, док већ узајмљену књигу не врати.

Књижничар ће у нарочиту књигу бележити: кад је који задругар и коју књигу узајмио на читање, а кад је вратио.

Читаоница

Чл. 21.

Читаоница је смештена у стану земљорадничке задруге у одаји која је за то одређена.

Новине за читаоницу претплаћује књижничар, према одлукама управног одбора.

Ако би који пријатељ народног просвећивања претплатио читаоницу на које новине, или би уредништво тих новина своје новине слало бесплатно читаоници, књижничар ће те новине унети у читаоницу тек онда, кад управни одбор одлучи да те новине могу остати у читаоници.

Све новине, које долазе читаоници, књижничар ће примати, заводити у за то одређену књигу, и остављати их на сто у читаоници, на расположење задругарима. Сваки број новина остаће дотле на столу, док не дође нов број. Тада ће онај старији број остављати у орман, где су књиге, а онај нов стављаће задругарима на сто.

Задругари могу читати новине само у читаоници; из читаонице се не смеју новине износити.

Сваки читалац по прочитању новина мора их оставити на исто место, одакле их је и узео.

Ако би се десило да неко који број новина поцепа, или оштети, мора платити да се о његову трошку набави нов број.

Када се наврши година или течај једних новина, онда ће се сви бројеви скупити у једно, по могућству и укоричити, и увести у списак књига у књижници, и сматрати и чувати као и остале књиге у књижници.

Седељке и предавања

Чл. 22.

Управни одбор стараће се, да се задругари што чешће скупљају у задругу на седељке и предавања.

На овим седељкама радиће се ови послови: а. Неко од задругара, кога за то изабере управни одбор, учиће неписмене задругаре читању и писању; б. Књижничар, или који други задругар, кога одреди управни одбор, читаће што из добрих књига и новина, или ће препричавати што из њих; в. Заметаће се разговор о задружним пословима, о дужностима задругара према задрузи, о задругама о суседним местима и о задружном животу уопште; г. заповедаће се разговор о чувању здравља, кућењу куће, васпитању деце и о разним пољопривредним пословима; д. Учитель, свештеник или који други, кога умоли управни

одбор, држаће окупљеним задругарима предавања, по могућству и са живим сликама, о стварима, које могу интересовати задругаре. Ова предавања могу држати и задругари суседних задруга, изасланици Главнога Савеза, а и други пријатељи народнога просвећивања. После ових предавања може бити и разговора о ономе што је предавано.

О свему овоме, што се ради на свим седељкама и предавањима, књижничар ће бележити у за то одређену књигу, и на крају године подносиће о свему томе управни одбор опширнији извештај задругарској скупштини и Главном Савезу Земљорадничких задруга.

*

Ово су правила примљена на скупштини радичевске земљорадничке задруге, која је одржана (дан, месец и година) ...

Прилог 2

Списак Земљорадничких задруга које су 1911. године имале основане књижнице и читаонице и радиле на просвећивању задругара⁵⁸⁸

1. *Александровачка задруга* има формирану читаоницу са 49 књига и 6 листова. Читаоницу је током године похађало 47 задругара, а њих 49 узимало је књиге на читање;
2. *Атеничка задруга* је на читање свим задругарима у току године давала на читање Савезов орган и сва Савезова издања;
3. *Бабајићска задруга* прима шест листова које је давала својим задругарима на читање;
4. *Багрданска задруга* има своју читаоницу са преко 80 књига, а сви задругари су се користили њоме и узимали књиге на читање;
5. *Бајино-Баићенска задруга* има читаоницу са 157 књига, коју је похађало 62 задругара и узимало књиге и листове на читање;
6. *Бакионичка задруга* нема читаоницу, али су задругари читали у задрузи или носили кући на читање листове које задруга прима;
7. *Бањичка задруга* је своје књиге и листове народној књижници, коју је основао Фонд бањичке основне школе. Књижница броји преко тристотине књига, које су током године позајмљиване на читање, чак 900 пута;
8. *Друга бањанска задруга* нема читаоницу, али су задругари користили школску књижницу, а листове су позајмљивали у задрузи;

⁵⁸⁸ Годишњак Главнога Савеза српских земљорадничких задруга за 1911. годину. – Београд : Штампарија „Доситије Обрадовић“, 1912. – Стр. 129-138.

9. *Бањска задруга* има читаоницу из које су задругари позајмљивали књиге на читање;
10. *Барска задруга* нема читаоницу, али су се задругари често састајали на седељкама и тим приликама су приређивана предавања о улагању кошевске хране и о набављачким задругама;
11. *Баћевачка задруга* је својим задругарима давала *Задружни лист* и Савезова издања;
12. *Бељанска задруга* је основала фонд за подизање читаонице;
13. *Бистричка задруга* нема читаоницу, али су се недељом задругари састајали како би читали листове и издања које задруга прима;
14. *Белосавачка задруга* има књижницу са преко 90 књига и листова;
15. *Бобовичка задруга* нема читаоницу, али се на састанцима читају задругарима задружне и пољопривредне књиге и листови. Седељке су приређиване у кућама задругара, на њима су читане књиге и листови и вођени поучни разговори о њима;
16. *Богатићска задруга* има књижницу из које задругарима даје књиге на читање;
17. *Прва борачка задруга* је током године на читање задругарима давала Савезов орган и издања;
18. *Брђанска задруга* је органзовала пет седељки на којима се полемисало о задружним стварима и читан Савезов орган. Њих је посећивало 12-18 задругара;
19. *Друга брусничка задруга* има читаоницу са три дневна листа, три часописа и преко двадесет пет књига поучно-забавне садржине;
20. *Бубушиначка задруга* нема књижницу, али су се заругари користили школском књижницом;

21. *Буковачко-Кобишничка* задруга има читаоницу са преко двадесет листова који се плаћају добровољним прилогом. Прикупљено је и око стотину књига разне садржине и ускоро ће се приступити оснивању књижнице;
22. *Варваринска* задруга има читаоницу са преко сто разних поучних и забавних књига, које даје задругарима на читање;
23. *Врањанска* задруга има књижницу и читаоницу са преко двеста књига и четири листа: *Земљорадничка задруга*, *Светлост*, *Тежак* и *Привредник*. Књиге на читање је узимало 68 задругара;
24. *В. Крчмарска* задруга иако нема књижницу на читање је задругарима давала Савезова издања и задружне листове;
25. *В. Крчмарска Набављачка* задруга такође нема књижницу, али су издавана Савезова издања и листови;
26. *В. Кршљанска* задруга је на просвећивање утицала тако што је задругарима давала на читање књиге и часописе из задружне и школске књижнице. Осим тога о празницима или о окупљањима задругара вођен је поучан разговор или читана каква књига;
27. *В. Лаолска* задруга има читаоницу, али се њоме служи веома мали број задругара;
28. *В. Поповачка* задруга има књижницу у којој се налазе Савезова издања. Недељом и празником задругари су се окупљали ради заједничког читања;
29. *В. Пчеличка Набављачка* задруга има књижницу којом се задругари радо користе;
30. *Прва В. Селска* задруга нема књижницу, али су се задругари користили школском књижницом;
31. *В. Шиљеговачка* задруга има књижницу са преко 150 књига и 5 листова којом се задругари најчешће служе празником;
32. *Витежевачка* задруга нема нарочиту књижницу, али су се задругари и чланови њихових породица служили задружним листом и користили сеоску књижницу;

33. *Влакчанска задруга* има књижницу, а током године одржано је и једно предавање;
34. *Врланска задруга* је приредила пет седељки на којима су читани задружни лист и друге поучне књиге;
35. *Прва Врнчанска задруга* нема читаоницу, али су се млађи задругари често користили Савезовим издањима и другим књигама;
36. *Вујанска задруга* нема читаоницу али су задружни лист и остала Савезова издања задругари узимали на читање;
37. *Глободерска задруга* нема своје читаонице, али су се читаоницом Културне лиге користило двадесет задругара;
38. *Гојиновачка задруга* има књижницу из које се задругарима издају књиге на читање;
39. *Голо-Главска задруга* нема читаоницу, али се задругари користе књигама и листовима школске и народне књижнице;
40. *Горачићска задруга* има читаоницу и редовно прима *Задружни лист*, *Маћедонију*, *Окружну Самоуправу* и остале поучне листове и књиге. Писмени задругари посећују читаоницу, а неписмени врло радо слушају када им се чита;
41. *Г. Враштанска задруга* нема читаоницу, али су у задружним просторијама током године одржана два предавања;
42. *Г. Крњинска задруга* има књижницу и читаоницу, али нису радиле због одсуства књижничара;
43. *Г. Матејевачка задруга* има књижницу из које су позајмљиване књиге на читање код куће;
44. *Г. Трешњевичка задруга* нема читаоницу, али су често држане седељке на којима је читан Савезов орган и друге књиге из школске књижнице;

45. *Горобилска задруга* има читаоницу, а служи се и читаоницом и књижницом школе. Сваке вечери, а нарочито празником долазе задругари али и незадругари и читају књиге и листове;
46. *Друга Грабовачка задруга* има читаоницу која располаже приличним бројем књига и два листа, које издаје на читање;
47. *Грабска задруга* је основала читаоницу и књижницу, за које је планирана набавка књига и часописа у 1912. години;
48. *Гугаљска задруга* нема читаоницу, али су одржаване седељке које су посећивали сви задругари, а на којима су читане поучне књиге;
49. *Д. Мутничка задруга* нема читаоницу, али се у задружној канцеларији налази и Културна лига која има око 40 одабраних књига, које су задругари узимали и носили кући на читање;
50. *Д. Шаторачка задруга* има читаоницу и редовно прима три листа. Набавила је *Целокупна дела* Вука Караџића. О празницима сви писмени задругари посећују књижницу и позајмљују књиге;
51. *Драгоцветска задруга* организује честе састанке на којима секретар чита поучне текстове из *Задружног листа* и других поучних књига;
52. *Прва Дражевачка задруга* има сва издања Савеза и задужбине Димитрија Стаменковића, које даје задругарима на читање;
53. *Драчићска задруга* има читаоницу из које задругари редовно позајмљују књиге и листове;
54. *Драчка задруга* је давала на читање поучне књиге и листове из своје читаонице;
55. *Дубравичка задруга* има читаоницу, али се са жаљењем мора констатовати да је задругари врло ретко користе;
56. *Живичка задруга* има књижницу са 66 разних књига и листова, које позајмљују писмени задругари;

57. *Жупањевачка Набављачка задруга* има читаоницу, али се њоме користе само два задругара;
58. *Јабланичка Набављачка задруга* има књижницу са 60 књига;
59. *Јабучка задруга* је приредила једну седељку на којој су одржана два предавања;
60. *Јарушичка задруга* има читаоницу са петнаест књига и једним листом;
61. *Јасичка задруга* је организовала састанке у читаоници на којима су задругари читали поучне књиге;
62. *Јастребачка млекарска задруга* заједно са кредитном задругом (В. Шиљеговачка) устројила књижницу и читаоницу;
63. *Друга Јежевичка задруга* је, иако нема сопствену, помогла оснивање народне књижнице, којој је поклонила 51 књигу;
64. *Прва Каменичка задруга* је током године организовала два предавања;
65. *Клатичевачка задруга* иако нема књижницу на читање издаје сва Савезова издања;
66. *Конатичка Набављачка* организује читање задружних књига и листова у задружној продавници;
67. *Костољачка задруга* је у организовала коришћење књига из школске књижнице;
68. *Крупањска задруга* је током године организовала три предавања о начину обрађивања земљишта, подизања винограда и воћњака, гајењу луцерке, детелине и гајењу стокe и живине;
69. *Кулска задруга* има књижницу и читаоницу са сто књига и више листова, које је користило три задругара;
70. *Куришумлијска задруга* има читаоницу са 60 разних књига које задругари позајмљују на читање;

71. Друга Липовачка задруга има врло разноврсне кориснике, како задругаре, тако и ђаке и друга приватна лица која се користе књигама из читаонице;
72. Лопатањска задруга је током године организовала два предавања;
73. Лужничка задруга је приредила више седељки;
74. Друга Мајурска задруга има читаоницу у којој прима три дневна листа;
75. Друга М. Изворска нема читаоницу, али се задругари служе књигама из школске књижнице;
76. Марковачка Набављачка задруга има читаоницу коју су похађали и незадругари;
77. Милошевска задруга има књижницу са 163 књиге и једним листом, којима се користило 40 задругара;
78. Модро-Стенска задруга је одржала два предавања;
79. Осипаоничка задруга има књижницу са око сто књига и једним листом коју је користило 40 задругара;
80. Трећа Петровачка задруга има књижницу, коју су походили сви задругари, са 260 разних књига и неколико листова;
81. Планиничка задруга има књижницу са 256 књига које користе сви задругари;
82. Планска Кредитна и Набављачка задруга има у фонду своје књижнице сва Савезова издања, три листа и другим књигама;
83. Прњаворска задруга је иако нема књижницу издавала задругарима књиге из задружног фонда;
84. Радобуђска задруга има књижницу којом се служе и задругари и незадругари;
85. Ражанска задруга је приредила два предавања;
86. Трећа Ресничка задруга има књижницу са 26 књига које је користило пет задругара;

87. *Рушањска задруга* има књижницу и читаоницу са 400-500 књига и 4 листа које задругари читају празником;
88. *Прва Савиначка задруга* у својој књижници има сва Савезова издања;
89. *Течићска задруга* је приредила 25 седељки на којима су се читале разне поучне књиге и *Задружне новине*;
90. *Ђићевачка задруга* је у књижници и читаоници приредила неколико предавања;
91. *Цветојевачка задруга* има читаоницу са 50 књига и два листа;
92. *Црквеначка задруга* има за задругаре преко 190 књига и четири листа које је током године користило 270 задругара;
93. *Црквеначка Набављачка задруга* има књижницу.

Прилог 3

Статут Културне Лиге⁵⁸⁹

I

Име и циљ

Чл. 1.

Наставници Универзитета, удружени с наставницима средњих и основних школа, и с другим просвећеним људима у земљи, образују удружење које ће носити име *Културна Лига*.

Чл. 2.

Циљ је Културне Лиге да ради на културном унапређењу и моралном препорађају народа.

II

Програм рада Културне Лиге

Чл. 3.

Рад у варошима: - Одбори К. Лиге у варошима радиће ове послове:

Приређиваће, уз припомоћ наставника Универзитета, средњих школа и других просвећених људи, јавна популарна предавања;

Настојаће, сваки у своме месту, да се оснују јавне библиотеке, и да се овима становници места у што већем броју служе;

Настојаће да се, тамо где их нема, оснивају трговачке и занатске школе, професионални курсеви, курсеви у школама женских подружина и курсеви за неписмене;

Узимаће иницијативу у оснивању: гимнастичких, певачких, стрељачких, планинских и др. друштава, и указиваће има стално сву моралну потпору;

Помагаће најенергичније сваки озбиљан рад на поправци хигијенских услова и на подизању привредне снаге народне у своме месту и околини.

Пратиће рад свих културних установа која постоје у месту и по потреби утицаће на њих и помагаће њихово напредовање.

⁵⁸⁹ Статут Културне Лиге. У: Културна лига : говор Саве Урошевића, ректора Универзитета на Конференцијама за организовање Културне Лиге у моравском округу. – Београд : Нова штампарија „Давидовић“, 1909. – Стр. 25-41.

Чл. 4.

Рад у селима. – Срески Одбори и чланови К. Лиге у селима радиће ове послове:

Осниваће у свима селима где има школе, или где је иначе могућно, зимске вечерње курсеве за ширење и утврђивање писмености;

Радиће, живом речи и растурањем подесних списа, на побољшању хигијенских услова за живот у дому и општини;

Осниваће сеоске библиотеке и настојаваће да ове корисно послуже за утврђивање писмености код сеоског света;

Настојаваће да се у местима где има основних школа образују фондови за одевање сиромашних ученика и за набавку учила;

Истицаће свуда и на сваком месту, живом речи и растурањем подесних списа: правилно схватање и вршење родитељске дужности у породици и грађанских дужности у друштву (општини и држави);

Узимаће иницијативу у оснивању стрељачких и певачких друштава, и стараће се о њиховом одржавању и напредовању;

Потпомагаће сваки озбиљан рад на подизању и јачању народне привреде.

III

Организација Културне Лиге.

Чл. 5.

Културна Лига имаће на Универзитету и у сваком округу своје одборе.

Чл. 6.

На Универзитету постоји *Централни Одбор Културне Лиге*. У окружним местима постоје *Окружни Одбори*, који су у исти мах и месни одбори за дотичне окружне вароши. И у већим среским местима постоје *Месни Одбори*. Сваки срез има свој *Срески Одбор*, чије је седиште у среском месту.

Чл. 7.

Централни Одбор К. Лиге образују седамнаест (по потреби и већи број) универзитетских наставника, који су чланови К. Лиге. Њих бира скуп универзитетских наставника, чланова К. Лиге.

Овако изабрани Централни Одбор бира своју управу: председника, три члана и једног или више секретара. Председник Управе је и председник Ц. Одбора. – Благајника бира Управа из своје средине.

Чл. 8.

У Окружном Одбору (види чл. 11.) треба да буду: два до три наставника гимназије, окружни физикус, председник суда или један судија, један адвокат, окружни школски надзорник, два до три учитеља, један свештеник, окр. економ; затим: из сваког културног друштва које већ постоји, или се доцније створи у месту, по један представник његов. На пр.: један представник трговачке Омладине, један представник занатлијске Омладине, један представник певачког, један представник стрељачког друштва и т.д. – Окружни Одбор има свога председника, потпредседника и пословођу које бира сам Одбор.

Из овога Одбора бира се Управа (бира је сам Одбир), у коју би, сам председника, потпредседника и пословође Одбора, ушли: један професор, окр. школски надзорник, један учитељ, представник трговачке и представник занатлијске Омладине. Председник, потпредседник и пословођа задржавају сваки своје часништво и у Управи.

Управа се састаје чешће у седнице и руководи свим пословима К. Лиге у округу. Само у важнијим случајевима састаје се седница Одбора, на позив председника или потпредседника Управе. – И Управа и Одбор воде записнике о својим састанцима.

Управа је дужна да подноси Одбору годишњи извештај о своме раду.

Чл. 9.

Месни Одбор једног већег среског места образује се на сличан начин као и Окр. Одбор. Он ради на извођењу програма Културне Лиге у своме месту, и о састанцима води записнике.

У овим среским местима где број чланова у месном одбору не би био велики, не мора се образовати Управа. Одбор ће тада непосредно руководити свима пословима.

Чл. 10.

Седиште Среског одбора је у среском месту, с тога председник овог одбора мора бити настањен у томе месту. За председника среског одбора ваља изабрати: или среског лекара или професора (ако има гимназије у месту) или учитеља или ваљаног свештеника. Чланови ср. одбора могу бити: лекари, учитељи, свештеници, трговци, занатлије и школовани економи из селâ. Срески одбор може имати 10-15 чланова, но ови треба да

буду тако размештени по целом срез, да је њима цео срез равномерно поседнут. Сви остали: учитељи, свештеници и др. просвећени људи, који стално раде на извођењу програма Културне лиге, биће чланови њени.

Председник и чланови ср. одбора, који станују у среском месту, дужни су да посећују, сваком згодном приликом, остале чланове Одбора и Лиге у срезу, да се с њима саветују о раду, и да им указују сваку моралну потпору.

Седнице Ср. Одбора држе се на позив председника и у подесно време за чланове из среза.

Чл. 11.

Одборе К. Лиге (окружни, срески и месни) бирају први пут конференције грађана које се нарочито сазивају ради обавештења о програму К. Лиге и ради избора таквих одбора у окружним, односно среским местима. После тога првог избора и конституисања, одбори се сами попуњују избором новог члана на место оног који је иступио или умро.

IV

Рад и узајамни односи одборâ Културне Лиге.

Чл. 12.

Управа Централног Одбора ради непрекидно. Она одржава сталне везе с члановима централног Одбора: прима њихове извештаје и саопштења; саветује се с њима о току послова; стара се о извршењу свега што је договором углављено, стара се о растурању, евентуално и о издавању корисних књига за народ; прибавља корисне књиге за сеоске и варошке библиотеке; рукује фондом Културне Лиге и стара се о његовом повећавању; води надзор над целокупним радом Лиге у земљи и представља је у свима спољним пословима њеним.

Управа сазива седнице Централног Одбора у свако доба, ради решавања о општим и важним пословима. Сваке године, пак, прве половине месеца маја, Управа мора сазвати главну седницу Централног Одбора, на којој ће поднети годишњи извештај о раду К. Лиге у земљи, и изнети на решавање предлоге које су јој упутили: чланови Ц. Одбора, окружни, месни и срески одбори.

И Управа и Централни Одбор тежиће да све ствари у својим седницама решавају договорно и једногласно. Али, ако у извесним случајевима мора доћи до гласања, онда ће питање решити обична већина од целокупног броја чланова у Одбору и Управи. Исто важи и за окружне, месне и среске одборе.

Централни Одбор ради као целина само у седницама које сазива Управа у напред поменутиим случајевима.

Чл. 13.

Сваки је члан Централног Одбора представник једног округа (или једног дела округа) у своме Одбору. У споразуму са професорима, учитељима и другим просвећеним људима једне окружне вароши, тај члан образује, на конференцији нарочито сазватој, Окружни Одбор К. Лиге. По том, у споразуму са овим Одбором, образује месне и среске одборе у целом округу. Ако би представник округа услед ма каквих узрока био спречен да лично изводи организацију К. Лиге у своме округу, Управа Ц. Одбора може овластити друго подесно лице да овај посао изврши.

Пошто је организација Лиге у округу изведена, и пошто одбори почну радити, представник округа одржава стално везу с окружним, евентуално и с месним и среским одборима. Он извештава Окр. Одбор о раду К. Лиге у осталим окрузима, старајући се, тим путем, да његов округ, у колико је могућно и потребно, одржи јединство у раду с другим окрузима. Представник даје мишљење о свима питањима која му одбори буду упутили, и у свакој прилици указује им своју моралну потпору. Најзад, стараће се, да лично присуствује годишњој конференцији коју буде сазвао Окружни Одбор.

Чл. 14.

Окружни Одбор, преко своје Управе, одржава везе са својим представником у централном Одбору и с месним и среским одборима у округу.

Годишње једанпут, крајем априла, Окр. Одбори ће позвати представнике среских и месних одбора на заједничку конференцију, на којој ће присутни представници поднети извештаје о раду својих одбора. На тој конференцији саветоваће се и доносиће се одлуке о раду К. Лиге у округу.

Када се упразни место председника кога среског или кога месног одбора у округу, Окружни Одбор настојаће да се упражњено место достојно попуни. Дотични одбор бира сам себи председника.

Чл. 15.

Месни Одбор једног среског места подноси Окружном одбору годишњи извештај о своме раду. Сем тога, он у свако доба може тражити мишљење или моралну потпору од Окр. Одбора или од свога представника у Централном Одбору.

Сем рада на извођењу програма К. Лиге у своме месту, чланови месног одбора, дужни су, појединце или у групама, походити што чешће поједине чланове К. Лиге у својој околини, подстицати их на рад и указивати им сваку моралну потпору. Том приликом поједини чланови месног одбора могу држати и подесна и популарна предавања.

Чл. 16.

Чланови Среског Одбора, растурени по целом срезу, раде на остварењу програма К. Лиге (види чл. 4.). Они ће о своме раду извештавати председника среског одбора, као што ће и он њих обавештавати о раду К. Лиге у округу и целој земљи. Председник Одбора одржава везе с Окр. Одбором, а у случају потребе и с представником округа у Централном Одбору.

V

Средства Културне Лиге

Чл. 17.

Да би могла успешно изводити свој програм рада, који је изложен у чл. 3. и чл. 4. овог статута. К. Лига заснива фонд под именом „Фонд Културне Лиге“. За образовање овог фонда служиће новчане потпоре појединих округа и добровољни прилози појединаца. Капитал његов лежаће код Управе Фондова, а годишњи приплод употребљаваће се на циљеве К. Лиге по нахођењу Управе Централног Одбора.

Фондом К. Лиге управља Управа Централног Одбора и преко свога благајника подноси извештај о његовом стању и напредовању главном скупу Централног Одбора. Тај извештај о фонду мора се, сваке године, објављивати у Српским Новинама.

Напомена. – Овај статут служиће више као упутство за рад појединим одборима К. Лиге, а не као строг пропис који би спутавао приватну иницијативу и слободу рада и кретања њихова. Према томе, окружни, месни и срески одбори могу, према локалним приликама и потребама подешавати и другачије свој рад, пазећи, наравно, да има тај рад не буде противан духу овог статута.

Прилог 4

Попис места у којима су средствима Културне лиге основане књижнице и читаонице

Редни број	Назив места	Година оснивања
1.	Александровац (окр. пожаревачки)	1911.
2.	Багрдан	1909.
3.	Бадњевац	1910/11.
4.	Бајина Башта	1910.
5.	Балајнац	1909.
6.	Батинац	1910.
7.	Бачина	1909.
8.	Башта	
9.	Беле Воде	1911.
10.	Бели Поток	
11.	Белица	1909.
12.	Бељајка	1909.
13.	Бивоље	1911.
14.	Бигреница	1909.
15.	Бобово	1909.
16.	Бољевац	
17.	Бошњак	1911.
18.	Бошњани	1909.
19.	Брзоходе	1911.
20.	Брус	
21.	Буљани	1910.

22.	Бунар	1909.
23.	Бусиловац	1909.
24.	Бучје	1911.
25.	Варварин	1909.
26.	Васиље	
27.	Велика Плана	
28.	Велика Пчелица	1909.
29.	Велики Поповић	
30.	Велики Шиљеговац	1911.
31.	Вирина	
32.	Витежево	1909.
33.	Владичин Хан	1911.
34.	Власина	1910/11.
35.	Влашка	
36.	Војска	1909.
37.	Врановац	1909.
38.	Врање	1911.
39.	Врањска Бања	
40.	Врбница	1911.
41.	Главнице	1909.
42.	Глободер	1911.
43.	Глоговац	1909.
44.	Гложане	1909.
45.	Глумча	1911.
46.	Годечево	1911.
47.	Годовик	1911.
48.	Големо Село	1911.
49.	Горња Каменица	1911.
50.	Горња Мутница	1909.
51.	Горња Сабата	
52.	Горњи Зунич	

53.	Грабовац	1909.
54.	Грабовица	1909.
55.	Грљан	1910.
56.	Гроцка	1910.
57.	Дворани	1911.
58.	Двориште	1909.
59.	Деоница	1909.
60.	Доња Мутница	1909.
61.	Доње Видово (Бидово)	1909.
62.	Доњи Катун	1909.
63.	Доњи Крчин	1909.
64.	Драгово	1909.
65.	Драгоцвет	1909.
66.	Драчи	1910/11.
67.	Дреновац	1909.
68.	Дубље	1909.
69.	Дубница	1909.
70.	Дубока	1909.
71.	Жабаре	1911.
72.	Жлне	1911.
73.	Жупањевац	1909.
74.	Зубетинац	
75.	Извор	
76.	Јагодина	1910.
77.	Јасика	1911.
78.	Јежевица	1910.
79.	Јовац	1909.
80.	Каоник	1911.
81.	Катун	1909.
82.	Књажевац	1911.
83.	Коњух	1911.

84.	Кочетин	1911.
85.	Крвавице	1911.
86.	Крушар	1909.
87.	Крушевац	1910.
88.	Купиновац	1910.
89.	Куршумлија	
90.	Кушиљево	1911.
91.	Лепчинац	1911.
92.	Лесковац	
93.	Ливадица	1911.
94.	Липовац	1910/11.
95.	Лоћика	1909.
96.	Мађер	
97.	Макрешани	1911.
98.	Мали Крчмари	1910/11.
99.	Марковац	1910/11.
100.	Маскар	1909.
101.	Медвеђа	1909.
102.	Мијатовац	1909.
103.	Милошево	1909.
104.	Мириловац	1909.
105.	Мокрања	1910.
106.	Неготин	1910.
107.	Нерадовц	
108.	Обреж	1909.
109.	Опарић	1909.
110.	Ореовица	1911.
111.	Орљево(а)	1911.
112.	Параћин	
113.	Пепељевац	1911.
114.	Плажани	1909.

115.	Плана	1909.
116.	Пожега	1910.
117.	Пољна	1909.
118.	Породин	1911.
119.	Поточац	1909.
120.	Превешт	1909.
121.	Радичевац	
122.	Ракинац	
123.	Ратар	
124.	Ратковић	1909.
125.	Рашевица	1909.
126.	Рековац	1909.
127.	Рибари	1909.
128.	Риљац	1909.
129.	Роћевац	
130.	Сврљиг	
131.	Седларе	1909.
132.	Секурич	1909.
133.	Сењ	
134.	Сикирица	1909.
135.	Соко Бања	
136.	Стапари	
137.	Субјел	1911.
138.	Суботинац	1910.
139.	Супска	1909.
140.	Сурдулица	1911.
141.	Тропоња	1909.
142.	Ћуприја	1910.
143.	Ужице	1910.
144.	Цветојевац	1910/11.
145.	Црквенац	1909.

146.	Црљенац	1910/11.
147.	Четереже	1911.
148.	Читлук	1911.
149.	Чубра	1910.
150.	Манастир Јошаница	

Прилог 5

Привремена правила за сеоске библиотеке

Чл. 1

У селуустановљава се библиотека, која ће носити назив „Библиотека села.....“

Чл. 2

Циљ је ове библиотеке да прикупи што већи број књига, популарне, поучне и корисне садржине, које ће служити становницима села.....за утврђивање писмености и прибављање поука.

Чл. 3

Свака сеоска библиотека има свој одбор састављен од већег или мањег броја лица. Али библиотеком непосредно управљају председник одбора, благајник и библиотекар.

Чл. 4

Председник, благајник и библиотекар чине Управу библиотеке. Они се састају у седнице и доносе одлуке о потребама библиотеке. О тим својим седницама воде записнике, које сва тројица потписују.

Чл. 5

Управа библиотеке сазива цео одбор у седницу када се има да реши каква важнија и крупнија ствар која се тиче библиотеке. Сем тога, сваке године, на дан Св. Саве, Управа је дужна сазвати седницу целог Одбора и положити овоме извештај о стању, раду и напретку библиотеке за прошлу годину.

Чл. 6

Одбор и Управа библиотеке, које први пут изабере скуп сељана, не мењају се. Али ако би ма који члан библиотеке приметио, да један члан Управе (или села Управа) не врши своју дужност савесно, може захтевати да председник Одбора (Управе) сазове цео Одбор који ће, пошто се увери о неисправности дотичног члана (или Управе), овога заменити новим чланом (или новом Управом).

Чл. 7

Срески одбор Културне Лиге има права контроле над целокупним радом Одбора и Управе библиотеке. Ову контролу вршиће Одбор К. Лиге од времена на време преко нарочито одређеног члана свога.

Чл. 8

Одбор библиотеке дужан је да заснује, путем добровољних прилога, фонд под именом „фонд библиотеке села.....“. Прираштај фонда вршиће се такође путем добровољних прилога и интереса који новац фонда, дат на приплод код новачаног завода, буде доноси. Циљ је овога фонда, да се у ма и далекој будућности, подигне скромна зграда библиотеке у дотичном селу, и да се од прихода фонда подмирују потребе библиотеке.

Чл. 9

Свака књига једне сеоске библиотеке мора носити своју нумеру (№ 1, № 2, № 3 и т. д.) сем тога свака библиотека треба да има свој жиг, на коме ће бити изрезано: Библиотека селаТакав жиг мора носити свака књига, која је својина библиотеке.

Чл. 10

Библиотекар је дужан у инвентар библиотеке завести сваку књигу оним редом како је набављена, одвајајући у самом инвентару набавке једне године од набавака друге године. На тај начин инвентар ће одмах показати колико је и каквих је књига приновљено у свакој години.

Чл. 11

Благајник је дужан заводити у сваку књигу новчане приходе библиотеке, бележећи име и презиме сваког приложника, суму коју је овај приложио, дан, месец и годину када је приложио. Чим се накупи сума од 10 динара, мора се одмах дати на приплод.

Чл. 12

Док библиотека не буде стекла свој кров, књиге ће се држати у школској згради, у нарочитом орману или у рафовима. Учитељ школе указиваће сваком прилоком усрдну помоћ Управи и одбору библиотеке и настојаваће да сеоска библиотека напредује и ради.

Чл. 13

Читање књига може бити у самој библиотеци ако је место за то подесно, или ће се књиге давати читаоцима да их ноде кућама. Књига се узима једнога дана с тим, да се најдаље идуће недеље, истога дана, врати. Ако би читалац желео исту књигу да задржи још који дан, онда је може добити поново, но под условом, ако се за то време није пријави за ту

књигу нов читалац. – Који читалац једном оштети и упропасти књигу сеоске библиотеке, и штету (вредност књиге) не накнади, никада више не може добити књигу из библиотеке.

Чл. 14

Библиотекар је дужан да води нарочиту књигу у којој ће бележити: коме је лицу дата књига на читање и кога дана (датума). Књиге ће библиотекар давати само на реверс. – Добро би било кад би библиотекар водио записку о томе: колико је лица читало у библиотеци и колико је пута која књига читана.

Чл. 15

Радне дане и часове библиотеке прописује сама Управа.

Прилог 6

Попис монографских публикација Библиотеке у Неготину

Приликом истраживања архивске грађе за израду овог рада, уз први и једини комплетно сачуван извештај о отварању Јавне библиотеке у Неготину, пронађен је и попис монографских публикација које су се налазиле у фонду. Према *Извештају*⁵⁹⁰ све књиге су инвентарисане према формулару који је послала Народна библиотека у Београду и садржи 1252 нумере. У попису је пронађено 1001 наслов монографских публикација, девет наслова периодичних публикација и два атласа.

Попис се доноси у целини и оним редоследом како је наведено у архивском документу, а допуњен је библиографским подацима, који су проверени у узајамној бази библиотека Србије COBIB, WORLD CAT бази података, Karlsruhe Virtual Catalog, као и у штампаним изворима и лисном каталогу Библиотеке града Београда. Поједине јединице нису допуњене, али су ушле у попис, због недостатка података. Осим тога, приликом израде пописа примећено је да одређени број наслова и одредница (презиме или име аутора) нису тачно написани, што је највећим делом последица старе транскрипције презимена или погрешно преписаних података.

Овај Попис представља својеврсно сведочанство о фондовима свих јавних библиотека у Србији, отворених 1909. године, чије је попуњавање вршено према начелима које је израдио Јован Н. Томић, а у којима су се нашле монографије Српске краљевске академије, Друштва Св. Саве, Српске књижевне задруге, издавача Браће Јовановић, Државне штампарије и Штампарско умјетничког завода Пахера и Кисића, односно, основу фондова, према истим начелима чинила су „дела с поуком о здрављу и његову чувању“, „пробрана лектира за забаву“ и историјска литература „за упознавање прошлости и садашњости свога народа“.

⁵⁹⁰ АС, МПС, ф. 86, 53/1911. (Заступник директора Гимназије у Неготину Владислав Сантли, министру просвете и црквених послова 5. јануара 1911)

1. ПО, Едгар, Алан
Две приповетке / Едгар А.[Алан] По ; с енглеског превео Светислав Стефановић. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1902 (Мостар : Пахер и Кисић). - 74 стр. ; 15 цм. - (Мала библиотека. књ. 8 ; св. 38)
2. ПО, Едгар Алан
Три приповетке. Св. 2 / Едгар А. [Алан] По ; с енглеског превео Душан Рајичић. - У Мостару : Штампарско умјетнички завод Пахера и Кисића, 1906. - 70 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; св. 133)
3. АВАКУМОВИЋ, Јован Ћ.
Теорија казног права. Део 1. Св. 1 / написао Ј. Ћ. Авакумовић. - Београд : Српска-краљевска државна штампарија, 1887. - VII, 176 стр. ; 23 см
4. АВАКУМОВИЋ, Јован Ћ.
Теорија казног права. Део 1. Св. 2 / написао Ј. Ћ. Авакумовић. - Београд : Српска-краљевска државна штампарија, 1887. - Стр. IV, 177-336.
5. АВАКУМОВИЋ, Јован Ћ.
Теорија казног права. Део 1. Св. 3 / написао Ј. Ћ. Авакумовић. - Београд : Српска-краљевска државна штампарија, 1888. - Стр. IV, 337-496.
6. АВАКУМОВИЋ, Јован Ћ.
Теорија казног права. Део 1. Св. 4 / Јован Ћ. Авакумовић. - Београд : Српско-краљевска државна штампарија, 1888. - Стр. 497-660 ; 24 цм
7. АВАКУМОВИЋ, Јован Ћ.
Теорија казног права. Део 2. Св. 5 / написао Ј. Ћ. Авакумовић. - Београд : Српска-краљевска државна штампарија, 1888. - Стр. 661-820 ; 23 см
8. АВАКУМОВИЋ, Јован Ћ.

Теорија казног права. Део 2. Св. 6 / написао Ј. Ћ. Авакумовић. - Београд : Српска-краљевска државна штампарија, 1888. - Стр. IV, 821-980 ; 23 cm

9. АВАКУМОВИЋ, Јован Ћ.

Теорија казног права. Део 2. Св. 7 / написао Ј. Ћ. Авакумовић. - Београд : Српска-краљевска државна штампарија, 1889. - Стр. 981-1140 ; 23 cm

10. АВАКУМОВИЋ, Јован Ћ.

Теорија казног права. Део 2. Св. 8 / написао Ј. Ћ. Авакумовић. - Београд : Српска-краљевска државна штампарија, 1889. - Стр. 1141-1300 ; 23 cm

11. АВАКУМОВИЋ, Јован Ћ.

Теорија казног права. Део 3. Св. 9 / написао Ј. Ћ. Авакумовић. - Београд : Српска-краљевска државна штампарија, 1891. - Стр. 1301-1460.

12. АВАКУМОВИЋ, Јован Ћ.

Теорија казног права. Део 3. Св. 10 / написао Ј. Ћ. Авакумовић. - Београд : Српска-краљевска државна штампарија, 1897. - Стр. IV, 1461-1609.

13. АГАТОНОВИЋ, Радослав

Одношаји између Србије и Блгарске : од XII-XV века : историјска расправа / написао Рад. Агатоновић. - Београд : Државна Штампарија Краљевине Србије, 1899. - VIII, 167 стр. ; 20 cm.

14. АГАТОНОВИЋ, Радослав

Цар Симеон-Синиша Немањић Палеолог : историјска расправа : (са једном земљописном картом) / написао Радослав Агатоновић. - Београд : Штампарија Петра Ђурчића, 1893. - 112 стр., [1] пресавијен лист с геогр. картом ; 19 cm.

15. АЛЕВИ, Лудовик

Делија-девојка : роман / написао Лудовик Алеви ; превео Бранко Мушицки.- У Новом Саду : А. Пајевић, 1885. - 171 стр. ; 18 cm.

16. АНГЕЛИНА

Патриотске идеје / Ангелина.

17. АНДРУСОВ, Николай Иванович

Историја развића Каспског Мора и његових становника / од Н. Андрусова ; с руског превео П. С. Павловић. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1893. - 38 стр. : илустр. ; 8°

18. АНЂЕЛКОВИЋ, Ђорђе Ђ.

Писма о народном просвећивању / написао Ђ.[Ђорђе] Анђелковић. - Крагујевац : Штампарија Радивоја Јовановића, 1901. - 39 стр. ; 8°

19. АНЂЕЛКОВИЋ, Милош С.

Речник руско-српски / израдио Милош С. Анђелковић. - У Београду : М.Стајић, 1903 (Београд : Штампарија код Просвете). - VI, 1100 стр. ; 16 cm

20. АНТУНОВИЋ, Иван

Odmetnik : poviestna pripoviedka / od Ivana Antunovića. - U Zagrebu : Dionička tiskara, 1875. - 293 str. ; 20 cm

21. АНДОНОВИЋ, Милан Ј.

Космографија : са основним астрономским напоменама : за више разреде средњих и учитељских школа : са 141 сликом у тексту и 25 таблица / од М. Ј. Андоновића. - У Београду : издање и штампа Краљевско-српске државне штампарије, 1888. - XVIII, [2], 533 стр., [7] пресавијених листова, [11] листова с таблама : илустр. ; 25 cm

22. АМФИТЕАТРОВ, Александар Валентинович

Стара врлина : драмска кажа у једном чину / А. Амфитеатров ; с руског превео Р. Ј. Одавић. - У Мостару : Штампарско умјетнички завод Пахера и Кисића, 1906. - 58 стр. ; 14 см. - (Мала библиотека ; књ. 25 ; св. 125).

23. АРАНЂЕЛОВИЋ, Драгољуб

О оштећењу преко половине код теретних уговора : (Laesio enormis) / од Драг.[Драгољуб] Аранђеловића. - Београд : Електрична штампарија Тодора К. Наумовића, 1905. - 22 стр.

24. АРИОСТО, Лодовико

Бијесни Роландо : витешки еп у 46 пјесама. Св. 1 / спјевао Лодовико Ариосто ; препјевао српски Драгиша Станојевић. - У Биограду : Српска књижевна задруга, 1895 (Београд : Држ. штампарија Краљевине Србије). - 227 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 26)

25. АРИОСТО, Лодовико

Бијесни Роландо : витешки еп у 46 пјесама. Св. 2 / спјевао Лодовико Ариосто ; препјевао српски Драгиша Станојевић. - У Биограду : Српска књижевна задруга, 1896 (у Биограду : штампано у Држ. штампарији Краљевине Србије). - [2], 276, V, [3] стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 33)

26. АРИОСТО, Лодовико

Бијесни Роландо : витешки еп у 46 пјесама. Св. 3 / спјевао Лодовико Ариосто ; препјевао српски Драгиша Станојевић. - У Биограду : Српска књижевна задруга, 1897 (у Биограду : штампано у Држ. штампарији Краљевине Србије). - [2], 289, [3] стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 39)

27. АРИОСТО, Лодовико

Бијесни Роландо : витешки еп у 46 пјесама. Св. 4 / спјевао Лодовико Ариосто ; препјевао српски Драгиша Станојевић. - У Биограду : Српска књижевна задруга,

1897 (у Биограду : Државна штампарија Краљевине Србије). - 278, [3] стр. ; 20 cm. - (Српска књижевна задруга ; 40)

28. АРСЕНИЈЕВИЋ, Владан

Из природе : за читање старом и младом. 1, О човеку / удесио Владан Арсенијевић. - У Новоме Саду : Српска народна задружна штампарија, 1871. - 43 стр. ; 18 cm

29. АРСЕНИЈЕВИЋ, Владан

Зоологија : за учитељске и више девојачке школе / израдио Владан Арсенијевић. - 2. поправљено и допуњено изд. - У Новоме Саду : А.Пајевић, 1893. - [12], 181 стр. ; 18 cm.

30. АРСЕНИЈЕВИЋ, Лазар

Историја српског устанка. Део 1 / од Лазара Арсенијевића-Баталаке. - [Београд] : Издање Баталакиног фонда, 1898 (Београд : штампано у штампарији Краљевине Србије). - X, 484 стр., [1] лист са сликом Л. Арсенијевића ; 24 cm

31. АРСЕНИЈЕВИЋ, Лазар

Историја српског устанка. Део 2 / од Лазара Арсенијевића-Баталаке. - [Београд] : Издање Баталакиног фонда, 1899 (Београд : штампано у штампарији Краљевине Србије). - [2] стр., стр. [485] - 1020, [2] стр. ; 24 cm

32. АТАНАЦКОВИЋ, Богобој

Два идола / написао Богобој Атанацковић. - У Београду : Српска књижевна задруга, 1893 (Београд : Држ. штампарија Краљевине Србије). - XVII, 206 стр., [1] лист с ауторовом сликом ; 19 cm. - (Српска књижевна задруга ; 10)

33. АНТУНОВИЋ, Иван

Slavjan na svetih dnevih ili blagdanih crkvenih / napisao Ivan Antunović. - U Kalači : Malatin i Holmeyer, 1875. - 142 str. ; 21 cm

34. Адолф, Д'Аврам

35. Б. К.

Пастир и краљ или Ослобођење Србије : историјска приповетка / написао К. Б. - У Митровици : К. Трумић, 1879. - 227 стр. ; 17 цм.

36. ĐALSKI, Ksaver Šandor

Maričon : pripoviest / napisao Ljuba Babić (Gjalski). - U Zagrebu : Knjižara Dioničke tiskare, 1890 (U Zagrebu : Dionička tiskara). - 87 str. ; 21 cm.

37. БАЗЕН, Рене

Породица Оберле / написао Рене Базен ; превела с францускога Јелисавета С. Марковића. - Београд : Српска књижевна задруга, 1909 (Београд : Србија). - 236 стр. ; 20 см. - (Забавник Српске књижевне задруге ; књ. 8)

38. БАЈАР, Жан-Франсоа Алфред

Рукавица и лепеза : шаљива игра у три радње / написали Бајар и Соваж ; превео Ф. Оберкнежевић. - У Новоме Саду : браћа М. Поповић, 1878 (у Новоме Саду : штампарија Арсе Пајевића). - 128 стр. - (Зборник позоришних дела / на свет издаје управа Српског народног позоришта ; св. 13)

39. БАКИЋ, Војислав

Српско родољубље и отачаствољубље / написао Војислав Бакић. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1910. - 153 стр. ; 20 см. - (Српска краљевска академија : Задужбина Димитрија Стаменковића ; књ. 4)

40. БАКИЋ, Војислав

Општа педагогика / написао Војислав Бакић. - Београд : Учитељско удружење, 1897 (Београд : Државна штампарија). - VII, 509 стр. : ауторова слика ; 20 см. - (Споменик Јована Гавриловића ; књ. 1)

41. БАКИЋ, Војислав

Посебна педагогика с нарочитим обзиром на гимназијску методологију / написао Војислав Бакић. - У Београду : Учитељско удружење, 1901 (у Београду : Државна штампарија). - 238 стр. : портрет Ј. Гавриловића ; 20 см. - (Споменик Јована Гавриловића ; књ. 4)

42. БАКИЋ, Војислав

О српским народним и просветним идеалима : беседа Војислава Бакића држана на дан св. Саве 1898. године. - Београд : Државна штампарија Краљ. Србије, 1898. - 21 стр. ; 23 см

43. БАКИЋ, Војислав

Поуке о васпитању деце у родитељској кући : за образовање српске матере и за употребу у вишим девојачким и учитељским школама / написао Војислав Бакић. - Сомбор : Наклада Миливоја Каракашевића, 1880 (Сомбор : Штампарија Фердинанда Битермана). - 137 стр. ; 22 см

44. БАЛЗАК, Оноре де

Чича Горијо / написао Хоноре де Балзак ; превео с француског Јован М. Јовановић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1901 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - XXIX, 249 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 70)

45. БАН, Матија

Пјесништво. Дио 1. [Књ. 7, Маројица Кабига : грађанска драма у 5 чинова. Кнез Никола Зрињски : војничка драма у 5 чинова / Матија Бан]. – У Београду : Краљевска-српска државна штампарија, 1892 ([б. м. : б. и.]). - 238 стр. ; 20 см. - (Дјела Матије Бана)

46. БАЊАНИН, Јован Н.

Narodna misao : Za ujedinjenu hrvatsku i srpsku akademsku omladinu izdali Jovan P. Banjanin ... - Zagreb Tisak Dioničke tiskare 1897.

47. БЕГОВИЋ, Милан

Војислав Илић : студија / Милан Беговић. - У Мостару : Штампарско умјетнички завод Пахера и Кисића, 1905. - 81 стр. ; 15 цм. - (Мала библиотека / уредник Ристо Кисић)

48. БЕГОВИЋ, Милан

Мениет : каприса у једном чину / Милан Беговић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1906. - 58 стр. ; 14 см. - (Мала библиотека ; књ. 25 ; св. 124)

49. БЕРНЕ, Лудвиг

Опис троме поште у Немачкој / написао Лудвиг Берне ; превео Светозар Савић. - Београд : Штампарија Н. Стефановића и Дружине, 1872. - 47 стр. ; 8°

50. БЕЛИЋ, Александар

Дијалекти источне и јужне Србије : с две карте / написао А. Белић. - Београд : Државна штампарија краљевине Србије, 1905. - СХП, 715 стр. : [2] географске карте ; 24 см. - (Српски дијалектолошки зборник ; књ. 1)

51. БРЕСТОВ, Федор⁵⁹¹

Kletva nevjere : izvorni roman iz sadašnjosti od Fedora Brestova. – U Zagrebu : Dionička tiskara, 1876. - 474 str. ; 19 cm.

52. БЕЦОТ, Валтер

Постанак и развитак народа : са обзиром на начела природног одабирања и наслеђа / написао Валтер Беџот ; превео Драг. Т. Мијушковић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1902 (Београд : штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). - VII, [1], 200, [1] стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 78)

53. БИЛРОТ, Теодор

⁵⁹¹ (у изворном тексту према коме је израђен овај документ име аутора наведено: Фердо Беџић)

Како ваља неговати болеснике : у кући и у болници : са 61. сликом / написао Проф. Др. Т. Билрот ; превео Др. Герасимовић. - Друго прерађено и увећано издање. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1894. - X, 362 стр. : илустр. ; 23 см

54. БОАС, Исмар

О болестима желуца / од Ј. Боаса-а ; с допуштењем пишчевим превео с четвртог издања Ђока Ј. Николић. - Београд : Парна радикална штампарија, 1898. - 114 стр. ; 21 цм.

55. БОЖОВИЋ, Григорије

Из Старе Србије : приповетке. Св. 1 / Гр. [Григорије] Божовић. – У Мостару : Штампарско умјетнички завод Пахера и Кисића, 1908. - 143 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; св. 151-152)

56. БОКАЧО, Ђовани

Декамерон / [од] Ђована Бокача. - Панчево : Браћа Јовановић, 18?? (у Панчеву : Браћа Јовановић). - Стр.; 16 см. - (Народна библиотека Браће Јовановића)⁵⁹²

57. БОЛЕ, Јован

Кратко упутство рационалног гајења свилених буба / написао Јован Боле ; превео Јован Илијић. - [Будимпешта] : Мађ. краљ. Министарство земљорадње, трговине и радиности, 1889 (Нови Сад : Штампарија А. Фукса). - 29 стр., 23 слике : илустр. ; 8°

58. ЛЕРОА-Болије, Пол

О јавном кредиту : (државним дуговима) / написао Павле Лероа-Болије ; са шестог издања по одобрењу пишчеву превео Ст. [Спасоје] Радојичић. - [Београд : б.и.], 1905 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). – VI, 613 стр. ; 24 цм.

⁵⁹²(будући да се прегледајући базе података могло пронаћи само ово изд. у коме се име аутора наводи као Ђован Бокач, као и у изворном тексту архивског документа, највероватније да се ради о овом издању, прим. аутора)

59. БОШКОВИЋ, Станоје

Слике из српске историје : са 5 слика / од Станоја Бошковића. – Ново прегледано изд. – У Београду : у Штампарији Краљевине Србије, 1882. – XXXII, 192 стр. ; 19 цм.

60. БОЖИЋНЕ приче

Божичне приче / од српских приповједача. – У Мостару : Пахер и Кисић, 1899 (Мостар : Пахер и Кисић). – 176 стр. ; 16 цм. – (Мала библиотека ; св. 6-7).

61. БРАНКОВИНСКИ

Приповетке. Св. 1 / Бранковински. – Мостар : Пахер и Кисић, 1903 (Мостар : Пахер и Кисић). – 84 стр. ; 15 цм. - (Мала библиотека ; свеска 50).

62. ИЗ мађарског перивоја

Из мађарског перивоја / пресадио Благоје Бранчић. – У Новом Саду : штампарија деон. друштва Браника, 1907. – 106, [2] стр. ; 21 цм.

63. БРАУН, Давид

Коментари к јевађељима / Давид Браун. – У Новом Саду, 1895.

64. БРЂАНИН, Борко

Ускоци : драма у пет чинова / од Борка Брђанина. - Београд : Парна штампарија Народно-Радикалне странке, 1891. - 227 стр. ; 18 см

65. ФУНК-Брентано, Теодор

Јавно међународно право / написали Т. Функ-Брентано и Алберт Сорел ; с другога издања, француског, превео Живко М. Милосављевић. - Београд : Краљ. срп. државна штампарија, 1893 (Београд : Краљ. срп. Државна штампарија). - XIV, XIII, 447 str. ; 24 cm

66. БРЗАК, Драгомир

У комисији : свакојаке слике и прилике из мојег бележника. Св. 1 / Драгомир Брзак.
- У Мостару : Пахер и Кисић, 1902 (Мостар : Пахер и Кисић).- 152 стр. ; 15 см. -
(Мала библиотека. књ. 5 ; св. 21)

67. БРЗАК, Драгомир

У Комисији : свакојаке слике и прилике из мојег бележника. Св. 2 / Драгомир
Брзак. - У Мостару : Издање и штампа издавачке књижарнице Пахера и Кисића,
1902. - 130 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека. год. 4 ; бр. 15-16, св. 33-34)

68. БРЗАК, Драгомир

У комисији : свакојаке слике и прилике из мојег бележника. Св. 4. – У Мостару :
Пахер и Кисић, 1902 (Мостар : Пахер и Кисић). - 69 стр. ; 15 цм. - (Мала
библиотека. књ. 8 ; св. 40)

69. БУДИСАВЉЕВИЋ, Милан

Приче : Нова збирка "Биједних људи" / Милан Будисављевић. - У Мостару :
Издање и штампа Издавачке књижарнице Пахера и Кисића, 1902. - 150, [1] стр. ; 14
см. - ([Мала библиотека] ; св. 26 и 27).

70. БУДИСАВЉЕВИЋ, Милан

Тмурни дневи : приповијести / Милан Будисављевић. - [У Мостару : Штампарско-
умјетнички завод Пахера и Кисића, 1906]. - 211 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ;
св. 116-118).

71. БУЛГАРИН, Фадеј Венедиктович

Мазепа : историјски роман Тадије Вен. Булгарина / превод с рускога. - Панчево :
Браћа Јовановић, 18?? (у Панчеву : Браћа Јовановић). - 325 стр. ; 16 см. - (Народна
библиотека Браће Јовановића ; св. 102; 106; 110; 118) (Дела руска ; 1).

72. БУЉ, Ј.Н.

Приповетке мојој кћери. Св. 1 / од Ј.Н. Буља. - У Новоме Саду : Штампарија А. Пајевића, 1882. - 201 стр. ; 19 см.

73. БУЉ, Ј.Н.

Приповетке мојој кћери. Св. 2 / од Ј.Н. Буља ; превод с францускога. - У Новоме Саду : А. Пајевић, 1882. - 201 стр. ; 19 см.

74. БУРЖОА, Леон

Солидарност / написао Леон Буржоа ; с француског. - Београд : Великошколска радикална омладина, 1903 (Београд : Савић и комп.). - 70 стр. ; 20 см. - (Демократска библиотека ; 1).

75. СРБИЈА. Буџет

Буџет државних расхода и прихода Краљевине Србије : за 1910. годину. - Београд : Министарство финансија, 1910. - 161 стр. : табеле ; 28 см.

76. СРПСКЕ народне песме и игре : с мелодијама из Левча / прикупио Тодор М. Бушетић ; музички приредио Стеван Ст. Мокрањац. - Београд : Српска краљевска академија, 1902 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - XXI, 110 стр. : ноте ; 23 цм. - (Српски етнографски зборник ; књ. 3)

77. СТРУЧАК цвијећа

STRUČAK cvijeća : u spomen i slavu otkrića spomenika neumrlom srpskom pjesniku Ivanu F. Gunduliću / posvećuje Stevo P. Bešović. - U Splitu : Tiskarnica Karla Russo, 1893. - 79 str. ; 21 cm.

78. ВАСОВ, Иван

Die Bulgarin und andere Novellen / von Iwan Wasow ; aus dem Bulgarischen übersetzt von Marya Jonas von Szatánska. - Leipzig : Ph. Reclam jun., [18--]. - 111 str. ; 15 cm. - (Universal-Bibliothek ; 5059)

79. ВОЛАС, Луис

Бен Хур : роман из времена Христовога / [Волас Луис]. - [Београд : Књижара Браће Јовановића], 19???. - 412 стр. ; 14см. - (Народна библиотека Браће Јовановића ; св. 172).

80. ВЕНСАН, Жак

Мерима / написао Жак Венсан ; превео Бранко Мушички. - У Новом саду : А. Пајевић, 1885. - 192 стр. ; 18 цм

81. ВЕРГИЛИЈЕ Марон, Публије

Енејида Публија Вергилија Марона : епски спев. 1 / с латинског превео Н. Вулић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1907 (Београд : Штампарииа Д. Димитријевића). - XVII, [1], 150, XVIII стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 110)

82. ВЕРГИЛИЈЕ Марон, Публије

Енејида Публија Вергилија Марона : епски спев. 2 / с латинског превео Н. Вулић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1908 (Београд : Штампарииа Д. Димитријевића). - 162, XIII стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 117)

83. ВЕРН, Жил

Јужна звезда или Дијаманска земља : чудновата путовања Жил Вернова : илустровано издање са више слика. - У Новом Саду : Браћа М. Поповића, 1889. - 254 стр. : илустр. ; 18 см. - (Познати и непознати светови).

84. ВЕРН, Жил

Кенчелер : Путнички дневник Ц. Р. Казалона / од Жила Верна ; превео Бранко Мушички. - У Новом Саду : Браћа М. Поповића, 1886 (Нови Сад : А. Пајевић). - 218 стр., [7] листова с таблама : илустр. ; 18 см.

85. ВЕРН, Жил

Патње под облацима и над облацима ; Бунтовници с морског брода / написао Жил Верне ; превео [прву причу] Ђорђе Магарашевић, превео [другу причу] Бранко Мушицки. - У Новоме Саду : Браћа М. Поповића, 1875 (у Новом Саду : А. Пајевић). - 60 стр. ; 19 см

86. ВЕРН, Жил

Зимовање у леду : приповетка Жила Верна. – Београд : Издање књижаре Велимира Валожића (штампано у Штампарии код „Св.Саве“), 1881. – 83 стр. ; 8°.

87. ВЕРН, Жил

Пет недеља у балону : путовање по Африци / француски написао Јулије Верн. - 2 изд. - У Новоме Саду : Браћа М. Поповић, 1882 (У Новом Саду : А. Фуке). - 362 стр. ; 17 см.

88. ВЕРОИСПОВЕСТ сувременог

Вероисповест сувременог природњака / превод с немачког од непознатог писца. - У Новоме Саду : Српска народна задружна штампарија, 1873 (Нови Сад : Српска народна задружна штампарија). - 40 стр. ; 19 см

89. ВЕСЕЛИНОВИЋ, Јанко М.

Циганче : из збирке "Сити и гладни" / Јанко М. Веселиновић. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1903 (Мостар : Пахер и Кисић). - 185 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; св. 57-59)

90. ВЕСЕЛИНОВИЋ, Јанко М.

Слике из сеоског живота / пише Јанко Веселиновић. - 2. изд. - Шабац : А. А. Славуј, 1888. - 156 стр. ; 19 см

91. ВЕСЕЛИНОВИЋ, Јанко М.

Ђидо : слика из сеоског живота : у пет чинова с певањем / написали Ј. [Јанко] М. Веселиновић и Д. [Драгомир] Брзак. - Београд : Српска књижевна задруга, 1908

(Београд : "Доситије Обрадовић"). - 108 стр. : ноте ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 115)

92. ВЕСЕЛИНОВИЋ, Јанко М.

Хајдук Станко : историјски роман / Јанко М. Веселиновић. - Београд : Издање књижаре Ђоке Анастасијевића, 1896. - 456 стр. ; 19 см

93. ВЕСЕЛИНОВИЋ, Јанко

Неприлика : приповетка из сеоског живота / од Јанка М. Веселиновића. - Београд : Тома Јовановић, 1908 (У Земуну : Милан Илкић). - 119 стр. ; 17 см.

94. ВЕСЕЛИНОВИЋ, Јанко М.

Луда Велинка : приповетка из сеоског живота / написао Јан. М. Веселиновић. - Шабац : Штампарија А. А. Славуј, 1888. - 32 стр. ; 17 цм.

95. ВЕСЕЛИНОВИЋ, Јанко М.

Борци : роман из сеоског живота. Св. 1 / написао Јан. [Јанко] М. Веселиновић. - У Београду : Штампарија Народне радикалне странке, 1889. - 221 стр. ; 19 см.

96. ВЕСЕЛИНОВИЋ, Јанко М.

Божја реч : приповетка из српског живота / написао Јан. М. Веселиновић. - Нови Сад : Браћа М. Поповић, 1892. - 36 стр. ; 18 см

97. ВЕСНИЋ, Миленко Р.

Празноверице и злочини : с нарочитим погледом на празноверицу о закопаном благу / од Мил. Р. Веснића. - У Београду : Државна штампарија Краљевине Србије, 1894. - 62 стр. ; 21 см.

98. ВЕСНИЋ, Миленко Р.

Кривична одговорност у светлости данашње науке / Мил. Р. Веснић. - Београд : Краљевско-српска државна штампарија, 1890. - 275 стр. ; 22 цм.

99. ВЕСНИЋ, Миленко Р.

Издавање сопствених поданика : јавно предавање (quaestio inauguralis) Мил. Р. Веснића. - У Београду : Штампариија Краљевине Србије, 1888. – 23 стр. ; 25 см.

100. ВИДАКОВИЋ, Милован

Касија царица : роман Милована Видаковића. – У Н. Саду : Браћа М. Поповића, 1880 ([Нови Сад] : А. Фукс). - XVI, 226 стр. : илустр. ; 16 см

101. ВИДАКОВИЋ, Милован

Велимир и Босиљка / роман Милована Видаковића. - У Новоме Саду : Браћа М. Поповића, 1880 (Нови Сад : А. Фукс). - 299 стр. ; 17см. - (Романи Милована Видаковића)

102. ВИЛБАРТ, Ј.

Јасмина / Ј. Вилбарт

103. ВИЛБРАНТ, Адолф

Робијашева ћерка : позоришна игра у три радње / немачки написао Адолф Вилбрант ; превео Јован Грчић. - У Новоме Саду : Трошком срп. књижаре и штампарије Браће М. Поповића, 1889 (У Новом Саду : Штампариија српске књижаре Браће М. Поповића). - 98 стр. ; 18 см. - (Зборник позоришних дела / на свет издаје Управа Српског народног позоришта ; св. 26)

104. ВИЛЕМС, Пјер

П. Вилемса Римско јавно право или Римске политичке установе од постанка Рима до Јустинијана / с ауторовим одобрењем, са шестога издања превео с француског Жив. М. Милосављевић. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1898. - XXVII, 701 стр. ; 25 см

105. ВИНОГРАДАРСТВО

106. ВЛАДИСАВЉЕВИЋ, Милентије С.
Наше винодеље / од М. С. Владисављевића. - Неготин : [б. и.], 1905 ([б. м.] : Нова штампарија М. Деспотовића). - 30 стр.
107. ВЛЧЕК, Вацлав
Јан Швегла : историјска приповетка Вацлава Влчека : превод с чешкога. - Панчево : Браћа Јовановић, [б. г.] (У Панчеву : Штампарија Браће Јовановић). - 64 стр. ; 15 см. - (Народна библиотека Браће Јовановића ; св. 66).
108. ВОЈВОДИЋ, Миле
Разговори безазлена свијета с црногорских посједака / хвата их у перо Миле Војводић. - Београд : Штампарија Св. Николића, 1900. - 127, [1] стр. ; 18 см.
109. ВОЈНОВИЋ, Иво
Еквиноцијо : драма у четири приказе / написао Иво Војновић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1905 (Београд : Штампарија "Доситије Обрадовић"). - 107 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 88)
110. ВОЈНОВИЋ, Лујо
Vogj kroz Dubrovnik i okolna mjesta : Prigodom podignuća spomenika Gjivu Frana Gundulića / napisao Lujo Vojnović. - U Dubrovniku : Troškom Srpske Dubrovačke Štamparije A. Pasarića, 1893. - 69, [1] str., [5] listova s tablama ; 20 cm.
111. ВОЈНОВИЋ, Лујо
Дубровник и Османско царство / по архивалнијем исправама написао Д-р Лујо кнез Војновић. Књ. 1, Од првога уговора с Портом до усвојења Херцеговине : (1365.-1482.). - [Београд] : Српска краљевска академија, 1898 (Београд : државна штампарија Краљевине Србије). - [4], 288 стр. ; 23 см.
112. ВРХОВАЦ, Радивоје

Још једна о Живановићеву "Браничу" на "реферат" и "одговор" г. Љуб. Стојановића / Написао Рад. Врховац. - У Новом Саду : Штампариија А. Пајевића, 1890. - 68, [1] стр. ; 23 см.

113. ВРЧЕВИЋ, Вук

Српске народне игре које се забаве ради по састанцима играју / покупио и описао Вук Врчевић. - У Биограду : Српско учено друштво, 1868 (у Биограду : у Државној штампарији). - [6], 81 стр.

114. ВРЧЕВИЋ, Вук

Српске народне игре које се забаве ради по састанцима играју. Књ. 2 / покупио и описао Вук Врчевић. - У Дубровнику : Д. Претнер, 1889. - 112, [8] стр. ; 19 см.

115. ВРЧЕВИЋ, Вук

Низ српских приповиједака Вука Врчевића : већином о народном суђењу по Боки, Црној Гори и Херцеговини. - Панчево : Накладом Књижаре браће Јовановића, 1881 (у Панчеву : Штампариија браће Јовановића). - [6], 339, [1] стр., [1] лист с таблом : портрет писца ; 20 см

116. ВРЧЕВИЋ, Вук

Народне басне / скупио их по Боки, Црнојгори, Далмацији а највише по Херцеговини Вук Врчевић. - У Дубровнику : наклада књижаре Драгутина Претнера, 1888. - IV, 116, [4] стр.

117. ВРЧЕВИЋ, Вук

Народно сатирично-занимљиве подругачице / скупио их по Боки Которској, Црнојгори, Далмацији, а највише по Херцеговини Вук Врчевић. - У Дубровнику : Д. Претнер, 1883. - 145 стр. ; 20 см.

118. ВРЧЕВИЋ, Вук

Српске народне приповијетке : понајвише кратке и шаљиве / скупио Вук Врчевић. - У Биограду : На свијет издало "Српско учено друштво", 1868 ([Београд] : у Државној штампарији у Биограду). - [16], 243 стр. ; 23 см.

119. ВРЧЕВИЋ, Вук

Разни чланци Вука Врчевића. - У Дубровнику : накладом књижаре Д. Претнера, 1891. - 119, [8] стр. ; 20 см

120. ВУЈИЋ, Васа

Грци и Срби / написао Васа Вујић. - У Новоме Саду : Штампарија Српске књижаре Браће М. Поповића, 1897. - 80 стр. ; 23 см

121. ВУЈИЋ, Јоаким

Путешствије по Србији. Књ. 1 / од Јоакима Вујића. - Београд : Српска књижевна задруга, 1901 (Београд : штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). - [1] лист с портретом аутора, LVI, 226 стр., [1] пресавијен лист с геогр. картом : илустр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 66)

122. ВУЈИЋ, Јоаким

Путешствије по Србији. Књ. 2 / од Јоакима Вујића. - Београд : Српска књижевна задруга, 1902 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - VIII, 245 стр., [1] пресавијен лист с геогр. картом : илустр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 72)

123. ВУЈИЋ, Михаило В.

Начела народне економије. Књига прва, Основна претходна питања. Историјски развитак науке о народној привреди / Мих. В. Вујић. – У Биограду : Државна штампарија Краљевине Србије, 1895. - VII, 280 стр. ; 32 см.

124. ВУЈИЋ, Михаило В.

Начела народне економије. Књ. 2, Економска теорија / Мих. В. Вујић. – У Београду : Државна штампарија Краљевине Србије, 1896. - V, 349 str. ; 24 cm. : илустр.

125. ВУЈИЋ, Михаило В.

Начела народне економије. Књ. 3. Св. 1, Економна политика / Мих. В. Вујић. - У Београду : Државна штампарија краљевине Србије, 1898. – 439 стр. ; 25 cm.

126. ВУЈИЋ, Михаило В.

Историја као наука / од Мијаила В. Вујића. - У Београду : у Државној штампарији, 1877. - [4], X, 92 стр. ; 23 cm.

127. ВУЈИЋ, Мијаило В.

Положај и задатак философије / од Мијаила В. Вујића. - Београд : [б. и.], 1879 (Београд : Н. Стефановић и Друг). - VIII, 93 стр. ; 20 cm.

128. ВУКАДИНОВИЋ, Јевтимије

Обрана православия / Написао Ёвтимис ВукадиновићЪ... - У Новом Саду : брзотиском Игњата Фукса, 1861. - 54 стр. ; 19 cm.

129. ВУЛИЧЕВИЋ, Људевит

Моја мати и Сила у савјести / написао Људевит Вуличевић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1906 (Београд : "Давидовић"). - [4], 76 стр. ; 19 cm. - (Српска књижевна задруга ; 93).

130. ВУЛОВИЋ, Светислав Н.

Из позоришта : прве белешке из живота једне државне и друштвене установе наше / написао Свет. Вуловић. - У Београду : Државна штампарија, 1879. - 62 стр. ; 16 cm.

131. ВУКИЋЕВИЋ, Илија И.

Арнаутске слике / Илија И. Вукићевић. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1899 (Мостар : Пахер и Кисић). - 96 стр. : портрет аутора ; 15 цм.

132. ВУКИЋЕВИЋ, Илија

Људско срце. Св. 1 / приповетке и слике Илије Вукићевића. - [Београд] : Српска књижевна задруга, 1901 (Београд : штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). - XLIII, [5], 224 стр., [1] лист са ауторовом сликом ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 68).

133. ВУКИЋЕВИЋ, Миленко

Српски народ, црква и свештенство у турском царству : од 1459-1557 године / историјска разматрања и белешке Миленка Вукићевића. - Београд : Парна радикална штампарија, 1896. - 70 стр. ; 20 цм.

134. ВУКИЋЕВИЋ, Миленко М.

Улога задруге у нашој борби за ослобођење : културно историјска расправа / написао Миленко М. Вукићевић. - Београд : Парна штампарија Народно-радикалне странке, 1892. - 51 стр. ; 20 см

135. ВУЧКОВИЋ, Гавро

Робство у слободи или Огледало правде у Босни : у три свеске. Св. 1 / написао Гавро Вучковић. - У Новоме Саду : [б. и.], 1872 (У Новоме Саду : Српска народна задружна штампарија). - 121 стр. ; 20 см

136. ВУЧКОВИЋ, Јован

Глас из цркве : неколико проповиједи Јована Вучковића. - У Ср. Карловцима : Српска манастирска штампарија, 1896. - 200 стр. ; 20 см.

137. ВУЧКОВИЋ, Јован

Блаженоупокојеном архиепископу биоградском и митрополиту Србије Михаилу у спомен : ријеч на Парастосу у Саборној Цркви Новосадској : 15. фебруара 1898. /

говорио Протопрезвитер Јован Вучковић. - У Новом Саду : Штампариија Ђ. Ивковића, 1898. - 13 стр. : портрет архиепископа Михаила ; 23 см.

138. ВУЧКОВИЋ, Миленко

Одређивање облика путање / Миленко Вучковић.

139. ГАВРИЛОВИЋ, Андра

Прве жртве : приповетке из српске прошлости / написао Андра Гавриловић. - У Београду : Српска књижевна задруга, 1893 (у Београду : Држ. штампарија Краљевине Србије). - 185 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 12).

140. НИЗ старијих

Низ старијих приповедака. - У Београду : Српска књижевна задруга, 1895 (Београд : Држ. штампарија Краљевине Србије). - XXXI, 211 стр. ; 20 см. – (Српска књижевна задруга ; 24).

141. ГАВРИЛОВИЋ, Андра

Деспотова властела : роман из српске прошлости / написао Андра Гавриловић. - Београд : Парна радикална штампарија, 1896. - 276 стр. ; 18 см.

142. ГАВРИЛОВИЋ, Андра

Бањско злато : приповетка из српске прошлости / написао Андра Гавриловић. - Београд : Ј. М. Павловић и компанија, 1894 ([б. м.] : Парна радикална штампарија). - 144 стр. ; 18 см.

143. ГАВРИЛОВИЋ, Андра

Длетом по стени : црте и резе / Андра Гавриловић. - Београд : Парна радикална штампарија, 1895. - 104 стр. ; 18 см.

144. ГАВРИЛОВИЋ, Андра, ур.

Знаменити Срби XIX. века : [1800-1900]. Год. 1 / уредник Андра Гавриловић. -
Загреб : Наклада и штампа Српске штампарије (деон. друштво), 1901. - VIII, 116
str., [72] lista s portretima ; 38 cm

145. ГАВРИЛОВИЋ, Андра, ур.

Знаменити Срби XIX. века : [1800-1900]. Год. 2 / уредник Андра Гавриловић. -
Загреб : Наклада и штампа Српске штампарије (деон. друштво), 1903. - VIII, 102
стр., [72] листа с портретима ; 38 cm.

146. ГАВРИЛОВИЋ, Андра, ур.

Знаменити Срби XIX. века : [1800-1900]. Год. 3 / уредник Андра Гавриловић. -
Загреб : Наклада и штампа Српске штампарије (деон. друштва), 1904. - VIII, 96, IV
str., [72] lista s portretima ; 38 cm.

147. СПОМЕНИЦА о преносу

Споменица о преносу праха Вука Стеф. Караџића из Беча у Београд 1897. / по
одлуци Српске краљевске академије средио Андра Гавриловић. – Београд : Српска
краљевска академија, 1898 (Београд : Штампарија Краљевине Србије). - VI, [1], 381,
[9] стр., [2] листа с таблама ; 24 cm. - (Посебна издања / Српска краљевска
академија ; књ. 9. Споменица ; књ. 2)

148. ГАВРИЛОВИЋ, Богдан

О просвећеном идеализму и неговању његову вишом наставом / Говорио о Светом
Сави 14. јануара 1901. године у Великој Школи Богдан Гавриловић. – У Београду :
Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије, 1901 ([б. м. : б. и.]). - 17 стр.
; 23 cm.

149. ГАВРИЛОВИЋ, Михаило

Милош Обреновић. Књ. 1 : (1813-1820) / Мих. Гавриловић. - Београд : Нова
штампарија "Давидовић", 1908. - XX, 579 стр. ; 24 cm. - (Издање Задужбине И. М.
Коларца ; 126).

150. ГАВРИЛОВИЋ, Михаило
Милош Обреновић. Књ. 2, (1821-1826) / написао Мих. Гавриловић. – У Београду : Нова штампарија "Давидовић", 1909. - [2], 758, [1] стр. ; 24 см. - (Издање задужбине И. М. Коларца ; 133).
151. ГАВРИЛОВИЋ, Михаило
Милош Обреновић и Вук Стеф. Караџић / написао Мих. Гавриловић. – Нови Сад : Књижара Г. Кона у Београду, 1908 (Нови Сад : Књижара и штампарија учитељског Д.Д. "Натошевић"). - 92 стр. ; 24 см.
152. ИСПИСИ из париских архива
Исписи из париских архива : грађа за историју Првога српскога устанка / прикупио Мих. Гавриловић. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1904. - ХХИХ, 842 стр. ; 24 см. - (Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа / Српска краљевска академија. Друго одељење, Споменици на туђим језицима ; књ. 1).
153. ГАРАШАНИН, Милутин
Два намесништва / од М. [Милутина] Гарашанина. - [2. изд.]. - Београд : Парна штампарија Д. Димитријевића, 1892 (Београд : Д. Димитријевић). – 133 стр. ; 25 см.
154. ГАРШИН, Всеволод Михајлович
Приповетке Всеволода Гаршина / превео с руског Никола Манојловић-Рајко. - У Новоме Саду : Браћа М. Поповића, 1906 (У Новоме Саду : Српска штампарија дра Светозара Милетића). - 130 стр. ; 19 см.
155. ГАРДОЊИ, Геза
Мале приче / Гардоњи Геза ; с мађарског превео Јован Протић. – У Мостару : Штампарско умјетнички завод Пахера и Кисића, 1905 ([б. м. : б. и.]). - 69 стр. ; 16 см. - (Мала библиотека / уредник Ристо Кисић ; књ. 22, св. 107).

156. ГЕРШИЋ, Глиша

Данашње дипломатско и консуларно право : за школску потребу и за потребе праксе. Књ. 1, Увод - Дипломатско право / Гл. [Глиша] Гершић. - Београд : [б. и.], 1898 (Београд : Краљевска српска државна штампарија). - XVI, 650 стр. ; 23 см.

157. ГЕРШИЋ, Глиша

Систем римскога приватнога права : (институције) : поглавито за школску потребу. Књ. 1 / написао Гл.[Глиша] Гершић. - У Београду : Издање и штампа Краљевско-српске државне штампарије, 1882. - [2], XV, 283 стр. ; 22 см.

158. ГЕТЕ, Јохан Волфганг фон

Гвозденшака Геџ од Бэрлихингена : позоришна игра у пет чинова / Гете ; с њемачког оригинала од 1773. г. превео Иван Васин Поповић. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1909. - 226 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; св. 171-174)

159. ГЕТЕ, Јохан Волфганг фон

Страдање младога Вертера / Ј. Волфганг Гете ; с немачког превео Бранко Мушицки. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1905. - 230 стр. ; 14 см. - (Мала библиотека ; св. 93-95).

160. ГЕТЕ, Јохан Волфганг фон

Гетејев Егмонд : жалостива игра у пет раздела ; превео Александар Сандић. - Панчево : Браћа Јовановић, [б. г.]. - 120 стр. ; 16 см.

161. ГЛИБОЊСКИ, Ђорђе

О коњу / написао Ђорђе Глибоњски. - У Новом Саду : Штампарија А. Пајевића, 1884. - 44 стр. ; 21 см.

162. ГЛИГОРИЋ, Димитрије

Песме Дим. Глигорића (Сокољанина). - Београд : Штампарија Д. Димитријевића, 1901. - 63, [1] стр. ; 19 см.

163. ГЛИГОРИЋ, Димитрије

Песме Дим. Глигорића (Сокољанина). Део 2. - Београд : Штампарија "Доситије Обрадовић", 1906. - 79 стр. ; 19 см.

164. ГЛИШИЋ, Милован Ђ.

Приповетке / Милован Ђ. Глишић.

165. ГЛИШИЋ, Милован Ђ.

Подвала : комедија у пет чинова а девет слика / написао Милован Ђ. Глишић. - У Београду : Штампарија Напредне странке, 1885. - 112 стр. ; 21 см.

166. ГОВОРИ...

GOVORI branitelja u kaznenoj parnici protiv Adama Pribićevića i petdeset dvojice drugova radi zločinstva veleizdaje. - [Zagreb] : Naklada branitelja, 1909 ([Zagreb] : Dionička tiskara u Zagrebu). - 471, [1] str. ; 28 cm.

167. ГОГОЉ, Николај Васиљевич

Ревизор : шаљива игра у пет чинова / написао Никола Гогољ ; с руског превео П. Тодоровић. - У Новом Саду : А. Пајевић, 1880. - 145 стр. ; 15 см.

168. ГОГОЉ, Николај Васиљевич

Приповетке Николе В. Гогоља / превод с рускога. - Панчево : Браћа Јовановић, 18?? (у Панчеву : Браћа Јовановић). - 254 стр. ; 16 см. - (Народна библиотека Браће Јовановића ; св. 198; 202; 206) (Дела руска ; 3).

169. ГОГОЉ, Николај Васиљевич

Женидба : комедија у два чина / Н.[Николај] В.[Васиљевич] Гогољ ; превела Вукосава Иванишевић-Ћуковић. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1902 (Мостар : Пахер и Кисић). - 119 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека. књ. 5 ; св. 23-24).

170. ГОГОЉ, Николај Васиљевич

Шињел / Никола [и. е. Николај] В. Гогољ ; превео Љубомир Миљковић. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1902 (Мостар : Пахер и Кисић). - 79 стр. ; 15 см.

171. СРПСКА краљевска академија

Годишњак / Српска краљевска академија. Књ. 22 (1918). - Београд : Српска краљевска академија. - 24 см.

172. ГОДРИ, Алберт

Геолошко развиће животиња. Књ. 1, Сисари / А. Годри ; превод с француског. - У Београду : издање и штампа Краљ.-срп. државне штампарије, 1883. - XIV, [2], 266 стр. : илустр. ; 22 см.

173. ГОДРИ, Алберт

Геолошко развиће животиња. Књ. 2, Мезозојске животиње / А. Годри ; превод с француског. - У Београду : Државна штампарија Краљевине Србије, 1896. - 323 стр. : илустр. ; 24 см.

174. ГОДРИ, Албер

Геолошко развиће животиња. Књ. 3, Палеозојске животиње / А. Годри ; превод с француског. - У Београду : Државна штампарија Краљевине Србије, 1899. - 304 стр. : илустр. ; 24 см.

175. ГОЈКОВИЋ, Живко

Политички буквар : за матору децу. Књ. 1 / написао Живко Гојковић. - Панчево : Штампарија Јовановића и Павловића, 1871. - III, 326 стр. ; 20 см.

176. ГОЛДСМИТ, Оливер
Векфилдски свештеник / написао Оливер Голдсмит ; с енглеског превео Љубомир Недић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1898 (у Загребу : у Српској штампарији). - XXVI, 176 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 49).
177. ГОНЧАРОВ, Иван Васиљевич
Обломов : роман у четири дела. Књ. 1 / Иван С. Гончаров ; превео с рускога Милован Ђ. Глишић. - [Београд] : Издање Српске књижевне задруге, 1898 (Београд : Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). – 249 стр. ; 19 цм. – (Забавник Српске књижевне задруге ; књ. 1)
178. ГОНЧАРОВ, Иван Васиљевич
Обломов : роман у четири дела. Књ. 2 / Иван А. Гончаров ; превео с рускога Милован Ђ. Глишић. - [Београд] : Издање Српске књижевне задруге, 1898 (Београд : Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). – 246 стр.
179. ГОПЧЕВИЋ, Спиридон
Стара Србија и Македонија / од Спиридона Гопчевића ; превео с немачког Милан Касумовић. - Београд : Парна штампарија Дим. [Димитрија] Димитријевића, 1890. - 2 дела у 1 књ. ([2], XXII, 370 стр., [11] листова с таблама, [11] савијених листова с таблама : илустр. ; 27 см.
180. ГОПЧЕВИЋ, Спиридон
Горња Арбанија и њена лига : историјски део дела Спиридона Гопчевића / превео Л. Ј-ћ. - У Н. Саду : Издање књижаре Глише Лазаревића, 1893 (у Н. Саду : Срп. штампарија дра Св. Милетића). - 66 стр. ; 20 см.
181. ГОПЧЕВИЋ, Спиридон
Serbien und die Serben : [Das Land] / von Spiridion Gopčević. - Leipzig : Verlag von B. Elischer Nachfolger (Bruno Winckler), [1888]. – 492 стр. : mit 12 Tafeln, 2

Doppelbildern, 35 Holzschnitten im Text, und einer Karte ; 28 cm. - (Serbien und die Serben ; Bd. 1).

182. ГОПЧЕВИЋ, Спиридон

Die Wahrheit über Makedonien : (Antwort auf die Hron'sche Schmähschrift: "Das Volksthum der Slaven Makedoniens") / von Spiridion Gopčević. - Wien : Welt, 1890. - 56 str. ; 21 cm.

183. ГОРКИ, Максим

Челкаш / Максим Горки ; с руског превео Ник.[Никола] Николајевић. – У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1903. - 83 стр. ; 16 cm. - (Мала библиотека ; св. 56).

184. ГОРКИ, Максим

На дну : драмске слике у четири чина / Максим Горки ; с руског превела Мага Магазиновић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1907. - 136 стр. ; 15 cm. - (Мала библиотека).

185. ГОРКИ, Максим

Коновалов : приповетка / Максим Горки ; с руског превела Љуб. [Љубица] А. Марјановићева. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1909. - 114 стр. ; 15 cm. - (Мала библиотека ; св. 176-177).

186. ГРБИЋ, Манојло

Говор посланика проте Мане Грбића : држан у седници Српског православ. народ. цркв. сабора 11. новембра 1892 : (по стенографским биљешкама). - Земун : [б. и.], 1893 (Земун : С. Пајић). - 40 стр. ; 24 cm.

187. ГРБИЋ, Манојло

Карловачко Владичанство : прилог к историји Српске православне цркве. Књ. 1, Како је ово Владичанство постало из српскијех насеобина, каква му судба бијаше

прије патријарха Чарнојевића, а каква послије њега до владике Ненадовића 1744 / написао Манојло Грбић. - У Карловцу : Штампарија Карла Хауптфелда, 1891. - XV, 318, [1] стр., [1] лист с таблом ; 24 см.

188. ГРБИЋ, Манојло

Карловачко Владичанство : прилог к историји Српске православне цркве. Књ. 2, Наставак црквене историје Карловачког Владичанства из другог дијела прве књиге, а то: од 1744. па до 1784. године, дакле за владика: Павла Ненадовића, Данила Јакшића, Јосифа Стојановића и Петра Петровића / написао Манојло Грбић. - У Карловцу : Штампарија Карла Хауптфелда, 1891. - [4], 332 стр., [1] лист с таблом ; 23 см.

189. ГРБИЋ, Манојло

Карловачко владичанство : прилог к историји српске православне цркве. Књ. 3, Наставак црквене историје Карловачког Владичанства из друге књиге, а то од 1784. па до 1824. године, дакле за владика: Јована Јовановића, Генадија Димовића, Стефана Авакумовића, Петра Јовановића, Видака – и Мојсије Мијоковића : уз ову књигу привијена је посебно израђена географска мапа овог Владичанства / написао Манојло Грбић... - У Карловцу : Штампарија Карла Хауптфелда, 1893. - VIII, 334 стр., [1] пресавијен лист са геогр. картом ; 23 см.

190. ГРЋИЋ-Бјелокосић, Лука

Стотина шаљивих прича : из српског народног живота у Херцег-Босни / Лука Грђић-Бјелокосић. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1902 (Мостар : Пахер и Кисић). - 102 стр. ; 15 цм. - (Мала библиотека. књ. 5 ; св. 25).

191. ГРЋИЋ-Бјелокосић, Лука

Моје цртице / Лука Грђић-Бјелокосић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1904. - 80 стр. ; 14 см. - (Мала библиотека ; Бр. 9 ; књ. 16 ; св. 75).

192. ГРУЋИНСКИ, Ст.

Крст у шуми : украјинска приповетка Ст. Груђинскога. [1] / превод с пољскога. - Панчево : Браћа Јовановић, 19?? (Панчево : Браћа Јовановић). - 64 стр. ; 16 см. - (Народна библиотека Браће Јовановића ; св. 154).

193. ГРУЈИЋ, Никола Ђ.

Ратни догађаји једног несретног ђувегије : (историјска приповетка) / од Николе Ђ. Грујића. - У Новом Саду : Српска народна задружна штампарија, 1871. - 120 стр. ; 17 см.

194. МЕТАСТАЗИО, Пјетро

Тит : музикална драма у два чина по Метастасију / музика од Мозарта ; за своје ученике прерадио Јован Грчић. - У Новом Саду : Штампарија А. Пајевића, 1891. - 39 стр. ; 18 см.

195. ГУБЕРНАТИС, Анцело

Породица, отаџбина, човечанство / Анцело Губернатис ; с предговором Мил. Р. Веснића. - Београд : Парна радикална штампарија, 1897. - III, 58 стр. ; 26 см.

196. ГУНДУЛИЋ, Иван

Осман Ивана Гундулића : с допунама И. Мажуранића и П. Соркочевића / приправио за штампу Јован Бошковић. - У Земуну : издање Књижарнице Јове Карамата, 1889 ([Земун] : Сопронова штампарија). - L, 358, 153 стр. ; 24 см.

197. ГУНДУЛИЋ, Иван

Дубравка : приказанье у три чињења / [од] Цива Фрањина Гундулића. - 1. изд., ћир. - У Новом Саду : Браћа М. Поповића, 1888. - XV, 81 стр. ; 19 см.

198. ДАЛ'ОНГАРО, Франческо

Црногорка / од Франческа Д'Онгаро ; с немачког превео Јустин Милан Шимић. - У Новом Саду : Српска народна државна штампарија, 1876. - 62 стр. ; 16 см.

199. ДАБ, Фридрих
Исус Назарећанин : како га ми данас гледамо : са изнова преведеним и једнообразно састављеним исправама живота по Марку, Матеју, Луки и Јовану / Фридрих Даб ; превео Коста А. Симић. - Београд : Електрична штампарија С. Хоровица, 1908. - 251 стр. ; 21 см.
200. ДАВИДОВИЋ, Димитрије
Исторія народа србскогъ / издана одъ Димитрія Давидовића ; и преведена на францускiй езикъ одъ Алфреда Винёрона. - Београдъ : при Кнъигопечатнъи Княжества Србије, 1848. - 122, 122 стр., [1] лист са сликом А. Карађорђевића ; 20 см.
201. ДАЧИЋ, Живојин, прир.
Одабране српске народне песме : јуначке најстаријега времена / за омладину приредио Ж.[Живојин] О. Д.[Дачић] - Београд : Издање и штампа Државне штампарије, 1900. - VIII, 126 str. ; 19 см.
202. ДАЧИЋ, Живојин О.
Просте приче из живота нашега народа / испричао Ж. О. Дачић. - Београд : Уредништво Народних новина, 1908 (Београд : Д. Димитријевић). - 119 стр. : илустр. ; 19 см. - (Књиге Народних новина ; 3).
203. ДАЧИЋ, Живојин О.
Земљорадничка задруга у селу Радичеву : проста прича из живота нашега народа / испричао Ж. О. Дачић. - Београд : Уредништво Народних новина, 1908. - 30 стр. ; 20 см. - (Књиге Народних новина ; 4).
204. ФИСТЕЛ де Куланж, Дени
Држава старога века = (Cité antique) : студија о култу, праву и установама Грчке и Рима / Фистел де Куланж ; превели с францускога Б. А. Прокић и Ж. М.

Милосављевић. - Београд : Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије, 1895. - IX, 503 стр. ; 24 см.

205. ДЕБАН, Камил

Препрека / Камил Дебан ; с француског превео Влад. Т. Спасојевић. – У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1904. - 198 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; св. 79-80).

206. ДЕРА, Ђорђе

Успомене из Италије. [Део 1] / од Ђорђа Дера. - У Новоме Саду : Српска штампарија дра Светозара Милетића : Штампарија Српске књижаре Браће М. Поповића, 1892. - 163 стр. : илустр. ; 22 см.

207. ДЕРА, Ђорђе

Успомене из Италије / од Ђорђа Дера. [Део 2]. - У Новоме Саду : Штампарија Српске књижаре браће М. Поповића, 1892 (у Новоме Саду : Српска књижара Браће М. Поповића). - 202 стр. : илустр. ; 23 см.

208. ДЕРА, Ђорђе

Путописне црте из Русије. - Земун : Штампарија С. Пајића, 1897. – 53 стр. ; 22 см.

209. ДЕСПОТОВИЋ, Петар

Милета : приповетка из српскога живота / од Петра Деспотовића. – У Сомбору : М. Каракашевић, [б. г.] (Сомбор : Ф. Битерман). - 317 стр. ; 17 см.

210. ЛИЛИЕНКРОН, Детлев фон

Ратне новеле / Детлев фон Лиленкрон ; с немачког превео Мирко Дамњановић. - Мостар : Пахер и Кисић, 1906 (Мостар : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића). - 61 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; св. 120).

211. ДИКЕНС, Чарлс

Живот и догађаји Давида Коперфилда млађега. Књ. 1 / написао Чарлс Дикенс ; превео с енглескога Драгомир М. Јанковић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1899. - 492 стр. ; 20 цм. - (Забавник Српске књижевне задруге ; књ. 4).

212. ДИКЕНС, Чарлс

Живот и догађаји Давида Коперфилда млађега. Књ. 2 / написао Чарлс Дикенс ; превео с енглескога Драгомир М. Јанковић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1901. - 500 стр. ; 20 см. - (Забавник Српске књижевне задруге ; књ. 4, 10).

213. ДИМИТРИЈЕВИЋ, Владимир

Назаренство : његова историја и суштина / написао Владимир Димитријевић. - Нови Сад : издање и штампа Српске Манастирске Штампариие, 1894. - 221, [2] стр. ; 23 см.

214. ДИМИТРИЈЕВИЋ, Мита

Приче / Мита Димитријевић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1909. - 61 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; књ. 35 ; св. 175).

215. ДОБРОСАВЉЕВИЋ, Миливоје С.

Један проблем био-механике / од Миливоја Добросављевића. - Београд : Штампано у Државној штампарии Краљевине Србије, 1905. - 41 стр. ; 8°

216. ДОДЕ, Алфонс

Приповетке / Алфонс Доде ; с францускога превео Душан Л. Токић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1903 (Београд : Штампано у државној штампарии Краљевине Србије). - (Српска књижевна задруга. коло 12 ; књ. 84).

217. ДОДЕ, Алфонс

Тартарен на Алпима : нови подвизи тарасконскога јунака / Алфонс Доде ; превео с француског Душан Л. Токић. - Београд : Нова електрична Штампариија Петра Јоцковића, 1902. - 192 стр. : илустр. ; 20 цм

218. ДЕМЕНСОН, Л. Ш.
Бићеш радница / Л. Ш. Деменсон
219. Цхаиллеы-Берт, Јосепх
Бићеш трговац / написао Joseph Chailly-Bert ; превео В.[Влада] Спасојевић. -
Београд : Штампа и књиговезница Павловићева и Стојановићева, 1898. - 271 стр. ;
8°.
220. ДОМАНОВИЋ, Радоје М.
Приповетке / Радоје М. Домановић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1905. –
193 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 97).
221. ДОСТОЈЕВСКИ, Фјодор Михајлович
Бедни људи : роман Тодора М. Достојевског : превод с рускога. – Панчево :
Књижара браће Јовановића, 1888 (У Панчеву : Штампарија браће Јовановића). - 241
стр. ; 17 см.
222. ДОСТОЈЕВСКИ, Фјодор Михајлович
Понижени и увријеђени, роман у четири дијела с епилогом. св. 1 / Од Т. М.
Достојевскога ; Превео с рускога Д.[ушан] М. Радовић. - Мостар : Издање и штампа
прве српске књижаре и штампарије Владимира М. Радовића, [1897].
223. ДОЦИ, Лајош
Пољубац : весела игра у 4 радње / написао Људевит Доци ; превео Мита Поповић. -
У Новом Саду : Л. Јоцић, 1879 (Нови Сад : А. Пајевић). – 157 стр. ; 16 см.
224. ДРЕПЕР, Виљем Цон
Ц. Уел. Дрепера Грађанско развиће Америке / по инглеском с руског превео Свет.
Ј. Никетић. - Београд : Издање књижаре Велимира Валожича, 1880 (Београд : у
Државној штампарији). - [4], 134 стр. ; 20 см.

225. ДРЕПЕР, Виљем Џон
Историја умнога развића Јевропе. Књ. 1 / написао Џ. У. Дрепер ; с англиског превео Мита Ракић. – У Београду : Издало „Српско учено друштво“(Београд : Државна штампарија), 1871. – Стр. XVI, 363 str. ; 8°
226. ДРЕПЕР, Виљем Џон
Историја умнога развића Јевропе. Књ. 2 / написао Џ. У. Дрепер ; с англиског превео Мита Ракић. – У Београду : Издало „Српско учено друштво“(Београд : Државна штампарија), 1874. – Стр. XXIV, 396 str. ; 8°
227. ДУРНОВО, Николај Н.
Државе и народи Балканскога полуострва њихова прошлост, садашњост и будућност и бугарска неправда : историјски, етнографски и полемички чланци, који су посвећени источном питању / Н[иколај] Д[урново] ; превод с руског Б[ожидар] Н. Ј[овановић]. - Београд : издање академског певачког друштва "Обилић", 1891 (Београд : П. К. Танасковић). - [2], 178, [2] стр. ; 24 cm.
228. ДРУЖИЊИН, Александар Васиљевич
Паулина Сасовица : приповетка / А. В. Дружинин ; с руског превео 1864. Стојан Новаковић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1908. - XLVI, 166, XIII стр. ; 15 cm. - (Мала библиотека ; књ. 32, св. 158-160).
229. ДУКА, Тријандафило
Историја Славено-Срба / Тријандафило Дука ; превео Дим. [Димитрије] Алексијевић. - [Београд : б. и.], 1910 (Београд : Државна штампарија Краљевине Југославије). - 69 стр. ; 20 cm.
230. ДУРЂИК, Јозеф
Карактер / написао Јозеф Дурђик ; с чешког од Срет. А. Поповића. – У Београду : Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије, 1892. – 125 стр. ; 20 cm.

231. ДУЧИЋ, Јован
Песме / Јован Дучић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1908 (Београд : Нова штампарија "Давидовић"). - 123, [4], XIV стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 113).
232. ПОБЈЕДОНОСЦЕВ, Константин Петрович
Мисли о цркви, држави, вјери, народној просвјети итд. К. П. Побједоносцева / превео из "Московског зборника" архимандрит Н. Дучић. – У Биограду : Државна штампарија Краљевине Србије, 1899. - VIII, [6], 135 стр. ; 21 см.
233. ДУЧИЋ, Нићифор
Васељенска патријаршија и српско црквено питање : поводом писма Њ. С. Васељенскога патријарха Константина V Њ. В. П. српском аутокефалном митрополиту Михаилу / од архимандрита Н. Дучића. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1897. - 37 стр. ; 20 см
234. ДУЧИЋ, Нићифор
Хришћански брак / написао архимандрит Н. Дучић. - У Биограду : Државна штампарија Краљевине Србије, 1898. - 81 стр. ; 20 см.
235. ДУЧИЋ, Нићифор
Рашко-призренска митрополија и национално-културна мисија Краљевине Србије у Старој Србији и Маћедонији / написао архимандрит Н. Дучић. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1896. - IX, 84 стр. ; 20 см.
236. ЂАЛСКИ, Ксавер Шандор
Под старим крововима : приповетке К. [Ксавера] Ш. [Шандора] Ђалскога. - Београд : Српска књижевна задруга, 1905 (Београд : Нова штампарија "Давидовић"). - 312 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 95).

237. ЂАЛСКИ, Ксавер Шандор
Приповијетке. 1 / К. С. Ђалски. – У Мостару : Штампарско умјетнички завод Пахера и Кисића, 1905. – 142 стр. ; 16°. – (Мала библиотека ; књ. 20 ; св. 96 и 97)
238. ЂАЛСКИ, Ксавер Шандор
U noći : svagdašnja povijest iz hrvatskoga života / Ksaver Šandor Gjalski. - Zagreb : Knjižara St. Kugli, 1913 (I Svetski rat) (Zagreb : Knjižara St. Kugli). - 425 str. ; 18 cm. - (Sveukupna djela ; sv. 5).
239. ЂОРЂЕВИЋ, Андра
Систем приватнога (грађанскога) права Краљевине Србије : у вези смеђународним приватним правом. Књ. 1, Општи део : (прва половина) / написао Андра Ђорђевић. - У Београду : Краљевска-српска државна штампарија, 1893 (Београд : Краљевска-српска државна штампарија). – 350 стр. ; 23 cm.
240. ЂОРЂЕВИЋ, Андра
Систем приватнога (грађанскога) права Краљевине Србије : у вези с међународним приватним правом. Књ. 1, Општи део : друга половина / написао Андра Ђорђевић. - У Београду : Краљевска-српска државна штампарија, 1896 (Београд : Краљевска-српска државна штампарија). - 319 стр. ; 23 cm.
241. ЂОРЂЕВИЋ, Андра
Андре Ђорђевића Систем приватнога (грађанскога) права Краљевине Србије у вези с међународним приватним правом : посебни део. Књ. 2, Имовинско право. Раздео 1, Стварно право. Св. 1, Државина. - У Београду : штампано у Државној штампарији Краљевине Србије, 1903. - IV, 163 стр. ; 24 cm.
242. ЂОРЂЕВИЋ, Андра
Теорија грађанског судског поступка : с погледом на законик о поступку судском у грађанским парницама за Краљевину Србију / за потребу својих слушалаца написао Андра Ђорђевић. - У Београду : Државна штампарија, 1891. - 230 стр. ; 24 cm.

243. ЂОРЂЕВИЋ, Андра

Теорија грађанског судског поступка : с погледом на законик о поступку судском у грађанским парницама за Краљевину Србију. Св. 1, Друга половина/ за потребу својих слушалица написао Андра Ђорђевић. - У Београду : Државна штампарија, 1891. - Стр. 230-530 ; 24 см.

244. ЂОРЂЕВИЋ, Владан

Грчка и српска просвета / написао Владан Ђорђевић. - Београд : Српска краљевска академија, 1896 (Београд : Државној штампарији Краљевине Србије). - 275 стр. ; 24 см. - (Посебна издања / Српска краљевска академија ; књ. 6. Философски и филолошки списи ; књ. 2).

245. ЂОРЂЕВИЋ, Владан

Скупљене приповетке Владана Ђорђевића. 4. - Панчево : Браћа Јовановић, 1879 (у Панчеву : Браћа Јовановић). - 336 стр. ; 15 см.

246. ЂОРЂЕВИЋ, Владан

Скупљене приповетке Владана Ђорђевића. 3. - Панчево : Браћа Јовановић, 1876 (у Панчеву : Браћа Јовановић). - 314 стр. ; 15 см.

247. ЂОРЂЕВИЋ, Владан

Приповетке Владана Ђорђевића. Књ. 2, Кочина крајина : историјски роман. - 2. прегледано изд. - Панчево : браћа Јовановић, 1873 (Панчево : штампарија Јовановића и Павловића). - 334 стр. ; 16 см.

248. ЂОРЂЕВИЋ, Војислав Ж.

Основна школа са здравственог гледишта : по нелокиким писцима изradio Војислав Ж. Ђорђевић. – Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1897. – 19 стр. ; 8°

249. ЂОРЂЕВИЋ, Живојин
Амфибије и рептилије у Србији / од Живојина Ђорђевића. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1900. - 60 стр. : илустр. ; 19 см.
250. ЂОРЂЕВИЋ, Јован
Маркова сабља : алегорија у два дела / написао Јован Ђорђевић. - Београд : Државна штампарија, 1872. - 44 стр. ; 17 см.
251. ЂОРЂЕВИЋ, Јован
Чучук-Стана : биографијска црта / Јован Ђорђевић. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1903. - 48 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; бр. 7, год. 5, св. 49).
252. ЂОРЂЕВИЋ, Јован Ф.
Општа историја : у сликама и животописима : удешена за ниже разреде средњих школа : течај 1, прва половина / по Шпису и Берлету израдио Јован Ђорђевић. - Београд : Краљевска српска државна штампарија, 1892 (Београд : Краљевска српска државна штампарија). - 160 стр. ; 20 см.
253. ЂОРЂЕВИЋ, Јован С.
Општа историја у сликама и животописима : према новом програму удешена за ниже разреде средњих школа : прва књига за II разред гимназије / По Шпису и Берлету израдио Јован Ђорђевић. - Београд : Издање књижаре Велимира Валожића, 1898.
254. ЂОРЂЕВИЋ-Призренац, Манојло
Слободарка : трагедија у пет радња / написао Манојло Ђорђевић-Призренац. - У Новом Саду : Издање и својина Николе Димитријевића, 1881 (У Новом Саду : Српска народна задружна штампарија). - XX, 162, [2] стр. ; 17 см.
255. ЂОРЂЕВИЋ, Милан

Идеја народности са културно-историјског погледа : по немачком / од Милана Ђорђевића. - У Београду : Штампарија Н. Стефановића и Дружине, [1872]. - В, [1], 95 стр. ; 17 см.

256. ЂОРЂЕВИЋ, Тихомир Р.

Српске народне игре. књ. 1 / Д-р. Тих. Р. Ђорђевић. - Београд : Српска краљевска академија, 1907. - (Српски етнографски зборник. књ. 9).

257. ЂОРЂЕВИЋ, Тихомир Р.

Обичаји народа српскога. Књ. 2 / уредио Тих. Р. Ђорђевић. - У Београду : Штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1909. - XXX, 468 стр. ; 25 см. - (Српски етнографски зборник ; књ. 14 / издаје Српска краљевска академија).

258. ЂОРОВИЋ, Светозар

Стојан Мутикаша : роман / Свет. [Светозар] Ђоровић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1907. - 511 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; књ. 29, св. 141-147).

259. ЂОРОВИЋ, Светозар

Двије шаљиве игре / Свет. Ђоровић. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1899. - 80 стр., [1] лист с ауторовом сликом ; 15 см. - (Мала библиотека ; св. 5).

260. ЂОРОВИЋ, Светозар

Цртице / Свет. Ђоровић. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1901. - 141 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека. књ. 4 ; св. 17-18).

261. ЂОРОВИЋ, Светозар

Женидба Пере Карантана / Свет. Ђоровић. - У Мостару : Штампарско умјетнички завод Пахера и Кисића, 1905. - 170 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека).

262. ЂОРОВИЋ, Светозар

Моји познаници / Свет. Ћоровић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1909. - 137 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека. књ. 33 ; св. 164-165).

263. ЂУЛАИ, Пал

Стари глумац : приповетка / од Павла Ђулаије ; превео Сава Петровић. – У Новоме Саду : Браћа М. Поповић, 1879 (У Новоме Саду : Српска народна задружна штампарија). - 101 стр. ; 18 см. - (Библиотека за женски свет ; св. 8).

264. ЂУРИЋ, Јован Ђ.

Квалитативна анализа мокраће / израдио Ј. Ђ. Ђурић. - Београд : штампарија Н. Стефановића и Друга, 1877. - 56 стр., [1] пресавијен лист ; 18 см.

265. КРАФТ-Ебинг, Рихард фон

О болесним и здравим нервима / Крафт-Ебинг ; прерадио с немачког Предраг М. Исаковић. - Београд : Штампарија С. Хоровица, 1903. - 65 стр. ; 18 см.

266. ЕУРИПИД

Алкеста : античка драма у три чина, са прологом / Еврипид ; прерадио Ж. Риволе ; превео Р. Ј. Одавић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1904. - 68 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; књ. 18 ; св. 90).

267. ЕЛИОТ, Џ.

Воденица на флоси. Свеска прва / Џ. Елиот ; превео Анд. Николић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1894 (Београд : Штампарија Светозара Николића). - (Српска књижевна задруга. коло 3 ; књ. 19).

268. ЕЛИОТ, Џ.

Воденица на Флоси. Свеска друга / Џ. Елиот ; превео Анд. Николић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1894 (Београд : Штампарија Светозара Николића). - (Српска књижевна задруга. коло 3 ; књ. 20).

269. ДЕ Амичис, Едмондо
Холандска / написао Е. де Амичис ; превео с талијанскога Миодраг Ристић. -
Београд : Српска књижевна задруга, 1904 (Београд : Штампариија "Доситије
Обрадовић"). - 425 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 92).
270. ЕРДЕЉАНОВИЋ, Јован
Српска народна јела и пића. Књ. 1 / уредио Јован Ердељановић. - [Београд] :
Српска краљевска академија, 1908 (У Београду : Штампано у државној штампарији
Краљевине Србије). - XI, [1], 126, [1] стр. ; 24 см. - (Српски етнографски зборник ;
књ. 10).
271. ЕСМАРХ, Фридрих фон
Прва помоћ рањеноме / предавање Ф. Есмарха. - У Београду : У Државној
штампарији, 1876. - 46 стр. : илустр. ; 22 см.
272. ЕТНОЛОШКА и етнографска грађа
Етнолошка и етнографска грађа. - Београд : Српска краљевска академија, 1909 (У
Београду : Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). - 514 стр. :
илустр. ; 24 см. - (Српски етнографски зборник / Српска краљевска академија ; књ.
13)
Садржи: Наше кириције / Сима Тројановић. Скадарско језеро и риболов на њему
/ Андрија Јовићевић. Народна медицина Срба сељака у Левчу и Темнићу / Станоје
М. Мијатовић. Ужичке црепуље / Живко Јоксимовић. Ткање на острву Лопуду / Вид
Вулетић Вукасовић.
273. ЖЕНЕВРЕ, Адела
Наход : приповетка за омладину / А. Женевреја ; с француског посрбио Рајко. - У
Новом Саду : А. Пајевић, 1894 (у Новом Саду : А. Пајевић). - 157, [3] стр. ; 19 см.
274. ЖЕНЕВРЕ, Адела

Омбра : роман А. Женевреја / превео с француског Ј. В. Несторовић. - Нови Сад : Л. Јоцић, 1882 (Нови Сад : А. Пајевић). - 196 стр. ; 18 цм.

275. ЖИВАНОВИЋ, Јован

Српска синтакса / својим ученицима саставио Јован Живановић. - Нови Сад : Издање и штампа А. Пајевића, 1889. - 96 стр. ; 21 см.

276. ЖИВАНОВИЋ, Јован

Српски пчелар / саставио Јован Живановић. - У Новом Саду : Издање Књижаре Луке Јоцића, 1893 (Нови Сад : Српска књижара Браће М. Поповића). - 298 стр. : илустр. ; 24 см.

277. ЖИВКОВИЋ, Мита

Немачка граматика за средње школе. Део 1 и 2 / саставио Мита Живковић. - Београд : Краљевска српска државна штампарија, 1887 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 223, [1] стр. ; 22 цм.

278. ЖИВКОВИЋ, Мита

Немачка граматика за средње школе. Део 3, Синтакса / саставио Мита Живковић. - Београд : Краљевска српска државна штампарија, 1888 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - XXI, 108 стр. ; 22 цм.

279. ЗАБАВНИК

Забавник / издао Мита Живковић. - У Новоме Саду : у Српској народној задружној штампарији, 1877. - 158 стр. ; 18 см.

280. ЖИВКОВИЋ, Мита

Сарајево : од свог постанка до данас / написао Мита Живковић ... - Пожаревац : штампано у Штампарији Михаила Костића, 1894. - 160 стр., [16] листова с фотогр. ; 20 см.

281. ЖУЈОВИЋ, Јован М.
Геологија Србије. Део 1, Топографска геологија / од Јована М. Жујовића.- Београд : Српска краљевска академија, 1893 (Београд : Српска краљевска државна штампарија). - [6], 334, [1] стр. : илустр. ; 32 см.
282. ЖУЈОВИЋ, Јован М.
Геологија Србије. Део 2, Еруптивне стене / од Јована М. Жујовића ; (уз сарадњу Г. С. Урошевића). - Београд : Српска краљевска академија, 1900 (Београд : Српска краљевска државна штампарија). - XVI, 239, [1] стр. ; 32 см.
283. ЖУЈОВИЋ, Јован М.
Камено доба / написао Јован Жујовић. - У Београду : Српска књижевна задруга, 1893 (у Београду : Држ. штампарија Краљевине Србије). - [4], 207, [1] стр. : илустр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 11).
284. ПРИПОВЕТКЕ
Приповетке : преводи из туђих књижевности. Књ. 2. - Београд : Српска књижевна задруга, 1899. - 176 стр. ; 20 см. - (Забавник Српске књижевне задруге ; књ. 6).
285. ПРИПОВЕТКЕ
Приповетке : преводи из туђих књижевности. Књ. 3. – Београд : Српска књижевна задруга, 1908. – 237 стр. ; 19 цм. - (Забавник Српске књижевне задруге ; књ. 7)
286. КРАЉЕВИНА Србија. Закони
Закон о општој царинској тарифи. - Београд : [б. и.], 1904 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 184, IV, 63 стр. ; 24 см.
287. КРАЉЕВИНА Србија. Закони
Закон о јавним сувоземним путовима : од 14. јуна 1910. године. – Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1910 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 18 стр. ; 24 см.

288. ЗЕЛИЋ, Герасим

Житије Герасима Зелића. Св. 1. - У Београду : Српска књижевна задруга, 1897 (У Београду : штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). - VIII, 211, II, III стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 36).

289. ЗЕЛИЋ, Герасим

Житије Герасима Зелића. Св. 2. - Београд : Српска књижевна задруга, 1898 (Београд : у Државној штампарији Краљевине Србије). - V, [3], 228, [3] стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 44).

290. ЗЕЛИЋ, Герасим

Житије Герасима Зелића. Св. 3. - Београд : Српска књижевна задруга, 1900 (Београд : штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). - XVII,[3], 252 стр., [2] пресавијена листа с геогр. картама, [1] лист са сликом аутора ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 58).

291. ЗЕЛИЋ, Герасим

Живот Герасима Зелића архимандрита. - Панчево : Браћа Јовановић, [б. г.] (Панчево : Браћа Јовановић). - 373, [2] стр. ; 16 см.

292. ЧЕТИРИ године

Четири године из прошлости : (црте из кримскога рата). 1 / превео са рускога Светозар I. Здравковић. - Београд : У Штампарији Николе Стефановића, 1866. - 143, [1] стр. ; 18 см.

293. ЗЕЧЕВИЋ, Милош

Историја света : преглед удешаван за средње школе. Књ. 2 / написао М. [Милош] Зечевић. - У Београду : Државна штампарија, 1880. - VIII, 673-1152 стр. ; 22 см.

294. ЗЕЧЕВИЋ, Милош

Историја средњег века : преглед за вишу наставу / написао М. Зечевић. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1894. - IX, 320 стр. ; 23 см.

295. ЗЕЧЕВИЋ, Милош

Историја старог века : преглед за вишу наставу / написао М. [Милош] Зечевић. - Београд : у Државној штампарији Краљевине Србије, 1896. - VIII, 320 стр. ; 24 см.

296. ЈОВАН Златоусти, свети

Светога Јована Златоустога Шест књига о свештенству / са грчкога језика превео и примједбама пропратио Протопрезвитер Јован Вучковић. – У Новом Саду : Издавачка књижарница и штампарија А. Пајевића, 1894. - XXI, 152, [1] стр. ; 22 см.

297. СВЕОЦИ

Свеоци народног предања око гроба Филипа Вишњића / покупили К. Змеановић и Б. Познановић. - Илок : Прва илочка штампарија, 1887. - VIII, 59 стр. ; 23 см.

298. СОФОКЛЕ

Краљ Едип : Софоклова трагедија / с грчког превео Луко Зоре. – Панчево : Браћа Јовановић, 18?? (у Панчеву : Браћа Јовановић). - 120 стр. ; 16 см. - (Народна библиотека Браће Јовановић ; св. 60).

299. ЗРНИЋ, Лука

Општа историја : за више разреде средњих школа : нови век / по разним писцима израдио Л. Зрнић. - Београд : Краљевска српска државна штампарија, 1907. - 190 стр. ; 23 см.

300. ЗРНИЋ, Лука

Општа историја : за више разреде средњих школа : средњи век / израдио Л. Зрнић. – Београд : Издање Кр. срп. држ. шам., 1905. – 202 стр. ; 8°

301. ЗРНИЋ, Лука

Општа историја : за средње и стручне школе : стари век / по различним писцима израдио Л. Зрнић. – У Београду : [издање аутора](Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије), 1910. – 184 стр. ; 8°

302. ЗРНИЋ, Лука

Демократија / Л. Зрнић. - Београд : "Давидовић", 1909. - 31 стр. ; 20 см.

303. ИВАНИЋ, Иван

Срби у Угарској и црквена унија / мађарска расправа Мите Лукића ; приказ Ивана Иванића. – Београд : Штампарија Народне радикалне странке, 1889. – 23 стр. ; 15 см.

304. ИВАНИЋ, Момчило

Српски језик у нашим средњим школама : расправа Момчила Иванића читана у Секцији историјско-филолошкој на III. годишњем збору "Професорског друштва". - У Београду : Краљевска српска државна штампарија, 1891. – 28 стр. ; 24 см.

305. ИВАНИШЕВИЋ, Јован Фил.

Враголије Вука Злоћевића : Приповијетке из црногорског живота / Јов. Фил. Иванишевић. - У Мостару : Издање и штампа Издавачке књижарнице Пахера и Кисића, 1902. - 91 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; св. 30).

306. САБИНА, Карел

Гробар : приповетка Карла Сабине / с чешког превео Коста Ивковић. - 2. поправљено изд. - У Новоме Саду : Књижара браће М. Поповића, 1887 (Нови Сад : А. Фукс). - 95 стр. ; 19 см.

307. ИГЊАТОВИЋ, Јаков

Дјела Јакова Игњатовића. Књ. 1. – У Новом Саду : Издање Матице српске, 1874 (Нови Сад : Задружна штампарија). – 321 стр. ; 8°.

308. ИГЊАТОВИЋ, Јаков
Стари и нови мајстори : роман из занатлијског живота / од Јаше Игњатовића. - У Новом Саду : Штампарија А. Пајевића, 1883 (Нови Сад : А. Пајевић). - 279 стр., [1] лист с ауторовом сликом ; 20 см.
309. ИГЊАТОВИЋ, Јаков
Милан Наранџић : роман од Јакова Игњатовића. Књ. 1-2 / од Јакова Игњатовића. - Београд : Српска књижевна задруга, 1900 (Београд : Државна штампарија Краљевине Југославије). - LI, 443 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 60-61).
310. ИГЊАТОВИЋ, Јаков
Вечити младожења : роман / написао Јаков Игњатовић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1910 (Београд : "Доситије Обрадовић"). - XVI, 159 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 130).
311. ИГЊАТОВИЋ, Јаков
Увео листак : приповетка / од Јакова Игњатовића. - Нови Сад : А. Пајевић, 1878. - 137 стр. ; 15 см.
312. ИЛИЋ, Војислав
Песме Војислава Ј. Илића. 1. - Београд : Српска књижевна задруга, 1907 (Београд : Нова штампарија "Давидовић"). - XLV, 270 стр. : ауторова слика ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 106).
313. ИЛИЋ, Војислав
Песме Војислава Ј. Илића. 2. - Београд : Српска књижевна задруга, 1909 (Београд : Нова штампарија "Давидовић"). - VI, 263 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 120).
314. ИЛИЋ, Драгутин Ј.

Покретачи источнога питања и панславизам са српскога гледишта / написао Драгутин Ј. Илијћ. - У Новом Саду : Српска штампарија Дра Светозара Милетића, 1898. - 104 стр. ; 19 см.

315. ИЛИЋ, Драгутин Ј.
Приповетке. Св. 1 / Драгутин Ј. Илијћ. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1905. - 82 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; св. 91).
316. ИЛИЋ, Драгутин Ј.
За веру и слободу : трагедија у V чинова / од Драгутина Ј. Илијћа. - Београд : Штампарија Народне радикалне странке, 1890. - 135 стр. ; 20 см.
317. ИЛИЋ, Драгутин Ј.
Светле слике из српске борбе за крст часни. Св. 1 / написао Драгутин Ј. Илијћ. - У Сремским Карловцима : Српска манастирска штампарија, 1897 (у Сремским Карловцима : Српска манастирска штампарија). - 40 стр. ; 20 см.
318. ИЛИЋ, Драгутин Ј.
Светле слике из српске борбе за крст часни. Св. 2 / написао Драгутин Ј. Илијћ. - У Срем. Карловцима : Српска манастирска штампарија, 1897 (у Сремским Карловцима : Српска манастирска штампарија). - 242 стр. ; 20 см.
319. ИЛИЋ, Драгутин Ј.
Хаци-Ђера : приповетка / написао Драгутин Ј. Илић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1904 (Београд : Д. Димитријевић). - 246 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 90).
320. ИЛИЋ, Драгутин Ј.
Хаци-Диша : роман из живота старог Београда / од Драг. Ј. Илијћа. - Београд : Српска књижевна задруга, 1908 (Београд : "Давидовић"). - 222 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 116).

321. ИЛИЋ, Драгутин Ј.
Незнани гост : трагедија у 3 чина / Драгутин Ј. Илијћ. - У Сремским Карловцима : Српска манастирска штампарија, 1907. - 138, [2] стр. ; 21 см.
322. ИЛИЋ, Драгутин Ј.
Јаквинта : историјска драма у пет чинова / од Драгутина Ј. Илијћа. – У Београду : У Краљевско-српској државној штампарији, 1883. - [4], 72 стр. ; 23 см.
323. ИЛИЋ, Јован
Песме / Јован Илић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1894 (Београд : П. К. Танасковић). - VII, 221 str. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; коло 3, 17).
324. ИЛИЋ, Јован
Дахире / Ј.И. - У Београду : Штампарија Краљевине Србије, 1891. – 103 стр. ; 21 см.
325. ИБСЕН, Хенрих
Росмерсхолм : драма у четири чина / Хенрик Ипсен ; превео Војислав Јовановић. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1905 (У Мостару : Пахер и Кисић). - 168 стр. ; 17 см. - (Мала библиотека ; св. 111-112).
326. ИЗ живота
Из живота Светих угодница Божјих. Св. 1. - Нови Сад : А. Пајевић, 1885. - 190 стр. ; 18 см.
327. ЈАНКЕ, Ото
Школска хигијена : за наставнике, школске надзорнике и школске лекаре /написао Ото Јанке ; превео др. Слободан Рибникар. - У Београду : штампано у Државној штампарији Краљевине Србије, 1903. - VII, [1], 262 стр. ; 24 см.

328. ЈАКШИЋ, Ђура
Песме Ђуре Јакшића. - У Београду : Државна штампарија, 1873. - VIII, 277 стр. ; 17 см.
329. ЈАКШИЋ, Ђура
Приповетке. Књ. 1 / Ђура Јакшић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1902 (Штампано у државној штампарији Краљевине Србије). - (Српска књижевна задруга. коло 11 ; књ. 74)
330. ЈАКШИЋ, Милутин
О Вићентију Јовановићу : прилози за историју Митрополитства му 1731-1737 / по архивским изворима израдио Милутин Јакшић. - У Новом Саду : Штампарија Српске књижаре браће М. Поповића, 1900. - 222, [1] стр. ; 24 см.
331. ЈАКШИЋ, Лујза Ст.
Енглеска граматика за ученице Више женске школе / израдила Лујза Ст. Јакшића. - Београд : Краљевска-српска државна штампарија, 1900. - 53 стр. ; 23 см.
332. ЈАКШИЋ, Милета
Приче / Милета Јакшић. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1900 (Мостар : Пахер и Кисић). - 83 стр. : слика аутора ; 15 цм. - (Мала библиотека ; св. 15).
333. ЈАНКОВИЋ, Никола Т.
Приповетке. Св. 1 / Никола Т. Јанковић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1905 ([б. м. : б. и.]). - 67 стр. ; 16 см. - (Мала библиотека / уредник Ристо Кисић ; књ. 22, св. 106).
334. ЈАНКОВИЋ, Петар Т.
Историја развитка нишавске долине : морфолошка студија Петра Т. Јанковића. - Београд : Српска краљевска академија, 1909 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - IV, 176 стр., XI пресавијених листова с таблама : илустр. ; 24

ст. - (Посебна издања / Српска краљевска академија ; књ. 28. Природњачки и математички списи ; књ. 6).

335. ЈАНКОВИЋ, Павле

Судска акта т. з. "Шандорске афере" / приопћује Павле Јанковић ... - Срем. Карловци : Српска манастирска штампарија, 1899. - 95 стр. ; 22 см.

336. ЈЕВТИЋ, Павле

Миогена теорија срца и балисо-механичко лечење срчаних болести у Врњачкој Бањи / од Павла Јевтића. – Београд : Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије, 1905. – 32 стр. ; 8°

337. ЈЕВТИЋ, Стеван Ј.

Спахиница : роман из живота војвођанских Срба / написао Стеван Ј. Јевтић. - Београд : С. Јевтић, 1891 (Београд : Краљевско-српска државна штампарија). - IX, 82 стр. ; 21 см.

338. МИЛКОВСКИ, Зигмунт

Асан : приповетка из бугарске повеснице / написао Т. Т. Јеж ; превод с пољскога. - Панчево : Браћа Јовановић, 18?? (у Панчеву : Браћа Јовановић). - 124 стр. ; 16 см. - (Народна библиотека Браће Јовановића ; св. 34; 38) (Дела пољска ; 1).

339. ЈОВАНОВИЋ, Алекса С.

Логотети у цркви и држави српској : (прилог чл. 35. 36 и 57 Душанова законика) / од Ал. С. Јовановића. - Београд : Штампарија Напредне странке, 1886. - 42 стр. ; 16 см.

340. ЈОВАНОВИЋ, Алекса С.

Историјски развитак српске задруге : са додатком Приноси за историју старог српског права / Алекса С. Јовановић. - Београд : "Светозар Николић", 1896. - 188 стр. ; 24 см.

341. ЛЕПЕ туђинке
Лепе туђинке : песме страних песника : са сликама / препевао Вл. М. Јовановић. - У Шапцу : Штампарија А. А. Славуја, 1889 ([б. м. : б. и.]). - VIII, 200, [7] стр. ; 18 см.
342. С ФРАНЦУСКОГА Парнаса
С францускога Парнаса / преводи Владимира М. Јовановића. - [Београд] : Српска књижевна задруга, 1893 (у Београду : штампано у Држ. штампарији Краљевине Србије). - XII, 220 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 14).
343. ЈОВАНОВИЋ, Владимир
За слободу и народ / покушаји Владимира Јовановића. - У Новоме Саду : Платонова штампарија, 1868. - [4], 275, [5] стр. ; 21 см.
344. ЈОВАНОВИЋ, Војислав М.
Наши синови : комад у четири чина, са епилогом / Војислав М. Јовановић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1907. - 184 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; књ. 28 ; св. 138-140).
345. ЈОВАНОВИЋ, Јован Ј.
Првих пет година рада у Београдској школи за бабице : (1899-1904) / од Јов. [Јована] Ј. Јовановића. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1905 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 74 стр. ; 24 см.
346. ЈОВАНОВИЋ-Змај, Јован
Шаран : шаљива игра у једној радњи од Јована Јовановића. – У Новоме Саду : Управа Српског народног позоришта, 1872 (Нови Сад : Српска народна задружна штампарија). – 36 стр. ; 8°. – (Зборник позоришних дела ; св. 2)
347. ЈОВАНОВИЋ-Змај, Јован

Друга певанија. Св. 1 / Јован Јовановић. – Београд : Српска књижевна задруга, 1895. – 272 стр. – (Српска књижевна задруга ; 23)

348. ЈОВАНОВИЋ-Змај, Јован

Друга певанија. Св. 2 / Змај Ј. Јовановић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1896. (Београд : Штампано у држ. штампарији Краљевине Србије). 278 стр. - (Српска књижевна задруга ; коло 5, књ. 30).

349. ЈОВАНОВИЋ-Змај, Јован

Певанија Змај-Јована Јовановића. Св. 1. - У Новоме Саду : Браћа М. Поповић, 1879 (У Новоме Саду : Српска народна задружна штампарија). – 64 стр. : илустр. ; 30 см.

350. ЈОВАНОВИЋ-Змај, Јован

Певанија Змај-Јована Јовановића. Св. 2. – 1882.

351. ЈОВАНОВИЋ-Змај, Јован

Певанија Змај-Јована Јовановића. Св. 3. – 1882.

352. ЈОВАНОВИЋ-Змај, Јован

Међневенче. 2, Читанчица : за већу и мању децу / приредио чика Змајова. - Загреб : Штампа Српске штампарије, 1900. - 32 стр. : илустр. ; 23 см.

353. АЛБУМ светковине

Албум светковине двадесетпетогодишњег књижевног рада Змај-Јована Јовановића. - [Нови Сад] : издали пријатељи песникови, 1874 (у Новоме Саду : Српска народна задружна штампарија). - 4 стр., 56 ст., [1] лист с портретом песника ; 26 см.

354. КОВАЧЕВИЋ, Љубомир

Историја српскога народа. Св. 1 / написали Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић. - У Београду : Српска књижевна задруга, 1893 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - VI, [2], 135 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 7).

355. КОВАЧЕВИЋ, Љубомир

Историја српскога народа. Св. 2 / написали Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић. - У Београду : Српска књижевна задруга, 1894 (Београд : Држ. штампарија Краљевине Србије). - II, [2], 223 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 21).

356. ЈОВАНОВИЋ, Љубомир

О прошлости Босне и Херцеговине. Св. 1 / Љ. Јовановић. - Београд : Народне новине, 1909 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - VII, 173 стр. ; 20 см.

357. ЈОВАНОВИЋ, Милан

Несуђени : шаллива игра у четири дела / написао Милан Јовановић. – У Новоме Саду : Српско народно позориште, 1881 (у Новоме Саду : Браћа М. Поповића). - 102 стр. ; 16 см. - (Зборник позоришних дела ; св. 15).

358. ЈОВАНОВИЋ, Милан

Тамо амо по Истоку : црте Милана Јовановића. Св. 1. - У Београду : Српска књижевна задруга, 1894 (у Београду : Државна штампарија Краљевине Србије). - 209 стр., [1] пресавијен лист са геогр. картом ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 16).

359. ЈОВАНОВИЋ, Милан

Тамо амо по Истоку : црте Милана Јовановића. Св. 2. - У Београду : Српска књижевна задруга, 1895 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 210 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 25).

360. ЈОВАНОВИЋ, Милан

Горе доле по Напуљу : путничке црте / написао Милан Јовановић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1898 (Београд : штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). - LIX, 175 стр., [1] пресавијен лист са геогр. картом, [1] лист са сликом аутора ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 47).

361. ЈОВАНОВИЋ, Милан

Краљева сеја : историјска драма у 4 дела / написао Милан Јовановић. – У Новом Саду : Српско народно позориште, 1872 (у Новом Саду : Српска народна задружна штампарија). - 154 стр. ; 16 см. - (Зборник позоришних дела ; св. 4).

362. ЈОВАНОВИЋ, Милутин⁵⁹³

Песме : 1904.-1908. 2 / Милутин Јовановић. – У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1908. – 189 стр. ; 15 цм. – (Мала библиотека ; књ. 31 ; св. 15)

363. КЊИГА о здрављу

Књига о здрављу : просто изложене поуке о чувању и неговању здравља израђене у "Немачком Царском Здравственом Заводу" : са сликама у тексту и две бојадисане таблице / српско издање приредио М. Јовановић-Батут. - У Београду : Српска књижевна задруга, 1896 (У Београду : штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). - XIX, [1], 367, IV стр. : илустр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 35).

364. ЈОВАНОВИЋ-Батут, Милан

Поука о чувању здравља / за народ написао Милан Јовановић Батут. – У Београду : Краљевско-српска државна штампарија, 1884. - XIII, [3], 345 стр. ; 19 см. - (Краљевско-српско Министарство унутрашњих дела : Санитетско одељење).

365. ЈОВАНОВИЋ-Батут, Милан

⁵⁹³ У изворном документу написано је Јовановић, Милан

Здравље и напредак наше деце / за народ написао Милан Јовановић-Батут. - У Новоме Саду : Издање А. Пајевића, 1877 (у Новоме Саду : Српска народна задружна штампарија). - [8], 169, [1] стр. ; 18 см.

366. ЈОВАНОВИЋ, Слободан

Политичке и правне расправе. Св. 1 / Слободан Јовановић. - Београд : Књижар издавач Геца Кон, 1908 (Београд : Штампарија "Доситије Обрадовић"). - [4], 278 стр. ; 19 см.

367. ЈОВАНОВИЋ, Слободан

Политичке и правне расправе. Св. 2 / Слободан Јовановић. - Београд : Књижар издавач Геца Кон, 1910 (Београд : Штампарија "Штампе" Стеве М. Ивковића и Комп.). - [4], 350 стр. ; 19 см.

368. ЈОВАНОВИЋ, Слободан

Српско-бугарски рат : расправа из дипломатске историје / Слободан Јовановић. - У Београду : Издање Краљевско српске дворске књижаре Мите Стајића, 1901. - VII, 168 стр. ; 19 см.

369. ТУЖНА књига

Тужна књига. - У Загребу : Дионичарска тискара, 1885. - 296 стр. : илустр. ; 21 см.

370. ЈОВОВИЋ, Лука

Приповијетке из црногорског живота. Књ. 1 / написао Лука Јововић. - Цетиње : Књ. црног. државна штампарија, 1895. - 116 стр. ; 24 см.

371. ЈОКАИ, Мор

Кроз пушчани прах : ратне приче са истока / написао Мавро Јокај ; с мађарског превео Душан Клајић. - Београд : В. Валожић, 1895. - 55 стр. ; 21 см.

372. ЈОКАИ, Мор

Одабране приповетке Мавра Јокајије / превод с мађарскога. - Панчево : Браћа Јовановић, 18?? (у Панчеву : Браћа Јовановић). - 126 стр. ; 16 см. - (Библиотека Браће Јовановића ; св. 132; 136) (Дела мађарска).

373. ЈОСИМОВИЋ, Емилијан

Физика за женскиње / удесио за вишу женску школу Е. Јосимовић по Др. Евђенију Нетоличка. - У Београду : у Државној штампарији, 1866. - [1], V, 270 стр. : илустр. ; 18 см.

374. ЈУГОВИЋ, Владоје С.

Сјене : мале приповијести / Владоје С. Југовић. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1902 (Мостар : Пахер и Кисић). - 66 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека. књ. 8 ; св. 36).

375. ЈУРИШИЋ, Живојин Ј.

Со : разне врсте вађења соли и њене многоструке употребе / написао Жив. Ј. Јуришић. - Београд : Парна радикална штампарија, 1895.

376. ЈУРИШИЋ, Живојин Ј.

Племе у јестаственици / Жив. Ј. Јуришић.

377. ЈУРЧИЧ, Јосип

Тугомер : трагедија у пет чинова / написао Ј. Јурчић ; превод са словеначкога. - Панчево : Браћа Јовановић, [б. г.]. - 128 стр. ; 16 см.

378. КАДЛЕЦ, Карло

Стефана Вербечија Трипартитум : (Tripartitum opus juris consuetudinarii regni Hungariae) : Словенски превод Ивана Пергошића из године 1574. : с објашњењем Пергошићева језика од Д-ра Ћ. Поливке / издао Карло Кадлец. - 4. издање Задужбине Д-ра Н. Крстића. - У Београду : Српска краљевска академија, 1909 (Праг : Штампарија Чешке Политике). - 265 стр. ; 24 см. - (Зборник за историју, језик и

књижевност српског народа / Српска краљевска академија. Прво одељење, Споменици на српском језику ; књ. 5).

379. КРСТИЋ, Васа

Карлсбадијаде : успомена на бању Карлсбадску : шаљиве песмице / написао Казбулбуц. - 2. изд. - Београд : Штампариија Д. Димитријевића, 1905. - VI, 53 стр. : илустр. ; 18 см.

380. КАЈМ, Франц

Суламка : жалосна игра у пет чинова / написао Фрања Кајм ; превео Благоје Бранчић. - У Новом Саду : Српско народно позориште, 1885 (у Новом Саду : Српска штампарија дра С. Милетића). - 129 стр. ; 18 см. - (Зборник позоришних дела ; св. 18).

381. КАЛАЈ, Бењамин, 1839-1903

Историја српскога народа / Бењамин фон Калај ; [преводилац Гаврило Витковић]. – Београд : 1882. - XXII, 162 стр. ; 20 см.⁵⁹⁴

382. КАЛИК, Спира

Нова систематска граматика францускога језика с примерима за вежбање за ниже и више разреде средњих школа. Део 1, Наука о облицима / саставио Спира Калик. – 2 поправљено изд. – Београд : Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије, 1894. – 404 стр. ; 8°

383. КАЛИЋ, Мита

Мој џеп : шаљива игра у три чина / написао Мита Калић. - У Новом Саду : трошком Књижаре браће М. Поповића, 1887 (у Новом Саду : Српска књижара браће М. Поповића). - 82 стр. - (Зборник позоришних дела / на свет издаје управа Српског народног позориштаа ; св. 23).

⁵⁹⁴ (Подаци преузети са репринт изд. – Београд : Чигоја штампа, 2010).

384. КАЛИЋ, Мита

Преки лек : шаљива игра у једном чину / написао Мита Калић. - У Новом Саду : трошком Срп. књижаре и штампарије браће М. Поповића, 1889. – 36 стр. - (Зборник позоришних дела / на свет издаје управа Српског народног позоришта ; св. 24).

385. КАЛИЋ, Мита

Свекрва : шаљива игра у једном чину / написао Мита Калић. - У Новом Саду : трошком Срп. књижаре и штампарије браће М. Поповића, 1889. – 47 стр. - (Зборник позоришних дела / на свет издаје управа Српског народног позоришта ; св. 25).

386. КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Српске народне пјесме. Књ. 1, У којој су различне женске пјесме / скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. - Државно изд. - Биоград : Штампарија Краљевине Србије, 1891. - LXXX, 662 стр. : ноте ; 23 см.

387. КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Српске народне пјесме. Књ. 2, У којој су пјесме јуначке најстарије / скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. - (2. државно изд.). - Биоград : Штампарија Краљевине Србије, 1895. - VI, 646 стр. ; 23 см. - (Вукова дјела)

388. КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Српске народне пјесме. Књ. 3, У којој су пјесме јуначке средњијех времена / скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. - (Државно изд.). - Биоград : Државна штампарија, 1894 ([б.м. : б.и.]). - V, 551 стр. ; 22 см.

389. КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Српске народне пјесме. Књ. 4 : у којој су пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу / скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. - (Државно издање). - Биоград : Штампариија Краљевине Србије, 1896. - XLVI, 512 стр. ; 23 см.

390. КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Српске народне пјесме. Књ. 5 : у којој су различне женске пјесме / скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. - (Државно издање). – У Биограду : штампано у Држ. штампарији Краљевине Србије, 1898. - XXXII, 632 стр. ; 23 см.

391. КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Српске народне пјесме. Књ. 6, Књига шеста у којој су пјесме јуначке најстарије и средњијех времена / сакупио их Вук Стеф. Карацић. - (Државно издање). - Биоград : Штампариија Краљевине Србије, 1899. - XIII, 577 стр. ; 24 см.

392. КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Српске народне пјесме. Књ. 7, Књига седма у којој су пјесме јуначке средњијех времена / скупио их Вук Стеф. Карацић. - (Државно издање). - Биоград : Штампариија Краљевине Србије, 1900. - VII, 504 стр. ; 23 см.

393. КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Српске народне пјесме. Књ. 8, У којој су пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу и о војевању Црногораца / скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. - Државно изд. - Биоград : Штампариија Краљевине Србије, 1900. - X, 579 стр. ; 23 см.

394. КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Српске народне пјесме. Књ. 9 : у којој су пјесме јуначке новијих времена о војевању Црногораца и Херцеговаца / скупио их Вук Стеф. Карацић. - (Државно издање). - Биоград : Штампариија Краљевине Србије, 1902. - VI, 603 стр. ; 23 см.

395. КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Srpske narodne pripovjetke, zagonetke i poslovice. [Knj. 2], Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi / sakupio ih i na svijet izdao Vuk Stef. Karadžić. - Državno izd. - Biograd : Srpska kraljevska državna štamparija, 1900. - XVI, 494 стр. ; 24 cm.

396. КАРАЏИЋ, Вук Стефановић

Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима / скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. - Треће (државно) издање, исправљено и умножено. - У Биограду : у Штампарии Краљевине Србије, 1898. - XLII, [2], 880 стр. ; 28 cm.

397. КАРАЏИЋ, Вук Стефановић

Скупљени историски и етнографски списи Вука Стеф. Караџића. Књ. 1, Књига прва - Грађа за српску историју нашега времена и Животи најзнатнијих поглавица овога времена. - (Државно издање). - Београд : Штампарии Краљевине Србије, 1898. - XIV, [1], 366 стр, [1] лист с бакорезом, [3] листа с таблама : слика М. Обреновића ; 24 cm. - (Вукова дјела : Скупљени историски и етнографски списи Вука Стеф. Караџића).

398. КАРАЏИЋ, Вук Стефановић

Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића. Књ. 1. - Београд : Државно издање, 1894 (Београд : Штампарии Краљевине Србије). - XV, 207 стр. ; 22 cm.

399. КАРАЏИЋ, Вук Стефановић

Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића. Књ. 2. Св. 1, 1818.-1835. - Државно изд. - Београд : Штампарии Краљевине Србије, 1894. - 240 стр. ; 24 cm.

400. КАРАЏИЋ, Вук Стефановић

Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића. Књ. 2. [Св. 2], [1818.-1835]. - (Државно изд.). - Београд : Штампарија Краљевине Србије, 1894-1895. - XI стр., стр. 241-510 ; 24 см.

401. КАРАѢИЋ, Вук Стефановић

Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића. Књ. 3. Св. 1. - [Државно изд.]. - Београд : Штампарија Краљевине Србије, 1896. - 256 стр. ; 24 см.

402. КАРАѢИЋ, Вук Стефановић

Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића. Књ. 3. Св. 2. - Државно изд. - Београд : Штампарија Краљевине Србије, 1896. - Стр. 257-593, X ; 24 см.

403. КАРАѢИЋ, Вук Стефановић

Вукова преписка. Књ. 1. - (Државно изд.). - Београд : Штампано у Државној штампарији краљевине Србије, 1907. - XXX, 777 стр. ; 24 см.

404. КАРАѢИЋ, Вук Стефановић

Вукова преписка. Књ. 2. - (Државно изд.). - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1908. - XXIV, 859 стр. ; 24 см.

405. КАРАѢИЋ, Вук Стефановић

Вукова преписка. Књ. 4. - (Државно издање). - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1909. - XXVI, 809 стр. ; 24 см.

406. КАРИЋ, Владимир

Србија : опис земље, народа и државе / написао В. Карић ; илустровао В. Тителбах. - Београд : у Краљевско-српској државној штампарији, 1887. - [6], 935, [5] стр., [2] пресавијена листа с географ. картама у бојама, [1] пресавијен лист с таблом : илустр. ; 26 см.

407. МОР, Карман

Пример рационалнога наставног плана : за гимназије / написао Мор Карман ; превео Милан Шевић. - Београд : Штампарииа Краљевине Србије, 1896. - IV, 46, [2] стр. ; 25 cm.

408. КАТИЋ, Данило Љ.

Главније гљивама проузроковане заразне болести наших важнијих културних биљака / од Данила Љ. Катића. - Београд : Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије, 1906 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 47 стр. ; 26 cm.

409. КАРЛАЈЛ, Томас

О херојима, хероизму и обожавању хероја у историји / написао Тома Карлајл ; с енглескога превео Б. Кнежевић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1903 (Београд : штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). - XV, [1], 326, [1] стр. ; 19 cm. - (Српска књижевна задруга ; 85).

410. КАЋАНСКИ, Стеван Владислав

Скупљене песме Ст. Владислава Каћанског. - У Новом Саду : Штампарииа А. Пајевића, 1879. - 153, [9] стр., [1] лист с портретом аутора ; 16 cm.

411. КАЧИЋ-Миошић, Андрија

Андрије Качића Миошића Разговор угодни народа словинскога. - Панчево : Браћа Јовановић, [19??] (Панчево : Браћа Јовановић). - 572 стр. ; 15 cm.

412. КЕЛЕР, Аугуст

Ново васпитање : основи педагогијских идеја Фреблових и њихова примена у породици, забавишту и школи / од Аугуста Келера ; превео Владимир Красић. - Нови Сад : Штампарииа А. Пајевића, 1881. - VIII, 73 стр. ; 18 cm.

413. КЕЧКИЋ, Благоје Нед.

Дечје срце : књига за децу са песмама и сликама / Благ. Нед. Кечкић. – Београд : Издање трговинског и писаћег материјала Васића и Јоцића (Штампано у Новој штампарији „Давидовић“), 1910. – 63 стр. ; 8°

414. КЛАИЋ, Вјекослав

Poviest Bosne do propasti kraljevstva / napisao ju po prvih izvorih V. Klaić. - U Zagrebu : Dionička tiskara, 1882. - 352 str. ; 24 cm.

415. КЛАУС, Карл

Зоологија : са 889 слика у тексту. Књ. 1 / написао Карло Клауз ; превео Љубомир Миљковић. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1900. - XVI, 692 стр. : илустр. ; 24 cm.

416. КЛАУС, Карл

Зоологија : са 889 слика у тексту. Књ. 2 / написао Карло Клауз ; превео Љубомир Миљковић. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1900. - XVI, 693-1352 стр. : илустр. ; 24 cm.

417. ЛАЛО, Пјер

Поуке моралне и грађанске : основи права и државног газдинства / по француском од Пјера Лалоа ; према српским земаљским законима за српску омладину удесио Ђ. Козарац. - Београд : Штампано у Краљевској српској државној штампарији, 1888. - VIII, 280, [2] стр. ; 21 cm.

418. КОЗАРЕВИЋ, Никола

Српске жртве на српско турској граници : са списком погинулих и опљачканих војника и грађана / средио Н. Козаревић. – Београд : Штампарија „Доситије Обрадовић“, 1907. – 45 стр. ; 8°

419. КОЗАРАЦ, Јосип

Мртви капитали : приповијест / написао Јосип Козарац. - Београд : Српска књижевна задруга, 1910 (Београд : "Давидовић"). - 148 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 129).

420. КОЗИРЕВА

[Козирева] Кратка свештена историја Старога завета / с најновијега руског издања превео и прерадио Бож. [Божидар] Н. Јовановић. - 8. изд. – Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1910 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 92 стр. ; 23 см.

421. КОЗИРЕВА

[Козирева] Кратка свештена историја Старога завета : за први разред средњих школа / с најновијег руског издања превео и прерадио Бож. [Божидар] Н. Јовановић. – 10. изд. – Београд : Издаје и штампа Државне штампарије Краљевине Србије, 1910. – 63 стр. ; 8°

422. КОМАРЧИЋ, Лазар

Један разорен ум и Записник једног покојника / од Лазе Комарчића. - Београд : Српска књижевна задруга, 1908 (Београд : Штампарија Д. Димитријевића). - 187 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 114).

423. КОМАРЧИЋ, Лазар

Мученици за слободу : роман из народног живота Босне и Херцеговине / написао Л. Комарчић. - Београд : Задужбина Илије М. Коларца, 1907 ([Београд] : Нова Штампарија "Давидовић"). - [6], 376, [3] стр., [1] лист таблом фотогр. ; 22 см. - (Задужбина Илије М. Коларца ; 123).

424. КОМАРЧИЋ, Лаза

Приповетке Лазе Комарчића. - Београд : Парна штампарија Д. Димитријевића, 1894. - 138 стр. ; 18 см.

425. **КОНСТАНТИНОВ**, Алеко Иваницов
Баја-Гање / од Алека Константинова ; превод Аксентија Бацете Рујанца. - Београд : Српска књижевна задруга, 1907 (Београд : Штампарија Д. Димитријевића). - X, 130 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 110).
426. **КОНСТАНТИНОВИЋ**, Василије
Благо Срема : најзнатније извор-воде, чесме и бунари / побележио и описао Василије Константиновић. - У Новом Саду : А. Пајевић, 1893. – 101 стр. ; 23 см.
427. **КОЊОВИЋ**, Стеван
Повртарство : (кујнска башта) : за школу и народ / написао Стеван Коњовић. - У Новом Саду : Ј. Јоцић, 1891. - 84 стр. : илустр. ; 19 см.
428. **КОСИЋ**, Славко М., прев.
Мађарски приповедачи. Двадесет приповедака / с мађарског превео Славко М. Косић. – У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1909. – 233 стр. ; 16°. – (Мала библиотека. Књ.34 ; св. 166-170)
429. **НОВАКОВИЋ**, Стојан
Цариградска Патријаршија и православље у Европској Турској : разматрања у прилог расправи црквено-просветног питања у Европској Турској / од Костадина. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1895. - 46 стр. ; 24 см.
430. **КОСТИЋ**, Милан
Школе у Црној Гори : од најстаријих времена до данашњег доба / написао Милан Костић ... - Панчево : у комисији Књижаре Браће Јовановића, 1876 (у Панчеву : Штампарија Браће Јовановића). - 233, [5] стр. ; 20 см.
431. **КОЧИЋ**, Петар

С планине и испод планине / Петар Кочић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1907 (Београд : Нова штампарија "Давидовић"). - 110, [2], XIII, [2] стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 109).

432. КОШУТИЋ, Радован

Писма из Петрограда / од Радована Кошутића. - Београд : писац, 1895 ([Београд] : Штампарија Краљевине Србије). - XIV, 255 стр. ; 20 см.

433. КОШУТИЋ, Радован

Граматика пољскога језика / саставио Радован Кошутић. - Београд : Краљ. срп. државна штампарија, 1898. - XVI, 201, [2] стр. ; 24 см.

434. КОШУТИЋ, Радован

Примери књижевнога језика пољског / саставио Радован Кошутић. - Београд : Штампа и издање краљ. срп. Државне Штампарије, 1901. - [Разл. паг.]

435. КОШУТИЋ, Радован

Примери књижевнога језика руског. 1, Текстови / Рад. [Радован] Кошутић. - 2. изд. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1911. - XXII, 290 стр. ; 26 см.

436. КОШУТИЋ, Радован

Примери књижевнога језика руског. 2, Напомене / Рад. [Радован] Кошутић. - 2. изд. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1911. - 225 стр. ; 26 см.

437. КОШУТИЋ, Радован

Примери књижевнога језика руског. 3, Речник / Рад. Кошутић. - 2. изд. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1911. - 359 стр. ; 26 см.

438. НАТАЛИЈА, српска краљица

Мати и син. 1 / две приповетке Српске краљице Наталије. - У Новом Саду : Издавачка књижарница и штампарија А. Пајевића, 1892. - 35 стр. ; 23 см.

439. КРАШЕВСКИ, Јузеф Игнаци
 Јермола : роман Јосифа И. Крашевскога ; превео с пољског Рајко. – У Новом Саду :
 Браћа М. Поповић, 1888. - 184 стр. ; 19 цм.
440. КРАШЕВСКИ, Јузеф Игнаци
 Крваво знамење : приповетка / Ј. И. Крашевски ; превод с пољскога. - Панчево :
 Браћа Јовановић, [б. г.]. - 179 стр. ; 14 см.
441. КРАШЕВСКИ, Јузеф Игнаци
 Уљана : приповетка Ј. И. Крашевскога / превод с пољскога. - Панчево : Браћа
 Јовановић, [б. г.] (у Панчеву : Браћа Јовановић). - 64 стр. ; 16 см. - (Народна
 библиотека Браће Јовановића ; св. 50).
442. КРАШЕВСКИ, Јузеф Игнаци
 Древнее сказаніе / Јосиф Игнатій Крашевскій. - С.Петербургъ : П.П.Сойкин, [б.г.]. -
 391 стр. ; 20 цм. - (Собраніе сочиненій Јосифа Игнатія Крашевскога).
443. КРЕСТОВСКИ, Всеволод Владимирович
 Ученица : приповетка В. Крестовскога / превод с рускога. - Панчево : Браћа
 Јовановић, [1883] (у Панчеву : Браћа Јовановић). - 144 стр. ; 16 см. - (Народна
 библиотка Браће Јовановића ; св. 58; 62) (Дела руска ; 2).
444. ДР. Никола Крстић
 Др Никола Крстић : споменица издана приликом ступања у живот Задужбине
 покојникове. - 3. изд. - Београд : Српска краљевска академија, 1908 (у Београду :
 Државна штампарија Краљевине Србије). - [4], 517 стр., [1] лист са сликом Н.
 Крстића, [1] савијен лист са факс. рукописа И. Коларца ; 25 см. - (Посебна издања /
 Српска краљевска академија ; књ. 26. Споменица ; књ. 6) (Задужбина Н. Крстића).
445. УРОШЕВИЋ, Сава

Културна лига / говор С. Урошевића. - У Београду : "Давидовић", 1910 (Београд : "Давидовић"). - 24 стр. ; 20 см.

446. КУНИБЕРТ, Бартоломео Силвестар

Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића : 1804-1850 / Бартол. Куниберта ; превео М. Р. Веснић. - Београд : Штампарија Д. Димитријевића, 1901. - XXIX, 3, 739, стр., [1] лист са сликом Милоша Обреновића ; 23 см. - (Издање задужбине Илије М. Коларца ; 96).

447. КИНД, Јохан Фридрих

Вилењак = (Der Freischütz) : романтична опера у три чина / текст од Кинда ; превели Јован Грчић, Благоје Бранчић и Милан Димовић ; музика од Вебера. - У Новоме Саду : Трошком срп. књижарнице и штампарије Браће М. Поповића, 1900 (У Нов. Саду : Штампарија српске књижарнице Браће М. Поповића). - 68 стр. ; 18 см. - (Зборник позоришних дела / на свет издаје Управа Српског народног позоришта ; св. 31).

448. КЕНЂЕЛАЦ, Павле

Историја јеврејскога народа / сачинио Павле Кенђелац : превод са црквено-словенскога. - Панчево : Браћа Јовановић, [б. г.] (Панчево : Штампарија Браће Јовановића). - 196 стр. ; 15 см.

449. ДИМИТРИЈЕВИЋ, Лаза М.

Како живи наш народ : белешке једног окружног лекара / [Лаза М. Димитријевић]. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1893. - 101 стр. ; 23 см.

450. ЛАБУЛЕ, Едуар

Абдалах : арапска приповетка / написао Едвард Лабулеј ; превео с француског Ђорђе Поповић. - Београд : Д. М. Николић, 1877 (Београд : Н. Стефановић и Друг). - 149 стр. ; 17 см.

451. ЛАВЛЕ, Емил де
Основи политичке економије / од Емила Лавлеја ; превео Александар З. Јовичић. - Београд : Задужбина Илије М. Коларца, 1902 (Београд : штампарија Д. Димитријевића). - XXVII, [1], 254 стр. ; 23 см. - (Издање Задужбине Илије М. Коларца ; 99).
452. ЛАЗАРЕВИЋ, Лаза К.
Приповетке Л. К. Лазаревића. Св. 1. - Београд : Српска књижевна задруга, 1898 (у Загребу : штампано у Српској штампарији). - XLIII, [5], 187, [1] стр., [1] лист са сликом аутора ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 46).
453. ЛАЗАРЕВИЋ, Лаза К.
Он зна све / прича Л. К. Лазаревића. Ново оружје / прича Симе Матавуља. - Београд : Српска краљевска академија, 1890. - 129 стр. ; 17 см.
454. ЛАЗАРЕВИЋ, Светолик
Споменаџ : изворне песме Светолика Лазаревића. 1. - У Новомџ Саду : брзотискомџ Епископске књигопечатнџ, 1860. - [8], 98, [11] стр. ; 16 см.
455. ЛАЗАРЕВИЋ, Светолик
Мала лазарица : песме за народ. Св. 1 / певао Светолик Лазаревић. – У Новом Саду : издање штампарије А. Пајевића, 1879. - 32 стр., [1] лист с портретом Николе I Петровића Његуша ; 16 см.
456. ЛАРУСОВ француски речник.
457. ЛЕГУВЕ, Ернест
Оцеви и деца у XIX веку. [1], (Дете и дџчак) / написао Ернест Легуве ; с француског превео М. Ђ. Милићевић. - У Београду : Државна штампарија, 1872. - VIII, 229 стр. ; 18 см.

458. ЛЕГУВЕ, Ернест
Морална историја жена / написао Ернест Легуве ; превео с француског М. Ђ. Милићевић. - У Београду : У Државној штампарији, 1876. - [6], 222 стр. ; 23 см.
459. ЉЕРМОНТОВ, Михаил Јурјевич
М. Лермонтова Јунак нашега доба ; Превео с рускога Ђорђе Поповић. - Ново издање. - Панчево : Наклада Књижаре браће Јовановића, [б. г.] (У Панчеву : Штампарија Браће Јовановића). - 157, [3] стр. ; 16 см.
460. ЛАБУЛЕ, Едуар
Париз у Америци. 1-3 / написао Ренат Лефебар [т.ј.] Едуардо Лабулеј ; превео с француског Влад. Николић. - У Београду : У Државној штампарији, 1869. - 3 књ. у 1([8], 155; 144; 154) ; 16 см.
461. ЛОБОК, Џон
Задовољства у животу / од Џона Лобока ; превео Драгомир М. Јанковић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1910 (Београд : "Доситије Обрадовић"). - VIII, 204, IV стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 133).
462. ЛОВЧЕВИЋ, Стеван
Општа историја : за више разреде средњих школа. Књ. 2, Римљани / од Ст. Ловчевића. - У Београду : Државна штампарија Краљевине Србије, 1895. - X, 251 стр. ; 20 см
463. ЛОВЧЕВИЋ, Стеван
Општа историја : за ниже разреде средњих школа. Стари век / од Ст. Ловчевића. - 5. скраћено изд. - У Београду : Државна штампарија краљевине Србије, 1909. - 102 стр. : илустр. ; 25 см.
464. ЛОЗАНИЋ, Сима М.
О кукурузу као ... / Сима М. Лозанић.

465. ЛОЗАНИЋ, Сима М.
Историја поимања хемиских елемената и реформација хемије : јавно предавање С. М. Лозанића : држано у дворани Велике школе 4. марта 1890. - У Београду : у штампарији Краљевине Србије, 1890. - [2], 29, [2] стр. ; 24 см.
466. ЛОТИ, Пјер
Исландски рибар : роман Пјера Лотија / превела Тилија Довијанићева. - Београд : Српска књижевна задруга, 1899 (Загреб : Српска штампарија). - XX, 157 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 56).
467. ЛУЧИЋЕВИЋ, М. Н.
L' Agriculture en Serbie / М. Н. Lučićević.
468. ДЕ Амичис, Едмондо
Љубав према књици / по Edmondu de Amicisu ; са напоменама неколико српских књижевника ; [превео Марко Цар]. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1899. - 37 стр., [2] стр. са таблама : илустр. ; 16 см.
469. ЉУБИНКО
Суђаје (суђенице) : драмолет у два чина по народном веровању / написао Љубинко. У: Летопис Матице српске. - ISSN 0025-5939. - Књ. 155, св. 3 (1888), стр. 27-48.
470. МИЛАШ, Никодим
Никола Милетић : народни добротвор / Написао А. Н. М. - Задар : Печатња Виталиани и Јанковић, 1885. - 35 стр., [1] лист с таблом : слика Н. М. Милетића ; 21 см.
471. МАГАРАШЕВИЋ, Георгије
Кратка всемирна историја / отъ Георгија Магарашевича. - [Пешта] : трошкомъ Матице сербске, 1831 (у Будиму : Писмени Кр. Всеучилища Пештанскогъ). - [12], 155, [4] стр., [1] лист с портретом Георгија Магарашевића ; 20 см.

472. МАДАЧ, Имре
Човекова трагедија / од Имбра Мадача ; превео З.-Ј. Јовановић. – У Новоме Саду :
штампарија А. Пајевића, 1890. - [4], 179, [1] стр. : илустр. ; 22 см.
473. МАЈЗНЕР, Павле Ј.
Увод у изучавање руског језика : с нарочитим обзиром на школе и самоуке /
написао Павле Ј. Мајзнер. - У Београду : штампано у Државној штампарији
Краљевине Србије, 1904. - 80 стр. ; 26 см
474. МАЈКОВ, Аполон Александрович
Историја српскога народа / написао А. Мајков ; с рускога превео Ђ. Даничић. –
2. изд. - У Биограду : Државна штампарија, 1876. - 347 стр. ; 21 см.
475. МАНАСЕЈИН, Марија
Гајење мале деце / Марија Манасејина ; превела с руског Др. Драга Љочића. - У
Београду : У Краљевско-српској државној штампарији, 1885. - III, 190, [1] стр. ; 23
см.
476. МАКДАФ
Приче о Витлејему / од Макдуфа ; с енглеског превела Елодија Ј. Мијатовићка. - У
Београду : У Државној штампарији, 1874. - 53 стр. ; 26 см.
477. МАКИЈАВЕЛИ, Николо
Владалац / Николо Макиавели ; превео са италианског Миодраг Ристић. - Београд :
Г. Кон, 1907 (Београд : "Доситије Обрадовић). - IV, 124 стр. ; 20 см.
478. МАКСИМОВИЋ, Милан. М.
Србија за време намесништва / написао Милан М. Максимовић. - У Београду : У
Државној штампарији, 1872. - 86 стр. ; 21 см.

479. МАКУШЕВ, Викентиј
[Историјски споменици Јужних Словена и околних народа : из италијанских архива и библиотека. Књ. 2, Ђенова, Мантова, Милано, Палермо, Турин / исписао Вићентије Макушев]. - [У Београду : у штампарији Краљевине Србије, 1882]. - VI, [1], 323 стр. ; 23 см. - ([Гласник Српског ученог друштва. Одељак 2 ; књ. 14]).
480. МАЛЕТИЋ, Ђорђе
Стогодишњица Вука Стеф. Карацића : апотеоза у четири чина са предигром / написао Ђорђе Малетић. - У Београду : Штампарија Краљевине Србије, 1888. - XI, 137 стр. ; 19 см.
481. МАНТЕГАЦА, Паоло
Мудрост живота : (глава) : за младеж / од П. [Паола] Мантегаце ; превео Јован Данић. - Београд : Издање Задужбине И.М. Коларца, 1906. - 19 см.
482. МАРКОВИЋ, Богдан Ст.
Економски и правни односи код земљорадничких задруга у Србији / Богдан Ст. Марковић. – Београд : Станојевић, 1909. – 189 стр. ; 8°
483. МАРКОВИЋ, Ђорђе
О интелигенцији човека и животиња / по Брике-у , Рекламу, Дарвину и другим написао Ђорђе Марковић. - У Београду : Државна штампарија, 1881. - VII, 72 стр. ; 20 см.
484. МАРКОВИЋ Адамов, Павле
На сѣлу и прѣлу / приповетке Паје Марковића Адамова. - Београд : Српска књижевна задруга, 1901 (Ср. Карловци : Српска манастирска штампарија). - 177 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 69).
485. МАРКОВИЋ, Радослав

Православна српска парохија у Инђији крајем 1900 године / написао Радослав Марковић. - Сремски Карловци : Српска манастирска штампарија, 1901. - 38 стр. ; 21 см.

486. МАРКОВИЋ, Светозар

Начела народне економије или Наука о народном благостању. Св. 1, (Производња и теорија умножавања људства) / по Н. Г. Чернишевском израдио Светозар Марковић. - Београд : Н. Стевановић и дружина, 1874 (Београд : Н. Стевановић и дружина). - 200 стр. ; 25 см. - (Целокупна дела Светозара Марковића = Oeuvres complètes de S. Markovitch. = S. Markowitsch' sämtliche Werke = Полное собрание сочинений С. Марковича ; књ. 1).

487. МАРТЕНС, Ф.

Европска политика : (историја међународних односа и међународног права) / од Ф. Мартенса ; с руског превео Гојко Павловић. - Београд : Нова штампарија - "Давидовић", 1909. - 141 стр. ; 24 см.

488. МАРТИНЕЗ, Алберто Б.

Baedeker de la République Argentine Alberto B. Martinez. – Barcelone : A. López Robert. – 3. ed. – 1907.

489. МАСАРИК, Томаш Гариг

О задаћама ђака / Т. Г. Масарик ; превео Иван Шајковић. - Београд : Штампарија Мате Јовановића, 1902. - 31 стр. ; 21 см. - (Издање Покрета ; 3)

490. МАТАВУЉ, Симо

Завјет : драмат у четири чина / написао Симо Матавуљ. - У Биограду : Српска књижевна задруга, 1897 (у Биограду : штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). - 83, 24 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 43).

491. МАТАВУЉ, Симо

Ускок / написао С. Матавуљ. - Београд : Српска књижевна задруга, 1902 (Београд : штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). - 237 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 75).

492. МАТАВУЉ, Симо

Немирне душе / Симо Матавуљ. - Београд : С. Б. Цвијановић, 1908. - 187, II стр. ; 22 см.

493. МАТАВУЉ, Симо

Живот / Симо Матавуљ. - Београд : С. Б. Цвијановић, 1904 (Београд : "Доситије Обрадовић"). - 144 стр. ; 19 см

494. МАТАВУЉ, Симо

Приморска обличја : нове приче С. [Симе] Матавуља. - У Новом Саду : Браћа М. Поповића, 1899. - 176 стр. ; 19 см. - (Јубиларна књига)

495. МАТАВУЉ, Симо

Три приповијетке / Симо Матавуљ. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1899 (Мостар : Пахер и Кисић). - 80 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; св. 4)

496. МАТАВУЉ, Симо

Пошљедњи витезови. [Св. 1] / Симо Матавуљ. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1903 (Мостар : Пахер и Кисић). - 96 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека. књ. 9 ; св. 43)

497. МАТАВУЉ, Симо

Сврзимантија. [Св. 2] / Симо Матавуљ. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1903 (Мостар : Пахер и Кисић). - 87 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека. књ. 9 ; св. 45)

498. МАТАВУЉ, Симо

Цар Дуклијан / Симо Матавуљ. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1906. - 49 стр. ; 16 см. - (Мала библиотека ; св. 115)

499. МАТАВУЉ, Симо
Из Црне Горе и приморја : приповијетке Симе Матавуља. [Књ. 1]. – У Новоме Саду : Српска књижара и штампарија браће М. Поповића, 1888. – 181 стр. ; 19 см
500. МАТАВУЉ, Симо
Из Црне Горе и Приморја : приповијетке Симе Матавуља. Књ. 2. – На Цетињу : У државној штапарији, 1889. - 168 стр. ; 18 см.
501. МАТИЋ, Гаја, прев.
Шта природа деци приповеда / с чешког превео Гаја М. Матић. – Београд : В. Валожич, [б. г.] (Београд : Штампарија Задруге штампарских раденика). - 104 стр. ; 16 см.
502. МЕДАКОВИЋ, Милорад Г.
Живот и обичаи Црногораца / написао В. М. Г. Медаковић. - У Новом Саду : брзотиском Епископске књигопечатње, 1860. - VI, 190 стр. ; 21 см.
503. МЕДАКОВИЋ, Милорад Г.
П. П. Нёгош : последњи владајући владика црногорски / од В. М. Г. Медаковића. - У Новоме Саду : Књигопечатная А. Пасвића, 1882. - X, 183, [1] стр., [4] листа с таблама ; 23 см.
504. МЕРИМЕ, Проспер
Коломба ; Кармен / приповетке Проспера Мериме ; превео Милан Грол. - Београд : Српска књижевна задруга, 1910 (Београд : "Доситије Обрадовић"). - VIII, 223 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 132)
505. МЕРИМЕ, Проспер
Хроника о владавини Карла IX. / Проспер Мериме ; превео с француског Душан Л. Ђокић. - Београд : Штампарија "Давидовић", 1908. - 284 стр. ; 19 см

506. ФРАНКЛИН, Бенџамин
Живот Бенџамина Франклина / с енглескога превео Чедомиљ Мијатовић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1901 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - XIX, 251 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 71)
507. МИЈАТОВИЋ, Чедомиљ
Деспот Ђурађ Бранковић : господар Србима, Подунављу и Зетском приморју. Књ. 1, Од ступања Ђурђева на владу год. 1427 до првог ослобођења Србије од Турака год. 1444. / написао Чедомиљ Мијатовић. - У Београду : Штампано у Државној штампарији, 1880. - XXVIII, 410 стр. ; 24 см. - (Издање Чупићеве задужбине ; 15)
508. МИЈАТОВИЋ, Чедомиљ
Деспот Ђурађ Бранковић. Књ. 2, Од првог ослобођења од Турака године 1444. до смрти Ђурђево године 1456. / написао Чедомиљ Мијатовић. – У Београду : штампано у Државној штампарији, 1882. - [6], 323 стр. - (Издање Чупићеве задужбине ; 18)
509. МИЈАТОВИЋ, Чедомиљ
Историја трговине / написао Чед. [Чедомиљ] Мијатовић. - 2. изд. – У Београду : Д. М. Ђорић, [1893] ([б. м. : б. и.]). - 273 стр., IV стр. ; 22 см. - (Трговачка енциклопедија : зборник трговачких наука у 12 књига ; књ. 1)
510. МИЈАТОВИЋ, Чедомиљ
Цариградске слике и прилике : путописне црте / од Чедо Мијатовића. – У Новом Саду : Матица српска, 1901 ([б. м. : б. и.]). - [4], 254 стр., [5] листова с таблама ; 20 см. - (Књиге Матице српске ; бр. 3)
511. МИЈАТОВИЋ, Чедомиљ
Сиромас Марко / Чедо Мијатовић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1904. - 131 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; књ. 14 ; св. 67-68)

512. МИЈАЛКОВИЋ, Сава Д.
Из немачке лирике / преводи Саве Д. Мијалковића. - Београд : Српска књижевна задруга, 1905 (Београд : Нова штампарија "Давидовић"). - X, 229 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 98)
513. МИЛАДИНОВИЋ, Мих. Ј.
Историја Срема / написао Мих. Ј. Миладиновић. - Београд : Општина града Београда, 1903. - 227 стр. ; 20 см
514. МИЛАКОВИЋ, Димитрије
Историја Црне Горе / написао Д. Милаковић. - Панчево : Браћа Јовановић, [1888]. – 250 стр. ; 15 см
515. М.[МИЛЕНКОВИЋ], Таса Ј.
Живот за динар : криминална приповетка / од Тасе Ј. М. – Издање уредништва "Пороте". - Београд : Штамп Задруге штампарских раденика, 1880. - 107 стр. ; 20 см.
516. ДЕФО, Данијел
Робинзон Крузе : са 115 слика за српску младеж / са шведског превео Јов.[ан] П. Милијевић. – Београд : Штампарија Д. Димитријевића, 1904. – 326 стр. : илустр. ; 8°
517. МИЛИЋЕВИЋ, Милан Ђ.
Милићевићева књига. - Београд : Српска књижевна задруга, 1909 (Београд : Штампарија "Србија"). - 166, [2], XI стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 123)
518. МИЛИЋЕВИЋ, Милан Ђ.
Краљевина Србија / од М. Ђ. Милићевића. - Београд : Штампарија Напредне странке, 1884. - 39 стр. ; 14 см

519. МИЛИЋЕВИЋ, Милан Ђ.

Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба / написао М. Ђ. Милићевић. - У Београду : у Српској краљевској штампарији, 1888. - XVI, 874 стр. ; 26 см. - (Књига Чупићеве задужбине ; књ. 27)

520. МИЛИЋЕВИЋ, Милан Ђ.

Кнежевина Србија : географија - орографија - хидрографија - топографија - археологија - историја - етнографија - статистика - просвета - култура - управа / написао М. Ђ. Милићевић. - [1. изд.]. - У Београду : У Државној штампарији, 1876. - XXIV, 1253 стр., [4] листа са статистичким и геогр. картама Србије : табеле ; 23 см.

521. МИЛИЋЕВИЋ, Милан Ђ.

Кнез Милош у причама / од М. [Милана] Ђ. Милићевића. - У Београду : Штампарија Краљевине Србије, 1891. - XI, 310 стр. ; 21 см

522. КАРАЂОРЂЕ у говору ...

Карађорђе у говору и у твору / средио М. [Милан] Ђ. Милићевић. - Београд : Чупићева задужбина, 1904 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - VIII, 133 стр. ; 21 см. - (Издање Чупићеве задужбине ; 55)

523. МИЛИЋЕВИЋ, М.[Милан] Ђ.

Омер Челебија : приповијести из живота српског народа / написао М. Ђ. Милићевић. - Београд : Напредна странка, 1886. - 266 стр. ; 16 см. - (Коларчев фонд ; 2)

524. МИЛИЋЕВИЋ, Милан Ђ.

И живот је школин предмет : путописна црта од Београда преко Загреба и Трста до Млетака / написао М. Ђ. Милићевић. - У Београду : Државна штампарија, 1871. - 39 стр. ; 23 см

525. МИЛИЋЕВИЋ, Милан Ђ.
Насеље : збирка прича, путних бележака, и других краћих састава / написао М.
Ђ. Милићевић. - Београд : П. Ђурчић, 1895. - V, 130 стр. ; 20 cm
526. МИЛИЋЕВИЋ, Милан Ђ.
Међудневице / М. Ђ. Милићевић. - [Б.м. : б.и., б.г.]. - 325 стр. ; 18 cm
527. МИЛИЋЕВИЋ, Милан Ђ.
Манастир Каленић : задужбина деспота Стефана Лазаревића : (1405-1427) / написао
М. [Милан] Ђ. Милићевић. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије,
1897 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - XVI, 53 стр. : слика
манастира ; 24 cm. - (Посебна издања / Српска Краљевска академија ; 8)
528. МИЛИЋЕВИЋ, Милан Ђ.
Живот Срба сељака / написао М. Ђ. Милићевић. - 2. прерађено и попуњено изд. - У
Београду : У Државној штампарији Краљевине Србије, 1894. - 485 стр. ; 24 cm
529. МИЛОВАНОВИЋ, Живота С.
Пружимо истинску помоћ нашем народу / Живота С. Миловановић. - Београд :
Штампарија Задруге штампарских радника, 1880. - XIV, 63 стр. ; 16 cm
.
530. МИЛОВАНОВИЋ, Јован С.
Српска стенографија : (систем Габелсбергеров) / од Јов. [Јована] С. Миловановића ;
израдили Леополд Бауер и Франђишек Долејшка. - 3. изд. - У Београду : Државна
штампарија, 1885 (у Београду : Државна штампарија). - 71, 49 стр. ; 17 cm
531. МИЛОЈЕВИЋ, Андра Ј.
За отаџбину : с једном картом знаменитих места / од Анд. Ј. Милојевића. - Београд :
Издање Уредништва ратника, 1904 (Београд : Д. Димитријевић). - XXIV, 441 стр. ;
24 cm

532. МИЛОСАВЉЕВИЋ, Живко М.
Римско приватно право / Живко М. Милосављевић. - У Београду : [б. и.], 1899. -
VIII, 301 стр. ; 24 cm
533. МИЛОСАВЉЕВИЋ, Живко М.
Римско приватно право / написао Живко М. Милосављевић. Књ. 3, Наследно право.
- Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1900 (Београд : Државна
штампарија Краљевине Србије). - VII, 265 стр. ; 24 cm.
534. МИЛОШЕВИЋ, Милош С.
Повећање народног богатства наводњавањем земљишта : по примеру културних
народа/ јавно предавање држао у Дому Српског пољопривредног друштва М. С.
Милошевић. – У Београду : издање аутора (Београд : Државна штампарија
Краљевине Србије), 1901. – 46 стр. ; 8°
535. МИЛУТИНОВИЋ, Сима
Лирске песме / Сима Милутиновић Сарајлија. - Београд : Српска књижевна
задруга, 1899 (Београд : Штампано у српској штампарији у Загребу). - (Српска
књижевна задруга ; књ. 52)
536. МИЛУТИНОВИЋ-Сарајлија, Сима
Историја Србије : од почетка 1813е до конца 1815е године / списаније Симе
Милутиновића Сарајлије. - 2. изд. - У Београду : Штампарија Краљевине Србије,
1888. - 546 стр. ; 24 cm. - (Скупљени списи Симе Милутиновића Сарајлије ; 1).
537. МИЛ, Џон Стјуарт
Потчињеност женскиња / од Џона Стјуата Миља ; с предговором Св. Марковића и
Брајтовим говором. – У Београду : у Државној штампарији, 1871. – XVI, 228 str. ; 8°
538. МИЉАНОВ, Марко

Примјери чојства и јунаштва / побилежио Марко Миљанов Поповић Дрекаловић. - [Београд] : Чупићева задужбина, 1901 (Београд : У Државној штампарији Краљевине Србије). - 103 стр. ; 24 см. - (Издање Чупићеве задужбине ; 45)

539. МИЉКОВИЋ, Веља М.

Вештица : новела / Веља М. Миљковић. - У Новоме Саду : Браћа М. Поповића, 1886. - 58 стр. ; 18 см

540. МИЉКОВИЋ, Љубомир

Наука о човеку : соматологија и антропологија : с 11 таблица, 2 карте и 244 слике у тексту / за школску и приватну потребу израдио Љубомир Миљковић. - У Београду : Краљевско-српска државна штампарија, 1891. - XXXI, 574 стр. : илустр. ; 24 см.

541. МИЉКОВИЋ, Љубомир

О сељењу тица / од Љубомира Миљковића. – У Београду : Прва удеоничка штампарија, 1887. – 32 стр. ; 8°

542. Ми – ко

И по другипут спасимо

543. МИОДРАГОВИЋ, Јован

Најобичније грешке у настави и васпитању школском / написао Ј. Миодраговић професор учитељске школе у Београду. - Београд, 1894. ([Београд] : Штампано у Држ. штампарији Краљевине Србије). - 243, XII стр. ; 19 см

544. МИОДРАГОВИЋ, Јован

У Вукову завичају : путна слика / од Ј. Миодраговића. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1897. - 47 стр. ; 18 см.

545. МИОДРАГОВИЋ, Јован

Педагогија према другим наукама : (извештај министарству просвете и црк. послова) / од Ј. Миодраговића. – Београд : Штампано у Краљ.-срп. државној штампарији, 1884. – 72 стр. ; 8°.

546. МИТРОВИЋ, Александар Љ.

Са Влтаве на Вардар / Александар Љ. Митровић.⁵⁹⁵

547. МИТРОВИЋ, Милорад Ј.

Песме Милорада Ј. Митровића. - Београд : Српска књижевна задруга, 1910 (Београд : "Доситије Обрадовић"). - VI, 150, III, IV стр. : ауторова слика ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 127)

548. МИХАИЛ, митрополит српски

Животопис пресвете Богородице са науком православне цркве о њој / израдио ае. митрополит српски Михаил. - У Новом Саду : А. Пајевић, 1886 (Нови Сад : А. Пајевић). - 312 стр. ; 19 см

549. МИХАИЛОВИЋ, Јеленко

Фотографија у астрономији : као метода за испитивање физичке природе небесних тела / написао Јеленко Михаиловић. - У Београду : [б. и.], 1905 (У Београду : Државна штампарија Краљевине Србије). - Стр. 1-19 ; 25 см

550. МОЛИЈЕР

Смешне прециозе : комедија / Молијер ; с француског превео Душан Л. Ђокић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1908. - 56 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; књ. 32, св. 156)

551. МОЛИЈЕР

⁵⁹⁵ Највероватније да се ради о наслову Са Влтаве на Нишаву / Александар Љ. Митровић, али због недостатка података не може се закључити да ли се ради о књ. 1 или књ. 2. Оба наслова издата су у Задру у штампарији Шпира Шантале 1898, односно 1899. године (примедба Б. Д.)

Тартиф : комедија у пет чинова ; Тврдица : комедија у пет чинова / написао Молијер ; [прво дело] превео Јован Ђорђевић, [друго дело] превео Владан Ђорђевић. - У Београду : Српска књижевна задруга, 1895 ([Београд] : Државна штампарија Краљевине Србије). - VIII, 151 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 27)

552. МОСХАЋ, Игњат

Хришћански дом Игњата Мосхаћа ; [превео с грчког архимандрит Фирмилијан ; приредио Јован Станојевић]. - [3. изд.]. - Београд : Нова електрична штампарија Петра Јоцковића, 1902 (Београд : Нова електрична штампарија Петра Јоцковића). - 79 стр. ; 20 см

553. МАТКОВИЋ, Петар

Hrvatska i Slavonija u svojih fizičnih i duševnih одношajih : spomenica za svjetsku izložbu u Већу 1873 / na poziv visoke Kr. hrvatsko-slavonske zemaljske vlade napisao Petar Matković. - U Zagrebu : Štamparija Dragutina Albrechta, 1873. - [8], 160 стр. ; 22 см.

554. НЕДЕЉКОВИЋ, Милан

Опредељење часа помоћу сунчаника / од Милана Недељковића. – Београд : Краљевско српска државна штампарија, 1902. - 130 стр. : табеле, граф. прикази ; 24 см.

555. НЕДЕЉКОВИЋ, Милан

Посматрање температуре и ваздуха : упуства и прописи за станице IV реда / Милан Недељковић. – Београд : Опсерваторија, 1902.

556. НЕДЕЉКОВИЋ, Милан

Посматрање снежног покривала земљиног : упутства и прописи / Милан Недељковић. – Београд : Опсерваторија, 1902.

557. НЕДЕЉКОВИЋ, Милан
Метеоролошка упутства за станице III реда и ниже станице / Милан Недељковић. – У Београду : Државна штампарија, 1895.
558. НЕДЕЉКОВИЋ, Милан
Метеоролошка упутства за српске стације / саставио Милан Недељковић. - Београд : штампано у Српско-краљевској државној штампарији, 1888. - [2], II, VI, [2], IV, 261 стр., [5] пресавијених листова, [2] листа с таблом ; 23 cm
559. НЕДЕЉКОВИЋ, Милан
Посматрање последњих слана с пролећа и првих с јесени / Милан Недељковић. – Београд : Државна штампарија, 1902.
560. НЕДЕЉКОВИЋ, Милан
Кишомерска упутства / од Милана Недељковића. – Београд : Опсерваторија (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије), 1903. – IX ; 128 стр. ; 8°
561. НЕДЕЉКОВИЋ, Милан
Кишомерне станице : упутства и прописи. – Београд : Опсерваторија, 1902.
562. НЕДЕЉКОВИЋ, Милан
Кратко упутство за кишомерке стације / од Милана Недељковића. – Београд : Опсерваторија (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије), 1902 тј. 1903. – 26 стр. ; 8°
563. НЕДЕЉКОВИЋ, Светозар
О развиту индустрије : приступно предавање из механичке технологије држао на Великој школи 6. нов.1904. год. Светозар Недељковић. – Београд . аутор (Београд : Штампарија Аце М. Станојевића), 1905. – 40 стр. ; 8°
564. НЕДИЋ, Љубомир

Критичке Студије Д-ра Љубомира Недића. Књ. 1. - Београд : Српска књижевна задруга, 1910 (Београд : Штампарија Саве Раденковића и брата). - XIII, [3], 108, [3] стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 131)

565. НЕДИЋ, Љубомир

Из новије српске лирике : критичке студије Љубомира Недића. - Београд : Штампарија Краљевине Србије, 1893. - XIV, 80 стр. ; 20 см

566. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Писма из Италије / Љубомир П. Ненадовић. - [3. изд.]. - Београд : Српска књижевна задруга, 1907 (Београд : "Доситије Обрадовић"). - 156 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 107)

567. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Св. 1, [Песме : 1843-1851] / Љубомир П. Ненадовић. - 2. поправљено и умножено изд. - Београд : Накладом Књижаре Љ. Јоксимовића, 1892 (Београд : Парна штампарија Народ. радикалне странке). - 120 стр. : фотогр. аутора ; 20 см

568. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Св. 2 / Љубомир П. Ненадовић. - 2. поправљено и умножено изд. - Београд : Накладом Књижаре Љ. Јоксимовића, 1892 (Београд : Парна штампарија Народ. радикалне странке). - 120 стр. ; 21 см

569. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Св. 3. - 2. поправљено и умножено издање. - Београд : Накладом Књижаре Љ. Јоксимовића у Београду, 1893 (Београд : Народна радикална штампарија). - 120 стр. ; 21 см

570. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Св. 4 / Љубомир П. Ненадовић. - 2. поправљено и умножено изд. - Београд : Накладом Књижаре Љ. Јоксимовића, 1893 (Београд : Парна радикална штампарија). - 120 стр. ; 21 cm

571. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Св. 5 / Љубомир П. Ненадовић. - 2. поправљено и умножено изд. - Београд : Накладом Књижаре Љ. Јоксимовића, 1893 (Београд : Парна радикална штампарија). - 120 стр. ; 21 cm

572. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Св. 6 / Љубомир П. Ненадовић. - 2. поправљено и умножено изд. - Београд : Љ. Јоксимовић, 1893 (Београд : Парна радикална штампарија). - 120 стр. ; 19 cm

573. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Св. 7. - 2. поправљено и умножено изд. - У Београду : Накладом Књижар Љ. Јоксимовића, 1893 (Београд : Парна радикална штампарија). - [4], 112 стр. ; 20 cm

574. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Св. 8. - 2. поправљено и умножено изд. - У Београду : Накладом Књижаре Љ. Јоксимовића, 1893 (Београд : Парна радикална штампарија). - 56 стр. ; 21 cm

575. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Св. 9. - 2. поправљено и умножено изд. - У Београду : Накладом Књижаре Љ. Јоксимовића, 1894 (Београд : Парна радикална штампарија). - 94 стр. ; 21 cm

576. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Св. 10. - 2. поправљено и умножено изд.
- У Београду : Накладом Књижаре Љ. Јоксимовића, 1894 (Београд : Парна
радикална штампарија). - 128 стр. ; 21 см

577. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Св. 11. - 2. поправљено и умножено изд.
- У Београду : Накладом Књижаре Љ. Јоксимовића, 1894 (Београд : Парна
радикална штампарија). - 96 стр. ; 21 см

578. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Св. 12. - Друго поправљено и умножено
издање. - У Београду : Накладом Књижаре Љ. Јоксимовића, 1894 (Београд : Парна
радикална штампарија). - 96 стр. ; 21 см

579. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Св. 13. - Друго поправљено и умножено
издање. - У Београду : Накладом Књижаре Љ. Јоксимовића, 1894 (Београд : Парна
радикална штампарија). - 96 стр.

580. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Св. 14. - 2. поправљено и умножено изд.
- У Београду : Накладом Књижаре Љ. Јоксимовића, 1894 (Београд : Парна
радикална штампарија). - 100 стр. ; 20 см

581. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Св. 15. - Друго поправљено и умножено
издање. - У Београду : Накладом Књижаре Љ. Јоксимовића, 1895 (Београд : Парна
радикална штампарија). - 79 стр. ; 20 см

582. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Св. 16. - Друго поправљено и умножено издање. - У Београду : Накладом Књижаре Љ. Јоксимовића, 1895 (Београд : Парна радикална штампарија). - 100 стр.

583. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Св. 17. - Друго поправљено и умножено издање. - У Београду : Накладом Књижаре Љ. Јоксимовића, 1895 (Београд : Парна радикална штампарија). - 91 стр.

584. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Св. 18. - Друго поправљено и умножено издање. - У Београду : Накладом Књижаре Љ. Јоксимовића, 1895 (Београд : Парна радикална штампарија). - 67 стр.

585. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Св. 19. - Друго поправљено и умножено издање. - У Београду : Накладом Књижаре Љ. Јоксимовића, 1895 (Београд : Парна радикална штампарија). - 122 стр.

586. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Св. 20. - Друго поправљено и умножено издање. - У Београду : Накладом Књижаре Љ. Јоксимовића, 1895 (Београд : Парна радикална штампарија). - 147, [1] стр.

587. НЕНАДОВИЋ, Љубомир П.

О Црногорцима : писма са Цетиња 1878. године / од Љуб. П. Ненадовића. - У Новом Саду : Таса Стојановић, 1889 (Нови Сад : А. Пајевић). - 315 стр. ; 19 см

588. НЕНАДОВИЋ, Матија

Мемоари Проте Матије Ненадовића / издао [и приредио] Любомир Ђ. П. Ненадовић.
- У Београду : у Државној књигопечатњи, 1867. - [4], 382 стр., [1] лист с
портретом аутора ; 21 cm

589. НЕНАДОВИЋ, Константин Н.

Живот и дела великог Ђорђа Петровића Кара-Ђорђа Врховног Војводе, ослободиоца
и Владара Србије и живот његови Војвода и јунака : као градиво за Србску
Историју од године 1804 до 1813 и на даље / сабро написао и издо Константин Н.
Ненадовић. - Беч : Штампарија Јована Н. Вернаја, 1883-1884. - 2 књ. ; 24 cm

590. НЕНАДОВИЋ, Матеја

Мемоари проте Матије Ненадовића. - Београд : Српска књижевна задруга, 1893 (у
Београду : Држ. штампарија Краљевине Србије). - XXV, 311 стр., [1] лист са
ауторовом сликом, [1] пресавијен лист с факс. рукописа ; 20 cm. - (Српска
књижевна задруга ; 9)

591. НИКШАНОВИЋ, Божидар

Bosnien und Herzegovina unter der Verwaltung der österreichisch-ungarischen Monarchie
und die österr.-ungar. Balkanpolitik : eine politisch-ökonomische Darstellung der
gegenwärtigen Zustände : in 4 Bänden. Bd. 1, Berliner Kongress 1878 und die Agrarfrage
/ verfasst von Božidar Nikaschinovitsch. - Berlin : Thormann & Goetsch, 1901. - VII,
171 str. ; 24 cm

592. ПЕТРОВИЋ Његош, Никола I

Скупљене пјесме / од Николе I. - 2. попуњено изд. - Цетиње : Књ. црн. државна
штампарија, 1910. - 162 стр. ; 23 cm

593. ПЕТРОВИЋ Његош, Никола I

Потоњи Абенсераж / Никола I Петровић. – Цетиње : Црногорска државна
штампарија, 1888. – 91 стр. ; 23 cm.

594. ПЕТРОВИЋ Његош, Никола I
Књаз Арванит / Никола Петровић Његош. – Цетиње : Државна штампарија, 1895. –
86 стр. ; 21 cm.
595. НИКШИЋ, Н. М. Домишљан
Грозна успомена / од Н. М. Никшића Домишљана. - Београд : Н. Стефановић и
Друга, 1877 (Београд : Н. Стефановић и Друга). - 176 стр. ; 17 cm.
596. НИНЧИЋ, Момчило А.
О порезу на приход с погледом на наше законодавство / написао Момчило А.
Нинчић. – Београд : Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије, 1901. –
100 стр. ; 8°
597. ВОЛТЕР
Историја Карла XII / од Волтера ; превео Стојан Новаковић. – У Београду : Српска
књижевна задруга, 1897 (у Београду : Држ. Штампарија Краљевине Србије). - XVI,
[2], 244, [3] стр. ; 20 cm. - (Српска књижевна задруга ; 41)
598. НОВАКОВИЋ, Стојан
Васкрс државе српске : политичко-историјска студија о првом српском устанку
1804-1813 / написао Стојан Новаковић. - 2. попуњено и поправљено изд. - Београд :
Српска књижевна задруга, 1904 (Београд : штампано у Државној штампарији
Краљевине Србије). - [4], 252 стр. ; 19 cm. - (Српска књижевна задруга ; 87)
599. НОВАКОВИЋ, Стојан
Турско царство пред Српски устанак : 1780-1804 / испитивања и цртежи Стојана
Новаковића. - Београд : Српска књижевна задруга, 1906 (Београд : "Давидовић"). -
VIII, 429, [2] стр. ; 19 cm. - (Српска књижевна задруга ; 94)
600. НОВАКОВИЋ, Стојан

Српска граматика / саставио Стојан Новаковић. - 1. целокупно изд. – У Београду : Државна штампарија, 1894. - XXV, 512 стр. ; 23 cm

601. НОВАКОВИЋ, Стојан

Срби и Турци XIV и XV века : историјске студије о првим борбама с најездом турском пре и после боја на Косову / од Стојана Новаковића. - [Београд] : Чупићева задужбина, 1893 (Београд : Државна штампарија). - VII, 397 стр. ; 24 cm. - (Издање Чупићеве задужбине ; 33)

602. НОВАКОВИЋ, Стојан

С Мораве на Вардар : 1886 / путне белешке Стојана Новаковића. – Београд : Краљевска српска државна штампарија, 1892. - 76 стр. ; 23 cm

603. НОВАКОВИЋ, Стојан

Матије Властара Синтагмат : азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила : словенски превод времена Душанова / издао Стојан Новаковић. - Београд : Штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1907. - [8], LXXXVII, [1], 621, [2] стр. ; 24 cm. - (Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа. Одељење 1, Споменици на српском језику ; књ. 4 / Српска краљевска академија)

604. НОВАКОВИЋ, Стојан

Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима ; легенда о Владимиру и Косари : културно-историјске студије Стојана Новаковића. - Београд : Српска краљевска академија, 1893 (у Београду : Државна штампарија Краљевине Србије). - VIII, 299 стр. ; 24 cm. - (Посебна издања : Српска краљевска академија ; књ. 3. Философски и филолошки списи ; књ. 1)

605. НОВИЋ-Оточанин, Јоксим

Милошева или Јунаштво Милоша Обреновића кнеза од Србије. Књ. 1 / из српства Јоксима Новића. - У Новом Саду : Трошком Игњата Фукса књиговевезца и

књигопродавца, 1860 (у Новом Саду : Брзотиском Ђ. Каулицѝ, Ђ. ФуксѢ). - [2],
147 стр. ; 19 см

606. НОВИЋ-Оточанин, Јоксим

Бирчанин Илија оборкнез изпод Међедника / Из српства Јоксима Новића
Оточанина. - У Новом Саду : Епископска печатња, 1862. - VIII, 249 стр. ; 20 см

607. НИКОЛИЋ, Коста Д.

Покушај да се изложи развиће апотекарске струке у Србији за последњих сто
година / од Косте Д. Николића. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије,
1904.

608. НИС, Ернест

Порекло међународног права / [од] Ернеста Ниса ; превео и допунио М. Р. Веснић.
- Београд : Државна штампарија, 1895 (Београд : Државна штампарија). - 538 стр. ;
22 см

609. ОЛЕНДОРФ, Георг Хајнрих

Нова метода Г. Х. Олендорфа за учење француског језика : у школи и ван школе.
Књ. 1. - У Београду : Државна штампарија, 1875. - V, 585, VI ; 22 см

610. НУШИЋ, Бранислав

Пучина и Обичан човек / написао Бранислав Ђ. Нушић. - Београд : Српска
књижевна задруга, 1905 (Београд : Штампарија "Доситије Обрадовић"). - 186 стр. ;
19 см. - (Српска књижевна задруга)

611. НУШИЋ, Бранислав

Кнез од Семберије : историјска сцена / Бранислав Нушић. - У Мостару : Пахер и
Кисић, 1900 (Мостар : Пахер и Кисић). - 57 стр. ; 16°. - (Мала библиотека. књ. 3 ;
св. 14)

612. НУШИЋ, Бранислав
Шопенхауер : хумореска у једном чину / Бранислав Ђ. Нушић. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1902 (Мостар : Пахер и Кисић). - 50 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека. књ. 8 ; св. 37)
613. НУШИЋ, Бранислав
Мало позориште. Св. 1 / Бранислав Ђ. Нушић. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1903 (Мостар : Пахер и Кисић). - 46 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека. књ. 13 ; св. 63)
614. НУШИЋ, Бранислав
Мало позориште. Св. 2 / Бранислав Ђ. Нушић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1905. - 54 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека)
615. НУШИЋ, Бранислав
Данак у крви : драмски фрагмент у једном чину / Бранислав Ђ. Нушић. – У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1909. - 45 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; књ. 33 ; св. 163)
616. ПЕТРОВИЋ Његош, Петар II
Лажни цар Шћепан Мали : историческо збитије осамнаестогa вијека / од Петра Петровића Његоша. - Београд : Српска књижевна задруга, 1902 (Загреб : М. Маравић). - 65, 212 стр. : илустр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 65)
617. ПЕТРОВИЋ Његош, Петар
Слободијада : епски спјев у десет пјесама владике црногорског Петра II. Петровића Његоша. - Панчево : Браћа Јовановић, [б. г.] (у Панчеву : Браћа Јовановић). - 184 стр. ; 16 см. - (Народна библиотека Браће Јовановића ; св. 49; 51; 53) (Дела Његушева)
618. ОБИЧАЈИ народа

Обичаји народа српскога. Књ. 1. - У Београду : Српска краљевска академија, 1907 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - VIII, 529 стр. ; 25 см. - (Српски етнографски зборник / Српска краљевска академија ; књ. 7. Обичаји народа српскога ; књ. 1)

619. СРПСКЕ народне приповијетке

Српске народне приповијетке / [сакупио Јеремије[!] Обрад. Караџић]. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1905. - 76 стр. ; 14 см. - ("Мала библиотека")

620. ОБРАДОВИЋ, Доситеј

Живот и прикљученија. 1, Писмо Харалампију / Доситеј Обрадовић. - Панчево : Браћа Јовановић, 1881. - 120 стр. ; 25 см.

621. ОБРАДОВИЋ, Доситеј

[Дела Доситејева. Живот и прикљученија] / [од] Димитрија Обрадовића названог у калуђерству Доситеја. - Панчево : Браћа Јовановић, [б. г.] (Панчево : Браћа Јовановић). - Стр. 65-128 ; 16 см. - (Народна библиотека Браће Јовановића ; св. 11. Дела Доситејева ; књ. 2)

622. ОБРАДОВИЋ, Доситеј

[Дела Доситејева. Живот и прикљученија] / [од] Димитрија Обрадовића названог у калуђерству Доситеја. - Панчево : Браћа Јовановић, [б. г.] (Панчево : Браћа Јовановић). - Стр. 129-185 ; 16 см. - (Народна библиотека Браће Јовановића ; св. 13. Дела Доситејева ; књ. 3)

Наслов према књ. 1.

623. ОБРАДОВИЋ, Доситеј

Басне Доситеја Обрадовића. Св. 1. - У Београду : Српска књижевна задруга, 1895 ([Београд] : Држ. штампарија Краљевине Југославије). - XIII, 179 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 22)

624. ОБРАДОВИЋ, Доситеј
Басне Доситеја Обрадовића. Св. 2. - У Београду : Српска књижевна задруга, 1896 (у Београду : Држ. штампарија Краљевине Србије). - VI, [2], 187, XX стр. ; 19 cm + дод. - (Српска књижевна задруга ; 29)
625. ОБРАДОВИЋ, Доситеј
Домаћа писма Доситеја Обрадовића. - Београд : Српска књижевна задруга, 1899 (Загреб : штампано у српској штампарији у Загребу). - XXXIV, [6], 202, [5] стр. ; 20 cm. - (Српска књижевна задруга ; 51)
626. ОБРАДОВИЋ, Доситеј
Избор поучних састава Доситија Обрадовића. - Београд : Српска књижевна задруга, 1904 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - XX, 240 стр. ; 19 cm. - (Српска књижевна задруга ; 86)
627. ЈЕВАНЂЕЉЕ природе
Јеванђеље природе : књига за сваку кућу / С немачког превео Миленко Обрадовић. - У Београду : [Издање преводиоца], 1871
628. ОГЊАНОВИЋ, Илија
О дифтеритичној вратобољи : за српске матере / написао Илија Огњановић. - У Новоме Саду : А. Пајевић, 1876 (у Новом Саду : Српска народна задружна штампарија). - 60 стр. ; 17 cm
629. ОГЊАНОВИЋ, Илија
Шала и сатира. Св. 1 / од Абуказема. - У Новом Саду : Ј. Јоцић и друг, 1881 (Нови Сад : Српска штампарија Свет. Милетића). - 86 стр. ; 18 cm
630. ОГЊАНОВИЋ, Илија

Шала и сатира. Св. 2 / од Абуказема. - У Новом Саду : Књижара Луке Јоцића и друга, 1881 (Нови Сад : Српска штампарија Свет. Милетића). – 78 стр. ; 19 cm

631. ОГЊАНОВИЋ, Илија

Шала и сатира. Св. 3 / од Абуказема. - У Новом Саду : Књижара Луке Јоцића и друга, 1882 (Нови Сад : Српска штампарија Свет. Милетића). – 79 стр. : илустр. ; 18 cm

632. ОГЊАНОВИЋ, Илија

Шала и сатира. Св. 4 / од Абуказема. - У Новом Саду : Књижара Луке Јоцића и друга, 1883 (Нови Сад : А. Пајевић). - 78 стр. ; 19 cm

633. ОГЊАНОВИЋ, Илија

Шала и сатира. Св. 5 / од Абуказема. - У Новом Саду : Књижара Луке Јоцића и друга, 1883 (Нови Сад : А. Пајевић). - 79 стр. ; 19 cm

634. ОДАБРАНЕ НАРОДНЕ ПЕСМИЦЕ

635. ОДАВИЋ, Петар Ј.

Новеле. Св. 1 / П. [Петар] Ј. Одавић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1905. - 160 стр. ; 15 cm. - (Мала библиотека ; св. 102-103)

636. ОЛФЕРЕ, Марија

Син срца / Марија Олфере

637. ОМЧИКУС, Дамјан Ћ.

Ђорђева љубав : новела / Д. Ћ. Омчикус. - У Новом Саду : Штампарија браће М. Поповића, 1905. - 38 стр. ; 25 cm

638. ОМЧИКУС, Дамјан Ћ.

Disjesta : слике, црте и приповијетке. Св. 1 / Д.[Дамјан] Ђ. Омчикус. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1899 (Мостар : Пахер и Кисић). - 85 стр. : илустр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; св. 2)

639. ОМЧИКУС, Дамјан Ђ.

Disjesta : слике, црте и приповјетке. Св. 2 / Д.[Дамјан] Ђ. Омчикус. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1900 (Мостар : Пахер и Кисић). - 86 стр. ; 17 см.

640. СИМИЋ, Светислав

Скопаљско владичанско питање : 1897-1902 / Павле Орловић⁵⁹⁶. - Београд : Штампарииа С. Николића, 1902. - 82 стр. ; 21 см.

641. ОРСИ, Пијетро

Нова Италија : историја последњих 150 година до доласка на престо Виторија Емануела III / написао Пијетро Орси ; превео с италијанског Миодраг Ристић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1909 (Београд : "Давидовић"). - X, 354 стр., [2] пресавијена листа с геогр. картом и генеал. таблицом : илустр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 125 ; 126)

642. ОСТОЈИЋ, Тихомир

Српска књижевност од велике сеобе до Доситеја Обрадовића / Тих. Остојић. - Ср. Карловци : Срп. Манастирска штампарија, 1905. - 128 стр. ; 19 см

643. ПАВЛОВИЋ, Гојко

Бугарска и Источна Румелија : њихов међународни, државно-правни и политички положај од 1876-1878 године / од Гојка Павловића. - Београд : Штампарииа "Давидовић", 1907. - 87 стр. ; 24 см

644. ПАВЛОВИЋ, Драгослав М.

⁵⁹⁶ Право име аутора Светислав Симић.

Србија и српски покрет у јужној Угарској 1848. и 1849. / од Драг. М. Павловића. - Београд : Српска краљевска академија, 1904 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - VI, 180 стр. ; 24 cm

645. ПАВЛОВИЋ, Драгољуб М.

Уједињење Немачке / написао Драгољуб М. Павловић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1898 (Београд : штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). - [4], VIII, 304, [4] стр., [2] пресавијена листа са генеал. таблицама ; 19 cm. - (Српска књижевна задруга ; 48)

646. ПАВЛОВИЋ, Ив.

Грех је греху приметак : сушта приповетка / од Ив. Павловића. – У Београду : Штампарија Краљевине Србије, 1895. - 43 стр. ; 26 cm

647. ПАВЛОВИЋ, Стеван

Естетика или Наука о лепоти : за школу и народ / написао Стеван Павловић. - У Новом Саду : Матица српска, 1895 (у Новом Саду : Браће М. Поповића). - VI, 203, XXVII стр. ; 19 cm

648. ПАВЛОВИЋ, Стеван

Сима Милутиновић Сарајлија : живот, књижевна радња и слика му / написао Стеван Павловић. - Нови Сад : Штампарија Српске књижаре браће М. Поповића, 1893. - 142 стр., [1] лист с портретом Симе Милутиновића Сарајлије ; 23 cm.

649. ПАЈЕВИЋ, Арса

Мала споменица са петстогодишње славе видовданске у Крушевцу и миропомазања Краља Александра у Жичи / А. Пајевић. - У Новом Саду : Издање и штампа А. Пајевића, 1889. - [8], 168 стр., [1] лист с таблом : илустр. ; 18 cm

650. ПАЈЕВИЋ, Арса

Писма из Москве са крунисања руског цара Николаја II Александровича и руске царице Александре Феодоровне : (са више слика) / написао А. Пајевић. - У Новоме Саду : А. Пајевић, 1896 ([у Новоме Саду : Ћ. Ивковић]). - [2], 208 стр., [2] листа с таблама : илустр. ; 19 см. - (Велика споменица из Русије ; св. 1)

651. ПАЈЕВИЋ, Арса

Из Црне Горе и Херцеговине : успомене војевања за народно ослобођење 1876. : (са тридесет и две слике) / написао А. Пајевић. - У Новом Саду : издање и штампа А. Пајевића, 1891. - [10], 456, [2] стр. : илустр. ; 19 см

652. ПАМУЧИНА, Јоаникије

Шаљиве српске народне приповијетке. Св. 1 / Јоаникије Памучина. – У Мостару : Пахер и Кисић, 1902 (Мостар : Пахер и Кисић). - 84 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека. књ. 8 ; св. 39)

653. ПАНДУРОВИЋ, Сима

Посмртне почести / Сима Пандуровић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1908. - 106, II стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; књ. 33, св. 161-162)

654. ПАНЧИЋ, Јосиф

Из природе / мањи списи Јосифа Панчића. - У Београду : Српска књижевна задруга, 1893 (у Београду : Држ. штампарија Краљевине Србије). - XXIX, [1], 182 стр. : ауторова слика ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 13)

655. ГРИЛПАРЦЕР, Франц

Јеврејка Толеђанка : Историска жалосна игра у пет чинова / Грилпарцер ; С немачког превео Јован Грчић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1903. - 121 стр. ; 14 см. - (["Мала библиотека"] ; књ. 22 и 23)

656. МАГАРАШЕВИЋ, Георгије

Педесет година свештенства његове светости Георгија Бранковића архиепископа и митрополита карловачког и патријарха српског : 1855.-1905. - Ср. Карловци : Српска манастирска штампарија, 1905 (Нови Сад : А. Пајевић). - 282 стр., [1] лист с таблом ; 25 cm

657. ПЕЛАГИЋ, Васа

Историја босанско-ерцеговачке буне у свези са српско-влашко-бугарско и руско-турским ратом, у години 1875, 1876, 1877, 1878 : (штудија за народ и државнике) : (са сликом пишчевом) / написао Васа Пелагић. - 3. попуњено изд. - Београд : Штампарија задруге штампарских радника, 1882. - XXVI, 221 стр. ; 21 cm.

658. ПЕЛАГИЋ, Васа

Борба народа америчког за слободу и независност / по К. Туму прерадио с ческог В. Пелагић. - У Златном Прагу : Трошком писца, 1872 (у Златном Прагу : У штампарији др. Ед. Грегга). - 115 стр. ; 18 cm

659. ПЕТКОВИЋ, Владимир К.

Терцијар у скопској равници / од Влад. К. Петковића. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1904. - 16 стр.

660. ТУНГУЗ-Перовић, Радован

Горштакиње. Књ. 1 / Радован Тунгуз-Перовић Невесињски. - [Београд] : Издање задужбине Илије М. Коларца, 1906 (Београд : Штампарија Светозара Николића). - 301 стр. ; 20 cm. - (Издање задужбине Илије М. Коларца ; 111)

661. ПЕТРОВИЋ, Влада К.

Нада : књига за ђаке - девојчице и дечаке : (са сликама) / написали Влада К. Петровић и Крста Димитријевић. - У Београду : Државна штампарија Краљевине Србије, 1908. - 135 стр. : илустр. ; 23 cm

662. ПЕТРОНИЈЕВИЋ, Бранислав

Историја новије философије. Део 1, Од ренесансе до Канта / од Бранислава Петронијевића. - Београд : штампано у Државној штампарији Краљевине Србије, 1903. - VII, 376 стр. ; 24 cm.

663. ПЕТРОНИЈЕВИЋ, Бранислав

Шопенхауер, Ниче, Спенсер / од Бранислава Петронијевића. - Београд : Књижара Геце Кона, 1910 (Београд : Штампарија "Доситије Обрадовић"). - [8], 226 стр. ; 23 cm

664. ПЕТРОНИЈЕВИЋ, Бранислав

Филозофија у "Горском вијенцу" / од Бранислава Петронијевића. - Нови Сад : Штампарија српске књижаре Браће М. Поповића, 1908. - 60 стр. ; 25 cm

665. ПИРХ, Ото Дубислав

Путовање по Србији у години 1829 / Ото Дубислав плем. Пирх ; српски превод од Драгише Т. Мијушковића. - [Београд] : Издање Академије наука, 1899 (У Београду : штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). - [2], VI, [3], 247 стр., [1] лист са сликом аутора ; 24 cm

666. ПЛАТОН

Сократова апологија / од Платона ; са елинскога превео и објаснио предговором и примедбама Д. Ј. Алексијевић. - Београд : Штампарија Н. Стефановића и дружине, 1873. - XIII, 126 стр. ; 17 cm

667. БАЛУГЦИЋ, Јован

Побожне забаве : написане по светоме писму и из истог изведене. – Треће издање. - У Београду : печатано у Државној штампарији, 1866. - [4], 115, XI, [9] стр. ; 17 cm

668. ПОДГРАДСКИ, Јосиф

Философично-педагогичка расправа о политично-народном васпитању / написао Јосиф Подградски. - У Новоме Саду : Платонова књигопечатња, 1868. - 83 стр. ; 20 см

669. ПОДГРАДСКИ, Јосиф

Лепосава и њено губилиште или Новоградске комендије : Сатирична драма у три радње, с песмама и предигром / Написао Јосиф Подградски. - У Новом Саду : Штампарија Игњата Фукса, 1869. - [4], 151, [1] стр. ; 18 см

670. ПОДЛИПСКА, Софија

Четири кћери : породична слика Софије Подлипске. 1 / превод с чешкога. - Панчево : Браћа Јовановић, [б. г.] (Панчево : Браћа Јовановић). - 64 стр. ; 16 см. - (Народна библиотека Браће Јовановића ; св. 26)

671. ПОДЛИПСКА, Софија

Четири кћери. 2. - Панчево : Браћа Јовановић, [б. г.] (Панчево : Браћа Јовановић). - Стр. 65-120 ; 16 см. - (Народна библиотека Браће Јовановића ; св. 30)

672. ПОЛИТ-Десанчић, Михаило

Бранивој кнез Захумски : историјска Драма у пет радња ; [Вереница Црногорка : новела] / од Мих. Полита-Десанчића. - У Н. Саду : брзотиском Игњата Фукса, 1868. - [4], 180 стр. ; 18 см

673. ТОМИЋ, Јаша

Политичко стање Срба у Угарској / [Јаша Томић]. - Београд : Самоуправа, 1881 (Београд : Штампарија задруге штампарских раденика). - 98 стр. ; 16 см

674. ПОПОВ, Нил

Србија после париског мира. Књ. 1, Свето-андрејевска скупштина : (1858-1859) / написао Нил Попов. - Београд : Државна штампарија, 1872. - 214 стр. ; 23 см.

675. ПОПОВ, Нил
Србија и Русија : од Кочине крајине до Св. Андрејевске скупштине. Св. 1-[2] / написао Нил Попов ; [превели П. Срећковић, Ж. Жујовић, А. Васиљевић, А. Марјановић]. - Београд : Државна штампарија, 1870. - 2 књ. у 1([4], 450 стр.) ; 23 см.
676. ГАВРИЛО, Владика
Духовне беседе Гаврила Поповића / издао Алекса Илић. - У Београду : Државна штампарија Краљевине Србије, 1895. - XXII, 207 стр. ; 24 см.
677. ПОПОВИЋ, Добривоје Г.
Народна читанка : поуке о чувању и неговању здравља / написао Добривоје Гер. Поповић. - Београд : Народне новине, 1907. - 51 стр. ; 19 см. - (Књиге Народних новина ; 1)
678. ПОПОВИЋ, Јован Стерија
Даворје Ј. Ст. Поповића. - 2. изд. - Београд : Српска књижевна задруга, 1893 (Београд : Држ. штампарија Краљевине Србије). - XVI, 159 стр., [1] лист с ауторовом сликом ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 3)
679. ПОПОВИЋ, Јован Стерија
Драматски списи Јована Ст. Поповића. Књ. 1. - Београд : Српска књижевна задруга, 1902 (Београд : штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). - XLVII, 222 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 73)
680. ПОПОВИЋ, Јован Стерија
Драматски списи Јована Ст. Поповића. Књ. 2. - Београд : Српска књижевна задруга, 1903 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - XI, 147 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 79)
681. ПОПОВИЋ, Јован Стерија

Драматски списи. 3 / Јован Ст. Поповић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1909 (Београд : "Давидовић"). - 255 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 122)

682. ПОПОВИЋ, Јован Стерија

Бой на Косову или Милан Топлица и Зораида / I. С. П. - [Београд] : прештампао П. Зорић, 1864 (У Београду : у државној штампарији). - [2], 203, [1] стр., [1] лист с таблом ; 20 см

683. ПОПОВИЋ, Мита

Пред Васкрс : бојне песме Мите Поповића. - У Новоме Саду : Српска књижара браће М. Поповића, 1877 (у Новоме Саду : Српска народна задружна штампарија). - [4] листа, 183, [4] стр. ; 18 см. - (Библиотека за народ ; св. 2)

684. ПОПОВИЋ, Мита

Светли дани српски : јунаци и јунаштва најновијег рата за ослобођење српско : 1875-1877 / спевао Мита Поповић. - У Новоме Саду : Браћа М. Поповић, 1878 (Нови Сад : Српска народна задружна штампарија). - [4], [IV], 90, [1] стр., [1] лист са сликом аутора ; 17 см. - (Библиотека за народ ; св. 5)

685. ПОПОВИЋ, Павле

Приповетка о девојци без руку : студија из српске и југословенске књижевности / од Павла Поповића. - Београд : Српска краљевска академија, 1905 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 123 стр. ; 24 см

686. ПОПОВИЋ, Павле

Из књижевности / Павле Поповић. - Београд : Издавачка књижара Геце Кона, 1906 (Београд : Штампa Светозара Николића). - VIII, 206, [1] стр. ; 22 см

687. ПОПОВИЋ, Павле

Преглед српске књижевности / Павле Поповић. - Београд : Штампано у новој штампарији "Давидовић", 1909. - XXIV, 486 стр. ; 19 см.

688. ПОПОВИЋ, Павле
О Горском вијенцу / Павле Поповић. - Мостар : Пахер и Кисић, 1900. - 284, V стр. ;
20 cm
689. ПОПОВИЋ, Панта
Барјактар Бојана : приповетка из херцеговачког устанка 1875. / написао Панта
Поповић. - Панчево : Штампарија Браће Јовановића, 1878. - 30 стр. ; 15 cm
690. ПОПОВИЋ, Панта
Какав је ко онако му и бива : приповетка из народна живота / написао за народ
Панта Поповић. - У Новом Саду : Платонова штампарија, 1869. – 136 стр. ; 16 cm.
691. ПОПОВИЋ, Стеван В.
Из српскога живота. Књ. 1 / приповетке Стевана В. Поповића. - У Новом Саду :
издање штампарије А. Пајевића, 1880 (Нови Сад : "А. Пајевић"). - [3] листа, 285
стр. ; 18 cm. - (Изворни списи Стевана В. Поповића ; св. 1)
692. ИЗ Италије
Из Италије : приповетке / Матилде Серао, Е. Каstellнуово, Ђ. Верга ; с
италијанског превео С. А. Поповић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод
Пахера и Кисића, 1904. - 72 стр. ; 15 cm. - (Мала библиотека ; књ. 14 ; св. 69)
693. ПОПОВИЋ, Стеван В.
Шумарева ћерка : приповетка из српскога живота / написао С. В. Поповић. - У
Новом Саду : Штампарија Српске књижаре Браће М. Поповића, 1888. – 271 стр. ;
19 cm. - (Из српскога живота : приповетке Стевана В. Поповића ; св. 2)
694. ПОРИЦКИ, И. Е.
Наличје живота / И. Е. Порицки ; с немачког превео Г.П. Ив. - У Мостару : Пахер и
Кисић, 1904. - 135 стр. ; 15 cm. - (Мала библиотека ; св. 76-77)

695. ПРАВИЛА о прегледу
Правила о прегледу сувих шљива и пекмеца : са упутством комесарима односно комисијама за преглед шљива и пекмеца при увозу. - Београд : [б. и.], 1910
696. ПРАВИЛА о прегледу
Правила о прегледу хране на тржиштима општинским и станицама паробродским и железничким. - Београд : [б. и.], 1908
697. ПРАВИЛНИК Гл. савеза кола јахача „К. М.“
698. ПРАВИЛНИК о катастарском
Правилник о катастарском премеравању. 1, Радови тригонометријски и полигонометријски. - У Београду : Министарство финансија, 1892 (У Београду : Штампарија Краљевине Србије). - 349 стр., [6] пресавијених листова : илустр. ; 24 см
699. ГРУЈИЋ, Јеврем
Правни претрес пропасти Великог суда у Србији 1864. [Део 1-2]. – У Новоме Саду : брзотиском Платонове штампарије, 1867. - [4], 114, [1] стр. ; 25 см.
700. ПРАКТИЧНА упутства
Практична упутства о колери и о томе како ћемо се од ње сачувати. - [Београд] : Министарство унутрашњих дела, [б. г.]. - 7 стр.
701. ПРИБИЋЕВИЋ, Милан
У мраку и магли / Милан Прибићевић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1904. - 254 стр. ; 15 см
702. НОВИЋ-Оточанин, Јоксим

Причање Новака Чутурила : истинити догађај / посмрче Јоксима Новића Оточанина. - У Новом Саду : издала књижара Августа Хергера, 1877 (у Новом Саду : Српска народна задружна штампарија). - 66 стр. ; 19 см.

703. СРБИЈА (до 1918). Скупштина

Преглед рада народне скупштине у III редовном сазиву за 1910. год. : од 1. октобра 1910. до 19. маја 1911. године. - Београд : Штампарија Краљевине Србије, 1911. - 132 стр. ; 29 см.

704. ПРЕДИЋ, Стеван

Немачка граматика : за школску и приватну употребу / израдио Стеван Предић. - У Београду : Краљевско-српска државна штампарија, 1890. - 178 стр. ; 24 см. - Садржај са насл. стр.: I. део Наука о гласовима; II део Наука о речима.

705. ПРОГЛАС ЗА ТУРИНСКУ ИЗЛОЖБУ

I Internationale Ausstellung für Moderne Dekorative Kunst in Turin 1905. / herausgegeben von Alexander Koch ; text von Georg Fuchs und F. H. Newberry. - Darmstadt ; Leipzig : A. Koch, [1902]. - 340 стр. : illustr. ; 30 см.

706. ПРОЈЕКАТ РУДАРСКОГ ЗАКОНА

707. ЈОЖИКА, Миклош

Баорна [тј. барона] Николе Јожике Лакоумни : роман. 1 / с мађарског превео Теодор Прокопчанија⁵⁹⁷. - Панчево : Браћа Јовановић, [1889] (у Панчеву : Браћа Јовановић). - 64 стр. ; 16 см. - (Народна библиотека Браће Јовановића ; св. 204)

708. ЈОЖИКА, Миклош

Баорна [тј. барона] Николе Јожике Лакоумни : роман. 2 / с мађарског превео Теодор Прокопчанија. - Панчево : Браћа Јовановић, [1890] (у Панчеву : Браћа

⁵⁹⁷ у списку се појављује само његово име и презиме без наслова дела ово је једини запис са њим као преводиоцем

Јовановић). – Стр. 65-126 ; 16 см. - (Народна библиотека Браће Јовановића ; св. 207)

709. ПРОТИЋ, Александер

Наши модерни историчари / написао Александер Протић. - Београд : Штампарација код "Просвете" С. Хоропвица, 1900. - 132 стр. ; 19 см

710. ПРОТИЋ, Јован

Сеоске фотографије / Јован Протић. - [Мостар : Књижница Пахера и Кисића, 1900]. - 141 стр. ; 14 см. - ([Мала библиотека ; св. 11-12])

711. ПРОТИЋ, Јован

Приповетка : како се покојни поп Аврам Несторовић сваддио са покојним Нестором Аврамовићем / Јован Протић. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1902 (Мостар : Пахер и Кисић). - 102 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека. књ. 4 ; св. 20)

712. ПРОТИЋ, Јован

Заветринцима / Јован Протић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1904. - 76 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; књ. 18 ; св. 89)

713. ПРОТИЋ, Јован

Из сеоског албума / Јован Протић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1906. - 164 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; св. 134-135)

714. ПРОТИЋ, Јован

Пером и оловком : ћеретања / Јован Протић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1909. - 139 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека)

715. ПРОТИЋ, Коста С.

Ослобођење Пожаревца од Турака 24.јуна 1815. године под војводом Милошем Обреновићем позније кнезом српским Милошем Обреновићем И. / Коста С.

Протић. - Пожаревац : [б. и.], 1892 (Пожаревац : Штампано у штампарији Мих. Костића)

716. СРПСКА читанка : за II разред основних школа у Краљевини Србији / саставили Љуб.[Љубомир] М. Протић, Влад.[Владимир] Д. Стојановић. - 1. изд. - У Београду : Кр. срп. држ. штампарија, 1904 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - VIII, 200 стр. ; 19 cm

717. СРПСКА читанка : друга књига за III разред основних школа у Краљевини Србији / саставили Љуб. М. Протић, Влад. Д. Стојановић. - 2. изд. - У Београду : Државна штампарија Краљевине Србије, 1907. - VII, 263 str. ; 19 cm.

718. СРПСКА читанка : трећа књига за IV разред основних школа у Краљевини Србији / саставили Љуб.[Љубомир] М. Протић, Влад. Д. Стојановић. - У Београду : [б. и.], 1907 (Београд : Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). - VIII, 303 стр. ; 19 cm

719. ПРОТИЋ, Љубомир

Главни просветни савет. Преглед живота и рада поводом његовог хиљадитог састанка / Љубомир М. Протић. – У Београду : Државна штампарија, 1910. – 4°.

720. ПРОТИЋ, Стојан М.

О Македонији и Македонцима / од Стојана М. Протића. - Београд : Штампарија К. С. Таушановића, 1888. - 134, [2] стр. ; 18 cm.

721. ПРОТИЋ, Стојан М.

Тајна конвенција између Србије и Аустро-Угарске : (један лист из новије историје Србије) / од Стој. М. Протића. - 2. изд. - Београд : Г. Кон, 1909. - 15 стр. ; 23 cm.

722. ПРОСЛАВНА споменица

Прославна споменица четиристогодишњице Ободске штампарије. – Цетиње : Издао Прославни одбор, 1895 (Цетиње : Државна Штампарија). - [10], X, 289 стр., [6] листова с таблама ; 23 cm

723. ПРУС, Болеслав

Мртва стража / од Болеслава Пруса ; превео Лазар Р. Кнежевић. – Београд : Српска књижевна задруга, 1907 (Београд : Штампано у штампарији Савића и Комп.). - [2], 278 стр. ; 20 cm. - (Српска књижевна задруга ; 111)

724. ПУЛЕВСКИ, Георги М.

Речник од три језика : с. македонски, арбански и турски = Фјалтор нка тре гјуха : шкиништ македонисе, шкип еде турчиш = Љугат уч љисаниден : миснијманце, арнаудчес ве с. македонлуцес. Књ. 2 / написао Ђорђе М. Пуљевски. - У Београд : у Државној штампарији, 1875. - 162, V, [5] стр. ; 26 cm.

725. РАД Културне Лиге

Рад Културне Лиге у Моравском округу. - [Београд : б. и.], 1910 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 39 [...] стр. ; 15 cm

726. РАДИВОЈЕВИЋ, Љубомир

Како се чува и негује здравље женскиња и мале деце / за народ написао Љубомир Радивојевић. - (2. поправљено изд.). - У Н. Саду : издање штампарије А. Пајевића, 1879. - 63 стр. ; 16 cm. - (Књиге за школу и народ ; св. 1)

727. РАДИВОЈЕВИЋ, Т.

Земљописна карта : предавања : за ученике нижих разреда средњих школа / од Т. Радивојевића. - У Београду : Штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1900. - 23 стр. ; 23 cm.

728. РАДИЋ, Ђорђе

Гајење пернате живине : са 14 дрвореза / написао Ђорђе Радић. – У Београду : Штампарија Н. Стефановића и Дружине, 1871. - 56 стр. : илустр. ; 25 см. - (Пољско-привредни списи)

729. РАДИЋ, Ђорђе

Гајење пољских усева : са 105 дрвореза / написао Ђорђе Радић. – Ново поправљено издање. - У Београду : у Државној штампарији, 1870. - [8], 188, [14] стр. ; 24 см. - (Ђорђа Радића Пољско-привредни списи ; 1)

730. РАДИЋ, Ђорђе

Кромпир : са 40 бојадисаних слика са VI табала и 64 слика у слогу / написао Ђорђе Радић. - У Београду : наградило и издало Друштво за пољску привреду, 1882 (Београд : штампано у Државној штампарији). - III, 186 стр., [6] листова с таблама : илустр. ; 24 см. - (Др-а Ђорђа Радића Пољопривредни списи ; 17)

731. РАДИЋ, Ђорђе

Јагода : са 68 слика у слогу. / написао Ђорђе Радић. - У Новоме Саду : Издање и штампа А. Пајевића, 1883. - [8], 96 стр. : илустр. ; 21 см. - (Пољопривредни списи ; XVIII / Ђорђе Радић)

732. РАДОВАНОВИЋ, Светолик

Подземне воде : издани, извори, бунари, терме и минералне воде : са 40 слика у тексту / написао Светолик Радовановић. - У Београду : Српска књижевна задруга, 1897 (у Београду : штампано у Држ. штампарији Краљевине Србије). - VII, [1], 152, [3] стр. : илустр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 42)

733. РАДИЧЕВИЋ, Бранко

Песме Бранка Радичевића. Књ. 1 ; [предговор М. К. Драгутиновић]. - Београд : Српска књижевна задруга, 1903 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - XXVI, 159 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 80)

734. ГУСЛЕ црногорске
Гусле црногорске / [сакупио] Филип Радичевић. - У Биограду : Ф. Радичевић, 1872
(у Биограду : Штампарииа Н. Стефановић и Дружине). - XII, 238 стр. ; 20 см
735. РАЈИЋ, Јован
Немањићи Јована Рајића : превод са црквено-словенскога из српске историје. -
Панчево : Браћа Јовановић, [б. г.]. - 248 стр. ; 16 см. - (Народна библиотека Браће
Јовановића)
736. РАЈИЋ, Јован
Мрњавчевићи и Грбљановићи Јована Рајића / превод са црквено-словенскога из
српске историје. - Панчево : Браћа Јовановић, [б. г.] (у Панчеву : Браћа Јовановић).
- 126 стр. ; 16 см. - (Народна библиотека Браће Јовановића ; св. 135; 137) (Дела Ј.
Рајића ; 1)
737. РАЈИЋ, Јован
Бранковићи : из српске историје / [од] Јована Рајића ; превод са црквено-
словенскога. - Панчево : Браћа Јовановић, [18??] (Панчево : Браћа Јовановић). - 253
стр. ; 15 см
738. РАЈИЋ, Велимир Ј.
Песме и проза / Велимир Ј. Рајић. - Београд : Нова штампарија "Давидовић", 1908
([б. м. : б. и.]). - 77 стр. ; 20 см
739. РАНКЕ, Леополд фон
Србија и Турска у деветнаестом веку / написао Леополд Ранке ; превео Стојан
Новаковић. - У Београду : Парна штампарија Дим. Димитријевића, 1892. - XXIV,
559 стр., [1] лист с портретом Илије М. Коларца ; 24 см
740. РАНКОВИЋ, Светолик П.

Слике из живота / написао Светолик П. Ранковић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1904 (Београд : Штампарија "Доситије Обрадовић"). - XXX, 175 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 91)

741. РАНКОВИЋ, Светолик

Порушени идеали : роман Светолика Ранковића. - Београд : Српска књижевна задруга, 1900 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - [1], 263 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 62)

742. РАНКОВИЋ, Светолик П.

Горски цар : роман / написао Светолик П. Ранковић. - У Београду : Српска књижевна задруга, 1897 (у Београду : штампано у Држ. штампарији Краљевине Србије). - 310 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 38)

743. РАНОЈЕВИЋ, Никола

Зоологија : за ниже разреде средњих школа. Део 1, Основи из јестаственице / по О.[Оту] Шмајлу написао Никола Ранојевић. - 2. изд. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1910 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 139 стр. : илустр. ; 23 см

744. РАСИН, Жан

Федра : трагедија у пет чинова / Ж.[Жан] Расин ; с француског превео Никола Ћорић. - У Мостару : Издање и штампа издавачке књижарнице Пахер и Кисић, 1903 (Мостар : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића). - 88 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека. књ. 9 ; св. 44)

745. РАТНА певанија

Ратна певанија : о најновијој борби српско-црногорској против Турака. - Панчево : Штампарија браће Јовановића, 1881. - 40 стр. ; 20 см

746. РАШКОВИЋ, Мих.

О ничијем свету

747. ЦЕПНИ ред вожње
Цепни ред вожње за возове, лађе, авиоплане, аутобусе и трамваје : важи од 15-V - 1-X. - Београд : Издао Ст. Ј. Сучић, [б. г.]
748. РЕКЛИ, Елизе Жан-Жак
Шта прича планина / Написао Е. Рекли ; Превео Ђ. Милијашевић. - [Београд] : Српска књижевна задруга, 1900 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 263 стр. ; 19 cm : С 35 слика у тексту
749. КЕНАН, Георг
Sibirien : Schilderungen / von Georg Kennan ; aus dem Englischen übertragen von David Naek. - Leipzig : Ph. Reclam jun., 1891.
750. БЕНЕДИКС, Родерих Јулиус
Пркос : шаљива игра у 1. чину, с песмама / по Р. Бенедиксу ; посрбио Јован Андрејевић ; музика од А. [Аксентија] Максимовића. - У Новоме Саду : Српско народно позориште, [б. г.] (у Новоме Саду : Браћа М. Поповића). – 42 стр. ; 17 cm. - (Зборник позоришних дела ; св. 12)
751. АНТОЛОГИЈА дубровачке лирике
Антологија дубровачке лирике / приредио Милан Решетар. - [Београд] : Српска књижевна задруга, 1894 (у Биограду : Држ. штампарија Краљевине Србије). - XXVIII, 182 стр. ; 20 cm. - (Српска књижевна задруга ; 15)
752. РИВИЈЕР, Алфонс
Основи међународнога права / Алфонс Ривијер ; с пишчевим овлашћењем превео и допунио М. Р. Веснић. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1897-1898 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). – 2 књ. ; 24 cm. -

Напомене и библиографске референце уз текст. - Садржи: Књ. 1. - 1987. - XCIV, 503 стр. - Регистар. ; Књ. 2. - 1898. - 480 стр. - Регистар.

753. РИБАРИ, Ференц

Историја Угарске : са уводом у историју света : за ниже разреде средњих школа. Св. 2 / написао Фрања Рибари ; с мађарског превео Милан А. Јовановић. - У Новоме Саду : Штампариија А. Пајевића, 1884. - 129, [6] стр. ; 19 см.

754. РИСТИЋ, Коста

Јелка : новела Косте Ристића. - У Новоме Саду : Браћа М. Поповић, 1879 (у Новоме Саду : Српска народна задружна штампариија). - 56 стр. ; 18 см. - (Библиотека за женски свет ; св. 9)

755. РИСТИЋ, Коста

Фрише Фире : шала у једном чину / написао Коста Ристић. - У Новоме Саду : трошком књижаре браће М. Поповића, 1879 (у Новоме Саду : Српска народна задружна штампариија). - 30 стр. ; 16 см. - (Зборник позоришних дела / на свет издаје управа Српског народног позоришта ; св. 14)

756. РИСТИЋ, Сретен

Ненадна женидба / Сретен Ристић. - Београд : Миросављевић, 1900. - 39 стр. ; 8°.

757. РОЂЕВИЧУВНА, Марија

Девајтис : друштвени роман / написала Марија Рођевичевна ; превео с пољског Никола Манојловић-Рајко. - У Београду : Српска књижевна задруга, 1896 (Београд : Државна штампариија Краљевине Србије). - V, 270 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 34)

758. РОМАНОВИЋ, Живко М.

Психодраме / Ж. [Живко] М. Романовић. - [У Мостару : Штампарско умјетнички завод Пахера и Кисића, 1906]. - 58 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; књ. 25, св. 121)

759. РУВАРАЦ, Димитрије

Исторично-критична црта о Вићентију Јовановићу православном митрополиту београдском и карловачком : (1731-1737) / Написао и издао Димитрије Руварац, парох земунски. - У Земуну : Штампарија Симе Паића, 1886. - 81, [3] стр. ; 22 cm.

760. РУВАРАЦ, Димитрије

Животопис Ђорђа Николајевића митрополита Дабро-босанског / написао Димитрије Руварац... - У Земуну : Штампарија Јове Карамата, 1898. - VIII, 176 стр., [1] лист са фотогр. ; 23 cm.

761. РУВАРАЦ, Димитрије

Автобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића и његово страдање за православље / приредио Димитрије Руварац. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1898 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - VI, 265 str. ; 23 cm. - (Српска Краљевска академија)

762. РУВАРАЦ, Иларион

Две студентске расправе И. Руварца : прештампане из "Седмице" Листа за науку и забаву за г. 1856. и 1857. и његовим трошком : поводом наумљеног састанка у Бечу г. 1884. оних Срба и Хрвата, који су се у годинама 1850-1854 тамо ради науке бавили, издане. - [Нови Сад : аутор], 1884 (У Новом Саду : Штампарија А. Пајевића). - VII, 116 стр. ; 22 cm

763. РУВАРАЦ, Иларион

Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху : с три излета о такозваној Великој сеоби српског народа / написао Иларион Руварац. - Београд : Српска Краљевска академија, 1896 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - VII, 154 стр. ; 24 cm.

764. ПЧЕЛАРСКИ речник

Пчеларски приручник / прикупио и објаснио Доброслав М. Ружић. - Београд : Чупићева задужбина, 1904 (Београд : Доситије Обрадовић). - 78 стр. ; 24 см. - (Издање Чупићеве задужбине ; 54)

765. РУЖИЋ, Доброслав М.

О библиотекама / од Д. [Доброслава] М. Ружића. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1901 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 48 стр. ; 23 см

766. РУЖИЋ, Доброслав М.

Хајнрих Хајне / од Доброслава М. Ружића. - Београд : "Доситије Обрадовић", 1903. - 55, [1] стр. ; 24 см

767. САВИЋ, Милан

Из прошлих дана : слике, црте, приче / од Милана Савића. - У Новом Саду : Издање Српске књижаре Браће М. Поповића, 1902. - 178 стр. : илустр. ; 20 см

768. САВИЋ, Милан

Из српске књижевности : слике и расправе / од Милана Савића. - У Новом Саду : Штампарија Српске књижаре браће М. Поповића, 1898. - 208 стр. ; 19 см.

769. САВИЋ, Милан

Blau-rot-gold : Erinnerungen eines Wiener Korpsphilisters / von Dr. Milan Savić. - Zweite, erweiterte und illustrierte Auflage. - Wien : Verlag C. W. Stern (Buchhandlung L. Rosner), 1903 (Oedenburg : Druck von Gustav Röttig). - [8], 165,[1] str., [1] list s tablom : ilustr. ; 21 cm.

770. САЛКОВСКИ, Карл

Институције с историјом римског приватног права : за академску употребу / Карл Салковски ; с допуштењем писца превели : Андра Ђорђевић и Милан Ђ.

Миловановић. - У Београду : Државна штампарија краљевине Србије, 1894. - XIV ,
636 str. ; 24cm.

771. САНДИЋ, Александар

Помен триест-годишњи по самрти Вуку Стефановићу Караџићу / учинио захвални
Александар Сандић. - У Новом Саду : Српска штампарија дра Светозара Милетића,
1894. - 30 стр. : слика В. Караџића ; 24 cm

772. СЕЊОБОС, Шарл

Историја савремене образованости / од Шарла Сењобоса ; превели Влад. Ј.
Радојевић и Миливој Анастасијевић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1908 (у
Београду : Нова штампарија "Давидовић"). - V, [3], 440 стр. ; 20 cm. - (Српска
књижевна задруга ; 119)

773. СЕРВАНТЕС Сааведра, Мигел де

[Велеумни племић Дон Кихоте од Манче] Мигела Сервантеса Саведре Велеумни
племић Дон Кихоте од Манче. Св. 1.

774. СЕРВАНТЕС Сааведра, Мигел де

[Велеумни племић Дон Кихоте од Манче] Мигела Сервантеса Саведре Велеумни
племић Дон Кихоте од Манче. Св. 2

775. СЕРВАНТЕС Сааведра, Мигел де

[Велеумни племић Дон Кихоте од Манче] Мигела Сервантеса Саведре Велеумни
племић Дон Кихоте од Манче. Св. 3

776. СЕРВАНТЕС Сааведра, Мигел де

[Велеумни племић Дон Кихоте од Манче] Мигела Сервантеса Саведре Велеумни
племић Дон Кихоте од Манче. Св. 4 : са 20 илустрација ; са шпањолског превео
Ђорђе Поповић. - Београд : Задужбина И. М. Коларца, 1896 (Београд : П. Ћурчић). -
341 стр. ; 19 cm.

777. У слободним часовима

У слободним часовима : неколико приповедака из светске књижевности / превели Ђ. [Ђорђе] С. Симић и Јелена Ђ. Симића. - Панчево : Браћа Јовановић, 1880 (Панчево : Браћа Јовановић). - 290 стр. ; 16 см. - (Народна библиотека Браће Јовановића ; св. 222-226)

778. СИМИЋ, Живојин П.

Поуке из српског језика : са 46 слика : за трећи разред основне школе : правила с примерима о реченици, подмету и прироку - имена, особине, број, радње, поучне реченице, басне и песме за читање, препричавање, умовање, усмени разговор и диктовање. Усмена и писмена вежбања, писмени састави по упутству и по сликама, стилска вежбања / по прописаном програму удесио Жив. П. Симић. - Београд : Књижара В. Валожића, 1905 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 70 стр. : илустр.

779. КЊИЖЕВНЕ забаве

КЊИЖЕВНЕ забаве за одрасле обојега пола. Частъ 1. - У Београду : издае Милан А. Симићъ, 1851 ([Београд] : Књигопечатњомъ Княжества Србскогъ). - [8], 160 стр. ; 17 см

780. СИМИЋ, Милутин

Патриотизам и земљорадничка задруга : предавање Милутина Симића држано на Петом конгресу Српских земљорадничких задруга у Шапцу : заједно са прењем и одлуком. – Београд : Издање Главнога Савеза српских земљорадничких задруга (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије), 1901. – 33 стр. ; 8°. – (Издање Главнога Савеза српских земљорадничких задруга ; књ. 14).

781. СИМИЋ, Милева

Кућарство : за школу и народ / написала Милева Симића. - У Новоме Саду : А. Пајевић, 1892. - 188 стр. ; 21 см

782. СИГЛИГЕТИ, Еде

Циганин : позоришна игра у три чина с певањем и играњем / написао Е.[Еде] Сиглигети ; посрбио Јустин Милен Шимић ; за српску позорницу удесио А. Хаџић ; музика од А. Милчинског. - Панчево : Напредак, [б. г.] (Панчево : Напредак). - 103 стр. ; 15 cm. - (Позоришна библиотека ; 62)

783. СИГЛИГЕТИ, Еде

Војнички бегунац : позоришна игра у три чина с певањем / написао Е. Сиглигетија ; превео Радивој пл. Стратимировић. - [Нови Сад] : Штампарија Српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду, 1891. - 102 стр. ; 18 cm. - (Зборник позоришних дела / на свет издаје Управа Српског народног позоришта ; св. 28)

784. СЈЕМЈЕЊСКИ, Лукијан

Старо време, стари обичаји / написао Лукијан Сјемјењски ; превео Сава Петровић. - У Новоме Саду : Браћа М. Поповић, 1879 (У Новоме Саду : Српска народна задружна штампарија). - 56 стр. ; 18 cm. - (Библиотека за женски свет ; св. 7)

785. СКЕРЛИЋ, Јован

Француски романтичари и српска народна поезија / Јован Скерлић. – У Мостару : Пахер и Кисић, 1908. - 79 стр. ; 15 cm. - (Мала библиотека ; св. 157)

786. СКЕРЛИЋ, Јован

Омладина и њена књижевност : (1848-1871) : изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба / Јован Скерлић. - [Београд] : Српска краљевска академија, 1906 (у Београду : Државна штампарија Краљевине Србије). - XV, 557 стр., [3] пресавијена листа с таблама : ауторова слика ; 24 cm. - (Посебна издања / Српска краљевска академија ; књ. 24. Философски и филолошки списи ; књ. 7)

787. СКЕРЛИЋ, Јован

Српска књижевност у XVIII веку. Књ. 1-2 / Јован Скерлић. – У Београду : Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије, 1909. - 2 књ. у 1 (XIII, 481, [1] стр.) ; 24 см. - (Посебна издања / Српска Краљевска академија ; 29)

788. СКЕРЛИЋ, Јован

Јаков Игњатовић : књижевна студија / Јован Скерлић ... - [Београд] : Српска краљевска академија, 1904 (Београд : штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). - V, [3], 220 стр. ; 23 см. - (Посебна издања / Српска академија наука ; 20)

789. СКОТ, Волтер

Ајванхо / написао Валтер Скот ; с енглеског превео Чед. А. Петровић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1900 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - XVII, 478 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 63)

790. СПАСИЋ, Јела П.

Материнска Читанка : за Српске Кћери и Матере / Јела П. Спасић и Пет. М. Стојановић. - Београд : Штампa Савића и Комп., 1905. - 318, II стр., [5] листова с фотогр. ; 18 см.

791. СПЕНСЕР, Херберт

[О васпитању / Херберт Спенсер ; превео Ј. Миодраговић]. - Београд : [б. и.], 1902. - 228, [2] стр. ; 21 см.

792. СВЕЧАНИ помен

Свечани помен просветном добротвору покојном Димитрију Стаменковићу трговцу из Београда : 8. септембра 1900. год. – У Београду : Српска краљевска академија, 1901 (у Београду : Штампарија Краљевине Србије). – 53 стр., 1 лист са сликом Д. Стаменковића ; 23 цм. – (Посебна издања / СКА ; књ. 14. Споменица ; књ. 3)

793. СВЕЧАНИ помен

Свечани помен просветном добротвору покојном Нићифору Дучићу архимандриту и академику 22. априла 1901. год. у Београду : (са сликом покојниковом). – У Београду : Српска краљевска академија, 1901 (у Београду : Српска краљевска државна штампарија). – 52 стр. ; 24 цм. – (Посебна издања / СКА ; књ. 16. Споменица ; књ. 4).

794. СПОМЕН на тужну ...

Спомен на тужну свечаност приликом смрти дра Јосифа Панчића, првога председника Српске краљевске академије. – Београд : Српска краљевска академија, 1888 (Београд : У краљ.-српској државној штампарији). – 50 стр. ; 25 цм.

795. ВОЈИСЛАВЉЕВА споменица

Војислављева споменица / [уредио и надгледао штампање Ђорђе С. Ђорђевић] ; издао Одбор за подизање споменика Војиславу Ј. Илићу. - Београд : Штампано у штампарији Краљевине Србије, 1895. - [10], 222 стр., [1] лист са таблом ; 28 см

796. СПОМЕНИЦА о стогодишњици

Споменица о стогодишњици српског устанка под Карађорђем / приредило Професорско друштво. - Државно изд. - Београд : [б. и.], 1904 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - II, 197 стр., [5] листова с таблама ; 20 см

797. СПОМЕНИЦА Српског академског друштва

Споменица Српског академског друштва "Зоре" у Бечу : о стогодишњици прве књиге Доситија Обрадовића : 14. јануара 1883. године. - У Сомбору : штампарија Фердинанда Битермана, 1883. - 43 стр. ; 26 см

798. СРЕМАЦ, Н.

Кућевни лекар или најважнија упутства при лечењу свију болести као и за очување здравља / саставио Н. Сремац. - Панчево : Наклада књижаре Браће Јовановића, 1880. - VIII, 359 стр. ; 19 см

799. СРЕМАЦ, Стеван
Скице / од Стевана Сремца. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1905. - 78 стр. ; 15 cm
800. СРЕМАЦ, Стеван
Лексик-ација : приповетка / Стеван Сремац. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1904. - 55 стр. ; 15 cm. - (Мала библиотека ; св. 78)
801. СРЕМАЦ, Стеван
Чича-Јордан : једна слика / Стеван Сремац. - У Мостару : [Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића], 1903. - 90 стр. ; 15 cm. - (Мала библиотека ; књ. 14, св. 66)
802. СРЕМАЦ, Стеван
Ивкова слава : приповетка / од Стевана Сремца. - Београд : Српски преглед, 1895 (Београд : Д. Димитријевић). - 205 стр. ; 19 cm
803. СРЕМАЦ, Стеван
Зона Замфирова : приповетка Стевана С. Сремца. - Београд : Српска књижевна задруга, 1907 (Београд : "Давидовић"). - 176 стр. ; 20 cm. - (Српска књижевна задруга ; 108)
804. СРЕМАЦ, Стеван
Две приповетке / Стеван Сремац. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1900 (Мостар : Пахер и Кисић). - 83 стр. ; 14 cm. - (Мала библиотека ; св. 9)
805. СРЕЋКОВИЋ, Пантелија Славов
Историја српскога народа. Књ. 1, Жупанијско време : 600-1159 / П. Срећковић Славов. – Београд : Краљевско-српска државна штампарија, 1884. - 8°
806. СРЕЋКОВИЋ, Пантелија Славов
Историја српскога народа. Књ. 2, Време кралјевства и царства : 1159-1367 / П. Срећковић Славов. – Београд : Краљевско-српска државна штампарија, 1884. - 8°

807. Српске народне пјесме
808. ЛАЗАРЕВИЋ, Радмило
О телесном одгајивању деце / по проф. др. Ј. Стајнеру српски од дра Радмила Лазаревића. - У Новоме Саду : А. Пајевић, 1879. - 70 стр. ; 16 cm
809. СТАНКОВИЋ, Борисав
Стари дани / приповетке и слике Борисава Станковића. - Београд : Српска књижевна задруга, 1902 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 162 стр. ; 20 cm. - (Српска књижевна задруга ; 76)
810. СТАНОЈЕВИЋ, Ђорђе М.
Из науке о светлости : са 158 слика / написао Ђ. М. Станојевић. - [Београд] : Српска књижевна задруга, 1895 (у Београду : штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). - VIII, 257, [1], XXI, [1] стр. [5] листова с таблом : илустр. ; 20 cm. - (Српска књижевна задруга ; 28)
811. СТАНОЈЕВИЋ, Ђорђе М.
L'Industrie du froid en Serbe : rapport présenté au nom du Comité Serbe du froid au II Congrès International du froid à Vienne 1910 / par G. M. Stanoïéwitch. - Belgrade : Imprimerie d'Etat du Royaume de Serbie, 1910. - 27 str. : ilustr. ; 26 cm
812. СТАЊУКОВИЧ, Константин Михајлович
Први кораци : роман / К. М. Стањуковић ; превео П. П. Ђорђевић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1905 (Београд : "Доситије Обрадовић"). - VII, 347 стр. ; 20 cm. - (Српска књижевна задруга ; 99)
813. СТАХУРСКИ, Павлин
Чајчина могила : украјинска приповетка / написао Павлин Стахурски. - Нови Сад : "И. Фукс", 1869. - 272 стр. ; 15 cm

814. СТЕВОВИЋ, Јаћим Н.
Цепни француско-српски речник : садржи све речи из обичнога говора / саставио Ј.
Н. Стевовић. - У Београду : Књижарница Е. Ајхштета, 1901. - 406 стр. ; 15 см
815. СТЕФАНОВИЋ, Светислав
Песме : оригиналне и преведене. Књ. 2 / Светислав Стефановић. – У Мостару :
Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1904. - 160, IV стр. ; 16 см. -
(Мала библиотека ; књ. 18, св. 86-87)
816. СТЕФАНОВИЋ, Светислав
Песме : оригиналне и преведене. Књ. 3 / Светислав Стефановић. - [посебно изд.] -
У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1905. - 160 стр. ; 16
см. - (Мала библиотека)
817. СТЕФАНОВИЋ, Светислав
Скице. Књ. 1 / Др. Светислав Стефановић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички
завод Пахера и Кисића, 1904. - 73 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; књ. 14 ; св. 70)
818. СТЕФАНОВИЋ, Светислав
Из енглеске књижевности : есеји. Књ. 1 / Светислав Стефановић. – У Мостару :
Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1907. - 178 стр. ; 15 см. - (Мала
библиотека ; књ. 28, св. 136-138)
819. ЉУБИША, Стјепан Митров
Причања Вука Дојчевића / сакупио и сложио Стјепан Митров Љубиша. - Београд :
Српска књижевна задруга, 1902 (Београд : Државна штампарија краљевине Србије).
- 2 књ. (V, 160, 7 ; XXXII, 137) str. ; 19cm. - (Српска књижевна задруга ; 67 , 81)
820. СТОЈАДИНОВИЋ, Светозар

Карактеристика кнеза Милоша Обреновића у приповеткама из његовог живота : као још неке приче из 1848-1849. године / скупио и уредио Светозар Стојадиновић. - У Новоме Саду : Издање и штампа А. Пајевића, 1884 ([б. м. : б. и.]). - 102 стр. ; 19 см

821. СТОЈАНОВИЋ, Љубомир

Граматика старог словенског језика : за V и VI разред гимназије / по А. Лескину саставио Љуб. Стојановић. - У Београду : Државна штампарија Краљевине Србије, 1892. - 86 стр. ; 19 см

822. СТАРИ српски записи и натписи

Стари српски записи и натписи. Књ. 1 / скупио их и средио Љуб. Стојановић. - Београд : Српска Краљевска Академија, 1902 (Београд : Српска краљевска академија). - XIV, 480 стр. - (Зборник за историју, језик и књижевност српског народа / Српска краљевска академија. Одељење 1, Споменици на српском језику ; књ. 1)

823. СТАРИ српски записи и натписи

Стари српски записи и натписи. Књ. 2 / скупио их и средио Љуб. Стојановић. - Београд : Српска Краљевска Академија, 1903. - XIV, 482 стр. ; 24 см. - (Зборник за историју, језик и књижевност српског народа / Српска краљевска академија. Одељење 1, Споменици на српском језику ; књ. 2)

824. СТАРИ српски записи и натписи

Стари српски записи и натписи. Књ. 3 / скупио их и средио Љубомир Стојановић. - Београд : Српска краљевска академија, 1905 (Београд : Штампано у државној штампарији краљевине Србије). - X, 487 стр. ; 24 см. - (Зборник за историју, језик и књижевност српског народа / Српска краљевска академија. Одељење 1, Споменици на српском језику ; књ. 3)

825. СТОЈАНОВИЋ, Љубомир

Каталог рукописа и старих штампаних књига : збирка Српске Краљевске Академије / саставио Љуб. [Љубомир] Стојановић. - Београд : Српска краљевска академија, 1901 (Београд : Српска краљевска државна штампарија). - 267 стр. ; 24 см. - (Посебна издања ; књ. 15. Философски и филолошки списи ; књ. 4)

826. СТОЈАНОВИЋ, Коста

Основне једначине : из теорије површина / К. Стојановић. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1910 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 33 стр. ; 25 см

827. СТОЈАНОВИЋ, Коста

Основи теориј економских вредности / од Косте Стојановића. – Београд : Српска краљевска академија, 1910 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). – 193 стр. ; 24 см. – (Посебна издања / Српска краљевска академија ; књ. 31. Природњачки и математички списи ; књ. 7)

828. СТОЈАЧКОВИЋ, Александар

Черте живота народа србскогъ у унгарскимъ областима : одъ времена, кадъ су Мађари у ове дошли, па до славногъ доба воскресенія Войводовине Сербіе, или одъ године 895-1848. : СЪ Додаткомъ, садржавајућимъ и себи за права оностранскогъ Народа Србскогъ најважнія писма и повластице најновиегъ времена / Списао и издао Александеръ Стоячковићъ. - У Бечу : Писмены Єрменскогъ Монастыра, 1849. - VIII, 145 стр. ; 21 см.

829. СТОЈКОВИЋ, Сретен Ј.

Лазарица или Бој на Косову : народна епопеја у 25 песама / из народних песама и њихових одломака саставио Ср. Ј. Стојковић. - 3. попуњено изд. - Београд : Српска књижевна задруга, 1908 (Београд : "Србија"). - 283, III стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга ; 101)

830. СТОЈКОВИЋ, Сретен Ј.

Слободно зидарство : његов циљ и принципи, његова прошлост и садашњост / писма брата Ср. једном непросвећеном пријатељу. – Београд : Издање ложе „Побратим“, 1893 (Београд : Штампарииа Краљевине Србије). – 5, II, 110 str. ; 8°

831. СУБОТИЋ, Војислав М.

Хипнотизам : Јавно предавање држано у Грађанској касини 26. децембра 1894. год. / Војислав М. Суботић. - Београд : Парна радикална штампарииа, 1895 (Београд : Парна радикална штампарииа). - 20 стр. ; 26 cm

832. СУБОТИЋ, Василије

ПрегледЪ битке косовополъске и јуначког' дѣла Обилићева / израђенЪ по праву Народа, Етики, Психологији и по общевладајућим' у време догађая овы мнѣніяма ВасиліемЪ СубботичемЪ... - У НовомЪ-Саду : Писменима Паула Јанковића, Ц.К. прів. Тупографа, 1840. - 113, [33] стр. ; 22 cm.

833. СУБОТИЋ, Јован

Епске песме. Свеска прва / Јован Суботић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1898 (Београд : Штампано у српској штампариии у Загребу). - (Српска књижевна задруга. коло 7 ; књ. 45)

834. СУБОТИЋ, Јован

Живот Саве Текелије, безсмртног благодѣтеља народа србског / описао и спомену његовом 17. августа 1861 године приликом светковине његове стогодишњице посветио Др. Јов. Субботић. - [Пешта] : Издавала Матица Србска, 1862 (у Будиму : Тиском кр. свеучилишта пештанског). - 73, [2] стр. ; 22 cm

835. СУБОТИЋ, Јован

Милош Обилић : трагедија у пет чинова / Јован Суботић. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1903 (Мостар : Пахер и Кисић). - 168 стр. ; 15 cm. - (Мала библиотека. књ. 11 ; св. 54-55)

836. БАНАТСКЕ песме
Банатске песме / скупио П.Т. - У Новом Саду : Епископска печатња, 1863. - 55 стр. ;
16 см.
837. ТАЛЕТОВ, Пера С.
Новац : роман из београдског живота / Пера С. Талетов. - У Мостару : Штампарско
умјетнички завод Пахера и Кисића, 1906. - 501 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека)
838. МИЛЕНКОВИЋ, Таса Ј.
Тасин дневник. Коло 3, Св. 1. - Београд : Г. Кон, 1906. - 127 стр. ; 19 см.
839. МИЛЕНКОВИЋ, Таса Ј.
Тасин дневник. Коло 3, Св. 2. - Београд : Издавач: Књижара Геце Кона, 1906. - [4],
128 стр. ; 22 см
840. ТВЕН, Марк, 1835-1910
Краљевић и просјак : приповетка за омладину и народ / Марк Твен ; с руског
превео Мих.[аило] М. Стевановић. – Београд : Нова штампарија „Давидовић“, 1910.
– 228 стр. ; 8°
841. ТЕНИСОН, Алфред
Енох Арден / Алфред Тенисон ; [превео Јован Јовановић-Змај]. - [Београд] :
Штампарија "Св. Ђорђе", [б. г.]. - 49 стр. ; 18 см
842. ТИТЕЛБАХ, Вл.
Сељанка / Вл. Тителбах.⁵⁹⁸
843. ЕРКМАН, Емил

⁵⁹⁸ Будући да се током истраживања за израду ове библиографије дешавало да библиотекар уместо аутора испише име и презиме приређивача, преводиоца, уредника и сл., највероватније је да је овде дошло до грешке, те да се запис односи на роман Јанка Веселиновића „Сељанка“, а да је илустратор Владислав Тителбах.

Историја једног француског сељака / [написао Еркман Шатријан] ; превео с руског П. Тодоровић. - (2. непромењено изд.). - У Београду : Штампарија задруге штампарских раденика "Обилићев венац", 1881 (Београд : Штампарија задруге штампарских раденика "Обилићев венац"). - 242 стр. ; 20 см.

844. ТОДОРОВИЋ, Пера

Живот и трулеж : (један редић из науке о друштву) / од П. [Пере] Тодоровића. - Београд : Ј. Симић, 1882 (Београд : Штампарија Задруге штампарских раденика). - 22 стр. ; 18 см. - (Часови размишљања ; св. 1)

845. ТОМАЗЕО, Никола

Искрице / написао Никола Томазео. - Београд : Српска књижевна задруга, 1898 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - XXXII, 71, [1], XXXI, [1] стр. ; 20 см + дод. - (Српска књижевна задруга ; 50)

846. ТОЛСТОЈ, Лав Николајевич

Рат и мир. Књ. 1 / написао Лав Н. Толсти ; превели с рускога Окица Глушчевић и Милован Ђ. Глишић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1899. - 473 стр. ; 20 см. - (Забавник Српске књижевне задруге ; књ. 5)

847. ТОЛСТОЈ, Лав Николајевич

Рат и мир. Књ. 2 / написао Лав Н. Толстој ; превео с рускога Милован Ђ. Глишић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1900 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 441 стр. ; 19 см. - (Забавник : Српска књижевна задруга ; књ. 5)

848. ТОЛСТОЈ, Лав Николајевич

Рат и мир. Књ. 3 / написао Лав Н. Толстој ; превео с рускога Милован Глишић. - Београд : Српска књижевна задруга, [1900] (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 474 стр. ; 19 см. - (Српска књижевна задруга : Забавник ; књ.6)

849. ТОЛСТОЈ, Лав Николајевич

Рат и мир. Књ. 4 / написао Лав Н. Толстој ; превео с рускога Милован Ђ. Глишић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1901 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 418 стр. ; 19 см. - (Забавник / Српска књижевна задруга ; књ. 8)

850. ТОЛСТОЈ, Лав Николајевич

Јутро једнога спахије / Јав Толстој ; с руског превео Ник. Николајевић. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1904. - 125 стр. ; 18 см. - (Мала библиотека)

851. ТОМИЋ, Јован Н.

Црна Гора за Морејског рата : (1684-1699) / од Јов. Н. Томића. - 2. изд. награђено из задужбине д-ра Н. Крстића. - Београд : Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије, 1907. - [2], V, 374, [1] стр., [1] лист с таблом ; 25 см. - ([Посебна издања] / Српска Краљевска академија ; [књ. 25])

852. ТОМИЋ, Јован Н.

Град Клис у 1596. години : приступна академичка расправа Јов. Н. Томића. - [Београд] : Српска краљевска академија, 1908 (у Београду : штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије). - IX, [3], 298 стр. ; 24 см. - (Посебна издања / Српска краљевска академија ; 27)

853. ТОМИЋ, Јован Н.

Историја у народним епским песмама о Марку Краљевићу. 1, Песме о Муси Кесеџији и Ђему Брђанину : историјска истраживања Јов. [Јована] Н. Томића. - [Београд] : Српска краљевска академија, 1909 (у Београду : Државна штампарија Краљевине Србије). - 208 стр. ; 24 см. - (Посебна издања / Српска краљевска академија ; књ. 30. Философски и филолошки списи ; књ. 9)

854. ТОМИЋ, Јован Н.
Пећки патријарх Јован и покрет хришћана на Балканском полуострву : 1592-1614 : историјска студија / Јов. [Јован] Н. Томић. - У Земуну : Задружна штампарија Живковића и Стојчића, 1903. - 147 стр. : слика патријарха Јована ; 24 см. - (Из историје српског народа под Турцима)
855. ТОМИЋ, Јован Н.
Из историје сењских ускока : 1604-1607 / Јов. Н. Томић. - Нови Сад : Браћа М. Поповића, 1907 ([б. м. : б. и.]). - 152 стр. ; 25 см
856. ТОМИЋ, Јован Н.
Ево, откуд Вуку "Зидање Скадра" : два одговора Г. Николи Андрићу на његове потворе против Вука Караџића у 12, 14 и 15. броју "Гласа Матице хрватске" / Јов. Н. Томић. - Београд : Нова штампарија "Давидовић", 1908. - 48 стр. ; 24 см.
857. ТОМИЋ, Јован Н.
Оцена Историје Босне и Херцеговине од Ст. Станојевића / Јов. Н. Томић. - Београд : Нова штампарија "Давидовић", 1909. - 18 стр. ; 24 см
858. ТОМИЋ, Јован Н.
Још једном о александријском питању : (одговор Г. Др. Лују Војновићу) / Јов. [Јован] Н. Томић. - Београд : Штампарија С. Николића, 1906. - 36 стр. ; 24 см
859. ТОМИЋ, Јован Н.
Кад је спаљено тело Светога Саве / Јов. Н. Томић. – Београд : Штампарија С. Николића, 1906. – 23 стр. ; 24 см.
860. ТОМИЋ, Јован Н.
О црногорском устанку у почетку морејског рата : (1684. и 1685.) / од Јов. Н. Томића.
У: Летопис Матице српске. - ISSN 0025-5939. - 219, 3 (1903), стр. 72-84.

861. ТОМИЋ, Јован Н.

О устанку Срба у Банату 1594. године : с нарочитим погледом на савремене прилике у суседним земљама / историјска студија Јов. [Јована] Н. Томића. - Београд : [б. и.], 1899 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 36 стр. ; 23 cm

862. ТОМИЋ, Јован Н.

Један лист из историје српског народа у Далмацији у 1596. години / Јов. Н. Томић. - Београд : Парна радикална штампарија, 1894. - 24 стр.

863. ТОМИЋ, Јован Н.

Последње две године живота и рада харамбаше Баја Николића Пивљанина : (1684-1685 год.) / по архивским подацима написао Јов. Н. Томић. - Београд : Штампарија Краљевине Србије, 1901. - 34 стр. ; 23 cm.

864. ТОМИЋ, Јован Н.

Цртице из историје сењских ускока. 1 / од Јов. Н. Томића. - У Новом Саду : Штампарија српске књижаре браће М. Поповића, 1901. - 50 стр. ; 24 cm.

865. ТОМИЋ, Јован Н.

Поводом једног поговора / Јов. Н. Томић. - Београд : Нова штампарија "Давидовић", 1910 ([б. м. : б. и.]). - 128 стр. ; 21 cm

866. ТОМИЋ, Јован Н.

Наличје "Научног рада". 1 / Јов. Н. Томић. - Београд : "Давидовић", 1910. - 38 стр. ; 21 cm.

867. ТОТ, Еде

Сеоска лола : позоришна игра с певањем у три чина / написао Е. Тот ; превео и за српску позорницу удесио Стеван Дескашев. - У Београду : Штампариија Задруге штампарских раденика, 1880. - 130 стр. ; 18 см

868. ТРИФКОВИЋ, Коста

Драматски списи. Свеска прва / Коста Трифковић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1892 (Београд : Штампано у држ. штампарији Краљевине Србије). - XXIV, 126 стр. ; 22 см. - (Српска књижевна задруга ; књ. 5)

869. ТРИФКОВИЋ, Коста

Драматски списи. Свеска друга / Коста Трифковић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1894 (Београд : Штампано у држ. штампарији Краљевине Србије). - (Српска књижевна задруга. коло 3 ; књ. 18)

870. ТРИФКОВИЋ, Коста

Честитам : шаљива игра с певањем у једној радњи / написао Коста Трифковић. - 2. изд. - У Новоме Саду : Браћа М. Поповића, 1884 ([б. м. : б. и.]). - 44 стр., [1] лист са ауторовом сликом ; 19 см. - (Зборник позоришних дела / на свет издаје Управа Српског народног позоришта ; св. 3)

871. ТРИФКОВИЋ, Коста

Школски насорник : шаљива игра у једној радњи с певањем / написао Коста Трифковић. - 2. изд. - У Новоме Саду : Трошком књижаре браће М. Поповића, 1876 (У Новоме Саду : Српска народна задружна штампарија). - 35 стр. ; 16 см. - (Зборник позоришних дела / Управа српског народног позоришта ; св. 1)

872. ТРИФКОВИЋ, Коста

На Бадњи дан : драмолет у једној радњи / од Косте Трифковића. - У Новоме Саду : Браћа М. Поповића, 1876 (у Новоме Саду : Српска народна задружна штампарија). - 61 стр. ; 15 см. - (Зборник позоришних дела / на свет издаје Управа Српског народног позоришта ; св. 11)

873. ТРИФКОВИЋ, Коста

Избирачица : шаљива игра у 3 чина с певањем / написао Коста Трифковић. - У Новоме Саду : Српска народна задружна штампарија, 1873. - 70 стр. ; 15 см. - (Зборник позоришних дела / на свет издаје Управа Српског народног позоришта ; св. 6)

874. ТРИФКОВИЋ, Коста

Љубавно писмо : шаљива игра у једној радњи / од К. Трифковића. – У Новоме Саду : Српска народна задружна штампарија, 1874. - 40 стр. ; 16 см. - (Зборник позоришних дела / на свет издаје управа Српског народног позоришта ; св. 8)

875. ТРОЈАНОВИЋ, Сима

Босна и Херцеговина / од Симе Тодоровића. - Београд : Парна радикална штампарија, 1898. - 81 стр. ; 25 см

876. ТРОЈАНОВИЋ, Сима

Старинска српска јела и пића / од Симе Тројановића. - У Београду : Српска Краљевска Академија, 1896 (У Београду : Државна штампарија Краљевине Србије). - 124 стр. ; 23 см. - (Српски етнографски зборник / Српска Краљевска Академија ; књ. 2)

877. МЕДАКОВИЋ, Милорад Г.

Тропар пјевцу страховитог падише / саставио В. М. Г. М. - Београд : Штампарија Напредне странке, 1885. - 87 стр. ; 16 см

878. ТУРГЕЊЕВ, Иван Сергејевич

Ловчеви записи / од Ивана Тургењева ; с руског превео Јован Максимовић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1908-1909 (Београд : "Србија"). – 2 књ. (206; 255 стр.) ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 118 ; 124)

879. ТУРГЕЊЕВ, Иван Сергејевич
Дим / од Ивана Тургењева ; с рускога превео Илија Вучетић. - 2 изд. - Нови Сад :
Штампарија А. Пајевића, 1886. - XXIV, 268 стр. ; 19 cm
880. ТУРГЕЊЕВ, Иван Сергејевич
Оцеви и деца : роман Ивана С. Тургењева / с рускога превео Владан Арсенијевић. -
2. изд. - У Новоме Саду : Штампарија А. Пајевића, 1882. - 319 стр. : ауторова слика
; 19 cm
881. ТУРГЕЊЕВ, Иван Сергејевич
Фауст / написао Иван Сергијевић Тургењев ; с рускога превео А. Хацић. - У
Новоме Саду : Браћа М. Поповића, 1877 (у Новом Саду : Српска народна задружна
штампарија). - [5] стр., 72 стр. ; 18 cm. - (Библиотека за женски свет ; св. 2)
882. ТУРГЕЊЕВ, Иван Сергејевич
Ивана Тургењева појезија у прози / с руског превео Милан Данин. – Милан
Бечкерек : Грчић и Марковић, 1883 (Вел. Кикинда : Ј. Радак). - 120 стр. ; 17 cm.
883. ТУРГЕЊЕВ, Иван
Анушка / И. Тургињев.
884. ДЕМОСТЕН
Демостенове филипике и олинтске беседе : са животом Демостеновим / превео и
објаснио Јован Туроман. - Београд : штампано у Краљевско-српској државној
штампарији, 1891. - VI, 101 стр. ; 24 cm
885. ТУРОМАН, Јован
Класична настава у нашим гимназијама / говорио на Св. Саву године 1884 у
Великој школи Јов. Туроман. - У Београду : Краљевско-српска државна
штампарија, 1884. - [2], 37 стр. ; 25 cm

886. ЋИПИКО, Иво
Са острва : приповетке Ива Ћипика. - Београд : Српска књижевна задруга, 1903
(Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 244 стр. ; 24 см. - (Српска
књижевна задруга ; 83)
887. ЋИПИКО, Иво
Пауци / Иво Ћипико. - Београд : Српска књижевна задруга, 1909 (Београд :
Штампарија Штампе). - 161 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 121)
888. ЋИПИКО, Иво
Са јадранских обала : кратке приче / Иво Ћипико. - У Мостару : Пахер и Кисић,
1900 (Мостар : Пахер и Кисић). - 88 стр. ; 14 см
889. ЋИРИЋ, Мијалко В.
Рационална механика. Св. 1 / написао Мијалко В. Ћирић. - У Београду : Државна
штампарија Краљевине Србије, 1897. - XXIV, 480, III стр. : граф. прикази ; 24 см.
890. ЋИРКОВИЋ, Милош П.
Из мојих успомена / Милош П. Ћирковић. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1903
(Мостар : Пахер и Кисић). - 139 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека. књ. 10 ; св. 46-47)
891. КАРО, З.
Мала Јованка или дужност : приповетка за децу / Z. Carraud ; превео Д. Ћосић. -
Београд : [б. и., б. г.] (Београд : К. Грегорић и друг). - 214 стр. : илустр. ; 19 см
892. ЋУРЧИН, Ђока В.
Актуални појмови и питања из трговинске политике / Ђ. В. Ћурчин. - Панчево :
Штампарија браће Јовановића, 1901. - 44 стр. ; 8°.
893. УБАВКИЋ, Милан С.

Историја Срба. Књ. 2 / по домаћим и страним изворима и писцима израдио Милан С. Убавкић. - У Београду : штампано у штампарији код Просвете С. Хоровица, 1897. - 151 стр. ; 23 см

894. УПУСТВА за сузбијање

Упутства за сузбијање холере. - Београд : Министарство унутрашњих дела, 1910 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - 20 стр. ; 16 см.

895. УПУТСТВА за дезинфекцију

Упутства за дезинфекцију код колере. – Београд : Издање Министарства унутрашњих дела, [с.а.], [1], 6, [12] стр. с табелама ; 8°

896. УПУСТВА за узимање бацила колере

897. УСКОКОВИЋ, Милутин М.

Дошљаци : роман / написао Милутин М. Ускоковић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1910 (Београд : "Давидовић"). - 288 стр. ; 20 см. - (Српска књижевна задруга ; 128)

898. УСКОКОВИЋ, Милутин М.

Vitae fragmenta : књига за уморне људе / Милутин М. Ускоковић. – У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1908. - 59 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; св. 153)

899. УСТАВИ

Устави Белгије, Грчке, Румуније, Норвешке, Енглеске, Швајцарске, Сједињених Америчких Држава / с француског превео С. М. П. – Београд : [б. и.], 1884 (Београд : Задруга штампарских раденика). – 194. ; 20 цм.

900. УТЈЕШЕНОВИЋ-Острожински, Огњеслав

Недјељко / спјевао О. М. Утјешеновић-Острожински. - Ново, прерађено и допуњено изд. - Беч : писац, 1888 (Беч : Ј. Н. Вернај). - IV, [2], 242 стр. ; 20 cm

901. Ф.Н.

Сан и плећка / Ф. Н.

902. ФЕЉЕ, Октав

Мала грофица / написао Октав Феље ; с француског А. Хацић. - У Новоме Саду : Српска књижара Браће М. Поповића, 1877 (у Новом Саду : Српска народна задружна штампарија). - [6], 121 стр. ; 18 cm. - (Библиотека за женски свет ; св. 1)

903. ФИЛИПОВИЋ, Гавра, прев.

Ђорђе Вашингтон : ослободилац Америке / превео Гавра Филиповић Босанац. - Београд : В. Валожић, 1875 (Београд : Државна штампарија). – 49 стр. ; 16 cm.

904. ФИРМИЛИЈАН, архимандрит

Књижевни радови изабраног скопљанског митрополита архимандрита Фирмилијана. Књ. 7, Библијско-пастирски део. - Сремски Карловци : Српска манастирска штампарија, 1900. - 253 стр. ; 22 cm

905. ФИРМИЛИЈАН, архимандрит

Књижевни радови изабраног скопљанског митрополита архимандрита Фирмилијана. Књ. 8, Догматско-морални део. - Сремски Карловци : Српска манастирска штампарија, 1901. - 270 стр. ; 22 cm

906. ФИРМИЛИЈАН, архимандрит

Битне особине и дужности православног свештеника / говор архимандрита Фирмилијана на Светосавској прослави у Богословији. – Београд : Парна штампарија Д. Димитријевића, 1890. – 31 стр. ; 8°

907. ФИРМИЛИЈАН, архимандрит
Плодови хришћанства по маврокордату / Синђела⁵⁹⁹ Фирмилијана. – Београд : Краљевска српска државна штампарија, 1884. – 47 стр.
908. ФИРМИЛИЈАН, архимандрит
Црквено обредословље : за ученике средњих школа / од архимандрита Фирмилијана. – Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1910. - [82] стр., [1] пресавијени лист : илустр. ; 23 cm
909. ФЛАМАРИОН, Камил
Urania / Von Camille Flammarion ; MT Genehmigung des Verfassers ins Deutsche übertragen von Karl Wenzel. –Pforzheim : Otto Rieckers Buchhandlung (Ernst Haug.), 1894 (Stuttgart : K. Hofbuchdruckerei Zu Guttenberg (Carl Grüniger)). – IV, 234, 1 str. ; 19 cm.
910. ФОРЕЛ, Огист-Анри
Мозак и душа / Предавање држао на 66. скупу немачких природњака и лекара у Бечу 26 Септембра 1894. Август Форел ; с немачког превео Милан Биљчевић. – Београд : Штампарија С. Хоровица, 1906. - 45 стр. ; 24 cm
911. ФРОЈДЕНРАЈХ, Јозеф
Граничари : позоришна игра у три чина с певањем / од Јосифа Фрајденрајха ; за српску позорницу удесио А.[Антоније] Хаџић. - У Новоме Саду : Српско народно позориште, 1891 (у Новоме Саду : Браћа М. Поповића). - 84 стр. ; 18 cm. - (Зборник позоришних дела ; св. 29)
912. САСКА, Лео Франтишек
Митологија Грка и Римљана : за гимназије / написао Л. Франт. Саска ; с чешког преведено. - У Београду : Кр.-српска државна штампарија, 1882. - [4], 261, [1] стр. ; 23 cm

⁵⁹⁹ према [Union Catalogue of Swedish Libraries LIBRIS](#)

913. ЛИСТ, Франц фон
Немачко кривично право : уџбеник / Франц фон Лист ; с овлашћењем пишчевим, а уз сарадњу Бож. В. Марковића и Гл. Регнеровића превео и допунио Мил. Р. Веснић. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1902 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - XXXVI, 904 стр. ; 24 cm
914. ХАЈЗЕ, Паул
Болесници : девојачки дневник / с немачкога од П. Хајза. - Панчево : Браћа Јовановић, [б. г.] (Панчево : Браћа Јовановић). - 122 стр. ; 16 cm. - (Народна библиотека Браће Јовановић ; св. 4)
915. ХАЈЗЕ, Паул
Из Италије / новеле Павла Хајза ; превео Јован Грчић. - Нови Сад : Издање Срп. књижаре и штампарије Браће М. Поповића, 1888. - 300 стр. ; 19 cm
916. ХАЈЗЕ, Паул
У земљи, где но лимун рађа / новеле Павла Хајза. 1 ; превео Јован Грчић. - Нови Сад : Браћа М. Поповића, 1888. - 173 стр. ; 19 cm
917. ХАЈН, Кристоф
Из Италије : варош лука / од Х. Хајна ; превео Мита Ракић. - Београд : Штампарија задруге штампарских раденика, 1880. - 111 стр. ; 17 cm
918. ХАЛМ, Фридрих
Стрелан = (Wildfeuer) : драмски спев у пет чинова / написао Фридрих Халм ; превео Јован Грчић. - У Новоме Саду : Трошком Књижаре браће М. Поповића, 1885. - 154, [2] стр. ; 19 cm. - (Зборник позоришних дела / на свет издаје управа Српског народног позоришта ; св. 17)
919. ХАРТ, Франсис Брет

Пенелопа из Кентука : приповетка Брет-Харта / превод с енглескога. - Панчево : Браћа Јовановић, 18?? (у Панчеву : Браћа Јовановић). - 129 стр. ; 16 см. - (Народна библиотека Браће Јовановића ; св. 140-144) (Дела енглеска)

920. ХАЦИЋ, Антоније

Љубав није шала : шала у једној радњи / по туђој мисли од А. [Антонија] Хаџића. - Нови Сад : Српско народно позориште, 1873 (у Новоме Саду : Српска народна задружна штампарија). - 39 стр. ; 16 см. - (Зборник позоришних дела ; св. 7)

921. ХЕКСЛИ

Шта знамо о узроцима појава у органској природи : шест предавања радницима у музеју за практичну геологију / од професора Хекслија. – У Темишвару : Издање и штампа "Народнога гласника", 1878. - 106 стр. : илустр. ; 18 см

922. ХЕРЦЕГ, Ференц

Шест прича / Ф. Херцег ; с мађарског превео Јован Грчић. - У Мостару : Издање и штампа Издавачке књижарнице Пахера и Кисића, 1903. - 82, [1] стр. ; 14 см. - (Мала библиотека)

923. ХЕРЦОГ, Х.

Приповетке из историје свега света : за школу и народ. Део 1, Стари век / од Х. Херцога ; превео Владимир Красић. – У Новиме Саду : А. Пајевић, 1883. – 259 стр. ; 19 см.

924. САВА Хиландарац, монах

Света Гора / написао монах Сава Хиландарац ; с оригинала у рукопису превео Тура Б. Димић. - Београд : штампано у Државној штампарији Краљевине Србије, 1898. - ИВ, [2], 337 стр., [1] пресавијен лист са геогр. картом у бојама ; 20 см

925. ХЈУЗ, Џемс

Ц. Хјуса Грешке у настави / превео Ст. Л. - У Београду : Државна штампарија Краљевине Југославије, 1899. - VII, [1], 109 стр. ; 18 cm

926. ХОЛЦЕНДОРФ, Франц

Начела политике / од Франца од Холцендорфа ; превели с немачког Живојин М. Протић, Мих. Р. Поповић. - Београд : Штампарија Д. Димитријевића, 1899. - 252 стр. ; 23 cm

927. ХОФМАН, Франц

Ко добро чини, нек се добру нада : приповетка за омладину од Фрање Хофмана. - [Нови Сад] : [Браћа М. Поповић], [1904]. - 108 стр. ; 19 cm

928. ХОФМАН, Франц

Што ти је мати! : приповетка за децу / написао Фр. Хофман ; превео Јован Грчић. - У Новоме Саду : А. Пајевић, 1892. - 143 стр. : илустр. ; 18 cm

929. ХОФМАН, Франц

Време је новац : приповетка Фр. Хофмана / српски приповедио Голубан. - У Сомбору : М. Каракашевић, 1888 (Сомбор : Ф. Битерман). - 107 стр. ; 19 cm

930. ХОФМАН, Франц

Добри другови : приповетка за децу / немачки написао Фрања Хофман. - У Новом Саду : Књижара и штампарија браће М. Поповића, [б. г.]. - 66 стр. ; 19 cm

931. ХОФМАН, Франц

Какав господар, такав и слуга : приповетка за децу / од Фрање Хофмана ; превео Аца. - У Новом Саду : Издање и штампа А. Пајевића, 1893. - 87 стр. ; 18 cm

932. ЈЕДАН листак

Један листак из дипломатске историје Србије : Руски уплив у Србији, 1853. год. - Београд : Парна штампарија Д. Димитријевића, 1893. - 24 стр. ; 22 cm

933. ХРИСТИЋ, Ф., прев
О основним школама у Северној Америци / С француског превео Ф. Христић... - У Београду : у Државној штампарији, 1866. - 56 стр. ; 18 cm
934. ХРОНОЛОГИЈА
Хронологија / бележи Миливој Сивачки. - [1893/1894. год.]. - Хартија, 36 листова ; 171x103 мм
935. СРБИЈА. Закони
Хронологијска и азбучна таблица свих зборника закона и уредаба изданих у Краљевини Србији : од 31. децембра 1888. до 1. јануара 1908. год. од зборника 45 до 62 закључно. Књ. 3. - Београд : Издање и штампа Краљевско-српске државне штампарије, 1909. - XXVII, 404 стр. : табеле ; 24 cm
936. ВАЈАНСКИ, Светозар Хурбан
Бура у затишју : новела / Светозар Х[ур]бан-Вајански ; [са] словачког Јован Вучерић. - У Мостару : Штампарско умјетнички завод Пахера и Кисића, 1906. - 61 стр. ; 15 cm. - (Мала библиотека ; св. 119)
937. ЦАР, Марко
С бојног и љубавног поља : пригодне приче / Марко Цар. - У Мостару : Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, 1904 (У Мостару : Пахер и Кисић). - 94 стр. ; 15 cm. - (Мала библиотека ; књ. 15 ; св. 74)
938. ЦВЕТИЋ, Милош
Тодор од Сталаћа : трагедија у пет чинова / написао Милош Цветић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1896 (У Београду : штампано у Држ. штампарији Краљевине Србије). - [4], 124, [2] стр. ; 19 cm. - (Српска књижевна задруга ; 32)
939. ЦВЕТИЋ, Милош

Лазар : трагедија у пет чинова / написао Милош Цветић. - 1. изд. - Београд : Штампано у штампарији Краљевине Србије, 1889. - [8], 197 стр. ; 19 cm

940. ЦВЕТИЋ, Милош

Душан : трагедија у пет чинова / написао Милош Цветић. - Београд : Штампарија Краљевине Србије, 1889. - 191 стр. ; 20 cm

941. ЦВИЈИЋ, Јован, ур.

Насеља српских земаља : расправе и грађа. Књ. 1 / уредио Ј. Цвијић. - У Београду : Штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1902. - [10], ССXXXVI, стр. : илустр. ; 24 cm. - (Српски етнографски зборник ; књ. 4 / издаје Српска краљевска академија)

942. ЦВИЈИЋ, Јован, ур.

Насеља српских земаља : расправе и грађа. Књ. 2 : Са 54 скице у тексту и Атласом св. II / уредио Ј. Цвијић. - [Београд] : Издаје Српска краљевска академија, 1903 (Београд : Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). - [12], III, 1297 стр. ; 23 cm. - (Српски етнографски зборник / издаје Српска краљевска академија ; књ. 5)

943. ЦВИЈИЋ, Јован, ур.

Насеља српских земаља : расправе и грађа. Књ. 3 : Са 38 скица у тексту и Атласом / уредио Ј. Цвијић. - [Београд] : Издаје Српска краљевска академија, 1905 (Београд : Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). - VII, 864 стр. ; 23 cm. - (Српски етнографски зборник / издаје Српска краљевска академија ; књ. 6)

944. ЦВИЈИЋ, Јован, ур.

Насеља српских земаља : атлас : са 10 карата и 86 фотографских снимака и слика. Књ. 4 / уредио Ј. Цвијић. - Београд : Српска краљевска академија, 1907 (Београд : Државна штампарија Краљевине Југославије). - III листова : фотогр. ; 33 cm. - (Српски етнографски зборник / Српска краљевска академија ; књ. 8)

945. ЦВИЈИЋ, Јован, ур.
Насеља српских земаља : расправе и грађа : са 6 скица у тексту. Књ. 5 / уредио Ј. [Јован] Цвијић. - Репринт изд. – У Београду : Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије, 1908. - 426 стр. : илустр. ; 21 см. - (Српски етнографски зборник ; књ. 11)
946. ЦВИЈИЋ, Јован, ур.
Насеља српских земаља : атлас : са 3 карте и 29 фотографских снимака. Књ. 6 / уредио Ј. Цвијић. - Београд : Српска краљевска академија, 1909 (Београд : Државна штампарија Краљевине Југославије). - XVI листова, [1] пресавијен лист с геогр. картом : фотогр. ; 33 см. - (Српски етнографски зборник / Српска краљевска академија ; књ. 12)
947. ЦВИЈИЋ, Јован
Карст : географска монографија / написао Ј. Цвијић. - Београд : Штампарија Краљевине Србије, 1895. – IX, 173 стр. : илустр. ; 24 см
948. ЦВИЈИЋ, Јован
Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије : с посматрањима у Јужној Бугарској, Тракији, суседним деловима Мале Азије, Тесалији, Епиру и Северној Арбанији. Књ. 1 : (Са 51 геогр. и геол. скицом, профилима и фотографијама) / написао Ј. Цвијић. - Београд : [б. и.], 1906 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - VIII, 392 стр. : илустр. ; 32 см + дод. - (Посебна издања / Српска краљевска академија ; књ. 17. Природњачки и математички списи ; књ. 3)
949. ЦВИЈИЋ, Јован
Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије : с посматрањима у Јужној Бугарској, Тракији, суседним деловима Мале Азије, Тесалији, Епиру и Северној Арбанији. Књ. 2 : (Са 83 геогр. и геол. скице, профила и фотографије у

тексту и 19 илустр. фотографија у прилогу) / написао Ј. Цвијић. - Београд : [б. и.], 1906 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). - Стр. [1-4], 393-688, [1], [20] листова с таблама, [3] пресавијена листа : илустр. ; 32 cm + дод. - (Посебна издања / Српска краљевска академија ; књ. 18. Природњачки и математички списи ; књ. 4)

950. ЦВИЈИЋ, Јован, ур.

Насеља српских земаља : атлас. Књ. 1 / уредио Јован Цвијић. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1902. - XXIII табле : геог. карте (једна у боји) и црно-беле фотографије ; 33 cm. - (Српски етнографски зборник / Српска Краљевска академија ; књ. 4)

951. ЦВИЈИЋ, Јован, ур.

Насеља српских земаља : расправе и грађа. Књ. 2 : Са 54 скице у тексту и Атласом св. II / уредио Ј. Цвијић. - [Београд] : Издаје Српска краљевска академија, 1903 (Београд : Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије). - [12], III, 1297 стр. ; 23 cm. - (Српски етнографски зборник / издаје Српска краљевска академија ; књ. 5)

952. ЦВИЈИЋ, Јован, ур.

Насеља српских земаља : атлас : са 25 карата и 37 фотографских снимака и слика. Књ. 3 / уредио Ј. Цвијић. - Београд : Српска краљевска академија, 1905 (Београд : Државна штампарија Краљевине Југославије). - XXXVIII листова (од тога III на пресавијеним листовима) : фотогр. ; 33 cm. - (Српски етнографски зборник / Српска краљевска академија ; књ. 6)

953. ЦВИЈИЋ, Јован, ур.

Насеља српских земаља : атлас : са 10 карата и 86 фотографских снимака и слика. Књ. 4 / уредио Ј. Цвијић. - Београд : Српска краљевска академија, 1907 (Београд : Државна штампарија Краљевине Југославије). - III листова : фотогр. ; 33 cm. - (Српски етнографски зборник / Српска краљевска академија ; књ. 8)

954. ЦВИЈИЋ, Јован, ур.

Насеља српских земаља : атлас : са 2 карте и 15 фотографских снимака. Књ. 5 / уредио Ј. Цвијић. - Београд : Српска краљевска академија, 1909 (Београд : Државна штампарија Краљевине Србије). – XVI листова, [2] пресавијена листа с геогр. картама : фотогр. ; 33 см. - (Српски етнографски зборник / Српска краљевска академија ; књ. 11)

955. ЦВИЈИЋ, Јован, ур.

Насеља српских земаља : атлас : са 3 карте и 29 фотографских снимака. Књ. 6 / уредио Ј. Цвијић. - Београд : Српска краљевска академија, 1909 (Београд : Државна штампарија Краљевине Југославије). - XVI листова, [1] пресавијен лист с геогр. картом : фотогр. ; 33 см. - (Српски етнографски зборник / Српска краљевска академија ; књ. 12)

956. ЦВИЈИЋ, Јован

Преглед географске литературе о Балканском полуострву. Св. 1 : за 1892. и 1893. годину / уредио Ј. Цвијић. - Београд : [б. и.], 1894 (Београд : Парна радикална штампарија). - 82 стр. ; 26 см

957. ЦВИЈИЋ, Јован

Преглед географске литературе о Балканском полуострву. Св. 2 : за 1894 годину / уредио Ј. Цвијић. - Београд : Издање Државне штампарије Краљевине Србије, 1895. - 79 стр. ; 4°

958. ЧЕРНИШЕВСКИ, Николај Гаврилович

Шта да се ради? : приповетке из живота нових људи. [Књ. 1] / од Н. Г. Чернишевског ; превод с руског. - Смедерево : К. Т. Наумовић, 1885 (Београд : Задруга штампарских радника). - XVI, 184 стр. ; 19 см

959. ЧЕРНИШЕВСКИ, Николај Гаврилович

Шта да се ради? : приповетке из живота нових људи. [Књ. 2] / од Н. Г. Чернишевског ; превод с руског. - Смедерево : К. Т. Наумовић, 1885 (Београд : Задруга штампарских раденика). - 211 стр. ; 19 cm

960. ЧЕХ, Сватоплук

Јастребић против Грличића : приповетка Сватоплука Чеха / превео Срета А. Поповић. - Београд : В. Валожић, 1884 ([Београд] : Краљевско-српска државна штампарија). - 139 стр. ; 16 cm

961. ЧЕХОВ, Антон Павлович

Приповетке. Св. 1 / А.[Антон] П. [Павлович] Чехов ; [превео Веља Миросављевић]. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1899 (Мостар : Пахер и Кисић). - 81 стр. : слика аутора ; 15 cm

962. ЧЕХОВ, Антон Павлович

Приповетке. Св. 2 / А.[Антон] П. [Павлович] Чехов ; [превео Веља Миросављевић]. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1900 (Мостар : Пахер и Кисић). - 77 стр. ; 15 cm. - (Мала библиотека. књ. 4 ; св. 16)

963. ЧЕТИРИ приче

Четири приче. - Нови Сад : [Ј. Нанчић], 1877 (Нови Сад : А. Пајевић). - 56 стр. ; 16 cm. - (Мала библиотека ; 2)

964. ЧЕТНИК, Сениша

Војена снага Турске, Србије и Црне Горе / написао Четник Сениша. - У Новоме Саду : Српска штампарија дра Јована Суботића, 1872. - 48 стр. ; 18 cm

965. ВЕНАЦ песама

Венац песама / сплео за малу Српчад чика Стева. - 2. изд. - Пешта : Брзотис Виктор Хорњанскога, 1872. - 70 стр. ; 17 cm. - (Дечији свет ; књ. 1)

966. БОСИЉЕ

Босиље : дарак доброј деци : са 15 слика / од чика Стеве. - У Новом Саду : Књижара Луке Јоцића и друга, 1880. - 72 стр. : илустр. ; 17 см. - (Дечије књиге ; св. 1)

967. РАДОВАНОВ дар

Радованов дар младој браћи својој : са 27 слика / написао Чика Степа. - 2. прегледано изд. - У Новом Саду : Српска штампарија С. Милетића, 1882. - 80 стр. : илустр. ; 17 см. - (Библиотека за мали свет ; св. 1)

968. ПРВА букварска читанка

Прва букварска читанка : мјешовита грађа за вјежбање у очигледној настави, у говорењу, читању и писању : за друго полугодиште I. разреда. - Панчево : Браћа Јовановић, 1887 (Панчево : Браћа Јовановић). - 44 стр. ; 18 см.

969. Ш.С.Ј.

Црногорска вила, или, пјесме о најновијим црногорским бојевима у Херцеговине и Арбанији (од 1876. до 1878. године) / спјевао С. Ј. Ш. – Панчево, 1879.

970. ШАНТИЋ, Алекса

Под маглом : слика из горње Херцеговине / Алекса Шантић. - Београд : Демократска штампарија, 1907. - 30 стр. ; 20 см

971. ШАНТИЋ, Алекса

Песме. 2 / Алекса Шантић. – Београд : Народна просвета [б.г.]. – 389 стр. ; 19 см.

972. ПОПОВИЋ-Шапчанин, Милорад

Жубори и вихори : песме / Милорад П. Шапчанин. - У Београду : Краљевско-српска државна штампарија, 1883. - IV, IV, 288 [тј. 287] стр. ; 19 см

973. ПОПОВИЋ-Шапчанин, Милорад
Задужбина / speваo Милорад Шапчанин. - У Новом Саду : А. Пајевић, 1893. - 96
стр. ; 19 cm
974. ПОПОВИЋ Шапчанин, Милорад
Последње приповетке / Милорад П. Шапчанин. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1902
(Мостар : Пахер и Кисић). - 148 стр. ; 15 cm. - (Мала библиотека ; св. 28-29)
975. ПОПОВИЋ-Шапчанин, Милорад
Милош у Латинима : слика у једном чину / од М. [Милорада] П. Шапчанина. - У
Новом Саду : Српско народно позориште, 1886 (у Новом Саду : А. Пајевић). - 30
стр. ; 18 cm. - (Зборник позоришних дела ; св. 19)
976. ЕРКМАН, Емил
Црна куга : приповетка / написали Еркман [Емил], Шатријан [Александар] ; превео
Мил. [Милован] Ђ. Глишић. - Београд : Штампарија Напредне странке, 1885. - 133
стр. ; 21 cm
977. ШВАРЦ, Марија-Софија
Племић и жена из народа : истинита прича / од Шветкиње Марије – Софије Шварц
; с немачког превео Иван М. Матић. - Загреб : Српска штампарија, 1894. - 604 стр. ;
23 cm
978. ШЕВИЋ, Милан
Dositheus Obradović : ein serb. Aufklärer des 18. Jahrhunderts. – Novi Sad : Pajević,
1889. – 52 str.
979. ШЕВИЋ, Милан
Поуке моралне и грађанске / по Лују Лиару и другима према преограму за
грађанске школе. Св. 1, за 1 разред / саставио Милан Шевић. - Београд : В.
Валожич, 1899 (Београд : Д. Димитријевић). - 79 стр. ; 20 cm

980. ШЕВИЋ, Милан

Увод у филозофију : за средње школе / саставио Милан Шевић. - Београд : Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије, 1893 ([б. м. : б. и.]). - 32 стр. ; 20 cm

981. ШЕВИЋ, Милан

На позорници и у животу : шалвива игра у једном чину / написао Милан Шевић Максимовић. - У Новом Саду : Штампарија А. Пајевића, 1886. - 40 стр. ; 19 cm. - (Зборник позоришних дела / на свет издаје управа Српског народног позоришта ; св. 20)

982. ШЕКСПИР, Вилијам

Ромео и Јулија : трагедија у пет чинова / од В. Шекспира ; с енглеског превео Л. [Лаза] Костић ; за српску позорницу удесио А. [Антоније] Хаџић. - У Новом Саду : Браћа М. Поповића, 1876 (у Новом Саду : Српска народна задружна штампарија). - 96 стр. ; 17 cm. - (Зборник позоришних дела / на свет издаје управа Српског народног позоришта ; св. 10)

983. ШЕКСПИР, Вилијам

Краљ Лир : трагедија у пет чинова / написао В. Шекспир ; први чин превео Л. Костић, прву половину трећег чина А. Хаџић, а остало Ј. Д. Стефановић ; за српску позорницу удесио А. Хаџић. - Панчево : Браћа Јовановић, 18?? (у Панчеву : Браћа Јовановић). - 119 стр. ; 16 cm. - (Народна библиотека Браће Јовановића ; св. 16) (Дела енглеска)

984. ШЕКСПИР, Вилијам

Хамлет : трагедија у пет чинова / написао Вилјем Шекспир ; с енглеског превео Константин Станишић Станиша. - Београд : [б. и.], 1878 (Београд : Н. Стефановић и друг). - 191 стр. ; 17 cm

985. ШЕКСПИР, Вилијам

Магбет / Виљем Шекспир ; с енглеског превео Светислав Стефановић. – У Мостару : Пахер и Кисић, 1903 (Мостар : Пахер и Кисић). - 149 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека. књ. 13 ; св. 61-62)

986. ШЕКСПИР, Вилијам

Ричард III : трагедија у 5 чинова / Виљем Шекспир ; с енглеског превео Лаза Костић. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1904. - 199 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; књ. 15, св. 71-73)

987. ШЕКСПИР, Вилијам

Млетачки трговац / Виљем Шекспир ; с енглеског превео Светислав Стефановић. - У Мостару : Штампарско умјетнички завод Пахера и Кисића, 1905. - 167 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека)

988. ШЕКСПИР, Вилијам

Много вике ни око шта / Виљем Шекспир ; с енглеског превео Светислав Стефановић. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1906. - 173 стр. ; 15 см. - (Мала библиотека ; књ. 25 ; св. 122-123)

989. ШЕКСПИР, Вилијам

Отело : трагедија у пет чинова / написао Виљем Шекспир ; превели Г. Гершић и А. Хацић ; за српску позорницу удесио А. Хацић. - У Новоме Саду : Књжара браће М. Поповића, 1886 (у Новоме Саду : штампарија срп. књижаре браће М. Поповића). - 123 стр. ; 18 см. - (Зборник позоришних дела / на свет издаје управа Српског народног позоришта ; 21)

990. ШЕР, Јохан

Др. Јов. Шера Општа историја књижевности. Књ. 1, Исток и стари свет / с четвртог немачког издања превео Стојан Новаковић. - У Београду : издање и штампа Државне штампарије, 1872. - X, 255 стр. ; 20 см

991. ШЕР, Јохан

Др. Јов. Шера Општа историја књижевности. Књ. 2, Романски народи / с четвртог немачког издања превео Стојан Новаковић. - У Београду : издање и штампа Државне штампарије, 1873. - [6], 470 стр. ; 20 cm

992. ШЕР, Јохан

Др. Јов. Шера Општа историја књижевности. Књ. 3, Германски народи / с четвртог немачког издања превео Стојан Новаковић. - У Београду : издање и штампа Државне штампарије, 1874. - [4], 627 [тј. 611] стр. ; 20 cm

993. ШЕРЕР, Франц

Bilder aus dem serbischen Volks- und Familienleben / Von Franz Scherer. - Neusatz : Verlagsbuchhandlung von Luka Jocić & Comp., 1882 (Neusatz : Druck von A. Pajević). - 212, [7] str. ; 19 cm

994. ШЕФЕР, Арнолд

Нацрт о изворима за грчку и римску историју / од Арнолда Шефера ; српско издање приредио Ник. Вулић. - Београд : Државна штампарија Краљевине Србије, 1900. - XII, 318 стр. ; 24 cm

995. ШИЛЕР, Фридрих фон

Марија Стјуартка : жалосна игра у 5 радња / од В. Шилера ; превео Спиро Димитријевић Которанин ; прегледано и удешено за српску позорницу. - Панчево : Браћа Јовановић, 18?? (у Панчеву : Браћа Јовановић). - 145 стр. ; 15 cm. - (Народна библиотека Браће Јовановића ; св. 148; 152) (Дела немачка)

996. ШИЛЕР, Фридрих фон

Звоно / Шилер (Фр. Сцхиллер) ; превео Никола Косановић. - Београд : Д. В. Лазаревић, [б. г.] (Београд : Графика). - 24 стр. ; 18 cm. - (Школски класици ; 1)

997. ШМИД, Кристоф фон
Мирко и Гојко : приповетка за децу : са сликама / написао Хр. Шмит ; превео Ј. М.
- У Новом Саду : Браћа М. Поповића, 1889. - 176 стр. ; 19 cm
998. ШОБАЈИЋ, Максим М.
Млади Црногорац или Историјски списи / написао и на свет издао Максим М.
Шобајић. - Београд : Максим М. Шобајић, 1873 (Београд : Штампарија Н.
Стефановића и дружине)
999. ШОБАЈИЋ, Максим М.
Старине у Зети / написао Максим М. Шобајић. - Београд : Штампарија Св.
Николића, 1892. - II, 119 стр. ; 20 cm
1000. ШПИЛХАГЕН, Фридрих
Рапава кора - здрава језгра или Ханс и Грета : сеоска приповест / По Фридриху
Шпилхагну Никола Марковић. - У Тамишвару : Штампарија "Народног Гласника",
1880. - 118, [2] стр. ; 20 cm
1001. ШТЕХ, Вацлав
Звони трећи пут : весела игра у три чина / Вацлав Штех ; са чешког превео Илија
Бајић. - [посебно изд.]. - У Мостару : Пахер и Кисић, 1905. - 163 стр. ; 16 cm. -
(Мала библиотека)

БИОГРАФИЈА

ЛИЧНИ ПОДАЦИ:

Име и презиме: Бранка (Тадић) Драгосавац

Датум рођења: 13. јануар 1977.

Адреса: Бранислава Баришића др. 33, 11080 Земун

Телефон: 011-8482-718, 064-1286-336

e-mail: bebadrag@gmail.com

ПОДАЦИ О ОБРАЗОВАЊУ:

- Магистар филолошких наука (2007), Филолошки факултет Универзитета у Београду, Катедра за Библиотекарство и информатику, магистарска теза „Дечја одељења Библиотеке града Београда”
- Дипломирани библиотекар-информатичар, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Катедра за Библиотекарство и информатику (1999)
- Десета гимназија „Михајло Пупин” (1995), општи смер

РАДНО ИСКУСТВО:

- Библиотека града Београда
 - Начелник Одељења за набавку и обраду библиотечке грађе од 01. априла 2013. године.
 - Начелник Одељења за рад са одраслим корисницима од (август 2009-април 2013)
 - Библиотекар- сарадник у Одељењу за рад са корисницима (2006-2009)

- Библиотекар- каталогизатор у Одељењу за обраду и библиографска истраживања Библиотеке града Београда (2000-2006)
- Књижничар у Одељењу за рад са одраслим корисницима (1997-2000)

РАДНА БИОГРАФИЈА:

У Библиотеци града Београда, на пословима књижничара у Одељењу за рад са одраслим корисницима, по уговору о делу, запослена од фебруара 1997. до маја 1998. године. Осим књижничарских послова у Одељењу, радила на ревизији књижног фонда.

Након расписаног конкурса од стране Библиотеке града Београда, а у сарадњи за Заводом за запошљавање незапослених лица, у мају 1998. године примљена на неодређено време. На пословима књижничара, а затим и библиотекара, након дипломирања 1999. године, у Одељењу за рад са одраслим корисницима радила до септембра 2000. године, након чега, а после положеног стручног библиотекарског испита одличном оценом (2000 године), примљена на место библиотекара-каталогизатора у Ауторском каталогу Одељења за обраду и библиографска истраживања Библиотеке града Београда. Осим редовних послова, радила на редакцији записа у електронској бази података и пружању стручне помоћи библиотекарима општинских и школских библиотека у Београду, а током година у више наврата обављала и инструкторски рад са студентима Филолошког факултета, Катедре за Библиотекарство и информатику. У сарадњи са Одељењем за развој библиотечке делатности Библиотеке града Београда, у складу са Законом о библиотечкој делатности, вршила надзор над стручним радом у општинским библиотекама и њиховим огранцима

Након отварања Америчког кутка, у склопу Библиотеке града Београда, 2003. године, у два наврата радила физичку и аналитичку обраду фонда.

Од септембра 2006. године ради на месту библиотекара сарадника у Одељењу за рад са одраслим корисницима Библиотеке града Београда.

На месту начелника Одељења за рад са одраслим корисницима запослена од августа 2009. до 01. априла 2013. године.

Од 01. априла 2013. обавља послове начелника Одељења за набавку и обраду библиотечке грађе.

Била члан Надзорног одбора Библиотеке града Београда од 2011. до 2013. године.

Члан Стручног већа Библиотеке града Београда од јануара 2010. године.

За потребе пројекта израде Библиографије професора Филолошког факултета Универзитета у Београду, израдила „Библиографију професора скандинавске књижевности”, која се налази на Катедри за библиотекарство и информатику истог факултета.

СПЕЦИЈАЛИСТИЧКЕ ШКОЛЕ И КУРСЕВИ, СЕМИНАРИ, КОНФЕРЕНЦИЈЕ:

- ◆ позивно предавање на 51. Сабору библиотекара Срема 03. октобра 2014. године *Јавне библиотеке и Велики рат*
- ◆ Учешће на трећем састанку DI-XL пројекта: „Дисеминација и експлоатација путем библиотека : за успех и одрживост резултата пројекта целоживотног учења “, под покровитељством Европске комисије, у Прагу од 19. до 21. септембра 2013. године
- ◆ учешће са излагањем на семинару / радионици Представљање пројекта Di-XL, у Библиотеци града Београда, 12. децембра 2013. године
- ◆ Учешће на конференцији *AccessIT*, 15. октобар 2010. године
- ◆ *76th IFLA Conference – Geteborg*, 10-16. август 2010. године
- ◆ учешће са излагањем на скупу *Перспективе развоја јавних библиотека у Србији*, 14-16. април 2009. године (*Перспективе развоја дечјих одељења*)
- ◆ VII Међународни научни скуп *Електронска библиотека*, Београд, 25-27. септембра 2008. године
- ◆ Међународна научна конференција *Лидерство у библиотекама : спона науке, културе и привреде*, Београд 19-21. октобра 2006. године

◆ Међународни научни скуп *Деца и библиотеке*, Београд, Сава Центар, 05-09. октобра 2005. године

◆ *Државни испит* (стручни испит за библиотекаре) положен у Народној библиотеци Србије 2000. године

◆ Информатичка обука, курс рачунарства, Интернет сервиса и информационих технологија Мултимедија-Београд, Змај Јовина 1, Београд, мај-јун 2000. године

◆ Пратила излагања на Међународним научним конференцијама, у оквиру *Дана српског духовног преображења* у Деспотовцу 1996. и 1997. године

ПОЗНАВАЊЕ РАДА НА РАЧУНАРУ:

- European Computer Driving Licence (ECDL) Certificate, moduli 1-7, broj indeksa CS 0036107.
- Рад у оквиру DOS, Windows и Linux оперативних система
- Познавање Linux апликација
- Претраживање базе података у пуном тексту и информацијама потребних корисницима за израду семинарских, дипломских, докторских радова (Cobson, Cobiss, BISIS)
- Библиотечки софтвери BISIS

ПОЗНАВАЊЕ СТРАНИХ ЈЕЗИКА:

- конверзацијски ниво енглеског језика, Certificate for attending the Workshop of two semester *Business english : Conversation and Correspondence Workshop*
- конверзацијски ниво руског језика

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА:

- QR kodovi i biblioteke : implementacija i korišćenje / Branka Dragosavac, Milan Vasiljević. – Ilustr. – Dostupno i na: http://infoteka.bg.ac.rs/PDF/Srp/2012-1/INFOTHECA_XIII_3_may_59-64.pdf. – Naslovna str. prištampanog prevoda: QR

codes and libraries. – Srp. tekst i engl. prevod štampani u međusobno obrnutim smerovima. – Bibliografija: str. 64. – U: Infoteka. – ISSN 1450-9687. – God. 13, br. 1(maj 2012), str. 59-64.

- У ходу кроз време / Весна Арсић, Бранка Драгосавац. – Приказ књиге: Мила Стефановић: Јагодинско библиотекарство : 1851-2011, Јагодина, 2011. – У: Читалиште. – ISSN 2217-5555. – Год. 10, бр. 19(нов. 2011), стр. 106-107.
- Поклон Београђанима / Бранка Драгосавац. – Приказ књиге: Љубица М. Ћоровић: Илустрована историја Библиотеке града Београда, Београд, 2011. – У: Читалиште. – ISSN 2217-5555. – Год. 10, бр. 19(нов. 2011), стр. 105.
- Библиотека у Димитровграду на тремеђи векова / Бранка Драгосавац. – Приказ књиге : Георгиев, Елизабета. 111 година књиге: Библиотека у Димитровграду: 1898—2009. Димитровград: Народна библиотека „Детко Петров“. – У: Панчевачко читалиште. - ISSN 1451-3048. - Год. 10, бр. 18 (мај.2011), стр. 81-83.
- Уз један јубилеј : Библиотека место за све / Бранка Драгосавац. - Новине београдског читалишта. Нова серија. – бр. 45 (новембар 2010 – март 2011), стр. 9-10.
- Дневник из Гетеборга / Бранка Драгосавац. - фотогр. - О 76-тој ИФЛА-иној конференцији у Гетеборгу. - У: Панчевачко читалиште. - ISSN 1451-3048. - Год. 9, бр. 17 (нов. 2010), стр. 88-89.
- Откривање запретаног блага / Бранка Драгосавац. - Приказ књиге: Петровић, Весна, прир.: Манастирске и црквене библиотеке, Рума, 2010. - У: Панчевачко читалиште. - ISSN 1451-3048. - Год. 9, бр. 16 (мај 2010), стр. 97.
- Историјски развој дечјих одељења јавних библиотека у Београду / Бранка Драгосавац. - Библиографија. - Abstract. - У: Панчевачко читалиште. - ISSN 1451-3048. - Год. 8, бр. 14 (мај 2009), стр. 81-86.
- Сага о Драшкоцијевима / Бранка Драгосавац. - Приказ књиге: Десанка Стаматовић: Сага о Драшкоцијевима, Свилајнац, 2008. - У: Панчевачко читалиште. - ISSN 1451-3048. - Год. 8, бр. 14 (мај 2009), стр. 137-138.
- Перспективе развоја дечјих одељења / Бранка Драгосавац. – У: Новине београдског читалишта. Нова серија. – бр. 39-40 (јун-август 2009), стр. 28-29.

- Из историје прве јавне библиотеке у Београду / Бранка Драгосавац. – У: Новине београдског читалишта. Нова серија. – бр. 37 (новембар-децембар 2008 – јануар 2009), стр. 17-19.
- Реонске библиотеке у Београду / Бранка Драгосавац. - фотогр. - Абстракт.- Библиографија.- У: Панчевачко читалиште. - ISSN 1451-3048. - Год. 7, бр. 13 (нов. 2008), 102-105.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Бранка Трајосавац

број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Јавне библиотеке у Србији од 1901. до
1918. године

резултат сопственог истраживачког рада,

да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,

да су резултати коректно наведени и

да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 28. XI 2014.

Бранка Трајосавац

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Бранка Трајосавић

Број уписа _____

Студијски програм Библиотекарство и информатика

Наслов рада Јавне библиотеке у Србији од 1901. до 1918. године

Ментор проф. др Гордана Стокић Симоновић

Потписани Бранка Трајосавић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 28. XI 2014.

Бранка Трајосавић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Јавне библиотеке у Србији од 1901.
до 1918. године

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 28. XI 2014.

Бранка Трајосавић